

Spuścizna Zdzisława Stiebera wobec dawnych i nowych tendencji w językoznawstwie sławistycznym

Pod redakcją Doroty Krystyny Rembiszewskiej

*Instytut Sławistyki
Polskiej Akademii Nauk*

51
JĘZYK
na Pograniczach

Spuścizna **Z**dzisława **S**tiebera
wobec dawnych
i nowych tendencji
w językoznawstwie
sławistycznym

Język na Pograniczach [Borderland Languages]

51

Redaktor Naczelna [Editor-in-Chief]

prof. dr hab. HELENA KRASOWSKA,
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]

Rada Naukowa [Editorial Board]

dr hab. EWA DZIĘGIEL, prof. inst., Instytut Języka Polskiego Polskiej
Akademii Nauk, Kraków, Polska [Institute of Polish Language, Polish
Academy of Sciences, Cracow, Poland]

dr. sc., izv. prof. TETYANA FUDERER, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb,
Hrvatska [University of Zagreb, Zagreb, Croatia]

Prof. Dr. BJÖRN HANSEN, Universität Regensburg, Regensburg,
Deutschland [University of Regensburg, Regensburg, Germany]

dr hab. KAZIMIERZ JURCZAK, prof. ucz., Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie; Uniwersytet Warszawski, Kraków–Warszawa, Polska
[Jagiellonian University in Kraków; University of Warsaw,
Cracow–Warsaw, Poland]

докт. філол. наук, професор НАТАЛІЯ КОЛЕСНИК, Чернівецький
національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
[Dokt. filol. nauk, profesor Nataliia Kolesnyk, Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University, Chernivtsi, Ukraine]

Spuścizna **Z**dzisława **S**tiebera
wobec dawnych
i nowych tendencji
w językoznawstwie
sławistycznym

Pod redakcją Doroty Krystyny Rembiszewskiej

Recenzja wydawnicza [Editorial Review]

prof. dr hab. Kazimierz Sikora
Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska
[Jagiellonian University, Cracow, Poland]

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu „Dokonała Nauka II” (nr MONOG/SP/0103/2024/02).

[The work was co-financed from the state funds granted
by the Polish Minister of Science under the Programme “Excellent Science II”,
Project No. MONOG/SP/0103/2024/02.]

**Dokonała
Nauka**

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Tekst Pavla Hrytsenki tłumaczyła Olga Suchcicka, konsultowali i poprawili
Feliks Czyżewski i Dorota K. Rembiszewska. [Pavlo Hrytsenko's text was translated
by Olga Suchcicka, consulted and corrected by Feliks Czyżewski and Dorota K. Rembiszewska.]

Projekt okładki i stron tytułowych [Cover, Half-title and Title Page Design]
Barbara Grunwald-Hajdasz

Na okładce: Zespół *Atlasu językowego kaszubszczyzny*, 1955 r.:
od lewej: Janusz Siatkowski, Hanna Popowska, Zdzisław Stieber,
Zuzanna Topolińska, Jadwiga Pałkowska (obecnie Zieniukowa; stoi),
Ewa Rzetelska; fot. ze zbiorów Hanny Popowskiej-Taborskiej.
[Cover: Team of *Atlas językowy kaszubszczyzny* [The Linguistic Atlas of Kashubian], 1955;
from left to right: Janusz Siatkowski, Hanna Popowska, Zdzisław Stieber, Zuzanna Topolińska,
Jadwiga Pałkowska (today: Zieniukowa; standing), Ewa Rzetelska;
photo from the collection of Hanna Popowska-Taborska.]

Redakcja i korekta [Editing & Proofreading]
Dorota Leśniewska, Piotr Styk, Zofia Żółtek

Skład [Typesetting]
Dariusz Górski

© Copyright by Dorota Krystyna Rembiszewska & the respective authors, 2025

This is an Open Access book distributed under the terms of the Creative Commons
Attribution 4.0 International License ([https://creativecommons.org/licenses/
by/4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0)), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided
that the book is properly cited.

ISBN: 978-83-66369-77-1 [e-book]

ISBN: 978-83-66369-22-1 [druk]

ISSN: 1230-1302 (Język na Pograniczu)

DOI: <https://doi.org/10.11649/978-83-66369-77-1>

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Jaracza 1, 00-378 Warszawa, tel. +48 510664062
wydawnictwo@ispan.edu.pl, www.ispan.waw.pl

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	7
Dorota Rembiszewska, [Janusz Siatkowski], OBSZARY BADAWCZE W DOROBKU NAUKOWYM ZDZISŁAWA STIEBERA	9
Pavlo Hrytsenko, JĘZYK UKRAIŃSKI W BADANIACH PROFESORA ZDZISŁAWA STIEBERA	19
Motoki Nomachi, FAR BEYOND DIALECTOLOGY: ZDZISŁAW STIEBER'S CONTRIBUTION TO KASHUBIAN STUDIES REVISITED	51
Piotr Bartelik, DIACHRONIA I SYNCHRONIA W BADANIACH NAD KASZUB- SZCZYZNĄ	91
Irena Jaros, PRZYDATNOŚĆ MATERIAŁÓW ZDZISŁAWA STIEBERA W BADANIACH GWAR SIERADZKICH I ŁĘCZYCKICH	111
Helena Grochola-Szczepanek, NAJNOWSZE BADANIA MOWY MIESZKAŃCÓW SPISZA W POLSCE	119
Grażyna Bałowska, ŁASKI MIKROJĘZYK LITERACKI JAKO FENOMEN JĘZYKOWY I KULTUROWY	135
Jerzy Sierociuk, O PEWNYCH ZJAWISKACH Z POGRANICZA ZASIĘGÓW GWAR RODZIMYCH	161
Mirosław Jankowiak, LEKSYKA GWAR BIAŁORUSKICH POGRANICZA BIAŁO- RUSKO-LITEWSKO-POLSKIEGO: WYBRANE ASPEKTY TERYTORIALNE I CZASOWE	171
Bartosz Juszczak, KARIERA NAUKOWA I KONTAKTY SŁAWISTYCZNE PROFESORA ZDZISŁAWA KAZIMIERZA STIEBERA W ŚWIECIE ZBIORÓW ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO OBYWODU LWOWSKIEGO	189
ANEKS: Dorota Krystyna Rembiszewska, [Janusz Siatkowski], LISTY ZDZISŁAWA STIEBERA DO JÓZEFA OBRĘBSKIEGO	205
NOTY O AUTORKACH I AUTORACH	213
O TOMIE. ABSTRAKT	217
ABOUT THE VOLUME. ABSTRACT	218

PRZEDMOWA

Publikacja jest swego rodzaju kontynuacją pracy *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały i wspomnienia*, wydanej pod redakcją Doroty Krystyny Rembiszewskiej w Instytucie Slawistyki PAN w 2013 roku, która zawierała m.in. wspomnienia uczennic i uczniów profesora Zdzisława Stieberta oraz jego *Lwowskie wspomnienia*.

Ten tom zawiera teksty m.in. wygłoszone na konferencji jubileuszowej, zatytułowanej „Spuścizna Zdzisława Stieberta wobec dawnych i nowych tendencji w językoznawstwie slawistycznym. Sesja w 120. rocznicę urodzin Zdzisława Stieberta”, która była zorganizowana z inicjatywy Doroty Krystyny Rembiszewskiej przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie Wydział I, Fundację Języka Polskiego, Instytut Slawistyki PAN, Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України we Lwowie, Komitet Słowianoznawstwa PAN. Konferencja odbyła się 6 czerwca 2023 roku w Pałacu Staszica w Warszawie.

Tematyka poszczególnych artykułów skupia się wokół zagadnień będących przedmiotem zainteresowań Zdzisława Stieberta, a są to gwary laskie, badania kaszuboznawcze, zagadnienia pogranicza językowego. Teksty nawiązujące do spuścizny profesora napisali przedstawiciele różnych slawistycznych ośrodków badawczych z Polski, Japonii, Ukrainy.

Jeden artykuł, o charakterze archiwistycznym, dotyczy kariery naukowej i kontaktów naukowych Z. Stieberta w świetle materiałów dokumentacyjnych.

Tom dopełnia *Aneks*, zawierający korespondencję Zdzisława Stieberta z jego szwagrem Józefem Obrębskim – etnologiem i socjologiem.

Publikacja jest upamiętnieniem sylwetki i dorobku wybitnego polskiego slawisty. Kolejnym świadectwem pamięci o tym językoznawcy był wniosek Doroty K. Rembiszewskiej o nadanie imienia Zdzisława Stieberta Instytutowi Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, złożony w czerwcu 2023 roku do Rady Naukowej i dyrekcji Instytutu Slawistyki PAN. Ówczesna dyrektorka Instytutu wniosek ten odrzuciła.

Dorota K. Rembiszewska

Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa
<https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>
dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl

Janusz Siatkowski
Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski

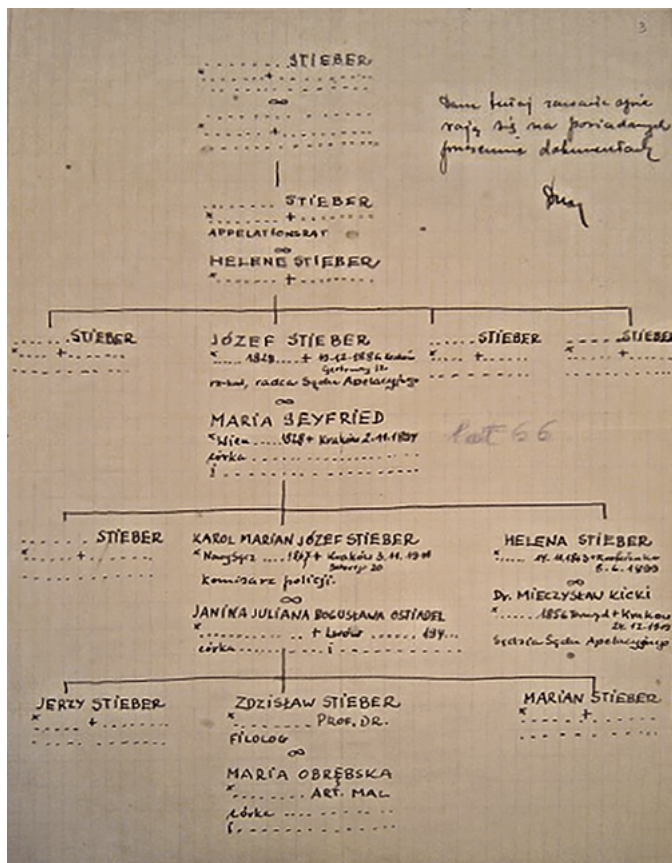
OBSZARY BADAWCZE W DOROBKU NAUKOWYM ZDZISŁAWA STIEBERA

Zdzisław Stieber¹ urodził się 7 czerwca 1903 roku w Szczakowej – dzisiejszej dzielnicy Jaworzna (główne miasto tzw. Zagłębia Krakowskiego) w rodzinie inteligenckiej. Jego ojciec Karol (Taborski, 2013, s. 237) był c.k. komisarzem policji i pracował na granicy austriacko-rosyjskiej.

Z. Stieber do szkoły powszechnej i gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza uczęszczał w Krakowie. W czasie nauki szkolnej należał do harcerstwa. Był członkiem Akademickiej Drużyny Instruktorskiej „Watra” i drużynowym V Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Mariana Langiewicza (1922–1923). W lutym 1924 roku objął referat osobowy w Komendzie Chorągwi Męskiej, następnie w 1925 roku został komendantem chorągwi (funkcję tę pełnił do 1927 roku), jednocześnie będąc w Zarządzie Oddziału Krakowskiego Związku Harcerstwa Polskiego. W tym czasie wydał broszurę *Indywidualizm i posłuszeństwo w wychowaniu harcerskim* (Kraków 1925; Wojtycza, 2006, s. 198).

W 1921 roku rozpoczął studia chemiczne na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Podczas studiów praktykował w laboratorium naftowym w Glinniku Mariampolskim (obecnie dzielnica Gorlic). Po czterech latach zrezygnował z wybranego kierunku, prawdopodobnie z powodu alergii na odczynnik. Następnie studiował filologię polską i słowiańską. W tym czasie, przez prawie dwa lata (1926–1927), pracował w „Słownikarni” PAU w Krakowie, czyli w redakcji *Słownika staropolskiego* PAU. Studia ukończył w 1928 roku i otrzymał magisterium z języka polskiego na podstawie pracy *Nazwy miejscowe pasma Gorców w Beskidzie Zachodnim* (po uzupełnieniach została wydana w 1934 roku), napisanej pod kierunkiem Kazimierza Nitscha. Jako absolwent uniwersytetu wyjechał na stypendium naukowe rządu czechosłowackiego.

¹ Obszerny biogram Zdzisława Stieberta opublikował Siatkowski (2013), wcześniejszy tekst Stieber (1982). O Z. Stieberze pisali m.in. Rieger (1981), Popowska-Taborska (1981), Wojtycza (2005). O życiu i działalności naukowej Z. Stieberta pisała także Rembiszewska (2013, 2017).

Drzewo genealogiczne rodziny Stieberów sporządzone przez
Marię Obrębską-Stieber, ze spuścizny Antoniny Obrębskiej-
-Jabłońskiej w zbiorach AUW (AUW, Sp 37/97)

U południowych sąsiadów spędził dwa lata, które wykorzystał na napisanie pracy doktorskiej *Ze studiów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*, obronionej w roku 1929. Habilitację otrzymał w 1934 roku na podstawie rozprawy *Stosunki pokrewieństwa języków łużyckich* (Stieber, 1934).

W 1935 roku zatrudnił się jako asystent w Uniwersytecie Jagiellońskim. W roku 1937 przeniósł się do Lwowa, gdzie został profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Jana Kazimierza. We Lwowie zastał Stiebera początek wojny. Podczas okupacji sowieckiej zachował posadę w katedrze języka polskiego na Uniwersytecie im. Iwana Franki.

W czasie II wojny światowej Z. Stieber zaangażował się w działalność konspiracyjną (przyjął pseudonimy „Pakuła”, „Żbik”). Zajmował się tajnym nauczaniem uniwersyteckim. Oficjalnie był zatrudniony jako karmiciel wszy

w kierowanym przez Rudolfa Weigla Instytucie Badań nad Tyfusem Plamistym i Wirusami. Ponadto podczas wojny Z. Stieber współpracował z Biurem Informacji i Propagandy AK Obszaru Lwów. Nie mogąc przeszkodzić kontaktom między AK i UPA, wystąpił z AK w końcu lutego 1944 roku i od tego czasu nie brał udziału w pracy konspiracyjnej. Po latach swoje ówczesne doświadczenia opisał we wspomnieniach.

W latach 1945–1952 pracował na stanowisku profesora zwyczajnego w Uniwersytecie Łódzkim – tam zorganizował Katedrę Języka Polskiego. W latach 1947–1949 był wykładowcą w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych w Łodzi, gdzie pracowała również jego żona Maria.

W roku 1952 przeprowadził się do Warszawy, by objąć kierownictwo Katedry Filologii Słowiańskiej UW. Od 1955 do 1960 roku był kierownikiem II Pracowni Dialektologicznej PAN w Warszawie i w tym czasie poświęcił się badaniom dialektów zachodniosłowiańskich, co zaowocowało m.in. opublikowaniem *Zarysu dialektologii języków zachodnio-słowiańskich* (Stieber, 1956). Od 1959 roku pracował w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN, gdzie kierował Pracownią Filologii Zachodniosłowiańskiej. W latach 1968–1972 kierował Pracownią Języków Lechickich w Zakładzie Słowianoznawstwa PAN i razem z Gerardem Labudą redagował *Słownik starożytności słowiańskich*. Mimo przejścia na emeryturę w 1973 roku pracował naukowo, do końca życia pozostając aktywnym. Zmarł 12 października 1980 roku w Warszawie.

Dorobek Zdzisława Stieberta skupia się wokół kilku zasadniczych problemów, które w latach późniejszych stały się inspiracją dla kolejnych badaczy.

Na początku swojej drogi naukowej zajmował się gwarami południowego Spisza, były one przedmiotem omówienia we wspomnianej pracy doktorskiej.

Z. Stieber na początku lat trzydziestych prowadził badania nad gwarami ówczesnego województwa łódzkiego, gdzie zebrał materiał z 42 wsi. Do dzisiaj materiał zebrany przez badacza jest wykorzystywany w pracach dotyczących tego terenu.

Dialekt Łemków

Zagadnieniem, którym Z. Stieber zajmował się z przerwami przez wiele lat, był dialekt Łemków (od 2005 roku, według ustawy, jest uznany za język mniejszościowy). Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, skąd wzięło się zainteresowanie Małopolanina gwarami tej grupy etnicznej. Niewątpliwie zadziałało sąsiedztwo tych gwar z gwarami wschodniosłowackimi, którymi się zajmował w latach dwudziestych. Na pewno wpływ wywarło ogólne zainteresowanie Łemkami w środowisku akademickim Lwowa i Krakowa. W dwudziestolecie międzywojennym wyrosła z nich bowiem Komisja Naukowa Badań Ziemi Wschodnich, która w ujęciu interdyscyplinarnym zajęła się m.in. opisem społeczności łemkowskiej. Z. Stieber podczas eksploracji terenowych Łemkowszczyzny

wykorzystywał specjalnie opracowany kwestionariusz. Tekst oryginalny kwestionariusza zaginął, ale prof. Janusz Rieger odtworzył go na podstawie zachowanych zapisów Z. Stieberta.

Tekstem, którym Stieber wprowadzał w zagadnienia łemkowszczyzny, jest artykuł *Wschodnia granica Łemków* (Stieber, 1935). O połączeniu zainteresowań tego naukowca gwarami wschodniosłowackimi i wschodniosłowiańskimi świadczy publikacja wydana w 1936 roku *Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków*. W usystematyzowany sposób wydziela w niej cechy zapożyczone przez Łemków, dzieląc je na trzy grupy: 1) wzięte równocześnie od Słowiaków (wschodnich Słowaków) i Polaków (np. akcent paroksytoniczny; półmiękką wymowa dawnych ruskich *s', z'* jako miękkie *ś, ź*; grupa *ke*, ale zawsze *xe, he* oraz formy typu *mam, znam*; przyrostek *-isko*), 2) cechy przejęte tylko od Polaków (miękką wymowa *ć*, nie *c'*), 3) zaczerpnięte tylko od Słowiaków (np. *nk* → *ŋk*: *dolyńka, sanjky*). Do polonizmów w zakresie leksyki zalicza np.: *gadati* 'mówić' w Sądeckiem lub *hadati* 'ts.' koło Sanoka, *ogin* 'ogon'. Jako słowacyzmy wymienia: *harda* *chwyła* 'ładna pogoda', *statok* 'bydło', *hej* 'tak', a także znany powszechnie *lem* 'tylko', *hača* 'żrebię'.

Ukoronowaniem prac Z. Stieberta nad gwarami Łemków jest *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Pierwszy tom ukazał się w 1956 roku, ostatni – VIII – w roku 1964 (Stieber, 1956–1964). We wstępie badacz zastrzega, że kiedy w latach 1934–1935 zbierał materiały gwarowe na Łemkowszczyźnie, nie miał zamiaru opracowania atlasu. Jednak w związku z zastosowanym do gromadzenia faktów gwarowych kwestionariuszem, który umożliwił geograficzne przedstawienie zjawisk fonetycznych i zasięgów wyrazowych, zdecydował się na taką formę udostępnienia efektów badań. Inną przyczyną była chęć zarejestrowania materiału bezcennego, poświadczającego sytuację językową już nieistniejącą.

Atlas zawiera 416 map poprzedzonych krótkimi objaśnieniami. Każda mapa obrazuje zróżnicowanie leksykalne pojedynczych desygnatów (np. mapa 1 'dom'). Poszczególne kartogramy ilustrują też cechy fonetyczne, wskazujące na przykład na wschodniosłowiański charakter gwar, widoczny chociażby w formach z pełnogłosem (np. mapa 'mleko').

Z. Stieber ukończył monografię *Dialekt Łemków* jeszcze przed wybuchem wojny. W całości została ona wydana dopiero w 1982 roku.

Pogranicze zachodniosłowiańskie i wschodniosłowiańskie

Kolejny krąg zagadnień interesujący Z. Stieberta to pogranicze zachodniosłowiańskie i wschodniosłowiańskie (por. Rembiszewska, 2015). Dla badaczy gwar znajdujących się na pograniczach językowych ciągle aktualny pozostaje tekst Z. Stieberta *Sposoby powstawania gwar przejściowych*, gdzie podejmuje m.in. problematykę pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, czyli

nazywanego „polsko-małopolskim i polsko-białoruskim”. Podjęte tam kwestie, niby oczywiste, niekiedy są marginalizowane przy dysputach na temat statusu gwar, ich dawności.

Ogólnosłowiański atlas językowy

Innym, ważnym przedsięwzięciem badawczym, w którym w fazie początkowej brał udział Z. Stieber, jest *Ogólnosłowiański atlas językowy*.

Z. Stieber przedstawił założenia projektu *Ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego* (Stieber, 1958). Postulował on m.in. objęcie badaniami wszystkich terytoriów zamieszkałych przez ludność autochtoniczną niesłowiańską, w tym na obszarach, gdzie stanowi ona jedynie mniejszość narodową. Chodziło mu głównie o język węgierski, rumuński i albański, ale także o grecki, włoski, niemiecki i litewski. To ważne założenie metodologiczne znalazło poparcie innych członków zespołu i wyznaczono 45 punktów badawczych na obszarach niesłowiańskich.

Istotne było także opracowanie kwestionariusza, którego pytania dałyby możliwość zdobycia najpełniejszego materiału fonetycznego, fleksyjnego, słowotwórczego oraz leksykalnego. Z. Stieber proponował, by kwestionariusz liczył nie więcej niż 3000 pytań i miał układ tematyczny (tak jak kwestionariusz do badania polskich gwar ludowych pod redakcją Witolda Doroszewskiego). Jednocześnie zakładał, że nie wszystkie informacje dostarczone w odpowiedzi na pytania będą wymagały mapowania (Stieber, 1958, s. 131). Ostatecznie większość sugestii polskiego językoznawcy została uwzględniona w kwestionariuszu (liczył on 3454 pytań) wydanym w 1965 roku (Siatkowski & Waniakowa, 2013, s. 83).

Z. Stieber, który miał udział w wypracowaniu założeń teoretycznych, nie uczestniczył (raczej nie z własnej woli) w badaniach terenowych i pracach organizacyjnych oraz w opracowaniu *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*.

Gwary łaskie

Badania gwar polsko-łaskiego pogranicza gwarowego na Śląsku pod Raciborzem miały głównie charakter szkoleniowy dla tworzonego przez Stieberta zespołu dialektologicznego. Zwracano szczególną uwagę na konieczność wyboru reprezentatywnego informatora, urodzonego w danej miejscowości i mającego również miejscowych rodziców. Wiele czasu poświęcono badaniu dwóch pobliskich miejscowości: łaskich Krzanowic i polskich Krzyżanowic, które miały podobną leksykę, różniącą się głównie pod względem fonetycznym. Mówiący zresztą wspaniale uświadamiali sobie te różnice, podając np. że po polsku mówi się *krowa ma głowę, a na głowie rogi*, a po łasku *krava ma hławu, a na hławie rohy*. Zebrano nawet bogaty materiał, przechowywany w Zbiorach Specjalnych

Instytutu Slawistyki PAN, do projektowanego słownika porównawczego obu wsi. Powstało kilka artykułów, słownika jednak nie opracowano.

Kaszubszczyzna

Prof. Z. Stieber po przeniesieniu się do Warszawy i utworzeniu pracowni dialektologicznej rozpoczął prace nad językiem kaszubskim i dialektami pomorskimi. Ogłosił wówczas kilka artykułów omawiających rozwój kaszubszczyzny i jej stosunek do innych dialektów polskich. W tekście *Zagadnienie iloczasu kaszubskiego* (Stieber, 1951/1974b) zrewidował pogląd, ówczasie uważany za pewnik, dotyczący istnienia iloczasu i intonacji w kaszubszczyźnie.

Następnie wraz z niewielkim zespołem zainicjował badania na Kaszubach, które były poprzedzone opracowaniem kwestionariusza. Prof. Stieber organizował szkolenia dla eksploratorów, a także sam uczestniczył w wyjazdach terenowych. Pod jego kierownictwem powstało sześć tomów atlasu, zawierających mapy i komentarze. Nad kolejnymi tomami (VII–XV), przygotowywanymi pod kierunkiem Hanny Popowskiej-Taborskiej, sprawował opiekę merytoryczną. *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (AJK) stanowi wzorcowe opracowanie z zakresu geografii lingwistycznej. Warta podkreślenia jest umiejętność Z. Stiebera zorganizowania sprawnego zespołu, który rzetelnie i stosunkowo szybko przeprowadził badania już w momencie, kiedy coraz bardziej pogłębiał się proces zaniku gwar.

Fonologia języka polskiego

Z. Stieber w czasie pobytu w Łodzi, tuż po wojnie, skupił swoje zainteresowania na zagadnieniach polonistycznych, w szczególności na problematyce historycznej i współczesnej fonologii języka polskiego. Istotne znaczenie ma rozprawa *Rozwój fonologiczny języka polskiego* (Stieber, 1952), która uznawana jest za wzorzec tego typu opracowań. Tekst zawdzięcza tę pozycję nowatorskiemu, całościowemu ujęciu zmian polskiego systemu wokalicznego i konsonantycznego, a nie skupieniu się na oddzielnym omawianiu rozwoju poszczególnych samogłosek i spółgłosek. Z. Stieber uzupełnił wiedzę dotyczącą chronologii rozwoju samogłosek nosowych, iloczasu, depalatalizacji spółgłosek. *Rozwój fonologiczny* doczekał się trzech wydań – każde następne było uzupełniane i opatrywane dodatkowymi objaśnieniami. W roku 1966 została opublikowana *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego* (Stieber, 1966), która stanowi zmodyfikowaną wersję *Rozwoju*, uzupełnioną o zarys fonologii współczesnej polszczyzny kulturalnej. Dowodem na popularność innowacyjnego opracowania Z. Stiebera jest to, że książka ukazała się (po znacznych przeróbkach) w języku angielskim (Stieber, 1973).

Badania porównawcze

Z. Stiebera cechowała duża umiejętność syntetyzowania, tworzenia uogólnień, bez uchybień dla istoty podejmowanej problematyki badawczej. Przejawiała się ona nie tylko w skondensowaniu treści artykułów, które zwykle nie były obszerne, ale także w sprawnym systematyzowaniu złożonych procesów gramatycznych. Ujawniło się to szczególnie w *Zarysie gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (Stieber, 1989), który jest pierwszym takim opracowaniem na gruncie polskim, a do dziś pozostaje klasycznym przykładem swarętego, erudycyjnego wykładu gramatyki języków słowiańskich.

Płaszczyzny porównań poszukiwał Z. Stieber nie tylko na gruncie języków literackich. Wskazywał na przykład na paralele, podobieństwa rozwojowe w poszczególnych dialektach słowiańskich, które omawiał w licznych artykułach, jak chociażby *O związkach grupy czesko-słowackiej z południowo-słowiańską* (Stieber, 1933), *Z badań porównawczych nad słownictwem Karpat* (Stieber, 1946), *Wzajemne stosunki języków zachodniosłowiańskich* (Stieber, 1955). Niekiedy były to porównawcze studia wyrazowe, które umożliwiały wyjaśnienie etymologii nazw, na przykład zestawienie kaszubskiego *karno* '1. stado bydła, 2. stado gęsi, 3. ławica ryb' z serbsko-chorwackim *krdo* pokazało wspólne prasłowiańskie źródło związane z rdzeniem *krd-* 'gromada, trzoda' (Stieber, 1963/1974a). Przedstawiając dialekty zachodniosłowiańskie, pokazał grupę lechicką, przeciwstawną łużyckiej i czecho-słowackiej. Wskazywał na jedność sięgająca od Odry aż po wschodnie krańce Polski oraz ubywanie w niej jednych cech, a przybywanie innych.

Z. Stieber bardzo dokładnie śledził zmiany prasłowiańskie i ustalał ich chronologię, odwołując się często do prac Jurija Szewelowo. Wielokrotnie przeciwstawiał się Tadeuszowi Lehrowi-Spławińskiemu. Na podstawie badań porównawczych wykazywał, że pewne zmiany są późniejsze, np. sięgają IX wieku. W czasie zajęć dla studentów nierzadko powoływał się na argument, którym była nazwa króla. W ujęciu T. Lehra-Spławińskiego jest to pożyczka od imienia cesarza Karola IV, które jako Carl zostało przejęte do języka czeskiego w postaci *kral*, skąd trafiło do języka polskiego jako *król*, a później do języków wschodniosłowiańskich w postaci *korol*. Stieber wykazywał, że była to późna pożyczka ogólnosłowiańska, w której grupa *tart* (nie, jak wcześniej przyjmowano, grupa *tort*) uległa regularnej metatezie w językach słowiańskich.

Należy również podkreślić, jak dużą rolę odegrał Z. Stieber w inspirowaniu swoich uczennic i uczniów do poszukiwań tematów nowych i kontynuowania podjętych prac. Podczas prowadzonych zajęć tak komentował wypowiedzi młodych referentów, by formułowali interesujące wnioski, nie zdając sobie często sprawy, że wynika to z sugestii profesora. To właśnie Zdzisław Stieber podsunął swojemu doktorantowi Januszowi Siatkowskiemu myśl, by zajął się wpływami czeskimi na język polski, choć sam już coś na ten temat pisał. Kiedy młodszy uczony na dobre przystąpił do dzieła, Z. Stieber zwrócił się do niego:

„Bardzo pana przepraszam, że napisałem o bohemizmach u Gala. Przepraszam, że napisałem wcześniej”. Chodziło tu o artykuł *O czechizmach w „Kronice” Galla* opublikowany w roku 1956. Kolejny przykład: Hanna Popowska-Taborska referowała na jednym z zebrań Zakładu Słowianoznawstwa o pograniczu polsko-łużyckim, o którym Stieber, jak wiadomo, pisał. Taborska przedstawiała zagadnienie, trochę niepewnie, jakby czegoś nie dopowiadała. Wtedy profesor ośmielił prelegentkę: „Pani Hanko, widzę, że chce pani coś dodać. Trzeba więc napisać, że Stieber się pomylił, i pisać dalej”.

Przedstawiony zarys problemów badawczych podejmowanych przez Zdzisława Stieberta dobitnie pokazuje, jak wszechstronnym uczonym był ten sławista.

Dorobek mówi sam za siebie, a do tego należy dodać niezwykłą uczciwość, rzetelność, poszanowanie poglądów innych (nawet odmiennych od własnych), nieprzywłaszczanie cudzej twórczości. Te wszystkie elementy tworzą wizerunek prawdziwego naukowca, który w obecnej rzeczywistości nie ma wielu odzwierciedleń.

Skróty

AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Stieber & Popowska-Taborska, 1964–1978).

Źródła archiwalne

AUW – Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego
– Spuścizna Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej. VII Materiały rodzinne – dokumenty i korespondencja, Sp 37/103.

Bibliografia

- Popowska-Taborska, H. (1981). Zdzisław Stieber (7 VI 1903 – 12 X 1980). *Język Polski*, 61, 161–165.
- Rembiszewska, D. K. (Red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903–1983): Materiały i wspomnienia*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Rembiszewska, D. K. (2015). Znaczenie badań Zdzisława Stieberta nad gwarami wschodniostowiańskimi dla współczesnej dialektologii. W P. Hrytsenko & N. Khobzei (Red.), *Dialektolohichni studii: T. 10. Tradytsii i novatorstvo* (ss. 62–68). Instytut ukraińoznawstwa im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy.
- Rembiszewska, D. K. (2017). Zdzisław Stieber – od chemika do sławisty. W Z. Zaron & Z. Greń (Red.), *My z Nich: Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego* (ss. 185–198). BEL Studio.
- Rieger, J. (1981). Zdzisław Stieber (1903–1980). *Nauka Polska*, 9–10, 171–176.

- Siatkowski, J. (2013). Zdzisław Stieber: Życiorys naukowy. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 15–31). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Siatkowski, J. (1982). Droga życiowa Profesora Zdzisława Stieberta. W J. Siatkowski & E. Rzetelska-Feleszko (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (ss. 9–18). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Siatkowski, J., & Waniakowa, J. (2013). Ogólnosłowiański atlas językowy (OLA) – projekt prof. Zdzisława Stieberta a obecna rzeczywistość atlasowa. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 77–88). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Stieber, Z. (1933). O związkach grupy czesko-słowackiej z południowosłowiańską. *Lud Słowiański*, 3(1), 131–139.
- Stieber, Z. (1934). *Stosunki pokrewieństwa języków łużyckich*. Składnica Główna w Księgarni Gebethnera i Wolffa.
- Stieber, Z. (1935). Wschodnia granica Łemków. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU*, 40(8), 246–249.
- Stieber, Z. (1946). Z badań porównawczych nad słownictwem Karpat. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń PAU* [za 1945], 46(7), 148–151.
- Stieber, Z. (1952). *Rozwój fonologiczny języka polskiego* (1. wyd.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (2. wyd. (poszerzone), 1958; 3. wyd., 1962).
- Stieber, Z. (1955). Wzajemne stosunki języków zachodniosłowiańskich. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 14, 73–93.
- Stieber, Z. (1956). *Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich z wyborem tekstów gwarowych* (1. wyd.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (2. wyd., 1965).
- Stieber, Z. (1956–1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (T. 1–8). Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1958). O projekcie ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego. W V.V. Vinogradov (Red.), *Slavianskaia filologija: Sbornik statei* (T. 1, ss. 129–135). Akademia nauk SSSR.
- Stieber, Z. (1966). *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1973). *A historical phonology of the Polish language*. Winter.
- Stieber, Z. (1974a). Kaszubskie *karno*, serbo-chorwackie *krdo*. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 139–141). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [Przedruk z: *Zbornik u čast Stjepana Ivšića* (1963, ss. 341–343)].
- Stieber, Z. (1974b). Zagadnienie iloczasu kaszubskiego. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 417–422). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [Przedruk z: *Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* (1951), 51(8), 503–508].
- Stieber, Z. (1989). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Oprac.). (1964–1978). *Atlas językowy kaszubskiej i dialektów sąsiednich* [AJK] (Z. 1–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Taborski, R. (2013). Powiązania rodziny Stiebertów ze światem artystycznym. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 237–242). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.

- Wojtyczka, J. (2005). Stieber Zdzisław, pseud.: Pakuła, Żbik (1903–1980), językoznawca, slawista, twórca i kierownik Zakładu Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk. *Polski słownik biograficzny*, 43(179), 574–577.
- Wojtyczka, J. (2006). Zdzisław Stieber. W J. Wojtyczka (Red.), *Harcerski słownik biograficzny* (Cz. 1, ss. 197–200). Muzeum Harcerstwa; Marron Edition.

Obszary badawcze w dorobku naukowym Zdzisława Stieberta

Streszczenie

Tekst omawia liczne obszary badawcze jednego z wybitniejszych polskich slawistów – Zdzisława Stieberta. Scharakteryzowano dorobek badawczy językoznawcy, dotyczący dialektu Łemków, pogranicza zachodniosłowiańskiego, kaszubszczyzny. Wskazano na znaczący wkład badacza w koncepcję *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* i kwestionariusza do badań terenowych. Zwrócono uwagę na nowatorski charakter ujęcia fonologii języka polskiego. Podkreślono dużą zdolność tego slawisty do syntetyzowania, tworzenia uogólnień, bez uchybienia dla istoty podejmowanej problematyki badawczej.

Słowa kluczowe: badania slawistyczne; historia nauki; językoznawstwo słowiańskie

Research Areas of Zdzisław Stieber's Scientific Work

Summary

This article presents the numerous areas of research pursued by Zdzisław Stieber, one of the most outstanding Polish Slavists. It offers an outline of his scholarly achievements in the study of the Lemko dialect, the West Slavic borderland, and Kashubian. The article highlights his significant contribution to the concept of the General Slavic Linguistic Atlas (OLA) and the questionnaire for field research, as well as his innovative approach to Polish phonology. It also emphasises Stieber's remarkable ability to synthesise and generalise without compromising the core of the research issues being addressed.

Keywords: Slavic studies; history of science; Slavic linguistics

Pavlo Hrytsenko
Instytut Języka Ukraińskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
Kijów
<https://orcid.org/0000-0002-5363-6585>
hrytsenko_pavlo@ukr.net

JĘZYK UKRAIŃSKI W BADANIACH PROFESORA ZDZISŁAWA STIEBERA

1.

Dorobek naukowy znanego polskiego językoznawcy Zdzisława Stiebera (1903–1980) pozostaje, pomimo upływu czasu, ważnym źródłem informacji językowej, oryginalnych interpretacji zjawisk i procesów językowych oraz inspiracji do nowych metod badania języka. Prace badawcze profesora przedstawiały szerokie ujęcie słowiańskiego obszaru językowego, przede wszystkim w perspektywie geografii lingwistycznej i badań porównawczo-historycznych. Janusz Rieger słusznie zauważył, że Z. Stieber:

Był komparatystą: wyszukiwał powiązania ze zjawiskami i procesami występującymi w innych językach czy dialektach, analogie, podobieństwa. [...] Interesowały go przyczyny zmian językowych, zarówno uwarunkowania wynikające z zewnętrznej sytuacji językowej, a więc z kontaktów różnych gwar i języków, jak i te, które były związane z mechanizmami wewnętrznego rozwoju języka, a ponadto ciekawiły go wzajemne zależności pomiędzy tymi czynnikami (Rieger, 1982, s. 29).

Prace Z. Stiebera dotyczące języków słowiańskich wzbudzały zainteresowanie językoznawców i wywoływały liczne dyskusje, skłaniając wielu z nich do rozwijania tematów poruszanych we wspomnianych publikacjach¹. Dlatego wciąż istotne jest zrozumienie sensu nie tylko tekstów naukowych autorstwa samego Z. Stiebera, ale także prac szerokiego grona jego uczniów i ich następców. Niezbędne jest także podkreślenie znaczenia tych inicjatyw organizacyjnych, które dały początek kluczowym projektom lingwistycznym i wpłynęły na obraz

¹ Naukowej, organizacyjnej i dydaktycznej działalności prof. Z. Stiebera poświęcili swoje studia Karol Dejna, Janusz Rieger, Janusz Siatkowski, Jadwiga Zieniukowa, Ewa Wolnicz-Pawłowska, Hanna Popowska-Taborowska, Michał Łesiów, Dorota K. Rembiszewska, Jadwiga Waniakowa (Rembiszewska, 2013).

życia naukowego. Wiadomo, że rezultatem działań Z. Stieberta było powstanie nowych ośrodków badawczych w Polskiej Akademii Nauk i na uniwersytetach oraz utworzenie silnej szkoły językoznawczej, która miała duży wpływ na rozwój polonistyki i sławistyki zarówno w Polsce, jak i w całej Europie. Fenomen szkoły naukowej Z. Stieberta – z charakterystyczną dla niej bogatą problematyką (często inicjowaną przez profesora), ze znaczącymi wynikami zrealizowanych na dużą skalę projektów, ze zaktualizowanymi klasycznymi metodami badań języka – nadal czeka na szczegółowe zbadanie². Jest oczywiste, że działalność naukowa i organizacyjna Z. Stieberta zajmuje ważne miejsce w polskiej lingwistyce XX wieku.

Na początku XXI wieku w polonistyce i sławistyce znacznie zmienił się zakres dostępnych informacji językowych oraz ich struktura, a miarą poziomu nauki są innowacyjne metody prezentacji i analizy zjawisk oraz procesów językowych. Tymczasem twórczość Z. Stieberta, ze zdecydowanie klasycznym podejściem do poznania języka, pozostaje – podkreślimy to ponownie – wciąż istotna i podlega nowym interpretacjom. Otwiera się obecnie możliwość przeprowadzenia nowych badań diachronicznych nad wieloma cechami dialektów na podstawie unikatowych zapisów dialektalnych Z. Stieberta, dokonania weryfikacji poprzez zestawienie tych zjawisk z różnymi dialektami i językami, a także interpretacji faktów nowo odkrytych w źródłach pisanych. Niepodważalną wartość mają liczne komentarze Z. Stieberta na temat różnych elementów oraz zjawisk językowych, które podkreślają kompleksowość jego analizy lingwistycznej.

2.

Na tle fundamentalnych badań Z. Stieberta dotyczących współczesnego stanu i przeszłości języka polskiego, jego dialektów, kontaktów języka polskiego z innymi językami słowiańskimi i szeroko zakrojonych porównawczo-historycznych badań słowiańskiego świata językowego jako całości, zainteresowanie problematyką ukraińską może wydawać się epizodem. A jednak język ukraiński znalazł się wśród najważniejszych tematów analiz językoznawczych Z. Stieberta i był stałym elementem jego działalności naukowej: językowi ukraińskiemu i kontaktom polsko-ukraińskim poświęcił wiele ważnych prac, których tematyka nadal jest przedmiotem badań sławistycznych. Jednocześnie włożył duży wysiłek w kształtowanie i rozwój badań ukrainistycznych w polskiej filologii. Poza tym utrzymywał kontakty naukowe z ukrainistami z różnych krajów.

Badania ukrainistyczne Z. Stiebert rozpoczął od ekspedycji na Łemkowszczyznę w latach 1934–1936, gdzie zbierał materiały do monograficznego opisu gwar

² Ważne informacje na temat wpływu Z. Stieberta na kształtowanie problematyki, technik i metod badań językoznawczych przedstawili uczniowie i bliscy współpracownicy podczas konferencji poświęconej profesorowi w 1981 roku (Rzetelska-Feleszko, 1982).

łemkowskich. Analizując zainteresowanie Z. Stieberta Łemkowszczyzną, Ewa Wolnicz-Pawłowska podkreśliła, że w latach trzydziestych XX wieku w polskiej lingwistyce zwrócono większą uwagę na badanie dialektów, zwłaszcza tych regionów Polski, gdzie od dawna obok Polaków mieszkali nie-Polacy. Spowodowało to aktualizację badań nad wzajemnym oddziaływaniem języków – międzykulturową – i skłoniło do wyjaśnienia przyczyn powstawania obszarów niejednorodnych etnicznie oraz warunków i kierunków ich rozwoju językowego. Poznanie dialektu łemkowskiego otworzyło perspektywę pogłębionego zrozumienia specyfiki i skutków wzajemnych wpływów dialektów ukraińskich, polskich i słowackich (Wolnicz-Pawłowska, 2013). Przed rozpoczęciem badań nad gwarami łemkowskimi Z. Stieber zdobywał doświadczenie, analizując sąsiadujące z polskimi dialekty łużyckie i słowackie na łużycko-polskim pograniczu językowym, a także gwary laskie. Szczególnie interesujące było dla niego oddziaływanie międzydialektalne jako jedno z ważniejszych zagadnień w podejściu geolingwistycznym do badań językowych. Zwrócił na to uwagę w recenzji *Atlasu językowego polskiego Podkarpacia* Mieczysława Małeckiego i Kazimierza Nitscha (AJPP, 1934):

[...] widzimy, ile ciekawych rzeczy dotyczących wzajemnych relacji między plemionami górskimi i podgóorskimi może dowiedzieć się z „Atlasu” nawet osoba niebędąca językoznawcą. Natomiast dla językoznawców „Atlas” będzie kopalnią materiału, który będzie można wykorzystać w różnych pracach specjalistycznych (Stieber, 1935, s. 221).

Z. Stieber podszedł zatem do dialektów Łemkowszczyzny i terenów przyległych ze świadomością bogactwa materiału językowego. W tym czasie o dialektach owych terenów pisali Wołodmyr Hnatiuk, Iwan Pankiewicz, Władysław Kuraszkiewicz. Z ich osiągnięć Z. Stieber korzystał na różne sposoby, przygotowując kwestionariusz do badania gwar łemkowskich, a następnie analizując zebrane materiały dialektalne (Stieber, 1982, ss. 7–8).

Z. Stieberta fascynowało w języku ludowym Łemków wszystko, a przede wszystkim zróżnicowanie strukturalne gwar łemkowskich oraz ich powiązania z innymi dialektami: pokrewnymi ukraińskimi, a także polskimi i słowackimi. Badał kształtowanie się Łemkowszczyzny jako odrębnego zjawiska językowo-kulturowego w ogólnoukraińskim kontinuum. Zajmował się też pochodzeniem nazwy „Łemko” (powracał do tej kwestii w kilku publikacjach)³. Chociaż początkowo skupiał się na badaniu fonetyki gwar łemkowskich, to później udało mu się również odtworzyć w zapisach cechy akcentuacji, a także utrwalić leksykę

³ „Nazwa *Łemko* pochodzi, jak wiadomo, od wyrazu *łem*, używanego przez ludność tego obszaru, ale nie tylko przez nią. Pochodzenie wyrazu *łem* jest jasne – to zapożyczenie z dialektu wschodniosłowackiego, gdzie występuje jako *l'em*, forma będąca przekształceniem ogólnosłowackiego *l'en* ‘tylko’. Z kolei pochodzi ono od dawniejszego *jen* – *jedno*” (Stieber, 1983, s. 267); rozpowszechnienie leksemu *łem* Stieber odtworzył na mapie (zob. mapa na s. 25).

i formy wyrazowe różnych klas gramatycznych, w których zachowała się różnorodność fonetyczna gwar.

Zapisując informacje w terenie, Z. Stieber opierał się na specjalnym kwestionariuszu opracowanym na podstawie literatury naukowej, w szczególności prezentacji bogatych w materiały empiryczne badań Iwana Werchratskiego. Kwestionariusz umożliwiał porównywalność elementów językowych utrwalonych w różnych dialektach. Istotnym czynnikiem w ekspedycjach dialektologicznych były cechy charakteru badacza, tj. dokładność i skrupulatność, które przejawiały się w zapisywaniu wszystkich usłyszanych przezeń formalnych przejawów dialektów, nieograniczaniu się jedynie do kwestionariusza. Stieber notował informacje o specyfice funkcjonowania jednostek językowych i nazwach terenowych zarówno w badanych, jak i w pobliskich miejscowościach. W wielu zapisach zaznaczał na przykład, że nazwa jest znana użytkownikom gwary, ale nie używa się jej w mowie. Często rejestrował poświadczenia wskazujące na brak w gwarach elementów strukturalnych przewidzianych w kwestionariuszu. Materiały, które nie dotyczyły bezpośrednio charakterystyki elementów językowych (o historycznej przeszłości osady, kulturze tradycyjnej, migracji ludności w regionie), miały szczególne znaczenie w dokumentowaniu zasięgu dawnego obszaru osadnictwa Łemków, czym interesowało się wielu badaczy Łemkowszczyzny.

3.

Rozpoczynając eksplorację Łemkowszczyzny, Z. Stieber miał już doświadczenie w badaniu i analizowaniu genetycznie niejednorodnych obszarów dialektalnych, dlatego gwary łemkowskie, które pozostawały w intensywnym kontakcie nie tylko z innymi dialektami ukraińskimi, ale także z polskimi i słowackimi, postrzegał jako temat wart zainteresowania. Badacz planował przede wszystkim szczegółowo opisać fonetykę tego dialektu, którą do początku lat trzydziestych XX wieku częściowo przedstawili w swoich pracach Iwan Werchratski, Wołodmyr Hnatiuk, Jan Ziłyński. Należy zauważyć, że fonetyka dialektów sąsiadujących z łemkowskim – nadszańskiego, bojkowskiego, zakarpackiego – była w tym czasie aktywnie badana przez Marię Przepiórską, Sofię Rabij, Iwana Pankiewicza, którzy potwierdzili występowanie w tychże językach wielu zjawisk i procesów identycznych lub zbliżonych do tych zaobserwowanych w łemkowskim. Z. Stieber, opierając się na zebranych materiałach, interpretował niektóre elementy systemu języka w sposób odmienny od pozostałych badaczy. Inaczej postrzegał niektóre elementy strukturalne, zjawiska i kierunki procesów ewolucyjnych w badanych dialektach regionu, a także w inny sposób kreślił umowne granice podziałów dialektalnych.

Rezultatem badań terenowych Z. Stiebera nad dialektem łemkowskim (przede wszystkim z lat 1934–1936) jest monografia dotycząca fonetyki tychże gwar. Autor przekazał pracę do druku w 1939 roku, jednak z powodu

wybuchu II wojny światowej książka została wydana dopiero kilkadziesiąt lat później⁴. Wybrane rozdziały monografii Z. Stieber przedstawił w publikowanych artykułach. Wyróżnił w ten sposób m.in. zagadnienie funkcjonowania kontynuantów fonemów prasłowiańskich w dialekcie łemkowskim (Stieber, 1958/1974e) oraz modelowanie „dość zróżnicowanego” (według autora) systemu fonologicznego – wokalizmu i konsonantyzmu tego dialektu (Stieber, 1960/1974c, 1963/1974b).

W latach powojennych Z. Stieber podjął się opracowania kartograficznego zebranych materiałów. Inspirację stanowiła publikacja wspomnianego atlasu M. Małeckiego i K. Nitscha, a także wzmożone zainteresowanie geografą językową w ówczesnej lingwistyce słowiańskiej. Przymusowe wysiedlenia Łemków do odległych od Łemkowszczyzny północnych i zachodnich regionów Polski, rozproszenie w nowych miejscach zamieszkania, a także deportacje z Polski do Ukrainy istotnie zmieniły sytuację⁵. Po deportacji autochtonicznej ludności ukraińskiej w latach 1944–1947 polska Łemkowszczyzna przestała istnieć jako część historycznie spójnego regionu etniczno-językowego i kulturowego; procesy te nie dotknęły łemkowskiego kontinuum w Słowacji. Dla naukowców oznaczało to, że na terenie Polski ani językoznawcy, ani etnolodzy nie mogli dalej prowadzić badań terenowych nad językiem i tradycyjną kulturą Łemków w warunkach, które ukształtowały się na przestrzeni stuleci. A przecież to właśnie zachowana tradycyjna mowa, naturalny archaiczny styl życia Łemków na ich rodzimych terenach miały dla nauki i kultury wyjątkową wartość heurystyczną. W tragicznej dla polskich Łemków sytuacji wszelkie wcześniejsze zapisy ich gwar (utrwalania wypowiedzi o różnej kompletności i wartości językowej) zyskały, co oczywiste, na wartości, otrzymując status „szczególnego zabytku językowego”⁶. Wzrosło również znaczenie materiałów onomastycznych, etnograficznych i folklorystycznych z Łemkowszczyzny. Szczególnie aktualne stało się wówczas przekonanie, że tylko na podstawie dokładnie zlokalizowanych, autentycznych poświadczeń tekstowych można stworzyć zbliżony do prawdy obraz zniszczonego obszaru językowego i kulturowego. Z. Stieber zdawał sobie sprawę ze złożoności i nieodwracalności zaistniałej sytuacji dialektu łemkowskiego. Pisał:

[...] posiadane przeze mnie materiały stały się już dziś cennym zabytkiem przeszłości językowej dawnej Łemkowszczyzny. Wobec tego wydaje się celowe wydanie

⁴ Materiały do monografii Z. Stiebera *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia* (Stieber, 1982) uporządkował i przygotował do wydania J. Rieger.

⁵ Badając przesiedleńczy dialekt łemkowski wsi Żernica (w okolicach Koszalina), Katarzyna Domaradz – na podstawie zeznań naocznych świadków – stwierdza: „Po II wojnie światowej mieszkańcy wsi zostali przymusowo wysiedleni na północne tereny Polski oraz do Ukrainy, a wieś uległa całkowitemu zniszczeniu. Pozostały jedynie ruiny cerkwi i fragmenty kilku nagrobków na cmentarzu cerkiewnym” (Domaradz, 2002, s. 65).

⁶ Z. Stieber podkreślił: „Jak wiadomo, dziś na terenie dawnej Łemkowszczyzny po polskiej stronie ludności ukraińskiej nie ma, wobec czego zarówno zebrane przeze mnie materiały, jak i oparte na nich opracowania mają już wartość historyczną” (Stieber, 1960/1974c, s. 207).

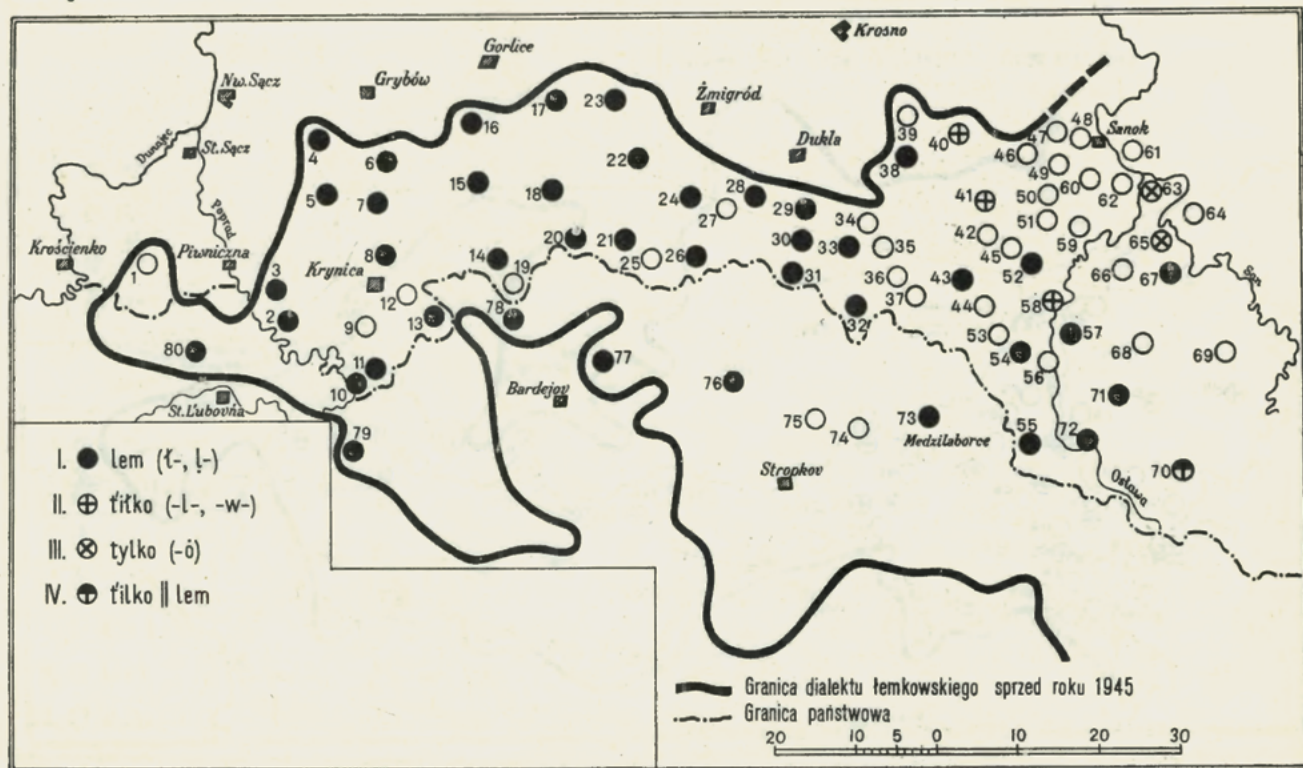
tych materiałów możliwie w całości, tym bardziej, że chodzi tu o dialekt bardzo ciekawy, bo od wieków wystawiony na działanie dwóch języków zachodniosłowiańskich: polskiego i słowackiego (AJDŁ, 1, s. 8).

Profesor Stieber przygotował i opublikował pracę ważną dla lingwistyki słowiańskiej, przede wszystkim ukraińskiej i polskiej – *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (AJDŁ). W 8 zeszytach zamieszczono 416 map, na których odtworzono informację językową z 72 miejscowości w Polsce i z 8 miejscowości na terenach ówczesnej Czechosłowacji (zob. mapa na str. 25). Badania wzbudziły zainteresowanie językoznawców z różnych krajów (co było naturalne w czasie powstawania licznych projektów geolingwistycznych z dziedziny sławistyki, o różnym ukierunkowaniu i skali) i zostały wysoko ocenione (Buffa, 1965; Karaś, 1964; Дзендзелівський, 1963). Było oczywiste, że na terenach polskich niemożliwe jest dalsze badanie gwar łemkowskich, które przestały już funkcjonować w swoich pierwotnych, ustabilizowanych mikrospołecznościach. Chociaż badania i archiwizacja materiałów dotyczących dialektu (i folkloru) przesiedlonych Łemków trwają do dziś, nie są to bezpośrednie kontynuacje dawniejszych prac. Jest to już bowiem dialekt (i kultura) innego typu, który uległ znaczącym przemianom strukturalnym. Na przykład wiele charakterystycznych cech językowych zanikło na skutek zmiany warunków komunikacji użytkowników dialektu w odmiennym od rodzimego środowisku językowym i kulturowym. Zapisy powstałe w nowych realiach społecznych i wśród nowych pokoleń użytkowników dialektu łemkowskiego różnią się swoistymi cechami od zapisów w zbiorach językowych Z. Stieberta, odmienna jest też ich wartość.

Do powyższej, trafnej oceny materiału dialektalnego gwar łemkowskich, którą Z. Stieber przedstawił, uzasadniając publikację zapisów dialektalnych w postaci atlasu, dodać należy ważne spostrzeżenie. Przywołane zbiory językowe opracował jeden badacz, stosując stałą skalę oceny typów dźwięków przez konkretnego odbiorcę mowy ludowej, co, jak zakładamy, znacznie podniosło jakość zapisu materiału i jego dalszej analizy naukowej. Trzeba zauważyć, że badanie gwar łemkowskich było bardzo profesjonalne. Świadczy o tym dokładność odtworzenia każdej formy wyrazowej, przedstawienie licznych nietypowych wariantów form językowych, a także różnorodne komentarze do odpowiedzi informatorów, dotyczące ich kompetencji językowej oraz cech funkcjonowania utrwalonych elementów dialektalnych (przykładowo, zwrócenie uwagi na to, że wyraz lub wyrażenie w gwarze jest znane i semantycznie dokładnie zweryfikowane przez informatorów, ale nie używa się go w codziennej mowie). Znamienne są oceny dotyczące mowy poszczególnych informatorów jako należącej do archaicznego typu dialektu, co podkreśla zmienność/diachronię w synchronicznej egzystencji badanych dialektów:

Czasami się zdarzało (np. w Wielopolu), że informatorem był najstarszy we wsi człowiek. Tacy informatorzy zapewne już nie żyją, skutkiem tego ich nieraz wyrażenie archaiczny typ gwary należy uważać za całkowicie wymarły (AJDŁ, 1, s. 9).

323. tylko

AJDŁ, mapa 323.

Na mapach AJDŁ Z. Stieber odtworzył geograficzne zróżnicowanie gwar łemkowskich na podstawie cech fonetycznych, a także leksykalnych i gramatycznych, zebranych w odpowiedziach na pytania z autorskiego kwestionariusza (391 pytań). Z zebranych elementów strukturalnych gwar łemkowskich ujętych na mapach, z ich topografii, wyłania się wielowymiarowy, ogólny obraz łemkowskiego archetypu dialektalnego z wyraźnie kontrastującymi obszarami, będącymi wynikiem oddziaływania innych dialektów i języków. Ponadto na mapach wyraźnie widoczne jest znaczenie każdego zjawiska dialektalnego – częstość jego występowania w badanych gwarach, a także zgodność przestrzenna – rozmieszczenie zbliżonych w przestrzeni dialektalnej alternatywnych odpowiedników. Występowanie na określonym obszarze różnych elementów językowych – fonemów, typów akcentu, form wyrazowych, leksemów – posłużyło autorowi do poznania ich genezy, w szczególności do określenia ich jako rdzennych łemkowskich lub napływowych, powstałych w wyniku interakcji z sąsiednimi dialektami: ukraińskimi, polskimi, słowackimi lub pochodzących z innego źródła. Charakterystyczne dla metodologii badań Z. Stiebera jest konsekwentne zachowanie topografii każdego elementu strukturalnego, nawet gdy cechy przestrzenne nie są przedmiotem szczególnej uwagi w opisach gwar. Materiały z badań terenowych autor usystematyzował i przedstawił w kilku publikacjach (zob. AJDŁ, Stieber, 1948, 1949), pokazując ich przydatność w poznaniu ówczesnego stanu gwar łemkowskich oraz ich przeszłości. Wychodząc od danych synchronicznych, autor wybrał do poznania gwar łemkowskich metodę porównawczą, która polega przede wszystkim na ustaleniu związku każdego znaku językowego występującego w danej gwarze z prasłowiańskim lub staroukraińskim archetypem wyjściowym. Należy przy tym zwracać stale uwagę na lokalne „odchylenia” od modeli rozwoju poszczególnych zjawisk, które są właściwe dla języka ukraińskiego (zob. Stieber, 1958/1974e, 1960/1974c, 1963/1974b, 1982).

4.

Chociaż „bohaterami” wielu map AJDŁ były wybrane cechy fonetyczne i morfologiczne gwar łemkowskich związane z akcentem, Z. Stieber zazwyczaj posługiwał się pełnymi formami wyrazowymi, a nie poszczególnymi fonemami lub morfemami. Do kartografowania wyodrębnionych głosek uciekał się sporadycznie, np. na podstawie poszczególnych segmentów wyrazu *jeleń* sporządzono 4 mapy, dotyczące różnych zagadnień fonetycznych (AJDŁ, m. 131–134). Nanoszenie pełnych wyrazów na mapy umożliwiło odtworzenie wielu cennych cech form wyrazowych, które początkowo nie były przewidziane jako oddzielne obiekty kartograficznej prezentacji. Takie zapisy, często odtwarzające tzw. nieregularne zmiany struktury form fleksyjnych, zachowują informacje ważne dla wyjaśnienia kierunków i przesłanek ewolucji pierwotnych form. Jeśli na mapach brakuje lokalnych cech gwarowych, a przedstawione są tylko wspólne z innymi

ukraińskimi dialektami kontynuanty fonemów prasłowiańskich lub modele rozwoju form wyrazowych, to tak przedstawione dane są cenne jako źródło wiedzy o geografii kartografowanego zjawiska w ukraińskim kontinuum dialektalnym.

Elementy strukturalne przedstawione na mapach AJDŁ odtwarzają różnorodne cechy gwar łemkowskich. Niektóre z nich to specyficzne cechy łemkowskie, wyróżniające się z ukraińskiego kontinuum dialektalnego. Część spaja dialekt łemkowski i sąsiednie dialekty ukraińskie. Jeszcze inne łączą izoglosami obszar językowy łemkowski z innymi dialektami słowiańskimi, przede wszystkim polskimi i/lub słowackimi⁷. Materiały Z. Stiebera umożliwiają stworzenie rejestru elementów strukturalnych dla każdej z 80 miejscowości zaznaczonych na mapach *Atlasu*. Może on służyć jako podstawa do opisu dialektów jako odrębnych systemów, a także fundament poznania ich rozwoju. Należy zauważyć, że badania współczesnych gwar łemkowskich przesiedleńców z wykorzystaniem materiałów Z. Stiebera przyniosły pozytywne efekty (zob. GUP, 2002; Rieger, 2016).

Analiza faktów językowych, jakie Z. Stieber odnotował w gwarach łemkowskich, bez względu na ich pochodzenie, lokalizację (w centralnych lub peryferyjnych obszarach dialektu) oraz liczbę punktów, w których te elementy zostały zapisane, nie traci na aktualności, zwłaszcza w kontekście znacznie rozszerzonej na początku XXI wieku przestrzeni informacyjnej słowiańskiej dialektologii⁸. Przytoczymy poniżej kilka prób komentarza zjawisk dialektalnych ze zbioru Z. Stiebera i jego badań.

4.1.

Na kilku mapach AJDŁ Z. Stieber odtworzył zmianę **vъ* w funkcji przyimkowej lub prefiksальной na *x* (*ch*), *h*, *f* przed spółgłoską, np. **w** *pecu* → **x** *pecu*, **w** *nočy* → **h** *nočy*, **wpered** → **fpered**. Oceniając tę zmianę fonetyczną jako istotną dla gwar łemkowskich (i pokrewnych), autor sporządził mapę uogólniającą 394: „przedrostek **vъ* przed N”, na której zjawisko to (**vъ* > *x* (*ch*), *h*, *f*) zlokalizował w 26 punktach jako bezekwiwalentne, w 4 punktach jako wariant form z inicjalnym *w* i *h*, a w 8 punktach podał tylko formy z *w*. O takim rozwoju inicjalnego **vъ* w tym regionie wiadomo było już wcześniej, w szczególności z opisów

⁷ O zakresie i charakterze empirycznych świadectw językowych AJDŁ informuje rejestr form wyrazowych (Rieger, 1966), który uzupełniają materiały onomastyczne (Stieber, 1948, 1949) oraz niekartograficzne materiały, które autor wykorzystał w swoich badaniach (w szczególności w: Stieber, 1982).

⁸ Szczególne znaczenie dla odtworzenia i zachowania informacji o ukraińskich dialektach na terenie Polski, Czechosłowacji i na sąsiednich obszarach mają materiały, które w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku zapisali: Jan Janów, Sofia Rabij, Maria Przepiórska, Karol Dejna, Stefan Hrabec, Jan Ziżyński, Władysław Kuraszkievicz, Iwan Pankiewicz; zapisy wielu z wymienionych dialektologów zostały opracowane i opublikowane dopiero po dziesięcioleciach.

I. Werchratskiego. Jako typowe zmiany takie odnotowano również w wielu ukraińskich dialektach wschodniosłowackich i nadszańskich. Wasyl Latta nie tylko zaobserwował rozpowszechnienie form wyrazowych z takimi zmianami w ukraińskich dialektach Słowacji, ale także wyjaśnił zależność fonetycznego substytutu od jakości kolejnej spółgłoski: przed dźwięczną, wargową spółgłoską w miejscu *vʒ (*ʒ*) występuje *h*, a przed spółgłoską bezdźwięczną – *x* lub *f* (Латта, 1991, m. 188, 192–193). W odniesieniu do dialektów nadszańskich, w których zjawisko to jest równie częste, J. Rieger zauważył:

Podobnie jak w wielu gwarach łemkowskich na całym prawie mapowanym obszarze [...] panują zapisy *h miści*, *x polu*, *x pjecu*, podobnie jest w przypadku form praet. *xpiuśa*, *xpaʒ*, *xpikśa* (AUGN, 2, s. 145).

Duży obszar, gdzie nastąpiła zmiana *vʒ na *x* (*ch*), *h*, *f* w pozycji inicjalnej formy wyrazu / wyrażenia przyimkowego, a także jej zachowanie w mowie nowych pokoleń Ukraińców (pochodzących z regionów przymusowego wysiedlenia i mieszkających na różnych terenach w Polsce i w Ukrainie)⁹ uprawniają do wniosku o względnej dawności tej transformacji fonetycznej i jej znaczeniu wśród cech różnicujących ukraińskie kontinuum dialektalne.

4.2.

Inną istotną cechą fonetyczną dialektów łemkowskich jest zmiana palatalnych przedniojęzykowych *t'*, *d'* na tylnojęzykowe *k'*, *g'*, co łączy je z dialektami: huculskim, bojkowskim, pokucko-bukowińskim oraz ukraińskimi dialektami wschodniej Słowacji¹⁰. Z. Stieber zwracał szczególną uwagę na rozpowszechnienie zjawiska, co potwierdza zwłaszcza wyznaczenie obszarów dialektalnych, na których, wbrew przypuszczeniom, ono nie występowało (zob. Stieber, 1938/1974a, s. 144).

W gwarach łemkowskich Z. Stieber odnotował szeroki zakres form wyrazowych, z których każda została zapisana tylko w kilku punktach, jednak łącznie pokazują one rozległy teren występowania tego zjawiska. Autor zauważył: „[...] duża część naszego obszaru wykazuje inną tendencję, a mianowicie skłonność do przesuwania artykulacji *t'*, *d'* ku tyłowi” (Stieber, 1982, s. 68). Są to w szczególności formy słowne *k'isto*, *sk'ina*, *pośk'il*, *xok'il* ‘chciał’, *trek'i* ‘trzeci’, *duajčik* ‘dwadzieścia’, *zak'ihauut* ‘zaciągają’, *gityna* ‘dziecko’, *gity*, *oğiś*

⁹ Materiały nagrywane od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku z mową przesiedleńców łemkowskich i ich potomków z dawnego obszaru występowania wspomnianej zmiany *vʒ na *x* (*ch*), *h*, *f* świadczą o zachowaniu tego zjawiska na tle innych cech dialektu łemkowskiego (zob.: GUP, 2002; Пиртей, 2004; Турчин, 2011).

¹⁰ Na przykładzie formy *xok'í(mu)* ‘chcieć’ wyznaczono wyraźny ciągły obszar zmiany *t'–k'*, obejmujący 26 miejscowości w międzyrzeczu Ondawy i Olki między Svidnikiem a Medzilaborcami oraz jedną miejscowość na południu (Латта, 1991, m. 280).

'ubranie', *gira* 'dziura', *giška*, *giżyńa* 'beczka', w toponimach *Čyrkiš* (< *Czert'eš*), *Zakuła* (< *Zakutia*), *Pidhała* (< *Pidhatia*) itp. (AJDŁ, m. 11, 39, 60, 251, 252, 332, 346, 368, 405 i in.; Stieber, 1982, s. 69). Materiały Z. Stiebera świadczą o tym, że zmiana wskazanej artykulacji nie zawsze była procesem zakończonym, co utrudniało ostateczną weryfikację obrazu fonetycznego wielu zapisywanych form wyrazowych. Podkreślają to komentarze autora *Atlasu*, w szczególności próba wprowadzenia do legendy (mapa 60) oddzielnego grafemu (nakładanie się *t* i *k*), który sygnalizowałby wyodrębnienie tego typu dźwięku. Podobnie znaczące są: wyjaśnienie (hipotetyczne) formy *poštk'il* 'łóżko' jako „kontaminacji *pošt'il* i *poškił*” (Wisłok Górny, powiat sanocki), a także uwaga odnosząca się do gwary Wołkowoy w powiecie leskim: „słyszałem coś pomiędzy *t'isto* i *k'isto*” (Stieber, 1982, ss. 68–71).

Ta cecha gwar łemkowskich należy do trwałych, prawdopodobnie dawnych. Potwierdzają ją liczne rodzime i dawno zapożyczone formy wyrazowe. Zachowała się w mowie potomków Łemków-przemieszczonych, zob. w szczególności zapisy Katarzyny Domaradz z gwary wsi Żernica z pogranicza łemkowsko-bojkowskiego (Domaradz, 2002, s. 99). W niektórych dialektach występowanie tej zmiany jest powszechne lub prawie powszechne.

Formy fleksyjne wykazujące zmiany *t', d' → k', g'* zarejestrowane przez Z. Stiebera nie tylko potwierdziły wniosek (Дзендзелівський, 1965, s. 50) o przynależności gwar łemkowskich do obszaru występowania tego zjawiska, ale także wykazały wielowymiarowość jego realizacji w gwarach.

4.3.

Do cech, które można uznać za wskazówkę co do źródeł wpływów na obszar dialektalny łemkowski, należy nietypowy, niepełnogłosowy rozwój połączenia **tolt* na tle typowego dla kontinuum ukraińskiego pełnogłosu. Z. Stieber zauważył, że w gwarach łemkowskich prasłowiańskie **tālt* ma zazwyczaj współczesny kontynuant *tolot*, choć zdarzają się formy z *tlat* i *tlot* (jako wyjątek – *tlit* – *tlōt*) (Stieber, 1982, ss. 54–55). Oprócz form bez pełnogłosu, które w gwarach łemkowskich są w większości związane z wpływami zachodniosłowiańskimi, na uwagę zasługuje utrata *l* (-w, ^w, ^u, ^u) w połączeniu z poprzedzającą lub następującą samogłoską, jak w *pux/p^wux/pwux/p^ux* 'pług' (10 p.), *konyći* – *kłonyći* 'część wozu' (1 p.), *powajā* – *płowajā* 'płowa, maść bydła' (1 p.), *zlahowok* – *zah^lowok/zaho^lowok* 'poduszka' (1 p.) (AJDŁ, m. 12, 23, 26, 82). Taki rozwój fonetyczny w kontinuum polskim należy do ważnych w ujęciu geolingwistycznym, charakterystyczny jest przede wszystkim dla dialektu małopolskiego (Dejna, 1981, m. 26). Należy zaznaczyć, że materiały OLA (2019, m. 26–29, 31–43) potwierdzają wysoką częstotliwość takich zmian w dialektach polskich (i łużyckich). Z 18 form wyrazowych, przewidzianych w kwestionariuszu OLA do określenia typów refleksów psł. **tolt*, w niektórych dialektach polskich kontynuanty **tolt* jako *tot/tut* reprezentuje

od 9 do 12 form wyrazowych, np. w punkcie 290 siatki OLA (Wędrynia, województwo opolskie) odnotowano formy: *kos* < **kolsz* 'kłos', *mucq* < **moltjā* 'młóć' (1 sg. praes.), *suma* < **solma* 'słoma', *putno* < **polъno* 'płótno', *pom'eń* < **polmę* 'płomień', *gut* < **goldz* 'głód', *gova* < **golva* 'głowa', *vos, vus* < **volsz* 'włos', *gos* < **golsz* 'głos', *duń* < **dolnъ* 'dłoi', *xodny* < **xoldъnъ(-jъ)* 'zimny', w punkcie 277 (Lubsza, woj. Opolskie) odnotowano 11 takich form wyrazowych, w punkcie 288 (Śmicz, woj. opolskie) – 9¹¹. Forma *pan modyj* 'narzeczony', odnotowana w jednej gwarze łemkowskiej (Gładyszów, pow. gorlicki) (Stieber, 1958/1974e), występuje również w 15 polskich i 3 łużyckich punktach (OLA, 2019, m. 40).

W Besku, pow. sanocki, Z. Stieber odnotował formę *buxa* na tle *bъixa*, *bloxa* w innych gwarach łemkowskich (AJDŁ, m. 162). W dialektach polskich podkarpackich, terytorialnie zbliżonych do łemkowskich, w tej formie wyrazowej odnotowano zachowanie *ł* (AJPP, m. 223).

W dialektach ukraińskich sąsiadujących z gwarami łemkowskimi w latach trzydziestych XX wieku formy z redukcją etymologicznego *l* (w *-ol-*, *-lo-*) odnotowali J. Ziłyński (Karaś, 1975, ss. 85–86), S. Hrabec (AUGN, m. 300), a w dialektach łemkowskich wschodniej Słowacji w latach sześćdziesiątych – W. Latta (Латта, 1991, m. 47). Należy zauważyć, że w ukraińskich dialektach wschodniej Słowacji występują formy wyrazowe zarówno z zachowaniem w tej pozycji dawnego *l*, jak i z redukcją: *huboka* i *hluboka*, *dobat'* i *dlobat'*, *dyobat'* (Латта, 1991, m. 15, 36). Utratę *l* w tej grupie spółgłoskowej wykazują słowackie dialekty strefy wschodniej, które są ściśle związane z dialektem łemkowskim, por.: *kobasa* 'kiełbasa' (w 5 miejscowościach w okolicach Preszowa we wschodniej Słowacji), *stop, styp* 'słup' (w 6 miejscowościach), *čonok* 'czółno, łódź' (w dwóch miejscowościach) (AJS, m. 214, 217, 223). Jednak znacznie częściej formy z zanikiem *l* występowały w dialektach dalej na zachód, które nie stykały się ani z językiem ukraińskim, ani z polskim, a ze środkowo- i zachodniosłowackim (w tym ostatnim obszary tej zmiany są często rozległe) (AJS, m. 213–217, 219–221, 223).

Zauważmy, że odtworzony w AUM (2, m. 64) obszar rozpowszechnienia formy wyrazowej *koban'a* z *koŭban'a* (*o* < *ol* w **tolt*), obejmujący dialekty zachodniopolskie z gwarami podlaskimi, zachodniowołyńskimi, bojkowskimi, nadszańskimi (na terenie Ukrainy), jest niekompletny bez przedstawienia tego typu zmian w ukraińskich dialektach Polski (wcześniej) i Słowacji. Osłabia to istotną dla kształtowania się ukraińskich dialektów perspektywę głębszej weryfikacji tego zjawiska na tle jego rozwoju w kontinuum polskim, słowackim oraz górno- i dolnołużyckim.

¹¹ Por. z nowszymi zapisami: *tuste* [mołoko] < *tluste* (Rieger, 2016, s. 27).

4.4.

Na mapach zazwyczaj współistnieją typowe i mało znane struktury, które mogą wskazywać na szczególne, dotąd niezauważone przez badaczy modele zmian formalnych. Ilustracją różnorodnego rozwoju struktury wyrazowej może być forma **ožel'db*, ukr. *ожеледь* (AJDŁ, m. 290), w której końcowe *-db* ma w gwarach łemkowskich zarówno przewidywalne odpowiedniki, jak i nietypowe, zaistniałe wskutek zaskakujących przemian. Z. Stieber odnotował formy: z depalatalizacją i utratą dźwięczności końcowego $d' > d > t$ (*oželet* – w 2 p.); z końcowym *c*, będącym wynikiem sekwencji zmian dźwiękowych $d' > t' > c' > c$ (*ožeł'ec*, *ožeł(l)ec* – w 9 przypadkach); z zakończeniami na *-st*, odbiegającymi od typowego wzorca (*uželet* – 8 przypadków, *ošelet* – jeden przypadek) i *-ść* (*ožeł'eść* – jeden przypadek), a także formę z *s* (*ožeł'es* – jeden przypadek). Wśród podanych form wyrazowych uwagę zwraca pojawienie się nieetymologicznego (wtórnego) *s*, które nie ma jednoznacznego wyjaśnienia. Prawdopodobnie *s* w tych transformacjach należy badać nie w izolacji, ale w połączeniu z *t* w zbitce spółgłoskowej *st*. Przypuszczamy, że w niektórych dialektach (lub na niektórych obszarach dialektalnych) połączenie *st* mogło być postrzegane przez informatorów jako swego rodzaju całość, alternatywa dla *t*, co powodowało semantycznie nieuzasadnione zróżnicowanie $t \sim st$. W ten sposób mogły powstać formy wyrazowe *uželet*, *ošelet* z nieetymologicznym *s*. Wyjaśniając przyczyny pojawienia się wstawnych (nieetymologicznych) spółgłosek, Jurij Szewelow zaznaczał:

Pomiędzy dwiema spółgłoskami tworzącymi zbitki czasami pojawia się trzecia – z przejściową (między tymi dwoma) artykulacją, lub – rzadziej – pojawia się przed taką grupą spółgłoskową (Шевельов, 2002, s. 625).

Słuszność takiego uogólnienia potwierdzają liczne formy wyrazowe ze zmianami na początku i w środku wyrazu z utrwaloną grupą spółgłoskową. Jednak nie wyjaśnia ono wystąpienia dodatkowych spółgłosek na końcu wyrazu, gdy nie ma tam zbitki spółgłosek, jak zaobserwowano w *uželet* > *uželet*, *ošelet*. Nie tłumaczy to też podobnej zmiany w wyrazach z różnych dialektów ukraińskich: *ліѣтос' > ліѣтосм' 'w zeszłym roku'* (Iwanówka, rejon semeniwski, obwód czernihowski) (Arch. OLA), *колод'іс' > колодісм' 'studnia'* (DLAZ, 2, m. 136), *слис > слисм' 'dzika malwa'* (KAD, m. 41). Prawdopodobnie pamięć o *st* jako fonetycznej całości przyczyniła się do zachowania w wielu dialektach tej kombinacji dźwięków w zapożyczonym leksemie *арпучм, арпечм, анрпучм, ьєрпичм 'agrest'* (AGPUW, m. 1; Karaś, 1975, s. 83; Sbuk, s. 17). Należy zaznaczyć, że w dialektach ukraińskich, dla których typowy jest rozwój praform bez wstawek głoskowych, formy wyrazowe z dodatkowymi, wtórnymi głoskami/fonemami występują na ogół rzadko, jednak nie podważa to ich wartości heurystycznej.

Pojawienie się wstawnych spółgłosek może być spowodowane połączeniem różnych czynników, Z. Stieber zapisał np. formę słowną *k'istka* 'kosa, warkocz'

(w 10 punktach), zestawioną z *k'iska* 'kosa, warkocz' (w 11 punktach), przy czym obszary występowania obu form – *k'istka* i *k'iska* – są zwarte i wyraźnie przeciwstawne (AJDŁ, m. 268). Forma z *t* może sygnalizować realizację wariantu *s* ~ *st*, choć nie można całkowicie pominąć podobieństwa formalnego *k'istka* (**kostb* 'kość').

Formy fleksyjne z alternatywą *s* ~ *st* w strukturze wyrazu, odnotowane przez Z. Stiebera, nie są charakterystyczne wyłącznie dla gwary łemkowskiej. W wielu odległych od siebie centralnych i północno-wschodnich dialektach ukraińskich jako stabilne w użyciu (według zapisów z lat od pięćdziesiątych do siedemdziesiątych XX wieku i początku XXI wieku) odnotowano formy wyrazowe z nieetymologicznym *t'* – *волос'м'а* (< *волос':а* 'włosy'), *колос'м'а* < *колос':а* 'kłosy'), *кіс'м'а* (< *кіс'а* 'trzon kosy') (więcej szczegółów w: Гриценко, 2012).

Zmiany struktur wyrazów według modelu *t* > *st*, *s* > *st*, *s'* > *s't'/st'*, odnotowane m.in. przez Z. Stiebera w gwarach łemkowskich, są wynikiem funkcjonowania zasad fonetycznego ciągu mowy¹², zgodnie z którymi w świadomości użytkowników gwar ukształtował się obraz całościowego połączenia *st/s't'*. Może to skutkować wtórnym dodaniem głoski *t* (*t'*) lub *s* (*s'*), której nie było w podstawowej strukturze formy wyrazowej.

4.5.

Formę *striblo* z wtórnym *t* Z. Stieber odnotował w 7 punktach na pograniczu z dialektami bojkowskimi i podał w komentarzu występującą w jednym punkcie formę przymiotnikową *striberne* (AJDŁ, m. 32; kom. na s. 13). Wcześniej formę *striberny* 'srebrny' w tych dialektach odnotował I. Werchratski (Верхратский, 1899, s. 260), a formy *стрібло* i *стрібний* – jako tradycyjne dla Galicji – podali Jewhen Żelechowski i Sofron Nedilski w *Słowniku małorusko-niemieckim* (Желеховський & Недільський, 1886), skąd zostały przeniesione, bez wyjaśnienia pojawienia się *t* do ESUM (5, s. 387). Wyraz *striblo* skomentował J. Szewelow, zaznaczając, że „wstawianie *t* zdarza się często, ale niekonsekwentnie – por. np. *спібло* (w przeciwieństwie do słowackiego *striebro* z wstawionym *t*)” (Шевельов, 2002, s. 625). Autor nie podał odpowiednich form z głoską *t* poza obszarem słowackim¹³, więc nie odniósł się do występowania zjawiska w dialektach ukraińskich. Informację o rozmieszczeniu i chronologii form z *t* (*strzebzo*) podano w SEJP (s. 573), gdzie zaznaczono, że zostały one odnotowane w polskich źródłach z XIV wieku i w staroczeskich zabytkach, a także we współczesnych

¹² O różnych rodzajach wpływu „programu fonetycznego wyrazu” (termin wprowadzony przez Ludmiłę Kałnyń) na strukturę form wyrazowych w dialektach słowiańskich zob. Калнынь (2001).

¹³ Połączenie dźwięków *str* w pochodnych od **srebo* (forma *strieborni* 'srebrny') odnotowano we wszystkich dialektach słowackich (AJS, m. 69), co świadczy o jego dawnym, powszechnym istnieniu w tej części Słowiańszczyzny.

dialektach czeskich¹⁴ i kaszubskich. W gwarach polskich wyraźnie wyodrębniono nie tylko północno-zachodni, ale także południowo-wschodni obszar dialektalny z inicjalnym *str* w pochodnych od **srebro*, a także *stšoda* < *środa* (MAGP, 1, m. 43), co jest ważne dla weryfikacji występowania analogicznego zjawiska w gwarach łemkowskich¹⁵. Zwróćmy uwagę, że w pieśniach macedońskich występują formy homogeniczne z wariacjami początkowej kombinacji dźwięków *стр* ~ *ср*: *српебрен* (*prsten*), (*сунципу*) *српебрену* i jednocześnie *сребром* (*оковано*), zob. również *српеде* (*morze*) i *спеде* (*morze*) (ЛьНП, ss. 121, 123, 127). Zatem izofona wtórnego *t* w pochodnych od prasłowiańskiego **srebro* (według reguł, jak przypuszczamy, jeszcze nie w pełni ujawnionych w słowiańskim kontinuum dialektalnym) łączy dialekty: czeskie, słowackie, polskie, ukraińskie i macedońskie. Jako potwierdzenie tego, że włączenie ukraińskich dialektów do opisanej izoglosy jest zgodne z regułami językowymi, może służyć jeszcze jedna forma wyrazowa w gwarach łemkowskich z wtórnym *t* – *stredok* (odpowiadająca rozpowszechnionej formie *oseredok*) ‘środek (rdzeń) drzewa’ (AJDŁ, m. 166); zob. również *stredok*, *na stredku*, *stredina* ‘środek’ w pracy Werchratskiego (Верхратский, 1899, s. 43). Dołączenie do tej izofony obszaru ukraińskiego opiera się na danych AJDŁ, które jednocześnie potwierdzają ciągłość funkcjonowania form wyrazowych z *t* w gwarach łemkowskich, a szerzej – w południowo-zachodnich dialektach ukraińskich. Prawdopodobnie formy z *t* (jak *striblo*, *stredok*) należy rozpatrywać w szerszym kontekście utrwalonego połączenia fonetycznego *st/s’t*, którego selektywne występowanie w różnych formach wyrazowych i w różnych dialektach nie zostało jeszcze ostatecznie wyjaśnione, podobnie jak związane z nim czynniki i tendencje.

Zaprezentowane na wielu mapach atlasu łemkowskiego (AJDŁ) zmiany fonetyczne form wyrazowych pokazują różne przyczyny ich powstania i różną głębokość przekształcenia pierwotnej struktury. W większości przypadków nieregularne zmiany fonetyczne pojawiają się w pojedynczych wyrazach poszczególnych dialektów, nie tworzą zauważalnych obszarów i dlatego prawdopodobnie nie przyciągają należytej uwagi badaczy. Jednocześnie identyczne zmiany fonetyczne, czasami w tych samych formach fleksyjnych, mogą być odnotowane na różnych obszarach dialektalnych jednego języka lub w językach genetycznie pokrewnych albo w terytorialnie bliskich językach niepokrewnych. Pojedyncze zmiany językowe mogą uzupełnić obraz dialektu, gwary lub całego obszaru dialektalnego, wpłynąć na ich weryfikację genetyczną lub typologiczną. Częstsze występowanie poszczególnych nieregularnych zmian fonetycznych w gwarze lub na danym terenie może prowadzić do uznania

¹⁴ Odnotowany w czeskim dialekcie (Deblin, okres Brno) derywat *střibrňík* ‘roślina wrzos, *Calluna vulgaris*’ (ČJA, 2, m. 98) oceniamy jako świadectwo długotrwałego funkcjonowania w czeskim kontinuum wyrazów pochodnych od prasłowiańskiego **srebro* z wtórnym *t*.

¹⁵ Zmianę *zr* > *zdr*, powiązaną fonologicznie i lokalnie z *sr* > *str* (bliskość geograficzną tych dwóch typów zmian zob. MAGP, 1, m. 40–42, 46, 48–49), pozostawiamy do osobnego rozpatrzenia.

nieregularnej transformacji wyrazu za zjawisko typowe dla gwary lub grupy gwar. Z. Stieber odnotował na przykład wiele form fleksyjnych z konsekwencjami redukcji głosek w śródgłosie w formach czasowników 3. osoby l.p. czasu teraźniejszego *k'e < kuje* 'kuje', *śe < śije* 'sieje', *me < maje* 'ma', *beśide < beśiduje* 'rozmawia' (AJDŁ, m. 343, 360, 362, 363). Ta zmiana fonetyczna stała się wyróżnikiem odrębnej klasy gramatycznej wyrazów na zwartym obszarze (8 punktów w dorzeczu Osławy).

Inna zmiana fonetyczna – redukcja samogłoski w pozycji końcowej – utrwaliła się jako stała cecha formy przymiotnika rodzaju nijakiego, zaznaczająca wyraźnie swoją obecność na określonym obszarze, zob. materiały Z. Stieberta: *hłatkoj, łennowoj, l'anoj* 'cienkie (lniane) płótno'¹⁶, *neharnojoj* 'nieładny', *śśiłoj, kwasnojoj* 'kwaśne (mleko)', *dorochoj* 'drogi', *zaśijanoj, zaśanoj, zaśatoj* 'zasiane' (AJDŁ, m. 38, 75, 76, 308 koment., 382). Zasięg tego zjawiska w ukraińskich dialektach Słowacji został przedstawiony przez Latę (zob. Лата, 1991, m. 215). Warto podkreślić, że w systemie fleksyjnym przymiotników, niezależnie od toku rozwoju z wcześniejszego etapu z *-oje* do nowego z *-e*, który utrwalił się jako norma w języku literackim, forma *-oj* w kontinuum dialektalnym jest odrębnym typem lokalnym, który ukształtował się na skraju południowo-zachodniego obszaru w wyniku redukcji końcowej nieakcentowanej samogłoski. Materiały łemkowskie Z. Stieberta rozszerzają obszar funkcjonowania form przymiotników rodzaju nijakiego zakończonych na *-oj* w stosunku do obszaru przedstawionego w AUM (2, m. 217), gdzie nie odtworzono zasięgu ukraińskich dialektów na terytorium Polski sprzed II wojny światowej.

Bogaty zbiór materiałów łemkowskich Z. Stieberta przekonuje, że niemal każda modyfikacja fonetyczna w budowie formy wyrazowej, odnotowana w pojedynczym słowie jednej lub dwóch gwar (bądź jako zjawisko utrwalone w kilku gwarach mikroobszaru) i niemal każda mapa AJDŁ zasługuje na specjalne badania w ogólnoukraińskiej przestrzeni językowej, z uwzględnieniem systemu polskiego i słowackiego.

4.6.

Z. Stieber zapisując materiały dialektalne do planowanego opisu fonologicznego/fonetycznego gwar (choć niekonsekwentnie), uwzględnił poszczególne formy gramatyczne oraz strukturę derywatów i przedstawił je następnie na mapach

¹⁶ Formy z fleksją *-oj* w nazwach płótna lnianego Z. Stieber odnotował w 12 punktach położonych we wschodniej strefie dialektu łemkowskiego, sąsiadującej z dialektami nadsańskimi; w tym obszarze odnotowano również inne przymiotniki z taką samą fleksją, co podkreśla arealną istotność tej zmiany fonetycznej. W *Atlasie języka ukraińskiego* (AUM, 2, m. 217) obszar tej zmiany sięga jedynie granicy dawnego rozpowszechnienia gwar łemkowskich w Polsce, ponieważ w czasie badania gwar do AUM Łemkowie zostali już wysiedleni. Stąd zapisy Z. Stieberta pozostają szczególnie cennym źródłem informacji do rekonstrukcji historycznej przestrzeni językowej tego regionu.

atlasu. Zwracał przy tym szczególną uwagę na nazwy miejscowości i nazwy geograficzne, dzięki czemu znacznie poszerzył zakres obserwacji fonetycznych. Wszystkie informacje „niefonetyczne” zachowują również wartość heurystyczną, a przy współczesnej redukcji dialektów łemkowskich stanowią swoisty skarb. Należy zauważyć, że wiele zjawisk wymaga specjalnej analizy na tle pokrewnych dialektów ukraińskich, polskich i słowackich.

Z. Stieber przeanalizował wiele leksemów z dialektu łemkowskiego, w szczególności związanych z hodowlą owiec, zwracając uwagę na wpływy rumuńskie i węgierskie oraz różnorodne zapożyczenia z dialektów polskich i słowackich. Na mapach atlasu przedstawił słownictwo różnych grup tematycznych, zarówno znane wcześniej z innych źródeł (przede wszystkim z prac I. Werchratskiego, W. Hnatiuka), jak i nieznane lub rzadkie nazwy, a dokładnie: *kórkób'yc'*, *korkow'ec* ‘tęcza’, *pyrnyč'a* ‘nieuprawiana ziemia, odłóg’, *wiščyč'a*, *nora* ‘ćma’, *wyhlāt*, *obūak* ‘okno’, *jud-* (*jud*, *judyn*, *judyna*, *judaš*) ‘jarzębina, Sorbus L., *gązina*, *hadina* ‘drób domowy’, *połotno* ‘podgardle krowy’¹⁷, *obl'ik* ‘odzież, strój’, *imańa* ‘duże było rogate’, *pereruba* ‘zasiłek w spiżarni’, *s'bypanec*(~c) ‘spiżarnia (na zboże)’ i in. Odtworzył również różne modele motywacji alternatywnych nazw *kómónyc'a* (*komanyč'a*, *komyń(n)ica*) i *kony(i)č* (*kon'iči*(ы, y)*na*) ‘koniczyna’ oraz lokalne warianty znaczeniowe (jak *zerno* ‘zboże’, *syła* ‘ile’) (AJDŁ, m. 3, 18, 21, 40 komentarz, 83, 88, 122, 156, 176, 194, 197–198, 220, 291, 325). Wszystkie nazwy z materiałów Z. Stieberta wymagają dalszego sprawdzania pod względem chronologii i geografii językowej, biorąc pod uwagę w szczególności fakt, że niektóre z nich nie zwróciły jeszcze uwagi etymologów.

5.

Ważnym źródłem informacji o języku łemkowszczyzny są zapisane przez Z. Stieberta nazwy własne o charakterze geograficznym, których analiza skupiała się przede wszystkim na wyjaśnieniu ich genezy, a jednocześnie służyła ukazaniu kształtowania się badanego obszaru językowo-kulturowego jako całości (Stieber, 1948, 1949). Autor konsekwentnie i dokładnie lokalizował każdy opisywany fakt, wykorzystując do jego weryfikacji różnorodne komentarze informatorów. Podstawą analizy jest klasyczna zasada ustalenia relacji między formami wyrazowymi utrwalonymi w dialektach a ich pierwotnym (prasłowiańskim lub staroukraińskim) stanem na tle historyczno-kulturowej

¹⁷ Nazwa *połotno* ‘podgardle krowy’, zapisana przez Z. Stieberta, łączy gwary łemkowskie i południowozakarpacie. Dalej na wschód, w obszarze dialektalnym Zakarpacia, rozpowszechniony jest leksem *шурінка* o znaczeniu ‘podgardle krowy’ oraz ‘chustka’, ‘chustka ślubna’ (DLAZ, 3, k. 313), w którym zachowało się powiązanie sfer ideograficznych ‘płótno, tkanina’ i ‘anatomia (część ciała) zwierzęcia’. Zauważmy, że połączenie znaczeń ‘podgardle krowy’ i ‘płótno; wyroby z płótna’ znane jest również w dialektach poleskich, odległych od strefy karpackiej, w których reprezentują je leksemy *chustka* (Kortelisy, rejon ratnowski, obwód wołyński) i *szal* (Czuikowka, rejon jampielski, obwód sumski) (Куриленко, 1991, s. 51).

rekonstrukcji przeszłości społeczności każdej osady, wyjaśnienia źródeł i czasu kształtowania się odrębności łemkowskiej (Stieber, 1936). Komentarze etymologiczne Z. Stieberta do nazw miejscowości Łemkowszczyzny, choć wywołały pewne zastrzeżenia badaczy (Шемлей, 1937), stanowiły ważny krok w badaniu źródeł i etapów kształtowania się przestrzeni językowo-kulturowej Łemków, określenia pierwotnego obszaru ich osadnictwa oraz modelowania całościowego obrazu języka łemkowskiego.

Dla ukrainistyki prace te, podobnie jak AJDŁ, były i są cennym zabytkiem językowym, w którym odtworzono: nazwy terenowe, toponimy, z zachowanymi zarówno cechami fonetycznymi/fonologicznymi dialektów, jak i różnorodnymi modelami strukturalnymi tworzenia nazw obiektów geograficznych, szeroki zakres formalnych środków twórczych oraz zbiór podstaw i leksemów, pierwotnie związanych z różnymi klasami semantycznymi i typami motywacji. Heurystyczną wartość tych znaków językowych wyraźnie widać w kontekście innych dialektów ukraińskich i sąsiednich dialektów polskich i słowackich. Z. Stieber wielokrotnie wykorzystywał toponimy i nazwy terenowe jako źródło informacji o fonetyce łemkowskiej, zachowanej w tych formach wyrazowych (zob. w szczególności: Stieber, 1982).

Naturalne jest to, że na pracach Z. Stieberta (Stieber, 1948, 1949) jako źródle empirycznych poświadczeń językowych i ich analiz bazują głównie polscy językoznawcy. W badaniach polskich toponimów – jak podaje Teresa Gołębiowska – należy przywołać „monografie Z. Stieberta, J. Rudnickiego, S. Hrabca oraz artykuły K. Dejny i M. Kucały. Wszystkie one ukazały się na przestrzeni blisko trzydziestu lat” (Gołębiowska, 1964, ss. 5–6).

6.

Wiedza zdobyta podczas wypraw na Łemkowszczyznę została wykorzystana przez Z. Stieberta do poznania nowego zagadnienia – ukraińskich gwar bojkowych, którymi interesował się już wcześniej, starając się rozróżnić dialekt łemkowski i bojkowski. Ekspedycję na Bojkowszczyznę rozpoczął w 1937 roku wraz z S. Hrabcem, w badaniach posługując się wspólnie opracowanym kwestionariuszem do atlasu bojkowego. S. Hrabec, stale otoczony opieką naukową Z. Stieberta, przez lata tworzył zbiór zapisów gwar bojkowych, jednak problemy zdrowotne uniemożliwiły mu ukończenie tego projektu. Po śmierci S. Hrabca (1972) materiały bojkowskie pozostawały w pieczy Z. Stieberta, który następnie przekazał je do Instytutu Sławistyki PAN i powierzył zespołowi językoznawców pod kierownictwem J. Riegera (Stieber, 1980). J. Rieger zaktualizował koncepcję atlasu, rozszerzył siatkę punktów przyszłej pracy oraz zweryfikował i uzupełnił wcześniejsze zapisy nowymi materiałami, co znacznie podniosło jakość dzieła i umożliwiło publikację *Atlasu gwar bojkowych* w 7 tomach (1980–1991). Dziś te materiały należą do podstawowych źródeł ukraińskiej i słowiańskiej dialektologii.

7.

Z. Stieber analizował język ukraiński przede wszystkim na tle zachodniosłowiańskim oraz w szerokim kontekście ogólnosłowiańskim w perspektywie badań porównawczo-historycznych, co wyraźnie widać między innymi w recenzji historycznej fonologii języka ukraińskiego autorstwa Jurija Szewelowa (Stieber, 1981). Metodyka i techniki analizy zastosowane przez J. Szewelowa były bliskie Z. Stieberowi – autorowi historycznej fonologii języka polskiego i porównawczej syntezy historycznej wszystkich języków słowiańskich. Dlatego w recenzji często odwoływał się do analogii międzysłowiańskich w zakresie zjawisk ukraińskiej fonetyki i fonologii w celu ich weryfikacji.

Z. Stieber potwierdził słuszność podstawowych założeń teoretycznych pracy J. Szewelowa, w szczególności dotyczących języka ukraińskiego jako efektu ciągłości rozwojowej języka prasłowiańskiego, stanowiącego podstawę wszystkich języków słowiańskich. To jasno sformułowane i uzasadnione stanowisko J. Szewelowa podważało dominującą w radzieckiej lingwistyce teorię o istnieniu prawschodniosłowiańskiego okresu w historii języka ukraińskiego, a co za tym idzie – o pochodzeniu języków: ukraińskiego, rosyjskiego i białoruskiego od wspólnego języka wschodniosłowiańskiego. Twierdzenia te powtarzali niektórzy zachodni lingwiści, nie analizując materiału językowego. Z. Stieber zauważył, że:

[...] autor nie wyprowadza ukraińszczyzny z języka „prawschodniosłowiańskiego”, ale wprost z prasłowiańskiego. Postępuje więc podobnie jak językoznawcy polscy, czescy, bułgarscy itd., którzy swoich języków nie wyprowadzają od „prazachodniosłowiańskiego” czy „prapołudniowsłowiańskiego”. Polacy, jak wiemy, nie uwzględniają nawet stadium „pralechickiego” (Stieber, 1981, s. 54).

Potwierdzenie odrębnej linii historycznego rozwoju języka ukraińskiego – od prasłowiańskiego do współczesnego – nie oznaczało dla Z. Stiebera zanegowania istnienia w strukturach języków wschodniosłowiańskich takich samych cech, które często pojawiały się niezależnie, choć mogły mieć swoje źródło we wspólnych dla całego obszaru wschodniosłowiańskiego przesłankach i tendencjach ewolucji językowej (właśnie tak postrzegał rozwój wschodniosłowiańskich form fleksyjnych z pełnogłosem, odmiennych od form bez pełnogłosu, występujących poza wschodniosłowiańskim obszarem językowym; zmianę w poszczególnych pozycjach *e/o* i niektóre inne zjawiska; zob. Stieber, 1981, s. 55). Przyjmując wiele wyjaśnień J. Szewelowa dotyczących warunków zmian fonetycznych w języku ukraińskim i ich chronologii, recenzent podkreślał solidne uzasadnienie stanowiska autora przykładami z piśmiennych zabytków języka i współczesnych dialektów. W niektórych przypadkach, gdy brakowało dowodów pochodzących z tekstów pisanych i z dialektów, J. Szewelow przedstawiał hipotetyczne wyjaśnienia, które recenzent również szczegółowo zweryfikował, korzystając z porównania do historycznych

zmian zachodzących w innych językach słowiańskich. Czasami trudno jest wyjaśnić, z jakiego powodu w zabytkach językowych spotykamy formy odbiegające od normy, takie jak na przykład dwunasto- i trzynastowieczne formy bez pełnogłosu typu *vroty*, *zloto* w kontinuum ukraińskim. Formy te J. Szewelow zakwalifikował jako wpływ języka polskiego po masowym przesiedleniu ludności z obszaru Grodów Czerwieńskich nad rzekę Roś w pobliżu Kijowa, do czego odniósł się Z. Stieber: „Ta ciekawa hipoteza autora jest najzupełniej prawdopodobna, wątpię jednak, czy kiedykolwiek uda się dowieść jej słuszności czy niesłuszności” (Stieber, 1981, s. 58).

W recenzji wyraźnie zaznaczono poszczególne, kluczowe problemy historii systemu fonetycznego języka ukraińskiego, które są aktualne do dziś (rozwój starych i nowych *o*, *e* w różnych pozycjach; rozwój połączeń *kv/gv* przed *ě*; historia sonantów *r*, *l*; zmiana *g* na *h*; rozwój połączeń *samogłoska + j + samogłoska*; ograniczenie pojawiania się opozycji miękkich/twardych spółgłosek itp.). Można jednak stwierdzić, że J. Szewelow rozpatrywał kształtowanie się i rozwój wszystkich bez wyjątku samogłosek i spółgłosek oraz ich typowych połączeń (kombinacji) zarówno w odniesieniu czasowym, jak i przestrzennym, czyli stosując metodę chronologiczno-geograficzną analizy elementów i procesów językowych.

Dla Z. Stieberta naturalne było podkreślanie roli języka polskiego w rozwoju systemu fonologicznego i fonetycznego języka ukraińskiego, na co nieustannie zwracał uwagę. Jednocześnie przywoływał kwestię wpływów odwrotnych – języka ukraińskiego na polski – i zaznaczał:

Oczywiście pisząc o rozwoju fonologii ukraińskiej, nie miał autor obowiązku zająć się wpływem ukraińskim na fonologię polską. Wpływ ten na fonologię języka literackiego jest jednak dużo silniejszy niż wpływ polski na fonologię literackiej ukraińszczyzny. Wiemy, że w zakresie wpływu słownikowego stosunek był wprost odwrotny (Stieber, 1981, s. 62).

Ogólny ważny wniosek dotyczący nierównomiernej intensywności interakcji między językami na różnych poziomach strukturalnych wskazuje na potrzebę pogłębionej analizy i dalszego rozwijania tego ujęcia. Z. Stieber popierał stanowisko J. Szewelowa dotyczące pozajęzykowych czynników zmian wewnętrznych językowych. Wiadomo jednak, że nigdy nie można w pełni ustalić zależności między nimi (sam Z. Stieber skomentował wpływ długotrwałego istnienia granic międzypaństwowych na powstanie odrębnych izogłos; zwrócił też uwagę na ruchy ludności, wyludnienie terenów i ponowne zasiedlenie niektórych obszarów itp.).

Przekonująca wydaje się ogólna ocena pracy J. Szewelowa dokonana przez Z. Stieberta:

Książka Shevelowa, będąca opisem i wyjaśnieniem masy faktów, a mimo to stanowiąca zwartą całość pobudza oczywiście do dyskusji i długo jeszcze będzie

pobudzała. Wydaje mi się, że można ją uważać za słup milowy w historii fonologii ukraińskiej. Można z nią polemizować, ale w żadnym razie nie można jej pominąć (Stieber, 1981, s. 63).

Swoją obszerną recenzję monografii historycznej fonologii języka ukraińskiego Z. Stieber uzupełnił nowymi rozważaniami w osobnej publikacji (Stieber, 1983). Należy zauważyć, że problemy historycznego rozwoju języków ukraińskiego i polskiego oraz ogólne kwestie historycznej słowiańskiej lingwistyki Z. Stieber i J. Szewelow omawiali również niepublicznie, w korespondencji (Rieger, 2013).

Dla poznania procesów i zjawisk języka ukraińskiego cenne są badania Z. Stiebera poświęcone ogólnym zagadnieniom fonologii i fonetyki, które powstały na podstawie drobiazgowych obserwacji strukturalnej różnorodności dialektów słowiańskich, w szczególności ukraińskich, a także refleksji na temat osiągnięć innych lingwistów. Ważne są dyskusje na temat złożonych kwestii dotyczących czynników zmian jakości fonemów, roli tzw. ekonomii wysiłku (minimalizacji wysiłku), istoty fakultatywnych wariantów fonemów, w których wzajemnie powiązane przeciwstawne fonemy ulegają neutralizacji itp. Jeśli chodzi o możliwość wykorzystania „nieistotnych” informacji fonetycznych, autor oddzielnie zaznaczył:

[...] cechy niefonologiczne fonemów, nie mające na płaszczyźnie synchronicznej żadnego znaczenia strukturalnego, mogą być ważne jako źródło przyszłych zmian względnie różnic strukturalnych (Stieber, 1946/1974d, s. 13).

Obserwacja Z. Stiebera dotycząca wpływu wspólnoty językowej na kształtowanie się norm wymowy i – w konsekwencji – na zachowanie cech fonetycznych i fonologicznych dialektu wprowadza perspektywę metodologiczną:

„Społeczna tendencja zachowawcza” realizuje się w ten sposób, że nawet w najprymitywniejszym społeczeństwie rodzice i w ogóle ludzie dorośli poprawiają dzieci, które pewne fonemy zaczynają wymawiać w sposób wyraźnie różny od ich własnego, przyjętego jako norma (Stieber, 1946/1974d, s. 14).

W poszczególnych artykułach, komentarzach do różnych zmian fonetycznych, a także w szkicach dotyczących fonetyki porównawczej języków słowiańskich (Stieber, 1969) i w opisie fonetyki i fonologii gwar łemkowskich (Stieber, 1982) przedstawione zostały liczne rozważania i obserwacje, do których współcześni badacze niejednokrotnie nawiązują. Są to refleksje Z. Stiebera na temat „romantyzmu fonologów” i nadmiernych uogólnień w ich konstrukcjach teoretycznych, które miały wpływ na analizę systemu fonologicznego; czynników powstawania dialektów przejściowych; relacji między obszarem geograficznym kontinuum językowego a obszarami występowania elementów dialektalnych z charakterystyczną dla nich strukturą i funkcjami; intensywności zmian strukturalnych dialektów i jej czynnikach itp. Wiele z wymienionych kwestii, istotnych dla aktywnie kształtującej się słowiańskiej geografii językowej lat trzydziestych

i czterdziestych XX wieku, pozostaje w centrum uwagi slawistów również obecnie, kiedy słowiańska lingwistyka arealna ugruntowała swoją pozycję dzięki doświadczeniu tworzenia atlasów narodowych, regionalnych i wielojęzycznych.

8.

Zainteresowanie Z. Stiebera językiem ukraińskim i analizą kierunków ewolucji jego struktury było konsekwencją systemowego podejścia do języków słowiańskich jako całościowego makroobiekta badań porównawczo-historycznych. Do analizy porównawczej języków słowiańskich wybierał przede wszystkim cechy charakterystyczne systemów, ujawniające podobieństwa i różnice w kierunkach ich rozwoju od stanu prasłowiańskiego do współczesnego.

Wpływ Z. Stiebera na rozwój językoznawstwa ukraińskiego potwierdzają liczne odniesienia ukraińskich lingwistów do jego badań i refleksje na ich temat, przede wszystkim szczegółowe recenzje *Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny* (Дзєндзєлевський, 1963) czy *Zarysu gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (1969) (Гуменцька, 1973). Prace Stiebera oddziaływały również na badania slawistyczne, jak pokazał to J. Dzendzeliwski w recenzji książki *Świat językowy Słowian* (1974) (Дзєндзєлевський, 1975).

Jak widać, zainteresowanie Z. Stiebera językiem ukraińskim było wnikliwe, różnorodne i twórcze. Stworzył bazę informacyjną o ukraińskich gwarach łemkowskich i toponimach Łemkowszczyzny pod koniec lat trzydziestych XX wieku, przed wysiedleniem Łemków z ich rodzimego obszaru językowo-kulturowego. Praca ta została słusznie uznana za zabytek języka ukraińskiego i wiarygodne źródło informacji o dialektach i lokalnej kulturze Łemków. Wartość zebranych przez badacza informacji językowych rośnie wraz z upływem czasu, nabierają one głębszego znaczenia, uzupełniają parametryzację arealną przedstawioną w nowych pracach lingwo geograficznych oraz umożliwiają rekonstrukcję obszaru ukraińskojęzycznego przed jego transformacją w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku. Wiele form wyrazowych, formalnych przekształceń słów i wyrażań w gwarach łemkowskich możemy poznać jedynie dzięki pracom Z. Stiebera. Rezultatem jego badań było wzbogacenie dokumentacji elementów językowych ukraińskiego kontinuum gwarowego, zarejestrowanie obszaru ich rozpowszechnienia, przedstawienie wielu charakterystycznych cech regionalnych. Wszystkie zapisane przez Z. Stiebera materiały gwarowe i ich wielowątkowa analiza wzmacniają fundamentalne twierdzenie o przynależności dialektu łemkowskiego do systemu dialektalnego języka ukraińskiego.

Badacze nowego pokolenia wykorzystują historyczne materiały terenowe dotyczące gwar łemkowskich, zarejestrowane przez Z. Stiebera i przedstawione w AJDŁ oraz w różnorodnych opisach, jako podstawę systematycznych obserwacji poszczególnych dialektów, które obecnie funkcjonują w nowych warunkach na terenach przesiedleńczych.

Z. Stieber wyjaśnił lingwistyczną treść wielu zjawisk i poszczególnych elementów dialektu łemkowskiego, biorąc pod uwagę ich strukturę, cechy geograficzne i pochodzenie. Stało się to ważnym osiągnięciem do poznania badanego dialektu i języka ukraińskiego w ogóle, a także inspiracją do dalszej pogłębionej analizy każdego zjawiska odnotowanego w gwarach.

Prowadząc badania nad językiem ukraińskim w ogólnosłowiańskim ujęciu porównawczo-historycznym, Z. Stieber poparł koncepcję pochodzenia języka ukraińskiego bezpośrednio od języka prasłowiańskiego. Odrzucił wyodrębnienie wspólnego dla języków: ukraińskiego, rosyjskiego i białoruskiego języka „staroruskiego” jako naukowo nieuzasadnionego. Stanowiska tego, związanego z procesem kształtowania się języka ukraińskiego, badacz konsekwentnie bronił w poświęconych tematowi studiach, szczegółowo argumentując je m.in. w recenzji *Historycznej fonologii języka ukraińskiego* J. Szewelowa.

Ważne dla rozwoju ukraińskiej lingwistyki są podstawy metodologiczne badań Z. Stieberta, sformułowane jako gotowe tezy lub komentarze do rozważań na temat analizowanych zjawisk językowych. Z jego prac jasno wynika ogólny postulat: najwyższą wartością dla dialektologii jako nauki jest zbiór faktów językowych, zaobserwowanych w autentycznej praktyce komunikacyjnej mówiących gwarą, udokumentowany w danym kontekście czasowo-przestrzennym i kontekście społeczno-kulturowym oraz odtworzony z zachowaniem strukturalnych i funkcjonalnych cech każdego znaku językowego. W praktyce badawczej Z. Stieber podchodził do każdej gwary jako do samowystarczającego, strukturalnie i funkcjonalnie niepowtarzalnego odrębnego systemu językowego. Ukazał to wyraźnie poprzez analizę różnych typów struktur wokalizmu i konsonantyzmu gwar łemkowskich oraz opis odmian modeli, chociaż nie udało mu się uogólnić swoich obserwacji dotyczących zasadniczej tożsamości *dialektu ~ języka*. Obecnie w dialektologii słowiańskiej dominuje rozumienie dialektu jako zjawiska językowego, które można modelować jako odrębny system językowy.

Wartość metodologiczną zachowują uogólnienia Z. Stieberta, które powstały w wyniku analizy różnych elementów językowych czy zjawisk i mogą być zastosowane do analizy innych zjawisk języka ukraińskiego. W szczególności są to wnioski dotyczące:

- dwukierunkowego oddziaływania w ukraińsko-zachodniosłowiańskich relacjach językowych i obecności cech charakterystycznych dla wpływów międzyjęzykowych na różnych poziomach strukturalnych (fonetycznym, gramatycznym, leksykalnym), których pokazanie wymaga zróżnicowanego podejścia do określenia efektów oddziaływań językowych na każdym poziomie językowym;
- roli izoglos (zarówno zbieżnych, jak i przestrzennie oddalonych) w weryfikacji relacji językowych, potrzeby precyzyjnego określenia zakresu każdej izoglosy, jej przebiegu oraz relacji między obszarami występowania różnych jednostek i zjawisk językowych;
- potrzeby dogłębnej analizy formalnie identycznych jednostek językowych wykrytych w odległych terytorialnie dialektach słowiańskich,

które mogły powstać niezależnie i być heterogeniczne pod względem pochodzenia, nieprzeniesione z jednego obszaru na drugi w wyniku ruchów migracyjnych nosicieli dialektów.

Dorobek naukowy profesora Zdzisława Stieberta w dziedzinie ukrainistyki podkreśla konieczność kontynuacji badań zachodnioukraińskiego obszaru językowego, który uległ redukcji w latach czterdziestych XX wieku. Odtworzone w pracach badacza liczne fakty językowe i zjawiska poszczególnych poziomów budowy systemu gwar łemkowskich, w znacznej mierze związane siatką izoglos z sąsiednimi oraz odleglejszymi dialektami ukraińskimi, stanowią podstawę do poznania pochodzenia dialektów ukraińskich, które funkcjonowały na obszarze trwałych relacji językowych z dialektami polskimi i słowackimi.

Skróty

- AGB – *Atlas gwar bojkowskich* (T. 1–7) (Rieger, 1980–1991).
 AGPUW – *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (Czyżewski, 1986).
 AJDŁ – *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (T. 1–8) (Stieber, 1956–1964).
 AJPP – *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* (Cz. 1–2) (Małecki & Nitsch, 1934).
 AJS – *Atlas języka słowackiego: 1. Wokalizm i konsonantyzm* (Pauliny, 1968).
 Arch. OLA – *Archiwum Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (część ukraińska).
 Przechowywany w: Інститут української мови Національної академії наук України, м. Київ.
 AUGN – *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich* (T. 1–2) (Rieger, 2017).
 AUM – *Atlas української мови* (T. 1–3) (Матвіяс, 1984–2001).
 ČJA – *Český jazykový atlas* (T. 1–5) (Balhar & Jančák, 1997–2005).
 DLAZ – *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)* (T. 1–3) (Дзендзелівський, 1958–1993).
 ESUM – *Етимологічний словник української мови* (T. 1–6) (Мельничук, 1982–2012).
 GUP – *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (Rieger, 2002).
 KAD – *Карпатский диалектологический атлас* (T. 1–2) (Бернштейн і in., 1967).
 L'NP – *Любовни народни песни* (Наневски, 1971).
 MAGP – *Mały atlas gwar polskich* (T. 1–13) (Nitsch & Karaś, 1957–1970).
 OLA – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая.* (Ireínová & Pěadková, 2019).
 Sbuk – *Словник буковинських говірок* (Гуйванюк і in., 2005).
 SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Boryś, 2005).

Bibliografia

- Balhar, J., & Jančák, P. (Red.). (1997–2005). *Český jazykový atlas* [ČJA] (T. 1–5). Academia.
 Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP]. Wydawnictwo Literackie.

- Buffa, F. (1965). Zdzisław Stieber: Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Łódź, zoś. 1 – 1956, zoś. 2 – 1957, zoś. 3 – 1959, zoś. 4 – 1960, zoś. 5 – 1961, zoś. 6 – 1962, zoś. 7 – 1963, zoś. 8 – 1964 [Recenzja książki *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, Z. Stieber]. *Jazykovědný časopis*, 16(2), 208–209.
- Czyżewski, F. (1986). *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* [AGPUW]. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Domoradz, K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. W J. Rieger (Red.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (ss. 65–106). Semper.
- Gołębiowska, T. (1964). *Terenowe nazwy orawskie*. Nakł. UJ.
- Ireínová, M., & Přadková, P. (Red.). (2019). *Общеславянский лингвистический атлас: Серия фонетико-грамматическая: Вып. 9. Рефлексы *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt*. [OLA]. Academia.
- Karaś, M. (1964). Słowiańska geografia lingwistyczna. *Rocznik Slawistyczny*, 23, 94–96.
- Karaś, M. (Oprac.). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: Z materiałów b. Katedry języków ruskich UJ*. Uniwersytet Jagielloński; Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Małecki, M., & Nitsch, K. (1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* [AJPP] (Cz. 1–2). Polska Akademia Umiejętności.
- Nitsch, K., & Karaś, M. (Red.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich* [MAGP] (T. 1–13). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pauliny, E. (Red.). (1968). *Atlas slovenského jazyka: T 1. Vokalizmus a konsonantizmus* [AJS]. Vydavateľstvo SAV.
- Rembiszewska, D. K. (Red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Rieger, J. (1966). *Indeks wyrazów do „Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny” Z. Stieberta*. ŁTN.
- Rieger, J. (1982). Profesor Zdzisław Stieber jako sławista. W E. Rzetelska-Feleszko (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (ss. 29–37). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger, J. (Red.). (1980–1991). *Atlas gwar bojkowskich* [Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera] [AGB] (T. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rieger, J. (Red.). (2002). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* [GUP]. Semper.
- Rieger, J. (2013). Listy Jurija Szewelowa do Zdzisława Stieberta. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 143–149). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Rieger, J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Wydział „Artes Liberales” UW.
- Rieger, J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich* [AUGN] (T. 1–2). Zakład Graficzny UW.
- Rzetelska-Feleszko, E. (Red.). (1982). *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1935). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków, 1934 [Recenzja książki *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, M. Małecki & K. Nitsch]. *Wierchy*, 13, 220–221.

- Stieber, Z. (1936). Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 5, 53–61.
- Stieber, Z. (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny: Cz. 1. Nazwy miejscowości*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny: Cz. 2. Nazwy terenowe*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1956–1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* [AJDŁ] (T. 1–8). Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu.
- Stieber, Z. (1969). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich: Fonologia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1974a). Gwary ruskie na zachód od Oporu. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 440–448). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1938).
- Stieber, Z. (1974b). Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 468–470). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1963).
- Stieber, Z. (1974c). Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 464–468). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1960).
- Stieber, Z. (1974d). Uwagi o przyczynach zmian fonologicznych. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 11–14). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1946).
- Stieber, Z. (1974e). Z fonetyki historycznej dialektu Łemków. W Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (ss. 448–464). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1958).
- Stieber, Z. (1980). Przedmowa. W J. Rieger (Red.), *Atlas gwar bojkowskich* [Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera] (T. 1, s. 7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Stieber, Z. (1981). George Y. Shevelov: *A historical phonology of the Ukrainian language*. Heidelberg, 1979. 809 s. [Recenzja książki *A historical phonology of the Ukrainian language*, G. Y. Shevelov]. *Rocznik Sławistyczny*, 42(1), 53–63.
- Stieber, Z. (1982). *Dialekt Łemków: Fonetyka i fonologia*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1983). Ucraino-Polonica. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 21, 267–270.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2013). Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stieberta. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 47–58). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Бернштейн, С. Б., Иллич-Свитыч, В. М., Клепикова, Г. П., Попова, Т. В., & Усачева, В. В. (1967). *Карпатский диалектологический атлас* [KAD] (T. 1–2). Наука.
- Верхратский, І. (1899). Знадоби до пізнання угорско-руських говорів: Словарець. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, 30, 201–276.
- Гриценко, П. (2012). Про довгі приголосні та їх динаміку в українських діалектах. *В Фанетичная праграма слова ў функцыянальна-стылістычным і эксперыментальным аспектах: Сучасны стан і перспектывы: Матэрыялы Міжнароднай*

- наукової конференції (Мінськ, 20–21 листопада 2012 р.) (ss. 31–40). Права і економіка.
- Гуйванюк, Н. В., & Лук'янюк, К. М. (Red.). (2005). *Словник буковинських говірок* [Sbuk]. Рута.
- Гумецька, Л. Л. (1973). Z. Stieber. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich: Fonologia*. Warszawa, 1969; *Fleksja imenna*. Warszawa, 1971 [Recenzja książki *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich: Fonologia; Fleksja imenna*, Z. Stieber]. *Мовознавство*, 4, 83–88.
- Дзендзелевский, И. А. (1963). Z. Stieber. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zesz. 1–5, Łódź, 1956–1961 [Recenzja książki *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, Z. Stieber]. *Институт славяноведения: Краткие сообщения. Славянское языкознание*, 38, 71–79.
- Дзендзелівський, Й. О. (1958–1993). *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)* [DLAZ] (Т. 1–3). (b.w.).
- Дзендзелівський, Й. О. (1965). *Конспект лекцій з курсу української діалектології: Ч. 1. Фонетика*. (b.w.).
- Дзендзелівський, Й. О. (1975). Z. Stieber. *Świat językowy Słowian*. Warszawa, 1974 [Recenzja książki *Świat językowy Słowian*, Z. Stieber]. *Мовознавство*, 4, 85–89.
- Желеховський, Є., & Недільський, С. (Оprac.). (1886). *Малоруско-німецький словар: У 2 т.* (Т. 1–2). (b.w.).
- Калнынь, Л. Э. (2001). *Фонетическая программа слова как пространство фонетических изменений в славянских диалектах*. ИСЛРАН.
- Куриленко, В. М. (1991). *Лексика тваринництва поліських говорів*. Мрія.
- Латга, В. (1991). *Атлас українських говорів Східної Словаччини* (З. Ганудель, І. Ріпки, & М. Сополіги, Red.). Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури.
- Матвіяс, І. Г. (Red.). (1984–2001). *Атлас української мови* [AUM] (Т. 1–3). Наукова думка.
- Мельничук, О. С. (Red.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови: В 7 т.* [ESUM] (Т. 1–6). Наукова думка.
- Наневски, Д. (Red.). (1971). *Љубовни народни песни* [L'NP]. (b.w.).
- Пиртей, П. (2004). *Короткий словник лемківських говірок*. Сіверсія МВ.
- Турчин, Є. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Українська академія друкарства.
- Шевельов, Ю. (2002). *Історична фонологія української мови* (С. Вакуленко & А. Даниленко, Тlum.). АКТА.
- Шемлей, Й. (1937). Z. Stieber. *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, Kraków 1936 [Recenzja książki *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, Z. Stieber]. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка: Праці філологічної секції*, 155, 322–323.

Abbreviations (Transliteration)

- AGB – *Atlas gwar bojkowskich* (Vols. 1–7) (Rieger, 1980–1991).
- AGPUW – *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (Czyżewski, 1986).
- AJDŁ – *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (Vols. 1–8) (Stieber, 1956–1964).

- AJPP – *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* (Pts. 1–2) (Małecki & Nitsch, 1934).
- AJS – *Atlas języka słowackiego: 1. Wokalizm i konsonantyzm* (Pauliny, 1968).
- Arch. OLA – Archive of the General Slavic Linguistic Atlas (Ukrainian section). Preserved at the Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv).
- AUGN – *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich* (Vols. 1–2) (Rieger, 2017).
- AUM – *Atlas ukraińs'koï movy* (Vols. 1–3) (Matviiias, 1984–2001).
- ČJA – *Český jazykový atlas* (Vols. 1–5) (Balhar & Jančák, 1997–2005).
- DLAZ – *Linhvistychnyi atlas ukraińs'kykh narodnykh hovoriv Zakarpats'koï oblasti URSS (leksyka)* (Vols. 1–3) (Dzendzelivs'kyi, 1958–1993).
- ESUM – *Etymolohichnyi slovnyk ukraińs'koï movy* (Vols. 1–6) (Mel'nychuk, 1982–2012).
- GUP – *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (Rieger, 2002).
- KAD – *Karpatські діалектологіческі атлас* (Vols. 1–2) (Bernshtein et al., 1967).
- L'NP – *L'ubovni narodni pesni* (Nanevski, 1971).
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich* (Vols. 1–13) (Nitsch & Karaś, 1957–1970).
- OLA – *Obshchslavianskiĭ lingvisticheskiĭ atlas: Seriia fonetiko-grammaticheskaiia* (Ireinová & Přadková, 2019).
- Sbuk – *Slovnyk bukovyns'kykh hovirok* (Huivaniuk et al., 2005).
- SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Boryś, 2005).

Bibliography (Transliteration)

- Balhar, J., & Jančák, P. (Eds.). (1997–2005). *Český jazykový atlas* [ČJA] (Vols. 1–5). Academia.
- Bernshtein, S. B., Illich-Svitych, V. M., Klepikova, G. P., Popova, T. V., & Usacheva, V. V. (1967). *Karpatські діалектологіческі атлас* [KAD] (Vols. 1–2). Nauka.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [SEJP]. Wydawnictwo Literackie.
- Buffa, F. (1965). Zdzisław Stieber. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Łódź, zoś. 1 – 1956, zoś. 2 – 1957, zoś. 3 – 1959, zoś. 4 – 1960, zoś. 5 – 1961, zoś. 6 – 1962, zoś. 7 – 1963, zoś. 8 – 1964 [Review of the book *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, by Z. Stieber]. *Jazykovědný časopis*, 16(2), 208–209.
- Czyżewski, F. (1986). *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włódawy* [AGPUW]. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Domoradz, K. (2002). *Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim*. In J. Rieger (Ed.), *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (pp. 65–106). Semper.
- Dzendzelevskiĭ, I. A. (1963). Z. Stieber. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zesz. 1–5, Łódź, 1956–1961 [Review of the book *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, by Z. Stieber]. *Institut slavianovedeniia: Kratkie soobshcheniia. Slavianskoe iazykoznanie*, 38, 71–79.
- Dzendzelivs'kyi, I. O. (1958–1993). *Linhvistychnyi atlas ukraińs'kykh narodnykh hovoriv Zakarpats'koï oblasti URSS (leksyka)* [DLAZ] (Vols. 1–3). (n.p.).
- Dzendzelivs'kyi, I. O. (1965). *Konspekt leksii z kursu ukraińs'koï dialektolohii: Pt. 1. Fonetyka*. (n.p.).

- Dzendzelivs'kyi, I. O. (1975). Z. Stieber. *Świat językowy Słowian*. Warszawa, 1974 [Review of the book *Świat językowy Słowian*, by Z. Stieber]. *Movoznavstvo*, 4, 85–89.
- Gołębiowska, T. (1964). *Terenowe nazwy orawskie*. Nakł. UJ.
- Hrytsenko, P. (2012). *Pro dovhi pryholosni ta ikh dynamiku v ukraińs'kykh dialektakh*. In *Fanetychnaia prahrama slova ŭ funkcyanal'na-stylistychnym i eksperymental'nym aspektakh: Suchasny stan i perspektyvy: Materyiały Mizhnarodnaï navukovaï kanferentsyi (Minsk, 20–21 listapada, 2012 hh.)* (pp. 31–40). Prava i ěkonomika.
- Huĭvaniuk, N. V., & Luk'ianiuk, K. M. (Eds.). (2005). *Slovnyk bukovyns'kykh hovirok* [Sbuk]. Ruta.
- Humets'ka, L. L. (1973). Z. Stieber. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich: Fonologia*. Warszawa, 1969; *Fleksja imienna*. Warszawa, 1971 [Review of the books *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich: Fonologia; Fleksja imienna*, by Z. Stieber]. *Movoznavstvo*, 4, 83–88.
- Ireňová, M., & Přadková, P. (Eds.). (2019). *Obshchoslavianskii lingvisticeskii atlas: Seriia fonetiko-grammaticheskaia: Issue 9. Refleksy *tort, *tolt, *tert, *telt, ort, olt* [OLA]. Academia.
- Kalnyn', L. Ė. (2001). *Foneticheskaia programma slova kak prostranstvo foneticheskikh izmenenii v slavianskikh dialektakh*. Institut slavianovedeniia Rossiiskoi akademii nauk.
- Karaś, M. (1964). *Słowiańska geografia lingwistyczna*. *Rocznik Slawistyczny*, 23, 94–96.
- Karaś, M. (Comp.). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: Z materiałów b. Katedry języków ruskich UJ*. Uniwersytet Jagielloński; Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurylenko, V. M. (1991). *Leksyka tvarynnytstva polis'kykh hovoriv*. Mriia.
- Latta, V. (1991). *Atlas ukraińs'kykh hovoriv Skhidnoi Slovachchyny* (Z. Hanudel', I. Ripky, & M. Sopolyha, Eds.). Slovats'ke pedahohichne vydavnytstvo; Viddil ukraińs'koï literatury.
- Małeck, M., & Nitsch, K. (1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* [AJPP] (Pts. 1–2). Polska Akademia Umiejętności.
- Matviias, I. H. (Ed.). (1984–2001). *Atlas ukraińs'koï movy* [AUM] (Vols. 1–3). Naukova dumka.
- Mel'nychuk, O. S. (Ed.). (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukraińs'koï movy: V 7 t.* [ESUM] (Vols. 1–6). Naukova dumka.
- Nanevski, D. (Ed.). (1971). *L'ubovni narodni pesni* [L'NP]. (n.p.).
- Nitsch, K., & Karaś, M. (Eds.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich* [MAGP] (Vols. 1–13). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pauliny, E. (Ed.). (1968). *Atlas slovenského jazyka: Vol. 1. Vokalizmus a konsonantizmus* [AJS]. Vydavateľstvo SAV.
- Pyrtel, P. (2004). *Korotkyi slovnyk lemkiws'kykh hovirok*. Siversiia MV.
- Rembiszewska, D. K. (Ed.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Rieger, J. (1966). *Indeks wyrazów do "Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny"* Z. Stieberta. ŁTN.
- Rieger, J. (Ed.). (1980–1991). *Atlas gwar bojkowskich* [AGB] (Vols. 1–7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rieger, J. (1982). *Profesor Zdzisław Stieber jako slawista*. In E. Rzetelska-Feleszko (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (pp. 29–37). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Rieger, J. (Ed.). (2002). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce: Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* [GUP]. Semper.
- Rieger, J. (2013). *Listy Jurija Szewelowa do Zdzisława Stieбера*. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 143–149). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Rieger, J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Wydział “Artes Liberales” UW.
- Rieger, J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich* [AUGN] (Vols. 1–2). Zakład Graficzny UW.
- Rzetelska-Feleszko, E. (Ed.). (1982). *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SHemleĭ, Ī. (1937). Z. Stieber. *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, Kraków 1936 [Review of the book *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*, by Z. Stieber]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny SHEvchenka: Pratsi filolohichnoi sektsii*, 155, 322–323.
- SHevel'ov, IU. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrains'koï movy* (S. Vakulenko & A. Danylenko, Trans.). AKTA.
- Stieber, Z. (1935). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków, 1934 [Review of the book *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, by M. Małecki & K. Nitsch]. *Wierchy*, 13, 220–221.
- Stieber, Z. (1936). *Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych*. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 5, 53–61.
- Stieber, Z. (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny: Pt. 1. Nazwy miejscowości*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny: Pt. 2. Nazwy terenowe*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1956–1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* [AJDŁ] (Vols. 1–8). Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu.
- Stieber, Z. (1969). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich: Fonologia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1974a). *Gwary ruskie na zachód od Oporu*. In Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (pp. 440–448). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Original work published 1938).
- Stieber, Z. (1974b). *Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny*. In Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (pp. 468–470). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Original work published 1963).
- Stieber, Z. (1974c). *Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny*. In Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (pp. 464–468). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Original work published 1960).
- Stieber, Z. (1974d). *Uwagi o przyczynach zmian fonologicznych*. In Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (pp. 11–14). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Original work published 1946).
- Stieber, Z. (1974e). *Z fonetyki historycznej dialektu Łemków*. In Z. Stieber, *Świat językowy Słowian* (pp. 448–464). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Original work published 1958).
- Stieber, Z. (1980). *Przedmowa*. In J. Rieger (Ed.), *Atlas gwar bojkowskich* (Vol. 1, p. 7). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

- Stieber, Z. (1981). George Y. Shevelov. *A historical phonology of the Ukrainian language*. Heidelberg, 1979, 809 pp. [Review of the book *A historical phonology of the Ukrainian language*, by G. Y. Shevelov]. *Rocznik Slawistyczny*, 42(1), 53–63.
- Stieber, Z. (1982). *Dialekt Łemków: Fonetyka i fonologia*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1983). *Ucraino-Polonica. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 21, 267–270.
- Turchyn, I.E. (2011). *Slovnky sela Tylych na Lemkivshchyni*. Ukraïns'ka akademiia drukarstva.
- Verkhrats'kyĭ, I. (1899). *Znadohy do piznannia uhors'ko-rus'kykh hovoriv: Slovarets'. Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, 30, 201–276.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2013). *Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stiebera*. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 47–58). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna ZHelekhovs'kyĭ, Ė., & Nedil's'kyĭ, S. (Comps.). (1886). *Malorus'ko-nimets'kyĭ slovar': U 2 t.* (Vols. 1–2). (n.p.).

Język ukraiński w badaniach profesora Zdzisława Stiebera

Streszczenie

W artykule przeanalizowano wkład polskiego językoznawcy, profesora Zdzisława Stiebera, w badania nad językiem ukraińskim – gromadzenie i zachowanie informacji o dawnym ukraińskim dialekcie łemkowskim. Określono znaczenie analizy arealnej i historyczno-typologicznej zjawisk dialektalnych, uogólnień teoretycznych i metodologii poznawania języka dla ukrainistyki i slawistyki.

Słowa kluczowe: dialekt łemkowski; toponimia łemkowszczyzny; wewnętrzzłowiańskie kontakty językowe; ukraińska glottogeneza

The Ukrainian Language in the Research of Professor Zdzisław Stieber

Summary

This article analyses the contribution of Polish linguist Professor Zdzisław Stieber to research on the Ukrainian language – the collection and preservation of information about the Lemko dialect of Ukrainian. The study considers the importance of several factors for Ukrainian philology and Slavic studies, including areal and historical-typological analysis of dialectal phenomena, theoretical generalisations, and linguistic methodology.

Keywords: Lemko dialect; toponymy of Lemko region; language contact between Slavic languages; glottogenesis of the Ukrainian language

Motoki Nomachi
Slavic-Eurasian Research Center
Hokkaido University
Sapporo
<https://orcid.org/0000-0002-5476-4941>
mnomachi@slav.hokudai.ac.jp

FAR BEYOND DIALECTOLOGY: ZDZISŁAW STIEBER'S CONTRIBUTION TO KASHUBIAN STUDIES REVISITED¹

Introduction

Zdzisław Stieber (1903–1980), one of the most distinguished Polish Slavic scholars of the twentieth century, was known as a leading specialist in Kashubian as well. In her article entitled “Zdzisław Stieber jako pomorzoznawca” [Zdzisław Stieber: A Scholar of Pomeranian Linguistics] (Popowska-Taborska, 1979), Hanna Popowska-Taborska provided a comprehensive assessment of Stieber's

¹ I would like to express my sincere gratitude, first and foremost, to the late Professors Hanna Popowska-Taborska and Janusz Siatkowski, whose many engaging recollections of Prof. Zdzisław Stieber greatly contributed to the writing of this article. My special thanks to Prof. Zuzanna Topolińska, Prof. Jadwiga Zieniukowa, Prof. Anna Wierzbicka, Prof. Wojciech Smoczyński, Prof. Svetlana Tolstaja, Prof. Natalia Anan'eva, Prof. Gabriela Múcsková, and Mr. Sergej Borisov for supplying me with their materials and memories of Prof. Stieber's contribution to Kashubian and Slavic studies in general. I am grateful to Prof. Dorota Rembiszewska for the opportunity to present the first version of this article at the Symposium dedicated to Prof. Stieber's 120th anniversary, and to Prof. E. Wayles Browne for reading the draft of this article and giving me useful advice. I am also indebted to Dr. Grzegorz Schramke for providing me with rare publications related to Kashubian studies for carrying out this research. It is a pleasant obligation to mention here that Mr. Jonathan Paul, the librarian at the Massachusetts Institute of Technology, provided me with four letters between Roman Jakobson and Stieber preserved at the Department of Distinctive Collections at MIT. Last but not least, I would like to thank Dr. Theresa Alt, who took Prof. Stieber's following courses at the Columbia University during the academic year 1967–1968: “Development of Polish Phonology,” “Common Slavic,” and “Proseminar in Slavic Linguistics.” From her lecture notes, Dr. Alt kindly provided me with the content of those courses in which Stieber dealt with Kashubian. As Stieber taught students with his own achievements in Kashubian and Slavic linguistics, students at Columbia could receive the latest knowledge about Kashubian in a broader context of Slavic linguistics at that time. Dr. Theresa Alt's name is mentioned in Prof. Stieber's letter to Prof. Popowska-Taborska dated February 14, 1968 (Popowska-Taborska, 2013b, p. 109).

contribution to Kashubian studies.² Further insights into his achievements may be drawn from Edward Breza's article "Osiągnięcia naukowe Zdzisława Stiebera w badaniu kaszubszczyzny" [Zdzisław Stieber's Scholarly Achievements in Kashubian Studies] (Breza, 1975), addressed primarily to a Kashubian readership, as well as from Jerzy Treder's entry "Zdzisław Stieber" in *Język kaszubski: Poradnik encyklopedyczny* [The Kashubian Language: An Encyclopedic Handbook] (Treder, 2006, pp. 248–249). The present study situates Stieber's work on Kashubian within the broader context of Slavic linguistics, elucidating its methodological and comparative significance.

Stieber as a dialectologist and a phonologist in the context of Kashubian studies

Stieber's contribution to Slavic linguistics can be characterized as multidimensional and multilingual (cf. Urbańczyk, 1993, p. 197). He approached linguistic phenomena in a general and comparative Slavic context (Kuraszkiewicz, 1982, pp. 231–232). Only 25 of the 361 items he published (Rudnik-Karwatowa, 2013, pp. 177–209) directly deal with Kashubian. However, as stated by Rembiszewska (2017, p. 192),³ Kashubian studies is among Stieber's most visible contributions to Slavic studies for many reasons, and, indeed, Kashubian figures as an important theme in his various publications.

Stieber started his career before WWII as a specialist in Slavic dialectology with particular attention on various geographically peripheral and transitional West Slavic dialects in areas such as the Slovak-Polish and Czech-Polish contact zones, Sorbian, and East Slavic such as Lemko, and the Belarusian-Polish contact zones.⁴ Significantly, he was not merely a descriptivist of each dialect, but was also a theoretician who proved the origin and emergence of peripheral dialects in contact zones, analyzing each linguistic feature from multiple perspectives (cf. Heinz, 1983, p. 326).⁵ Additionally, he addressed the challenge of general phonology based on Nikolai Trubetzkoy's *Grundzüge der Phonologie* (1939) and, by analyzing the Slavic material, polemicized with Trubetzkoy's claim that phonological changes aim to improve phonological systems.⁶

² See also Popowska-Taborska (2010) and Popowska-Taborska (2013a).

³ From the current sociolinguistic perspective, Rembiszewska uses the term *język kaszubski* 'the Kashubian language,' which might be misleading because Stieber himself never treated Kashubian as a separate language at that time (cf. Zieniukowa, 2018, pp. 16–17), and there was neither a sociolinguistic analysis of Kashubian nor a possibility to give Kashubian either a status of *Abstand* or *Ausbau* language in that context.

⁴ Thanks to his multiple interests in various Slavic dialects and fields, similar to those of another distinguished Slavic scholar, Mieczysław Małecki, Stieber could have a broader perspective and greater ability to generalize linguistic phenomena. See also Nitsch (1960, p. 330).

⁵ Among others, see Stieber (1938).

⁶ For instance, see Stieber (1946). It is ambiguous how Stieber's interest in phonology began. According to Urbańczyk (1993, p. 237), in Poland, scholars paid great attention to the

After World War II, in Łódź, Stieber began to work on the history of the Polish (literary) language, and on Polish synchronic and diachronic phonology.⁷ In the same context, toward the end of his Łódź period, he acquired an interest in Kashubian (Popowska-Taborska, 2010, p. 335).⁸ As indicated by Siatkowski (1982, p. 12), his crucial achievement during the Łódź period is the publication of the first edition of *Rozwój fonologiczny języka polskiego* [The Phonological Development of the Polish Language] (Stieber, 1952b). Sławski (1983, p. 10) regards it as one of the most significant publications in general by Stieber (see also Heinz, 1983, p. 334).

Stieber's *Rozwój fonologiczny* is attention-worthy for two reasons. First, it is a pioneering work in Polish diachronic phonology, covering the entire history of the Polish language, including its dialects. It is prudent to recall that the monumental *Gramatyka historyczna języka polskiego* [The Historical Grammar of the Polish Language] by Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, and Urbańczyk was published in 1955, still with a neogrammarian, atomistic approach to historical phonetics.⁹ Stieber himself explicitly indicated that historical (comparative) linguistics should not revert to the neogrammarian tradition (Stieber, 1952b, pp. 42–43).

Therefore, as stated by Stankiewicz, who shared a common interest in Slavic synchronic and diachronic phonology and phonological theory in general with Stieber (see Appendix 1),¹⁰ his monograph “marked the shift from a traditional to a structuralist approach” (Stankiewicz, 1968, p. iii).¹¹ Indeed,

phonology of the Linguistic School of Prague in the late 1930s. For instance, Tadeusz Milewski was among the first Polish scholars who attempted to elaborate a phonological theory: “Z zagadnień fonologii” [Issues of Phonology] (1937).

⁷ Stieber worked in Łódź between 1948 and 1952. One of his earliest achievements during this period was Polish/Slavic dialectology. One can mention the analysis of the Podhalań dialect (1947). In this publication, carefully analyzing the old and new features in this peripheral dialect, Stieber convincingly proved that the Podhalań dialect is a typical Polish peripheral dialect and showed that the German attempt to create the so-called *Goralenvolk* was baseless. It is noteworthy that, as indicated by Rzetelska-Feleszko (1982, p. 25), here one can see Stieber's approach to the Kashubian dialects.

⁸ Even before that, Stieber was interested in lexical items shared by Sorbian and Slovincian. See Stieber (1934, pp. 129–130).

⁹ Another famous historical grammar of the Polish language that still followed the neogrammarian approach was written by Stanisław Rospond (1971).

¹⁰ See also Stankiewicz's extensive book review of Stieber's approach to the phonological development in Proto-Slavic described in his *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* [Outline of the Comparative Grammar of the Slavic Languages]. Stankiewicz sums up the value of Stieber's monograph as follows: “Stieber's book is the most useful, informative and manageable survey of Common Slavic phonology presently available to the student” (Stankiewicz, 1973, p. 191).

¹¹ According to Stankiewicz (1973), the publication was “an act of courage” as well, because it appeared during the period when structuralism was condemned as an alien and idealistic trend in modern linguistics. Interestingly, Stieber (1952a: 43) wrote about the “idealistic” issue as follows: “Z fonologią łączy się oczywiście strukturalizm, który również niektórzy uczeni chcieliby w całości odrzucić jako «idealistyczny». Jednak u jego podstawy leży pojęcie struktury

Stieber's achievements in this field are recognized as a great success in applying a structuralist theory to historical linguistics, and are, therefore, highly regarded in the context of the development of general linguistics (Ivić, 1970, p. 150; Stankiewicz, 1955, p. 637; Журавлев, 1986, p. 63).

Second, although his monograph is extremely concise, it includes the first phonological analysis of the Kashubian dialects from a diachronic perspective (cf. Treder, 2006, p. 248), which, according to Gołąb (1971, p. 109), "undoubtedly represents the best concise presentation of the problem available in the literature." Stieber conducted a nuanced analysis of all available historical documents, including toponyms that reflect the phonological features of Kashubian, and concluded that the phonological system in Kashubian, particularly in its early stages, developed in a similar – and in some cases, even identical – manner to that in the phonological development of Polish. This conclusion led him to crystallize the basic idea of the relationships between the Kashubian and Polish dialects (Stieber, 1956a, 1956b). He published four editions of the book in Polish (1952b, 1957, 1962, 1966) and an English translation *The Phonological Development of Polish* (1968), and one fully revised version entitled *A Historical Phonology of the Polish Language* (1973). However, in all these later editions, he made no changes to the chapter on Kashubian, which demonstrates his confidence in his work in that area.¹²

The section on the development of the Kashubian phonological system discusses one of his most important achievements related to Kashubian. It contains his findings related to the loss of the phonological quantity in Kashubian by the end of the nineteenth century, which are based on his analysis of materials in previous research as well as the first-hand data collected during his

języka, chyba niekoniecznie idealistyczne, skoro, jak wszyscy wiemy, posługuje się nim Stalin. Strukturaliści kładą nacisk na konieczność rozpatrywania każdego elementu struktury danego języka w związku z innymi elementami tejże struktury. Trudno zrozumieć, dlaczego ten postulat ma być objawem idealizmu" (Phonology is, of course, connected with structuralism, which certain scholars would like to entirely dismiss as "idealistic." However, at its core is the notion of the structure of language, presumably not necessarily idealistic, because, as we all know, it was used by Stalin. Structuralists insist upon the necessity of considering each element of a language's structure in relation to other elements of that structure. It is difficult to understand why this postulate should be a symptom of idealism"). Here one must note immediately that Stieber was not at all a supporter of the communist regime. In an interview with Prof. Anna Wierzbicka (dated September 10, 2023, via email), she remembered Stieber as follows: "W mojej pamięci tamtych czasów profesorowie uniwersyteccy dzielą się na tych, którzy kłaniali się reżymowi komunistycznemu i tych, którzy się nie kłaniali. Prof. Stiebera pamiętam jako jednego z tych, którzy się nie kłaniali" (In my recollection of those times, university professors are divided into those who bowed to the communist regime and those who did not. I remember Prof. Stieber as one of those who remained unbowed).

¹² However, it does not imply that his conclusion is the only solution shared by all scholars. For instance, in his recent study, Jocz (2014, pp. 12–14) does not include soft labial and labiodental consonants in the inventory of the Central Kashubian consonant system. Jocz (2014, pp. 14–16) also suggests discarding the two nasal vowels and including /ɲ/ instead in the consonant system. See also Topolińska (1974).

field research in the Hel peninsula and surrounding areas.¹³ Authoritative specialists in Polish dialectology such as Kazimierz Nitsch, who confirmed the existence of phonological quantity as a characteristic of Kashubian in his early works, updated their views after Stieber's article.¹⁴ Friedrich Lorentz had made significant achievements in Kashubian dialectology before Stieber. Although Lorentz had also collected rich first-hand data, he was not equipped with a phonological theory, which made his description of the Kashubian vowel system extremely complicated and even unrealistic.¹⁵

Stieber was skeptical about the existence of the phonological tones in Kashubian that Lorentz confirmed. In his view, phonologically relevant intonation disappeared in Kashubian much earlier than the loss of phonological quantity (Stieber, 1964a, p. 8). In his 1957 study, he writes that his research team never noticed the phonologically relevant intonation during their field research, and therefore concludes that "[i]ntonacje kaszubskie istniały tylko w fantazji Lorentza" (The intonation in Kashubian existed in Lorentz's fantasy only) (Stieber, 1957, p. 364). In this way, Stieber ushered in a new era in Kashubian studies, thanks to the combination of his two excellent features: a theoretical dialectologist and phonologist.

The significance of Stieber's achievements is not confined to the realm of Kashubian dialectology; they are important in various related fields in Slavic studies, but sometimes they were unfortunately overlooked. Two cases in point are those of phonological typology of Slavic languages and areal typology. Starting from Jakobson (1929) having based his conclusions on Lorentz's material and Bubrix's analysis of linguistic data, North Kashubian was typologically regarded as a polytonic language, along with Slovene and the former Serbo-Croatian, and it served as one of the examples that shows that the soft-hard correlation and the polytony of vowels cannot coexist (see also Isačenko, 1939, p. 67).¹⁶

¹³ See "Zagadnienie iloczasu kaszubskiego" [The Question of Phonological Quantity in Kashubian] (1951).

¹⁴ Compare Nitsch (1923, p. 482) and Nitsch (1957, p. 77). In the latter publication, Nitsch added "cechowało do niedawna" (it was characteristic until recently) and "było do niedawna" (it was until recently). On the contrary, the famous Czech Slavist Karel Horálek (1962, p. 407) seems to have continued to believe in the existence of phonological quantity in Kashubian. See also Jocz's important observation on the Jastarnia dialect, in which the old correlated phonemes */u/, */u:/ take the forms of /u/, /u̯/. Jocz (2018, p. 66) opines that "na skutek wyrównań analogicznych doszło tu do pewnych przesunięć zasobów dawnych */u, u:/, nie są to jednak ogólnie przesunięcia znaczne i korelacja pomiędzy dawnym iloczasem a dzisiejszą barwą pozostaje bardzo wyraźna" (as a result of analogous alignments, there have been some shifts in the former */u, u:/ resources here, but these are not generally significant shifts and the correlation between the former quantity and the present-day timbre remains very clear).

¹⁵ Analyzing the dialectological data from Jastarnia, Stieber (1954, p. 252) concludes that "ten uczony [Lorentz – M.N.] najzupełniej fałszywie przedstawił sprawę iloczasu kaszubskiego" (this scholar completely misrepresented the issue of quantity in Kashubian).

¹⁶ Isačenko (1939) did not examine dialectal differences in Kashubian in his analysis.

Even after Stieber's discoveries, Jakobson seemed to believe this until at least 1966, as can be seen from his condensed survey of Slavic languages published that year (Jakobson, 1966).¹⁷ This prosody-oriented classification of Slavic languages is uncritically repeated by Townsend and Janda (1996, p. 106).¹⁸ In contrast, quoting a series of Stieber's articles, Stankiewicz (1986, p. 12) aptly classifies North Kashubian as a language with distinctive *stress* in his phonological typology of the Slavic languages (see also Bethin, 1998, p. 112; Ivić, 1961–1962).¹⁹

Areal typology is another field where Stieber's contributions should have been reflected. In this field, Kashubian is often included in the context of structural convergence of languages in the Baltic Sea area. In his famous book *K charakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza* [On the Characteristics of the Eurasian Sprachbund] (Якобсон, 1931), Jakobson included North Kashubian as a member of this Sprachbund, in which the polytonicity is shared with genetically unrelated languages as an areal feature. Later, Haarman (1976, p. 106), modifying Jakobson's areal typology and calling it the Baltic Areal Type, did not raise any question regarding the membership of Kashubian. However, if we follow Stieber's keen observation on the Kashubian prosody, the general picture of the Sprachbund surrounding the Baltic Sea should not include Kashubian (cf. Koptjevskaja-Tamm, 2006, p. 199; Lehiste, 1988, p. 65).

Stieber provided an appropriate analysis of Kashubian phonology both synchronically and diachronically, despite the prevailing myth about pitch accent in North Kashubian. This was because of his keen observation of linguistic material and the fact that he was an experienced specialist in Slavic dialectology far beyond Kashubian studies.

¹⁷ Jakobson did, however, hold Stieber in high regard for his research in Kashubian and his structuralist approach to linguistic analysis, which Jakobson shared. In his letter to Stieber dated February 20, 1958, Jakobson writes as follows: "Nigdy nie zapomnę wspaniałego wieczoru spędzonego w Państwa gościnnym domu, lub Pana zadziwiających prac z kaszubskiej i polskiej geografii lingwistycznej, które był Pan łaskaw mnie zademonstrować i które tak wydawnie podniosły moją wiedzę o tej urzekającej dziedzinie. [...] Niech mi będzie wolno powiedzieć, iż wyczuwam w Panu prawdziwego przyjaciela, i uczonego jednomyślnego ze mną co do podstawowych zagadnień analizy strukturalnej" (I will never forget the wonderful evening I spent in your hospitable home, or your astonishing works on Kashubian and Polish linguistic geography, which you were kind enough to demonstrate to me, and which have so significantly increased my knowledge of this captivating field. [...] May I say that I sense in you a true friend, and a scholar in agreement with me on the fundamental issues of structural analysis). See Appendix 2.

¹⁸ Jakobson (1966, pp. 1–2) treated Kashubian as a separate Slavic language with a distinguished literary standard.

¹⁹ Stankiewicz (1986, p. 12) classifies Slavic languages into four groups by prosodic types, according to the features they employ: (1) systems with distinctive *stress*; (2) systems with distinctive *quality*; (3) systems with distinctive *stress* and *quantity*; (4) systems with distinctive *tone*: the existence of tone implies the existence of *quantity*.

Stieber as a dialectologist and comparativist in the context of Kashubian studies

At the first Congress of Slavic Philologists, organized in Prague in 1929, a project of the Slavic linguistic atlas was proposed by Meillet and Tesnière, and Buzuk. It was approved by the Congress. In April 1931, six country committees on the atlas were established; the 28-year-old Stieber was already a member of the Polish committee (cf. Meillet & Tesnière, 1934, p. 74). However, this project did not materialize, and it was eventually forgotten (Stieber, 1958, p. 130).²⁰

The organization of the Committee on the General Slavic Linguistic Atlas (OLA) was intensively discussed (again) at the meeting of the International Committee of Slavists in 1956, prior to the IV International Congress of Slavists (Moscow, 1958). Among the participants in this discussion, Stieber played a key role and proposed a well-founded methodology for future projects (cf. Siatkowski & Waniakowa, 2013, pp. 77–86; Stieber, 1958, pp. 129–135; Бернштейн, 2000, pp. 317–318).²¹ At the Congress, following Doroszewski's suggestion, it was decided to organize the first working group meeting of the OLA in Warsaw in the fall of 1959 (Бернштейн, 2000, p. 319). In his memoirs dated May 17, 1959, Bernštejn wrote the following:

He [Ruben Ivanovič Avanesov – M.N.] measures everything by the Russian yardstick, not considering the fact that in different areas of the Slavic linguistic world the degree of preservation of dialects is quite different, that in many cases it is no longer possible to speak of phonetic isoglosses, because the degree of lexicalization of phonetic features is so extensive. Avanesov explicitly gave me to understand that he should play the role of a leader in the future collective [the General Slavic Linguistic Atlas]. It seems to me that a specialist in comparative grammar of Slavic languages and at the same time a dialectologist can claim the role of a leader. I would give this role to Stieber.²² (Бернштейн, 2002, p. 250)

²⁰ It is evident that this project was not included in the program of the International Congress of Slavists in Belgrade, which was initially planned for 1939 but was ultimately canceled due to the advent of World War II.

²¹ Even before the Congress, experts in Slavic dialectology intensively exchanged their opinions on the future OLA project (Бернштейн, 2000, p. 316). For instance, Samuil Bernštejn, a colleague of Stieber and the most important Slavist in the USSR, sent him in advance the conference paper jointly written by Ruben Avanesov, entitled “Lingvističeskaja geografija i struktura jazyka: O principax obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa” [Linguistic Geography and Structure of Language: On the Principles of the General Slavic Linguistic Atlas] (1958), for Stieber's feedback, starting from a concrete analysis of the lexical items according to the methodology suggested by Bernštejn (see Appendix 3).

²² “Он мерит все русской меркой, не отдавая себе отчета в том, что в разных областях славянского языкового мира степень сохранности диалектов совсем разная, что во многих случаях уже нельзя говорить о фонетических изоглоссах, так как далеко зашла степень лексикализации фонетических признаков. Аванесов недвусмысленно дал мне понять, что он в будущем коллективе [Общеславянского лингвистического атласа] должен играть роль руководителя. Мне же кажется, что на роль руководителя может претендовать специалист

In November 1959, Bernštejn met Stieber at the working-group meeting of the OLA in Warsaw. Bernštejn already knew that Stieber would not cooperate within the OLA (Бернштейн, 2002, p. 255). According to Bernštejn, there Stieber told him the following:²³

Stieber [said that] “Doroszewski did not and could not have anything to do with the project of creating the General Slavic Atlas, because he is only a Polonist. He first heard about it [the General Slavic Atlas – M.N.] at the IV Congress of Slavists in Moscow. Immediately after his return to Warsaw, however, Doroszewski began to take active steps to have this new subject assigned to his team, and he succeeded. It seems to me that something similar happened in Prague. Here, too, [J.] Bělič took over, while only Havránek could be the real leader of all the work in Czechoslovakia. At the head of all the work on the atlas should stand not Polonists, Bohemists, Russists, but specialists in the comparative grammar of the Slavic languages. It is good that at least you in Moscow understand this.”²⁴ (Бернштейн, 2002, p. 258)

The fragments provided above show that Stieber and Bernštejn shared views on the future direction of the OLA. Both scholars, who were dialectologists and comparativists, regarded comparative Slavic linguistics to be essential to the OLA, unlike the case with dialectal atlases of each Slavic language.²⁵

по сравнительной грамматике славянских языков и одновременно диалектолог. Я бы эту роль отдал Штиберу.”

²³ Bernštejn's position remained unchanged, as the same episode is found in the unpublished portion of his memoir, dated March 7, 1979, where he wrote as follows: “Во главе всего предприятия должны были стоять не русисты, полонисты, богемисты, болгаристы и т. д., а специалисты по сравнительной грамматике славянских языков. Но власть захватили именно они. Теперь видны последствия этой узурпации. [...] Еще в 1959 г. в Варшаве Штибер сказал мне, что диалектологи по отдельным славянским языкам заведут все в тупик. Общеславянский лингвистический атлас – это труд по сравнительной грамматике славянских языков. Забывать этого нельзя” (At the head of the whole enterprise should have stood not Russists, Polonists, Bohemists, Bulgarianists, etc., but specialists in the comparative grammar of the Slavic languages. However, it was they who seized power. Now we can see the consequences of this usurpation. [...] Even in 1959 in Warsaw, Stieber told me that dialectologists on individual Slavic languages would lead everything to a dead end. The General Slavic Linguistic Atlas is a work on the comparative grammar of the Slavic languages. We should not forget this).

²⁴ “Штибер [сказал, что] Дорошевский не имел и не мог иметь никакого отношения к проекту создания общеславянского атласа, так как он является только полонистом. Об этом он впервые услышал только на IV конгрессе славистов в Москве. Однако сразу же после возвращения в Варшаву Дорошевский начал активно действовать, чтобы эта новая тема была закреплена за его коллективом, и добился этого. Мне кажется, что нечто подобное произошло и в Праге. И здесь все в свои руки взял [Я.] Белич, тогда как подлинным руководителем всей работы в Чехословакии может быть только Гавранек. Во главе всей работы над Атласом должны стоять не полонисты, богемисты, русисты, а специалисты по сравнительной грамматике славянских языков. Хорошо, что по крайней мере у вас в Москве понимают это.”

²⁵ Their scholarly position on the General Slavic Atlas was in line with the views of some other Slavic linguists of their time. For instance, Tolstoj (Толстой, 1959, p. 12) wrote as follows: “Отмечалось, что подобный труд явится первым атласом целой семьи языков и станет важным средством для исследований в области сравнительно-исторической грамматики

Bernštejn had a high opinion of Stieber's achievements in Slavic linguistic geography – especially his project on the Kashubian linguistic atlas (Бернштейн, 2000, p. 315).²⁶ The extent of Stieber's influence on Bernštejn is revealed by the fact that the latter's views regarding the place of Kashubian in Slavic changed under the former's influence. For instance, in the 1940s, Bernštejn explicitly recognized Kashubian as a separate language, following the tradition of Slavic studies in Imperial Russia (Hilferding, Florinskij, Seliščev, and many others), and not as a dialect of Polish, by highlighting features that exist only in Kashubian, not in Polish. However, from 1956 onward, Bernštejn excluded Kashubian from the general description of the Slavic languages. In his *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskix jazykov* [Outline of the Comparative Grammar of the Slavic Languages] (1961),²⁷ he stated that Kashubian could be viewed as a dialect of the Polish language (Nomachi, 2022, pp. 111–120).

The abovementioned changes in Bernštejn's view crystallized in the mid-1950s. It was due to a series of pioneering works on Kashubian by Stieber, who proved the existence of shared development patterns (mostly in phonetics/phonology and lexicon) in Polish and Kashubian dialects in both synchrony and diachrony. For instance, Kashubian and Polish share the following old features: (1) *e* > *o* before unpalatalized consonants; (2) a merger of jers **b*, **o* > *e*; (3) compensatory lengthening due to the loss of jers; (4) Proto Lechitic *t'*, *d'* > *ć*, *ź* (> *c*, *z*, later in Kashubian), *r'* > *ř*; (5) the addition of qualitative differences to old quantitative differences between long and short vowels, which might have continued until the fifteenth century; and other features (Stieber, 1956b, p. 31, 1964b, pp. 391–393; for more details, see Stieber, 1956b, pp. 37–48).

Some features characteristic of Kashubian today, such as *siarna* 'roe' (the equivalent of the contemporary Polish *sarna*), were recorded in Mazowsze in the fifteenth and sixteenth centuries; the schwa in *gřěmi* 'it thunders' appeared after the seventeenth century; typically Kashubian *k'* < *k*, *g'* < *g* before front vowels may have spread from the south beyond Kashubia (Stieber, 1956b, p. 35).

и лексикологии, так как территориальное распределение различий между близко родственными славянскими языками и их группами представляет собой посредственное отражение процессов их дивергентного и конвергентного развития" (It was noted that such a work would be the first atlas of an entire language family and would become an important tool for research in comparative-historical grammar and lexicology, since the territorial distribution of differences between closely related Slavic languages and their groups is a direct reflection of the processes of their divergent and convergent development). Petr and Řeháček (1969, pp. 84–85) also opined as follows: "Zatímco národní atlasy jsou tak či onak zaměřeny pro potřeby historické mluvnice příslušného jazyka, Slovanský jazykový atlas vychází z hledisek srovnávací slovanské mluvnice" (While the national atlases are in one way or another oriented to the needs of historical linguistics of the respective language, the Slavic Language Atlas is based on the viewpoints of comparative Slavic linguistics).

²⁶ In 1977, Stieber, as a consultant and expert in linguistic atlases, participated in the annual conference of the international project headed by Bernštejn entitled *Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas* [The General Carpathian Dialectal Atlas] (cf. Бернштейн, 1987, p. 94).

²⁷ The manuscript of Bernštejn's *Očerk* was completed in 1959 (Бернштейн, 2002, p. 257).

The Kashubian-specific phenomenon (not shared with Polish dialects) $*\epsilon > i$ appeared in the thirteenth century (Stieber, 1956b, p. 33).

Thus, Stieber systematically classified Kashubian features into old and new ones. As a logical consequence, he became convinced that Kashubian and Polish had a shared pattern of phonological development, and that in the past, they had been linguistically much closer. Certain features known exclusively in Kashubian today are also attested in Polish dialects either in synchrony or diachrony. The correct hierarchization of phonological changes was made possible by Stieber's keen observation as a historical comparativist with a general Slavic context. Thus, it is not surprising that Bernštejn changed his views of Kashubian. This change should not be viewed in a political context between the USSR and communist Poland at that time, because other Soviet scholars, who were less familiar with Stieber's concept of the Lechitic group or were inclined to adhere to the tradition of Slavic linguistics in Russia, still treated Kashubian as a separate language.²⁸

In this respect, it is nonsensical to criticize Stieber because he placed Kashubian in a dialectal continuum of Polish within the Lechitic group, considering Kashubian as a distinct dialect of Polish. What he identified via a series of discoveries was not a hierarchical implication between Polish and Kashubian; rather, he proved in a scholarly manner that various features used as arguments to treat Kashubian as a language separate from Polish did not apply from historical, comparative, and general Slavic linguistic perspectives. Today, Kashubian is an official regional language of Poland, characterized by an explicit standardizing tendency. It boasts a rich literature and is used in a variety of social situations (is polyfunctional): these are sociolinguistic dimensions which help us classify a speech-form as "a language" on the present-day (synchronic) level, but they have nothing to say about its historical path of development.

As Stieber successfully analyzed Kashubian in a historical and comparative context, naturally, he could contribute to comparative Slavic linguistics with Kashubian first-hand materials. In this sense, his *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* [Outline of the Comparative Grammar of the Slavic Languages] (1979b) is remarkable. This is because usually Kashubian materials in other compendia of Slavic comparative grammar are based on second- or even third-hand sources. They are treated as a marginal phenomenon at

²⁸ For instance, in his review of the second edition of Stieber's *Rozwój fonologiczny* (1958), Toporov called Kashubian a language (Топоров, 1962, p. 232). In 1962, Trubačev also treated Kashubian as a separate language (see Чельшев, 2009, p. 493). It is noteworthy that when Seliščev's handbook *Vvedenie v sravnitel'nuju grammatiku slavjanskix jazykov* [Introduction to the Comparative Grammar of the Slavic Languages] (1914) was republished in 1968 (Селищев, 1914/1968) the linguonyms such as *velikorussskoe narečie*, *malorussskoe narečie*, *belorussskoe narečie* 'the Great Russian dialect, the Little Russian dialect, the White Russian dialect' in the original edition were replaced with *russskij jazyk*, *ukrainskij jazyk*, and *belorussskij jazyk* 'the Russian language, the Ukrainian language, the Belarusian language,' respectively, while Kashubian remained *kašubskij jazyk* 'the Kashubian language.'

best; at worst, they are entirely ignored. In this context, it is worth noting that Stieber provided Samuil Bernštejn with factual information on West-Lechitic and Kashubian, in response to the latter's request for advice on his book project of the Outline of the Slavic Comparative Grammar (Бернштейн, 1956).²⁹

In his 265-page book, Stieber discusses various phonological and morphological phenomena in Kashubian 42 times. Just to name a few, in the phonology section, for instance, on a phenomenon of historical phonology, Stieber discusses the same reflexes of the late Proto-Slavic tautosyllabic **br*, **br̥*, **b̥l*, **bl* in a broader context, in East Slavic, West Lechitic, and partially Kashubian, which is often entirely ignored (cf. Гаспаров & Сигалов, 1974, p. 236). He proposes a hypothesis that in East Slavic *volk* 'wolf,' *dolgij* 'long,' etc. could be interpreted as the results of the merger of **b̥l* and **bl* and then the vocalization of *ɔl̥* into *oł*, while in Slovincian, the equivalents with identical forms *vołk* and *dołgi* appeared as a result of the decomposition of the sonant *l* that emerged from *ɔl* and *ɔl̥*, just like in Slovene and Macedonian, which have the same forms as *volk* and *dolg*. Otherwise, we would have expected forms like **wełk* and **dełgi* (Stieber, 1979b, pp. 35–36). Stieber also discusses the change in Slovincian *tłot* < *tělt* such as *młoko* 'milk' or *płoc* 'to weed' instead of *mleko* or *pleć*. He carefully analyzes the similar outcomes of West Lechitic and East Slavic and denies the genetic relation of these two branches of Slavic languages (Stieber, 1979b, p. 44). Therefore, Bernštejn's interpretation of the Lechitic and East Slavic isoglosses (not parallel) in general is not convincing (Бернштейн, 1961, p. 207).³⁰ Similar discussions on the genetic or areal connections between the two Slavic branches, however, were often repeated, particularly among Soviet scholars (Popowska-Taborska, 1983, pp. 41–43).

In the nominal inflection section, like other comparativists such as Nahtigal (1952, p. 179), Stieber discusses the inflection types of adjectives among which the form of the genitive singular masculine/neutral in *-ovo*, *-evo* in East Slavic dialects is explained as an example of lexicalized phonetic change. According to Stieber (1979b, p. 157), Kashubian adjective endings in *-oɔo*, *-eɔo* (*-eɔe*) can be interpreted in a similar way, which is a step forward if compared to Nahtigal (1952, p. 179), who only mentioned the phenomenon in question in Kashubian and Slovincian in that context.³¹

²⁹ See Appendix 4.

³⁰ See also Bethin (1998, p. 73) for her discussion of this phenomenon in Northern Late Common Slavic (CVR.C/CRV.C). Mihaljević (2002, pp. 191–192) criticizes Stieber, arguing that his proposal is purely theoretical and that, from the perspective of historical phonology, no such change has ever been attested – neither in Slavic nor in any other language.

³¹ According to Stieber (1964a, p. 9), the adjective ending *-eɔe* today in Sławoszyno was pronounced as *-eho* when Lorentz conducted his research. Popowska-Taborska (1983, p. 44) states that the North Kashubian form *-eɔo* originated from *-eɔɔo* (< *-egɔo*), while the Slovincian form *-evo* was a result of further development of the North Kashubian *-eɔo*. For details, see also Popowska-Taborska (Поповская-Таборская, 1972, pp. 227–234). Vaillant (1958, pp. 387, 391) considers this development in Kashubian as the diphthongization of *-o* into *-uo*.

In the verbal inflection section, giving an overview of the ending of the present tense (first-person singular) in Slavic and its historical change, Stieber does not fail to mention such North Kashubian archaic examples as *pitaŋq* '(I) ask,' *třimaŋq* '(I) keep,' *spévajq* '(I) sing,' etc. Other handbooks of similar topics often do not mention them, although this archaic inflection in Kashubian serves as an interesting case for the historical morphology in Slavic (cf. Meillet, 1934, pp. 312–313). In the general Slavic context, Stieber sometimes discusses purely Kashubian topics: a Kashubian pluperfect in Ceynowa's work such as *jak bêt já jem bêt* 'when I had been,' about which Stieber was not sure if such a form was authentic or artificial, based on his field research on Kashubian (Stieber, 1979b, p. 239).

Unlike most other compendia of Slavic historical comparative grammar, Stieber's *Zarys* analyzes various features that did not exist in Proto-Slavic, but are typologically relevant. Therefore, his *Zarys* could serve as a guide to a typology of contemporary Slavic languages, including Kashubian. Among such features, for instance, Stieber discusses the development of *nowe (?) czasy przeszłe złożone* 'new (?) compound past tense forms,' that is, periphrastic verbal constructions consisting of an auxiliary corresponding to the English *to have* or *to be* and a past (passive) participle in *-t-* or *-n-* (in Kashubian, also *-l-*); in Kashubian, for example: *jo mam tq ńalkq ńidzańé* 'I have seen that woman,' *ńońi ńelə tax ńłopców zamordowane* 'they killed those men,' *tān ptox je ńulecańi* 'that bird has flown away,' *ta ńalka je preńć jidzono* 'that woman has gone away,' etc. (Stieber, 1979b, p. 246). Even though this phenomenon did not originate from Proto-Slavic, and in certain Slavic languages such as Polish the phenomenon cannot be treated as verbal tense forms *per se*, the new periphrastic verbal constructions are among the important features both in terms of the internal development of the construction in question, and of possible language contact phenomena not only in Slavic, but also in other languages, especially European languages (cf. Haspelmath, 2001). Indeed, Kashubian materials, together with Macedonian materials, show a pattern of contact-induced language change comparable to that in Germanic and Romance, as seen in the work by Heine and Nomachi (2010), who analyze the periphrastic perfect in Slavic languages in the framework of Standard Average European.

To sum up, on the one hand, Stieber's combination of dialectology and comparative linguistics enabled him to make a remarkable contribution to the proper understanding of the place of Kashubian within the Slavic languages. On the other hand, as a specialist in Kashubian, he was able to enrich comparative Slavic linguistics with his insightful observations, using his first-hand knowledge of Kashubian.

As was often the case both with dialectologists and comparativists, Stieber scarcely contributed to the study of syntax not only in Kashubian, but also in Slavic comparative grammar as a whole. However, he was aware that specialists in Kashubian would have to investigate this field, which was missing in Lorentz's works, and he had concrete strategies in mind (Stieber, 1979a,

p. 11).³² There have appeared a few contributions to Kashubian syntax later on, such as *Rząd czasowników w kaszubszczyźnie* [The Verbal Government in Kashubian] (2001) by Marek Cybulski. However, this publication is rather a collection of materials without any theoretical issues in syntactic analysis *per se*. Therefore, unfortunately, one has to conclude that the Kashubian syntax remains largely uninvestigated to date.

Stieber as an organizer of Kashubian studies, especially, the AJK

The distinguished specialist in Ukrainian and Stieber's close colleague George Shevelov once wrote about Stieber as follows:

A pioneer in historical phonemics in Poland and, to a great extent, in Slavic historical linguistics in general, Stieber nevertheless did not betray his initial scholarly field, linguistic geography, including toponymics. Slavic linguistics is indebted to him for several substantial works in this field. Stieber headed the scholarly team that produced the *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [henceforth AJK; The Linguistic Atlas of Kashubian and Neighboring Dialects]. (Shevelov, 1982, p. 90)

It was indeed Stieber's initiative to organize the AJK project, which was launched in 1954. Unlike Stieber's previous dialectological research, it was impossible to conduct this research alone. Stieber was knowledgeable both about the linguistic complexity in Kashubia and the most relevant methodology within dialectology. He organized a team of scholars and devised the method for the linguistic atlas to collect the most accurate data in the area, using a questionnaire comprising more than 2,000 questions, which had not been previously applied to Kashubian (cf. Stieber, 1964a, p. 8; Popowska-Taborska, 1980, p. 83). The aim of the project was to show the current and past relationships between Kashubian, Polish dialects – including those closest to Kashubian – and other Lechitic languages in a broader Slavic context. For

³² Stieber opines as follows: "Składnię kaszubszczyzny i innych dialektów Pomorza należałoby więc opracować teraz. Za podstawę kwestionariusza mógłby służyć kwestionariusz do tzw. rzadkiej siatki *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, uzupełniony materiałami wziętymi z tekstów Lorentza (z niektórych z tych tekstów należy jednak korzystać z dużą ostrożnością, bo mogą one zawierać germanizmy składniowe, nie występujące w żywej mowie). Materiał składniowy można zebrać metodą atlasową np. w 25 punktach terenowych na Pomorzu (np. w 10 punktach kaszubskich i 15 niekaszubskich)" (Research on the syntax of Kashubian and other dialects of Pomerania should, therefore, be developed now. The questionnaire for the so-called sparse grid of the OLA, supplemented with materials taken from Lorentz's texts, could serve as the basis for a questionnaire (some of these texts should be used with immense caution, however, as they may contain syntactic Germanisms not found in living speech). Syntactic materials can be collected using the linguistic atlas method, for example, at 25 field points in Pomerania (e.g. at 10 Kashubian and 15 non-Kashubian points)).

that purpose, the AJK project included rich materials from toponyms in the Pomeranian region in the corpus of analysis, which was fairly new compared to previous Kashubian studies.

Under Stieber's leadership, between 1955 and 1961, the team analyzed materials obtained from 104 Kashubian villages and 82 villages neighboring Kashubia or located nearby; used extremely detailed questionnaires; and mentored and cooperated with then-younger scholars. Stieber served as the editor of the AJK and published the first six volumes, dealing with Kashubian lexical items, between 1964 and 1969. The remaining nine volumes, dealing mainly with phonetics and morphology, were completed by Hanna Popowska-Taborska as the editor-in-chief and her colleagues (for details, see Popowska-Taborska, 1980, pp. 80–85; Treder, 2006, pp. 24–25). Thanks to research on the Kashubian lexicon, Stieber published a few articles dealing with the etymology of some lexical items in Slavic historical-comparative and dialectological contexts.³³

The general conclusion of the atlas project was made not by Stieber, but by Popowska-Taborska as follows:

In light of the facts presented in AJK, the developmental connectivity of Kashubian with the rest of the Polish linguistic area is beyond doubt. Kashubian dialects, representing in many respects a particularly archaic linguistic state, both by virtue of their historical development and contemporary manifested tendencies, belong to the Polish linguistic area and constitute one of its dialects. It is impossible today to give a full description of the development of the Polish language without including Kashubian dialects, which are often a necessary point of reference in inquiries into the history of this language. It is therefore definitely wrong to isolate Kashubian (and often also Slovincian, which is actually the former northwestern part of Kashubian) as a separate language, as unfortunately still happens in some otherwise Slavistic linguistic works.³⁴ (Popowska-Taborska, 1978, p. 9)³⁵

³³ For instance, see "Kaszubski *retk* 'przylądek'" [Kashubian *retk* 'headland'] (1958); "Kaszubskie *karno*, serbsko-chorwackie *krdo*" [Kashubian *karno* 'herd', Serbo-Croatian *krdo* 'herd'] (1963); "Jeszcze o kaszubskiej *sobace*" [More on Kashubian *sobaka* 'dog'] (1968). All these lexical items are analyzed by Boryś and Popowska-Taborska's *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* [Etymological Dictionary of Kashubian] (1994–2010).

³⁴ "W świetle faktów przedstawionych w AJK łączność rozwojowa kaszubszczyzny z pozostałym polskim obszarem językowym nie ulega wątpliwości. Gwary kaszubskie, reprezentujące pod wieloma względami szczególnie archaiczny stan językowy, zarówno ze względu na swój rozwój historyczny, jak na współcześnie przejawiane tendencje, należą do polskiego obszaru językowego i stanowią jeden z jego dialektów. Nie jest dziś możliwy pełny opis rozwoju polszczyzny bez włączenia do niego dialektów kaszubskich, które są często koniecznym punktem odniesienia w dociekaniach nad historią języka polskiego. Zdecydowanie niesłuszne jest więc wyodrębnianie kaszubszczyzny (a często również i słowińszczyzny, stanowiącej faktycznie dawną północno-zachodnią część kaszubszczyzny) jako oddzielnego języka, jak to się niestety dotąd jeszcze zdarza w niektórych skądinąd slawistycznych opracowaniach językowych."

³⁵ This was the conclusion drawn in 1978. The conclusion itself is valid to date and justifiable from a scholarly perspective. However, in the present-day context, it is fair to say that in her letter to me dated August 1, 2013, Prof. Popowska-Taborska writes as follows: "Osobiście zresztą uważam to za problem niejęzykoznawczy. Aby dialekt stał się językiem, należy spełnić

This conclusion confirms Stieber's initial idea of the relationship between Polish and Kashubian presented in 1954. It was now proven empirically and convincingly, based on the nuanced analysis of factual materials collected from the field (see also Gruchmanowa, 1980, p. 158; Pomierska et al., 2015, p. 132).

The AJK was highly evaluated among specialists not only in Poland, but internationally as well. For instance, according to Bernštejn, these volumes are "one of the most monumental works in the field of Slavic linguistic geography" (Бернштейн, 1979, p. 121).³⁶ This Atlas is an important contribution because, in Bernštejn's opinion,

Usually the comments in published Slavic dialectological atlases are purely technical in nature. The compilers of this Atlas did not follow this path. Their comments resulted from a comprehensive study of the material of this map against the background of dialectal material from all Slavic languages. A specialist in Slavic dialect lexicology will find in the comments of the Atlas the richest information and new comparisons of dialectal data of all the Slavic languages. A specialist in Slavic etymology, in Proto-Slavic dialectology will find many valuable facts and comparisons in the Atlas commentaries.³⁷ (Бернштейн, 1979, p. 121)

Additionally, it is noteworthy that the AJK project proposed the most convincing classification of Kashubian dialects based on their latest linguistic situation at that time. Importantly, Edward Breza (1975, p. 273), a Kashub and one of the most authoritative specialists in Kashubian studies, also agreed with the research result of the AJK, by stating that "[p]olskość Pomorza i Kaszub w świetle badań AJK jest bezsporna" (the Polishness of Pomerania and Kashubia in light of the AJK research is indisputable).

The success of the AJK project proves that Stieber was a highly skillful organizer. This project served as the foundation for the development of Kashubian studies. Several capital works that have not lost their scholarly value, such as Popowska-Taborska's *Centralne zagadnienie wokalizmu kaszubskiego*:

cały szereg warunków i te warunki Kaszubi obecnie starają się spełnić z bardzo dobrymi wynikami (normalizacja pisowni, tłumaczenie Biblii, własna literatura piękna, liczne tłumaczenia, poszerzenie istniejącej leksyki...) (Personally, I consider this a non-linguistic problem. For a dialect to become a language, a whole series of conditions must be met, and these conditions Kashubs are currently attempting to meet with excellent results (normalization of the writing system, translation of the Bible, their own literature, numerous translations, expansion of the existing lexis...).

³⁶ "один из самых монументальных трудов в области славянской лингвистической географии."

³⁷ "Обычно комментарии в опубликованных славянских диалектологических атласах носят чисто технический характер. Составители данного Атласа не пошли по этому пути. Их комментарии – это итог всестороннего изучения материала данной карты на фоне диалектного материала всех славянских языков. Специалист по славянской диалектной лексикологии найдет в комментариях Атласа богатейшие сведения и новые сопоставления диалектных данных всех славянских языков. Много ценных фактов и сопоставлений в комментариях Атласа найдет для себя специалист по славянской этимологии, по праславянской диалектологии."

Kaszubska zmiana $e \geq i$ oraz $\check{i} \check{y} \check{u} \geq \ddot{e}$ [Central Issue of the Kashubian Vowel System] (1961); Topolińska's *Stosunki iloczasowe polsko-pomorskie* [Polish-Kashubian Quantitative Relations] (1964), *A Historical Phonology of the Kashubian Dialect of Polish* (1974); Rzetelska-Feleszko's *Dawne słowiańskie dialekty województwa koszalińskiego: Najstarsze zmiany fonetyczne* [Old Slavic Dialects of the Koszalin Province: The Earliest Phonetic Changes] (1973); and numerous other articles published by Stieber's team members have originated from the AJK project, and have significantly advanced Kashubian studies (cf. Masłowska, 1978). Several of them emerged directly under Stieber's supervision.

Stieber's AJK team members continued their work on Kashubian studies; their later efforts reflect the positive influence of their AJK project experience. For example, the need to work on etymological research on the basis of Kashubian materials was pointed out by Popowska-Taborska (1978, p. 11). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (1994–2010), co-authored by Popowska-Taborska and the distinguished specialist in Slavic etymology Wiesław Boryś, is a direct continuation and advancement of the AJK project. Zieniukowa's collection of articles *Zagadkowa kaszubszczyzna: Studia o kaszubskim języku regionalnym* [Puzzling Kashubian: Studies on the Kashubian Regional Language] (2018) is a remarkable contribution to Kashubian studies from a sociolinguistic perspective, which was wholly absent in the AJK project. The book shows that without the deep knowledge of Kashubian dialects, one could not work on Kashubian sociolinguistics.

Stieber's contribution to Kashubian society

To contribute to Kashubian linguistics implies – one way or another – to contribute to Kashubian society, where the linguistic entity in question is actually used. Stieber was not an exception in this respect. In 1975, he was awarded the medal *Stolem* 'Giant' by the student club *Pomorania* for his organization, redaction, and authorship of the AJK (Breza, 1975, pp. 13–16).

Unlike his predecessors such as Lorentz or Nitsch, Stieber was never involved in the discussions on the practical use and normalization of the Kashubian writing system, even though these issues had been intensively debated among Kashubs (Breza, 2006, pp. 194–198).³⁸ He did not even react when Breza and Treder published the manual of the writing system *Zasady pisowni kaszubskiej* [Principles of the Kashubian Orthography] (1976). An interview with Stieber by the Kashubian writer Stanisław Pestka (1961) about the AJK runs as follows:

³⁸ See the debates between Nitsch and Lorentz in the Kashubian cultural journal *Gryf* (1910–1911). Later Lorentz published two books that propose a Kashubian writing system (1911 and 1919).

- This [AJK – M.N.] is probably the source of the still unresolved disputes about the writing system of Kashubian?
- Certainly. Each regional writer created his own writing system. I think that the most practical would be the Kartuzy dialect, which has an accent on the first syllable. This is the same accent southern Kashubia has. It would be easier for those from the Hel peninsula accustomed to a movable accent to adopt the principle of a fixed accent on the first than it would be for those from Chojnice and Kościerzyna to get used to a movable accent. To write poems, for example, with the northern movable accent, is incredibly difficult.³⁹ (Pestka, 1961)⁴⁰

Although they seem to be discussing slightly different topics, one may guess that at that moment Stieber might have been thinking about a possible standardization strategy for Kashubian, which could serve as a common variety among Kashubs. After this interview, Stieber never published his views on a Kashubian writing system and the possible standardization of Kashubian.⁴¹

Stieber's scholarly activity as a specialist in Kashubian, however, had rather indirect, but substantial and long-lasting impacts on the issue of Kashubian for Kashubs. As discussed above, he was interested in Kashubian lexicon and etymology in a broad Slavic context. While working on the AJK, he was aware of the rapid disappearance of authentic Kashubian dialects. As the most prominent expert in the field, and taking advantage of his authority in the Polish Academy of Sciences, he supported the local Kashubian lexicographer and talented ethnographer Bernard Sychta, and brought to fruition the publication of his *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* [Dictionary of the Kashubian Dialects against the Background of Folk Culture] (1967–1976). This work includes only authentic lexical items and phraseological units

³⁹ "[Pestka:] Tutaj mają chyba źródło owe do dziś nie wygasłe spory wokół pisowni kaszubskiej? [Stieber:] Na pewno. Każdy z regionalnych pisarzy tworzył swoją własną pisownię. Sądzę, że najpraktyczniejszy byłby dialekt kartuski, posiadający akcent na pierwszej sylabie. Taki sam akcent mają południowe Kaszuby. Łatwiej byłoby helanom przywykłym do ruchomego akcentu przyjąć zasadę akcentu stałego na pierwszej niż chojniczanom i kościerzakom przyzwyczaić się do akcentu ruchomego. Pisać na przykład wiersz według akcentacji północnej, ruchomej, jest niesłychanie trudno."

⁴⁰ Jocz (2018, p. 72) regards that "the conclusions offered in the publications from the mid-20th century (refuting the existence of the contrast) had an irrational (personal and maybe national) background." Indeed, Stieber's attitude to Lorentz was negative in various respects. On the other hand, interestingly enough, at the very end of that interview Stieber said the following after Pestka's comments: "[Pestka:] Gdańscy regionaliści już z niecierpliwością oczekują na ukazanie się *Atlasu gwar kaszubskich*. [Stieber:] Przedtem radzę, by studiowali *Gramatykę pomorską* Lorentza. *Atlas* jej nie zdezaktualizuje, lecz będzie jej znakomitym uzupełnieniem" ([Pestka:] The regionalists in Gdańsk are already looking forward to the publication of the *Atlas gwar kaszubskich* [Atlas of Kashubian Dialects]. [Stieber:] Before that, I advise them to study Lorentz's *Gramatyka pomorska* [Pomeranian Grammar]. The *Atlas* will not make it obsolete but will be an excellent supplement to it) (Pestka, 1961).

⁴¹ Surmising that Stieber might have discussed this issue with his colleagues, in July 2023, I asked Professors Jadwiga Zieniukowa, Janusz Siatkowski, and Zuzanna Topolińska (via email), if they had had such a discussion with Stieber, and what kind of network Stieber had had with Kashubian writers. Unfortunately, no information was provided.

reflecting Kashubian folk culture, unlike Lorentz's dictionary, which includes rarely used, unnatural Germanisms because Lorentz conducted his fieldwork in German (Stieber, 1967, p. vi). Sychta's dictionary became one of the most prominent sources for other scholarly dictionaries and has been a must-read for all Kashubian writers for practical purposes ever since its publication. In 2009, when the famous Kashubian writer Stanisław Janke had almost completed translating *Pan Tadeusz* into Kashubian, he told the author of the present article that the task would have been impossible to achieve without Sychta's dictionary.⁴²

Additionally, the AJK greatly influenced the authors of a popular Kashubian grammar Edward Breza and Jerzy Treder, which had been functioning *de facto* as a "normative" grammar for Kashubian writers and publishers for many years. During a personal conversation in 2006, Professor Treder stated that *Gramatyka kaszubska: Zarys popularny* [Kashubian Grammar: Popular Outline] (1981) could be written owing to the guidance derived from the AJK and Sychta's dictionary. Indeed, this grammar contains numerous citations from those two seminal publications on Kashubian studies. It enabled Kashubian writers to continue publishing in their mother tongue in a standardized form and served for many years as a key reference manual for language editors working in Kashubian media.

Conclusion

All the Kashubian studies projects conducted by Stieber and his colleagues were informed by both a profound knowledge of linguistic theory and methodology of analysis, and the availability of substantial first-hand factual materials pertaining to the past and present. Stieber's achievements in Kashubian studies are not limited to a narrow field. In fact, his novel insights based on the analysis of Kashubian and the rich materials drawn directly from native speakers have contributed to the development of several other branches of Slavic studies.

Today, their significance is immense because the AJK represents "the last family photograph of the Kashubian dialects," as Popowska-Taborska liked to put it – this family portrait is, unfortunately, lost forever, albeit not entirely.⁴³

⁴² For the evaluation of this translation, see Popowska-Taborska (2013c, pp. 98–99). One has to note that Janke's translation includes various neologisms taken from Jan Trepczyk's dictionary as well. For details, see Popowska-Taborska (2019, pp. 47–64).

⁴³ In her letter to me dated August 1, 2013, Prof. Hanna Popowska-Taborska writes as follows: "Nazywam nasz Atlas «ostatnią rodzinną fotografią kaszubszczyzny», bo zaraz potem zaczął się proces zanikania dialektów na skutek rozwoju szkolnictwa, budowy dróg, wpływu radia i telewizji itd." (I call our Atlas "the last family photograph of the Kashubian dialects," because immediately after that, the process of dialect loss began due to the development of the school system, building roads, influence of radio and TV, etc.).

It is noteworthy that, in the long run, Stieber's Kashubian project has had numerous positive impacts – directly and indirectly – on the preservation and development of Kashubian culture in the broadest sense.

Abbreviations

AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Stieber & Popowska-Taborska, 1964–1978).

Bibliography

Archival Sources

Massachusetts Institute of Technology Libraries. Distinctive Collections Roman Jakobson Papers, n.d. Series 8, Correspondences. Box 45, folder 35. Stev–Sti.

Центральный государственный архив города Москвы

Бернштейн, С. Б., n.d. Ф. 222, оп. 1, д. 68.

Бернштейн, С. Б., n.d. Ф. 222, оп. 1, д. 161.

Бернштейн, С. Б., n.d. Ф. 222, оп. 1, д. 259.

References

- Bethin, C. (1998). *Slavic prosody: Language change and phonological theory*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511519765>
- Breza, E. (1970). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Tom wstępny, Tomy 1–6, Wrocław 1964–1969) [Book review *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, Z. Stieber & H. Popowska-Taborska, Eds.]. *Rocznik Gdański*, 28, 266–273.
- Breza, E. (1975). Osiągnięcia naukowe Zdzisława Stieberta w badaniu kaszubszczyzny. *Pomerania*, 2(61), 13–16.
- Breza, E. (2006). Pisownia kaszubska. In J. Treder (Ed.), *Język kaszubski: Poradnik encyklopedyczny* (pp. 194–198). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Cybulski, M. (2001). *Rzqd czasowników w kaszubszczyźnie*. Wydawnictwo "Rumina".
- Gołab, Z. (1971). The phonological development of Polish [Book review *The phonological development of Polish*, Z. Stieber]. *Canadian Slavic Studies*, 5(1), 100–109. <https://doi.org/10.1163/221023971X00076>
- Gruchmanowa, M. (1980). Uwagi nad "Atlasem językowym kaszubszczyzny". *Slavia Occidentalis*, 37, 149–159.
- Haarmann, H. (1976). *Aspekte der Areal-Typologie: Die Problematik der europäischen Sprachbünde*. TBL-Verlag Narr.
- Haspelmath, M. (2001). The European linguistic area: Standard Average European. In M. Haspelmath (Ed.), *Language typology and language universals: An*

- international handbook* (Vol. 2; pp. 1492–1510). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110194265-044>
- Heine, B., & Nomachi, M. (2010). Is Europe a linguistic area? In M. Nomachi (Ed.), *Grammaticalization in Slavic languages: From areal and typological perspectives* (pp. 1–26). Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Heinz, A. (1983). *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Horálek, K. (1962). *Úvod do studia slovanských jazyků*. Československá akademie věd.
- Isačenko, A. (1939). Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen. *Linguistica Slovaca*, 1(2), 64–76.
- Ivić, M. (1970). *Trends in linguistics*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110890754>
- Ivić, P. (1961–1962). Broj prozodijskih mogućnosti u reči kao karakteristika fonoloških sistema slovenskih jezika. *Južnoslovenski filolog*, 25, 75–113.
- Jakobson, R. (1929). *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*. Jednota československých matematiků a fysiků.
- Jakobson, R. (1966). *Slavic languages: A condensed survey*. King's Crown Press.
- Jocz, L. (2014). *System spółgłoskowy współczesnych gwar centralnokaszubskich*. Lulu.
- Jocz, L. (2018). Opozycja */u/ : */u:/ w gwarze Jastarni. *Slavia Occidentalis*, 75(1), 41–72. <https://doi.org/10.14746/so.2018.75.4>
- Koptjevskaja-Tamm, M. (2006). The circle that won't come full: Two potential isoglosses in the Circum-Baltic area. In Y. Matras, A. McMahon, & N. Vincent (Eds.), *Linguistic areas: Convergence in historical and typological perspective* (pp. 182–226). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230287617_8
- Kuraszkiewicz, W. (1982). Zdzisław Stieber (1903–1980). *Slavia Occidentalis*, 39, 231–233.
- Lehiste, I. (1988). *Lectures on language contact*. MIT Press. <https://doi.org/10.1604/9780262121316>
- Masłowska, E. (1978). Publikacje autorów AJK związane z problematyką kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. In H. Popowska-Taborska (Ed.), *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Vol. 15, pp. 343–353). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Meillet, A. (1934). *Le slave commun*. Honore Champion.
- Meillet, A., & Tesnière, L. (1934). Rapport sur l'activité du Comité d'Organisation de l'Atlas Linguistique Slave. In *Księga referatów. Sekcja 1 – Językoznawstwo* (pp. 74–78). [s.n.].
- Mihaljević, M. (2002). *Slavenska poredbena gramatika: 1. dio*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Nahtigal, R. (1952). *Slovanski jeziki*. Državna založba Slovenije.
- Nitsch, K. (1923). Dialekty języka polskiego. In T. Benni (Ed.), *Gramatyka języka polskiego* (pp. 409–520). Polska Akademia Umiejętności.
- Nitsch, K. (1957). *Dialekty języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nitsch, K. (1960). *Ze wspomnień językoznawcy*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nomachi, M. (2022). The evolution of Samuil B. Bernštejn's views on two 'questions of Slavistics'. *Balkanistica*, 35, 111–174.
- Pestka, S. (1961). Dzieje naszej gwary: Rozmawiamy z Prof. Dr. Z. Stieberem. *Kaszëbë V*, 10(89), 5.
- Petr, J., & Řeháček, L. (1969). *Základy slovanské jazykovědy: Vol. 3. Academia*. Státní pedagogické nakladatelství.
- Pomierska, J., Paździerski, D., & Treder, J. (2015). *Język kaszubski / Jäzëk kaszëbsczi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Popowska-Taborska, H. (1978). Na zakończenie prac nad AJK. In H. Popowska-Taborska (Ed.), *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Vol. 15, pp. 7–14). Wydawnictwo PAN.
- Popowska-Taborska, H. (1979). Zdzisław Stieber jako pomorzoznawca. In K. Handke (Ed.), *Konferencja pomorska (1978)* (pp. 183–189). Wydawnictwo PAN.
- Popowska-Taborska, H. (1980). *Kaszubszczyzna: Zarys dziejów*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Popowska-Taborska, H. (1983). Pozorne nawiązania kaszubsko-wschodniosłowiańskie w rozwoju *tj*, *dj*. In J. Zieniukowa (Ed.), *Studia linguistica memoriae Zdzisłai Stieber dedicata* (pp. 103–142). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Popowska-Taborska, H. (2010). *Z różnych szuflad*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Popowska-Taborska, H. (2013a). Badacz dialektów kaszubskich i inicjator prac nad "Atlasem językowym kaszubszczyzny". In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 59–66). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Popowska-Taborska, H. (2013b). Listy od Profesora Zdzisława Stiebera. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 103–142). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Popowska-Taborska, H. (2013c). Review of "Adam Mickiewicz, Pón Tadeusz, skaszëbił Stanisław Janke". *Acta Slavica Iaponica*, 32, 98–99.
- Popowska-Taborska, H. (2019). *Współczesny kaszubski język literacki z dziedzictwem leksykalnym w tle*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Rembiszewska, D. K. (2017). Zdzisław Stieber – od chemika do slawisty. In Z. Zaron & Z. Greń (Eds.), *My z NICH: Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego* (pp. 185–198). Uniwersytet Warszawski.
- Rospond, S. (1971). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2013). Bibliografia prac naukowych Zdzisława Stiebera. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 173–215). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Rzetelska-Feleszko, E. (1982). Zdzisław Stieber jako polonista. In E. Rzetelska-Feleszko (Ed.), *Zdzisław Stieber 1903–1980* (pp. 19–28). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Shevelov, G. (1982). Zdzisław Stieber, In memoriam (7 June 1903–12 October 1980). *Harvard Ukrainian Studies*, 6(1), 79–92.
- Siatkowski, J. (1982). Droga życiowa Profesora Zdzisława Stiebera. In E. Rzetelska-Feleszko (Ed.), *Zdzisław Stieber 1903–1980: Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (pp. 9–18). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Siatkowski, J., & Waniakowa, J. (2013). Ogólnosłowiański atlas językowy (OLA) – projekt prof. Zdzisława Stiebera a obecna rzeczywistość atlasowa. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 77–88). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Sławski, F. (1983). Dorobek pięćdziesięcioletniej pracy naukowej Zdzisława Stiebera. In J. Zieniukowa (Ed.), *Studia linguistica memoriae Zdzisłai Stieber dedicata* (pp. 7–15). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Stankiewicz, E. (1955). Rozwój fonologiczny języka polskiego [Book review *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Z. Stieber]. *Word*, 11(4), 630–637.

- Stankiewicz, E. (1968). Foreword. In Z. Stieber, *The phonological development of Polish* (E. Schwartz, Trans., pp. i–iv). University of Michigan, Department of Slavic Languages and Literatures.
- Stankiewicz, E. (1973). The historical phonology of common Slavic [Review article]. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 16, 179–192.
- Stankiewicz, E. (1986). *The Slavic languages: Unity in diversity*. Walter de Gruyter & Co. <https://doi.org/10.1515/9783110854978>
- Stieber, Z. (1934). Izoglosy wyrazowe polsko-łżyckie. In *Księga referatów. Sekcja 1 – Językoznawstwo* (pp. 129–130). [s.n.].
- Stieber, Z. (1938). *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*. Polska Akademia Umiejętności.
- Stieber, Z. (1946). Uwagi o przyczynach zmian fonologicznych. *Sprawozdania PAU*, 67, 177–180.
- Stieber, Z. (1947). *Problem językowej i etnicznej odrębności Podhala*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1951). Zagadnienie iloczasu kaszubskiego. *Sprawozdania PAU*, 51, 503–508.
- Stieber, Z. (1952a). Do dyskusji o metodzie porównawczej w językoznawstwie słowiańskim. *Slavia*, 21, 42–45.
- Stieber, Z. (1952b). *Rozwój fonologiczny języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1954). Zmiany w fonetyce Jastarni w ostatnim stuleciu. *Język Polski*, 34, 249–252.
- Stieber, Z. (Ed.). (1956a). *Konferencja pomorska 1954: Prace Językoznawcze*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1956b). Stosunek kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej. In Z. Stieber (Ed.), *Konferencja pomorska 1954: Prace Językoznawcze* (pp. 37–48). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1956c). *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich z wyborem tekstów gwarowych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1957). Elementy prozodii w dialektach kaszubskich (iloczas, intonacja wyrazowa, przycisk wyrazowy). *Slavia*, 36, 362–364.
- Stieber, Z. (1958). O projekcie ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego. In V. V. Vinogradov (Ed.), *Славянская филология: Сборник статей* (pp. 129–135). Издательство Академии Наук СССР.
- Stieber, Z. (Ed.). (1964a). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich: Tom wstępny*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1964b). Kaszubskie dialekty. In W. Kowalewski (Ed.), *Słownik starożytności słowiańskich* (Vol. 2, pp. 391–393). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1967). Wstęp. In B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vol. 1, pp. v–vii). Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Stieber, Z. (1968). *The phonological development of Polish* (E. Schwartz, Trans.). University of Michigan, Department of Slavic Languages and Literatures.
- Stieber, Z. (1973). *A historical phonology of the Polish language*. C. Winters Universitätsverlag.
- Stieber, Z. (1979a). Pierwsza konferencja pomorska i jej wpływy na dalsze badania nad dialektami Pomorza. In K. Handke (Ed.), *Konferencja pomorska (1978)* (pp. 1–12). Wydawnictwo PAN.

- Stieber, Z. (1979b). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (2nd ed.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Eds.). (1964–1978). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK] (Vols. 1–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Topolińska, Z. (1974). *A historical phonology of the Kashubian dialects of Polish*. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110813388>
- Townsend, C. E., & Janda, L. A. (1996). *Common and comparative Slavic: Phonology and inflection with special attention to Russian, Polish, Czech, Serbo-Croatian, Bulgarian*. Slavica Publisher.
- Treder, J. (Ed.). (2006). *Język kaszubski: Poradnik encyklopedyczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Urbańczyk, S. (1993). *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*. Polska Akademia Umiejętności.
- Vaillant, A. (1958). *Grammaire comparée des langues slaves* (Vol. 2). IAC.
- Zieniukowa, J. (2018). *Zagadkowa kaszubszczyzna: Studia o kaszubskim języku regionalnym*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Бернштейн, С. Б. (1956). Очерк сравнительной грамматики славянских языков (проспект). *Краткие сообщения*, 18, 3–26.
- Бернштейн, С. Б. (1961). *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Издательство АН СССР.
- Бернштейн, С. Б. (1979). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, I–XV. Polska Akademia nauk. Komitet Słowianoznawstwa. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1964–1978 [Book review *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, I–XV, Z. Stieber & H. Popowska-Taborska, Eds.]. *Советское славяноведение*, 4, 121–122.
- Бернштейн, С. Б. (2000). *Из проблематики диалектологии и лингвогеографии*. Издательство Индрик.
- Бернштейн, С. Б. (2002). *Зигзаги памяти*. Институт славяноведения РАН.
- Бернштейн, С. Б. (Ред.). (1987). *Общекарпатский диалектологический атлас: Вступительный выпуск*. Македонска академија на науките и уметностите.
- Гаспаров, Б. М., & Сигалов, П. С. (1974). *Сравнительная грамматика славянских языков*. Тартуский государственный университет.
- Журавлев, В. К. (1986). *Диахроническая фонология*. Наука.
- Поповская-Таборская, Х. (1972). Словинско-кашубское окончание родительного падежа единственного числа мужского и среднего рода неличных местоимений и прилагательных. In Ф. П. Филин (Ed.), *Русское и славянское языкознание: К 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова* (pp. 227–234). Наука.
- Селищев, А. М. (1968). Введение в сравнительную грамматику славянских языков. In *Избранные труды* (pp. 480–579). Просвещение. (Original work published 1914).
- Толстой, Н. И. (1959). Вопросы славянского языкознания на IV международном съезде славистов. *Вопросы языкознания*, 8(1), 3–15.
- Топоров, В. Н. (1962). Z. Stieber. *Rozwój fonologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1952; Изд. 2, 1958. С. К. Шаумян. История системы дифференциальных элементов в польском языке. М., 1958 [Book review *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Z. Stieber; *История системы дифференциальных элементов в польском языке*,

- С. К. Шаумян]. В Т. Н. Моложная (Ред.), *Структурно-типологические исследования: Сборник статей* (pp. 232–234). Издательство Академии Наук СССР.
- Челышев, Е. Е. (Ред.). (2009). *Академик Олег Николаевич Трубачев*. Наука.
- Штибер, З. (1959). Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы [Book review *Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы*, Р. Аванесов, Ed.]. *Вопросы языкознания*, 8(1), 113–117.
- Якобсон, Р. (1931). *К характеристике евразийского языкового союза*. Издание евразийцев.

Bibliography (Transliteration)

Archival Sources

Massachusetts Institute of Technology Libraries. Distinctive Collections
Roman Jakobson Papers, n.d. Series 8, Correspondences. Box 45, folder 35. Stev–Sti.

TSentral'nyĭ gosudarstvennyĭ arkhiv goroda Moskvy

Bernshteĭn, S. B., n.d. F. 222, op. 1, d. 68.

Bernshteĭn, S. B., n.d. F. 222, op. 1, d. 161.

Bernshteĭn, S. B., n.d. F. 222, op. 1, d. 259.

References

- Bernshteĭn, S. B. (1956). Ocherk sravnitel'noĭ grammatiki slavianskikh iazykov (prospekt). *Kratkie soobshcheniia*, 18, 3–26.
- Bernshteĭn, S. B. (1961). *Ocherk sravnitel'noĭ grammatiki slavianskikh iazykov*. Izdatel'stvo AN SSSR.
- Bernshteĭn, S. B. (1979). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. I–XV*. Polska Akademia nauk. Komitet Słowianoznawstwa. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1964–1978 [Book review *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich, I–XV*, Z. Stieber & H. Popowska-Taborska, Eds.]. *Sovetskoe slavianovedenie*, 4, 121–122.
- Bernshteĭn, S. B. (2000). *Iz problematiki dialektologii i lingvogeografii*. Izdatel'stvo Indrik.
- Bernshteĭn, S. B. (2002). *Zigzagi pamiaty*. Institut slavianovedeniia RAN.
- Bernshteĭn, S. B. (Ed.). (1987). *Obshchekarpatskiiĭ dialektologicheskiiĭ atlas: Vstupitel'nyĭ vypusk*. Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Bethin, C. (1998). *Slavic prosody: Language change and phonological theory*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511519765>
- Breza, E. (1970). Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich (Tom wstępny, Tomy 1–6, Wrocław 1964–1969) [Book review *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, Z. Stieber & H. Popowska-Taborska, Eds.]. *Rocznik Gdański*, 28, 266–273.
- Breza, E. (1975). Osiągnięcia naukowe Zdzisława Stieberta w badaniu kaszubszczyzny. *Pomerania*, 2(61), 13–16.
- Breza, E. (2006). Pisownia kaszubska. In J. Treder (Ed.), *Język kaszubski: Poradnik encyklopedyczny* (pp. 194–198). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- CHelyshev, E. E. (Ed.). (2009). *Akademik Oleg Nikolaevich Trubachev*. Nauka.

- Cybulski, M. (2001). *Rzqd czasowników w kaszubszczyźnie*. Wydawnictwo "Rumina".
- Gasparov, B. M., & Sigalov, P. S. (1974). *Sravnitel'naia grammatika slavianskikh iazykov*. Tartuski gosudarstvennyi universitet.
- Gołab, Z. (1971). The phonological development of Polish [Book review *The phonological development of Polish*, Z. Stieber]. *Canadian Slavic Studies*, 5(1), 100–109. <https://doi.org/10.1163/221023971X00076>
- Gruchmanowa, M. (1980). Uwagi nad "Atlasem językowym kaszubszczyzny". *Slavia Occidentalis*, 37, 149–159.
- Haarmann, H. (1976). *Aspekte der Areal-Typologie: Die Problematik der europäischen Sprachbünde*. TBL-Verlag Narr.
- Haspelmath, M. (2001). The European linguistic area: Standard Average European. In M. Haspelmath (Ed.), *Language typology and language universals: An international handbook* (Vol. 2; pp. 1492–1510). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110194265-044>
- Heine, B., & Nomachi, M. (2010). Is Europe a linguistic area? In M. Nomachi (Ed.), *Grammaticalization in Slavic languages: From areal and typological perspectives* (pp. 1–26). Slavic Research Center, Hokkaido University.
- Heinz, A. (1983). *Dzieje językoznawstwa w zarysie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Horálek, K. (1962). *Úvod do studia slovanských jazyků*. Československá akademie věd.
- IAkobson, R. (1931). *K kharakteristike evrazijskogo iazykovogo soiuza*. Izdanie evraziitsev.
- Isačenko, A. (1939). Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen. *Linguistica Slovaca*, 1(2), 64–76.
- Ivić, M. (1970). *Trends in linguistics*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110890754>
- Ivić, P. (1961–1962). Broj prozodijskih mogućnosti u reči kao karakteristika fonoloških sistema slovenskih jezika. *Južnoslovenski filolog*, 25, 75–113.
- Jakobson, R. (1929). *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*. Jednota československých matematiků a fysiků.
- Jakobson, R. (1966). *Slavic languages: A condensed survey*. King's Crown Press.
- Jocz, L. (2014). *System spółgłoskowy współczesnych gwar centralnokaszubskich*. Lulu.
- Jocz, L. (2018). Opozycja */u/ : */u:/ w gwarze Jastarni. *Slavia Occidentalis*, 75(1), 41–72. <https://doi.org/10.14746/so.2018.75.4>
- Koptjevskaja-Tamm, M. (2006). The circle that won't come full: Two potential isoglosses in the Circum-Baltic area. In Y. Matras, A. McMahon, & N. Vincent (Eds.), *Linguistic areas: Convergence in historical and typological perspective* (pp. 182–226). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230287617_8
- Kuraszkiewicz, W. (1982). Zdzisław Stieber (1903–1980). *Slavia Occidentalis*, 39, 231–233.
- Lehiste, I. (1988). *Lectures on language contact*. MIT Press. <https://doi.org/10.1604/9780262121316>
- Masłowska, E. (1978). Publikacje autorów AJK związane z problematyką kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich. In H. Popowska-Taborska (Ed.), *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Vol. 15, pp. 343–353). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Meillet, A. (1934). *Le slave commun*. Honore Champion.
- Meillet, A., & Tesnière, L. (1934). Rapport sur l'activité du Comité d'Organisation de l'Atlas Linguistique slave. In *Księga referatów. Sekcja 1 – Językoznawstwo* (pp. 74–78). [s.n.].
- Mihaljević, M. (2002). *Slavenska poredbená gramatika: 1. dio*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Nahtigal, R. (1952). *Slovenski jeziki*. Državna založba Slovenije.

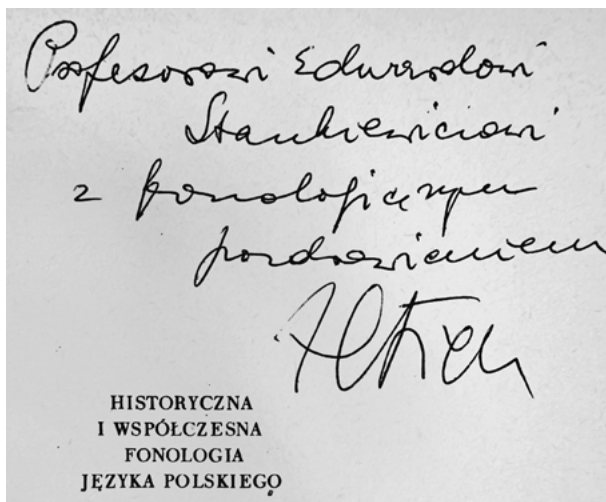
- Nitsch, K. (1923). Dialekty języka polskiego. In T. Benni (Ed.), *Gramatyka języka polskiego* (pp. 409–520). Polska Akademia Umiejętności.
- Nitsch, K. (1957). *Dialekty języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nitsch, K. (1960). *Ze wspomnień językoznawcy*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nomachi, M. (2022). The evolution of Samuil B. Bernštejn's views on two 'questions of Slavistics'. *Balkanistica*, 35, 111–174.
- Pestka, S. (1961). Dzieje naszej gwary: Rozmawiamy z Prof. Dr. Z. Stieberem. *Kaszëbë V*, 10(89), 5.
- Petr, J., & Řeháček, L. (1969). *Základy slovanské jazykovědy: Vol. 3. Academia*. Státní pedagogické nakladatelství.
- Pomierska, J., Paździerski, D., & Treder, J. (2015). *Język kaszubski / Jãzëk kaszëbsczi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Popovskaia-Taborskaia, KH. (1972). Slovinsko-kashubskoe okonchanie roditel'nogo padezha edinstvennogo chisla muzhskogo i srednego roda nelichnykh mestoimenii i prilagatel'nykh. In F. P. Filin (Ed.), *Russkoe i slavianskoe iazykoznanie: K 70-letiiu chlena-korrespondenta AN SSSR R. I. Avanesova* (pp. 227–234). Nauka.
- Popowska-Taborska, H. (1978). Na zakończenie prac nad AJK. In H. Popowska-Taborska (Ed.), *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Vol. 15, pp. 7–14). Wydawnictwo PAN.
- Popowska-Taborska, H. (1979). Zdzisław Stieber jako pomorzoznawca. In K. Handke (Ed.), *Konferencja pomorska (1978)* (pp. 183–189). Wydawnictwo PAN.
- Popowska-Taborska, H. (1980). *Kaszubszczyzna: Zarys dziejów*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Popowska-Taborska, H. (1983). Pozorne nawiązania kaszubsko-wschodniosłowiańskie w rozwoju *tj, dj*. In J. Zieniukowa (Ed.), *Studia linguistica memoriae Zdzisłai Stieber dedicata* (pp. 103–142). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Popowska-Taborska, H. (2010). *Z różnych szuflad*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Popowska-Taborska, H. (2013a). Badacz dialektów kaszubskich i inicjator prac nad "Atlasem językowym kaszubszczyzny". In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 59–66). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Popowska-Taborska, H. (2013b). Listy od Profesora Zdzisława Stieberta. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 103–142). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Popowska-Taborska, H. (2013c). Review of "Adam Mickiewicz, Pón Tadeusz, skaszëbił Stanisław Janke". *Acta Slavica Iaponica*, 32, 98–99.
- Popowska-Taborska, H. (2019). *Współczesny kaszubski język literacki z dziedzictwem leksykalnym w tle*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Rembiszewska, D. K. (2017). Zdzisław Stieber – od chemika do slawisty. In Z. Zaron & Z. Greń (Eds.), *My z NICH: Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego* (pp. 185–198). Uniwersytet Warszawski.
- Rospond, S. (1971). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (2013). Bibliografia prac naukowych Zdzisława Stieberta. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 173–215). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.

- Rzetelska-Feleszko, E. (1982). Zdzisław Stieber jako polonista. In E. Rzetelska-Feleszko (Ed.), *Zdzisław Stieber 1903–1980: Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (pp. 19–28). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Selishchev, A. M. (1914). *Vvedenie v sravnitel'nuu grammatiku slavianskikh iazykov*. Lito-tip. I. N. Kharitonova.
- Selishchev, A. M. (1968). *Vvedenie v sravnitel'nuu grammatiku slavianskikh iazykov*. In *Izbrannye trudy* (pp. 480–579). Prosveshchenie. (Original work published 1914).
- Shevelov, G. (1982). Zdzisław Stieber, In memoriam (7 June 1903–12 October 1980). *Harvard Ukrainian Studies*, 6(1), 79–92.
- SHTiber, Z. (1959). Atlas russkikh narodnykh govorov tsentral'nykh oblastei k vostoku ot Moskvy [Book review *Atlas russkikh narodnykh govorov tsentral'nykh oblastei k vostoku ot Moskvy*, R. Avanesov, Ed.]. *Voprosy iazykoznaviia*, 8(1), 113–117.
- Siatkowski, J. (1982). Droga życiowa Profesora Zdzisława Stieberta. In E. Rzetelska-Feleszko (Ed.), *Zdzisław Stieber 1903–1980: Materiały z konferencji naukowej: Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (pp. 9–18). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Siatkowski, J., & Waniakowa, J. (2013). Ogólnosłowiański atlas językowy (OLA) – projekt prof. Zdzisława Stieberta a obecna rzeczywistość atlasowa. In D. K. Rembiszewska (Ed.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (pp. 77–88). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Sławski, F. (1983). Dorobek pięćdziesięcioletniej pracy naukowej Zdzisława Stieberta. In J. Zieniukowa (Ed.), *Studia linguistica memoriae Zdzisłai Stieber dedicata* (pp. 7–15). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Stankiewicz, E. (1955). Rozwój fonologiczny języka polskiego [Book review *Rozwój fonologiczny języka polskiego*, Z. Stieber]. *Word*, 11(4), 630–637.
- Stankiewicz, E. (1968). Foreword. In Z. Stieber, *The phonological development of Polish* (E. Schwartz, Trans., pp. i–iv). University of Michigan, Department of Slavic Languages and Literatures.
- Stankiewicz, E. (1973). The historical phonology of common Slavic [Review article]. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 16, 179–192.
- Stankiewicz, E. (1986). *The Slavic languages: Unity in diversity*. Walter de Gruyter & Co. <https://doi.org/10.1515/9783110854978>
- Stieber, Z. (1934). Izoglosy wyrazowe polsko-łużyckie. In *Księga referatów. Sekcja 1 – Językoznawstwo* (pp. 129–130). [s.n.].
- Stieber, Z. (1938). *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*. Polska Akademia Umiejętności.
- Stieber, Z. (1946). Uwagi o przyczynach zmian fonologicznych. *Sprawy PAAU*, 67, 177–180.
- Stieber, Z. (1947). *Problem językowej i etnicznej odrębności Podhala*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1951). Zagadnienie iloczasu kaszubskiego. *Sprawy PAAU*, 51, 503–508.
- Stieber, Z. (1952a). Do dyskusji o metodzie porównawczej w językoznawstwie słowiańskim. *Slavia*, 21, 42–45.
- Stieber, Z. (1952b). *Rozwój fonologiczny języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1954). Zmiany w fonetyce Jastarni w ostatnim stuleciu. *Język Polski*, 34, 249–252.
- Stieber, Z. (Ed.). (1956a). *Konferencja pomorska 1954: Prace Językoznawcze*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Stieber, Z. (1956b). Stosunek kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej. In Z. Stieber (Ed.), *Konferencja pomorska 1954: Prace Językoznawcze* (pp. 37–48). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1956c). *Zarys dialektologii języków zachodniosłowiańskich z wyborem tekstów gwarowych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z. (1957). Elementy prozodii w dialektach kaszubskich (iloczas, intonacja wyrazowa, przycisk wyrazowy). *Slavia*, 36, 362–364.
- Stieber, Z. (1958). O projekcie ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego. In V. V. Vinogradov (Ed.), *Slavianskaia filologiiia: Sbornik statei* (pp. 129–135). Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.
- Stieber, Z. (Ed.). (1964a). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich: Tom wstępny*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1964b). Kaszubskie dialekty. In W. Kowalewski (Ed.), *Słownik starożytności słowiańskich* (Vol. 2, pp. 391–393). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1967). Wstęp. In B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (Vol. 1, pp. v–vii). Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Stieber, Z. (1968). *The phonological development of Polish* (E. Schwartz, Trans.). University of Michigan, Department of Slavic Languages and Literatures.
- Stieber, Z. (1973). *A historical phonology of the Polish language*. C. Winters Universitätsverlag.
- Stieber, Z. (1979a). Pierwsza konferencja pomorska i jej wpływy na dalsze badania nad dialektami Pomorza. In K. Handke (Ed.), *Konferencja pomorska (1978)* (pp. 1–12). Wydawnictwo PAN.
- Stieber, Z. (1979b). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (2nd ed.). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Eds.). (1964–1978). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich [AJK]* (Vols. 1–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Tolstoi, N. I. (1959). Voprosy slavianskogo iazykoznaniia na IV mezhdunarodnom s"ezde slavistov. *Voprosy iazykoznaniia*, 8(1), 3–15.
- Topolińska, Z. (1974). *A historical phonology of the Kashubian dialects of Polish*. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110813388>
- Toporov, V. N. (1962). Z. Stieber. *Rozwój fonologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1952 (2nd ed.). 1958. S. K. SHAumian. *Istoriia sistemy differentsial'nykh elementov v pol'skom iazyke*. M., 1958 [Book review]. In T. N. Moloshnaia (Ed.), *Strukturno-tipologicheskoe issledovaniia: Sbornik statei* (pp. 232–234). Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Townsend, C. E., & Janda, L. A. (1996). *Common and comparative Slavic: Phonology and inflection with special attention to Russian, Polish, Czech, Serbo-Croatian, Bulgarian*. Slavica Publisher.
- Treder, J. (Ed.). (2006). *Język kaszubski: Poradnik encyklopedyczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Urbańczyk, S. (1993). *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*. Polska Akademia Umiejętności.
- Vaillant, A. (1958). *Grammaire comparée des langues slaves* (Vol. 2). IAC.
- Zieniukowa, J. (2018). *Zagadkowa kaszubszczyzna: Studia o kaszubskim języku regionalnym*. Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- ZHuravlev, V. K. (1986). *Diakhronicheskaia fonologiiia*. Nauka.

Appendices

1.

Il. 1. Title page of Stieber's *Historyczna i współczesna fonologia języka polskiego* [Historical and Contemporary Phonology of the Polish Language]. From the personal collection of Motoki Nomachi

Profesorowi Edwardowi Stankiewiczowi
z fonologicznym pozdrowieniem,
Stieber

[Translation]
To Prof. Edward Stankiewicz
with phonological greetings,
Stieber

2.

Roman Jakobson

20 lutego 1958

M. Pan Profesor [Zdzisław Stieber]
 Warszawa
 Rakowiecka 6 D m. 27.

Drogi Profesorze!

Podczas mego fascynującego pobytu w Polsce okazał mi Pan tyle przyjaźni, dołożył tylu starań, aby wszystko udało się jak najlepiej, i z taką troską informował mnie o polskich nowościach naukowych, iż doprawdy nie znajduję słów które by zdołały wyrazić ogrom mojej wdzięczności. Nigdy nie zapomnę wspaniałego wieczoru spędzonego w Państwa gościnnym domu, lub Pana zadziwiających prac z kaszubskiej i polskiej geografii lingwistycznej które był Pan łaskaw mi je zademonstrować i które tak wydatnie podniosły moją wiedzę o tej urzekającej dziedzinie.

Jestem szczęśliwy, iż miałem sposobność asystować przy Pana błyskotliwej analizie fonetyki Awanesowa i pięknym wykładzie uniwersyteckim. Cieszę się również ogromnie, iż otrzymałem--dzięki Pana uprzejmości--wszystkie Pana nowe publikacje, i podstawowy atlas Nitscha. Dziękuję również serdecznie za umożliwienie mi omówienia, pod Pańskim kierownictwem, szeregu naczelnych zagadnień naszej nauki z młodymi uczonymi i studentami polskimi. Niech mi będzie wolno powiedzieć, iż wychowałem w Panu prawdziwego przyjaciela, i uczonego jednomyślnego ze mną co do podstawowych zagadnień analizy strukturalnej. Wierzę, iż nasze węzły będą się w dalszym ciągu wzmacniały i przez osobiste spotkania i poprzez ocean.

Proszę z Łaski Swojej przekazać moje ukłony i najgorętsze podziękowania Marksonce Pana i Pani Obrębskiej.

Z prawdziwym poważaniem,

Roman Jakobson

- II. 2. Letter from Roman Jakobson to Zdzisław Stieber. Preserved at the Massachusetts Institute of Technology Libraries. Distinctive Collections. Roman Jakobson Papers, n.d. Series 8, Correspondences. Box 45, folder 35. Stev-Sti

[Translation]

Roman Jakobson

February 20, 1958

Esteemed Professor Zdzisław Stieber
Warsaw
Rakowiecka 6 D m. 27.

Dear Professor!

During my fascinating stay in Poland, you have shown me so much friendship, made so much effort to make everything work as well as possible, and informed me with such care about Polish scientific developments that I truly cannot find the words to express the extent of my gratitude. I will never forget the wonderful evening spent in your hospitable home, or your astonishing works on Kashubian and Polish linguistic geography which you were kind enough to demonstrate to me and which have so significantly increased my knowledge of this captivating field.

I am happy to have had the opportunity to attend your brilliant analysis of Avanesov's phonetics and beautiful university lecture. I am also very pleased to have received – thanks to your courtesy – all your newer publications, and the fundamental atlas of Nitsch. I also sincerely thank you for giving me the opportunity to discuss, under your guidance, a number of the chief issues of our science with young Polish scholars and students. May I say that I sense in you a true friend, and a scholar in agreement with me on the basic issues of structural analysis. I believe that our ties will continue to strengthen both through personal meetings and across the ocean.

Please kindly convey my bows and warmest thanks to your spouse and Mrs. Obrębska.

With true regards,

Roman Jakobson

3.

^{Warszawa}
Rakowiecka 62, m. 37

Warszawa, 4. VII 58. 20

Drogi Kolego,

Przesyłam uwagi do broszurki
„Luksemburskiej reorganizacji...“.

Przepraszam, że dopiero teraz.

Jestem ośrodkowo zmęczony, mam
bóle głowy, nie mogę spać.

Pracuję już nad reorganizacją
ru rosyjskiego, ale idzie mi to
bardzo ciężko. Wszak, żeby
mógł odejść przed 1. VIII.

Bardzo proszę, niech się Pan nie
zniechęca. Jestem po prostu chory
(chora młoda).

Łączę wiele serdecznych pozdro-
wień.

Fl. Kieł

Uwagi do pracy "Lingwistyczeskaja gieografija ..."

strona 18. Polskie rybiarz jest chyba zupełnie wyjątkowe.

Ze polsku mówi się "iść do góry" w górę idzie np. dym, ale nie człowiek.

Mam wątpliwości, czy może być w kwestionariuszu jedno pytanie dotyczące np. żeńskich przyrostków deminutywnych. Myślę, że trzeba dać osobne pytania dla żeńskiej krowy /krówka, kravica etc./, dla żeńskiej ręki, nogi etc.

s.19. Wątpię też, czy można w jednym pytaniu zawrzeć jeden typ akcentowy. Ale to sprawa do wyjaśnienia.

Myślę, że można uwzględnić stare germanizmy nie tylko ogólnosłowiańskie. Por. np. pol. musieć, dziękować z odpowiednikami u zachodnich Słowian, Ukraińców i Białorusinów.

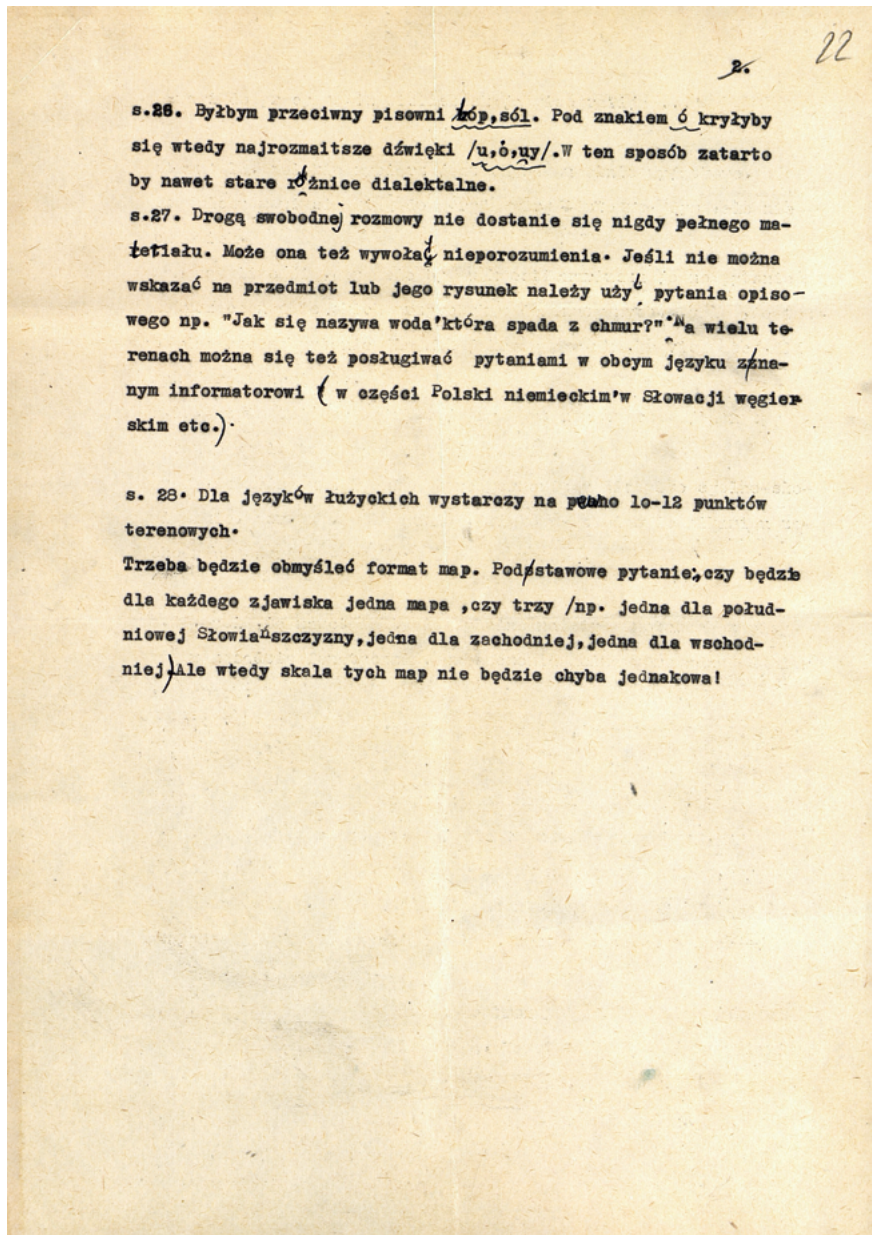
s.24. Myślę, że nawet fakty leksykalne należy w notesach zapisywać w zasadzie fonetycznie. Uproszczenia można wprowadzać dopiero na mapach.

s.25. W związku z poprzednią uwagą sądzę, że np. ros. dial. drevo należy zapisać fonetycznie. Jaka rzecz mapowanie, ale czasem można popaść w niecałkiem uzasadnione rekonstrukcje.

s.26. trzeba by sprecyzować pojęcie redukcji samogłosek. Czy chodzi tu tylko o krótkość samogłosek nieakcentowanych, czy też o ich barwę. Samogłoski nieakcentowane mogą być węższe lub szersze od akcentowanych. Szerokość trzeba zaznaczyć inaczej niż wąskość.

s.26. Trzeba będzie być bardzo ostrożnym z notowaniem jakości akcentów południowo-słowiańskich. Nawet najbardziej wyrobieni językoznawcy słyszą różnie ten sam akcent.

s.26. Moim zdaniem "szpieliawost" to po prostu miękkość pełna. Rosyjskie sz są półmiękkie.

Il. 3. Letter from Zdzisław Stieber to Samuil Bernštejn. Preserved at T'Sentral'nyĭ gosudarstvennyĭ arkhiv goroda Moskvy. Bernshteĭn, S. B., n.d. F. 222, op. 1, d. 68

Warszawa

Rakowiecka 6 D, m. 37

Warszawa, 4. VII 58.

Drogi Kolego,

Przesyłam uwagi do broszurki „Лингвистическая география...”. Przepraszam, że dopiero teraz. Jestem ogromnie zmęczony, mam bóle głowy, nie mogę sypiać. Pracuję już nad recenzją Atlasu rosyjskiego,⁴⁴ ale idzie mi to bardzo ciężko. Wątpię, żebym mógł odesłać przed 1. VIII. Bardzo proszę, niech się Pan nie gniewa. Jestem po prostu chory (kora mózgowa).

Łączę wiele serdecznych pozdrowień.

Stieber

[Translation]

Dear Colleague,

I am sending you my comments on the brochure “Linguistic Geography...”. I apologize that [I am doing this] only now. I am exhausted, I have a headache, I cannot sleep. I am working on the review of the [Linguistic] Atlas of Russian, but it is extremely difficult for me. I doubt I can send it by August 1. Please do not get angry [with me]. I am just sick (cerebral cortex).

I send many warm greetings.

Stieber

⁴⁴ Штибер, 1959, pp. 113–117.

4.

41

Uwagi do projektu gramatyki porównawczej języków słowiańskich profesora S.B. Biernsztejna.

Plan gramatyki porównawczej prof. Biernsztejna przeczytałem z wielkim zainteresowaniem i prawdziwą przyjemnością. Wydaje się że dostaniemy wreszcie podręcznik uniwersytecki na poziomie dzisiejszej wiedzy o języku.

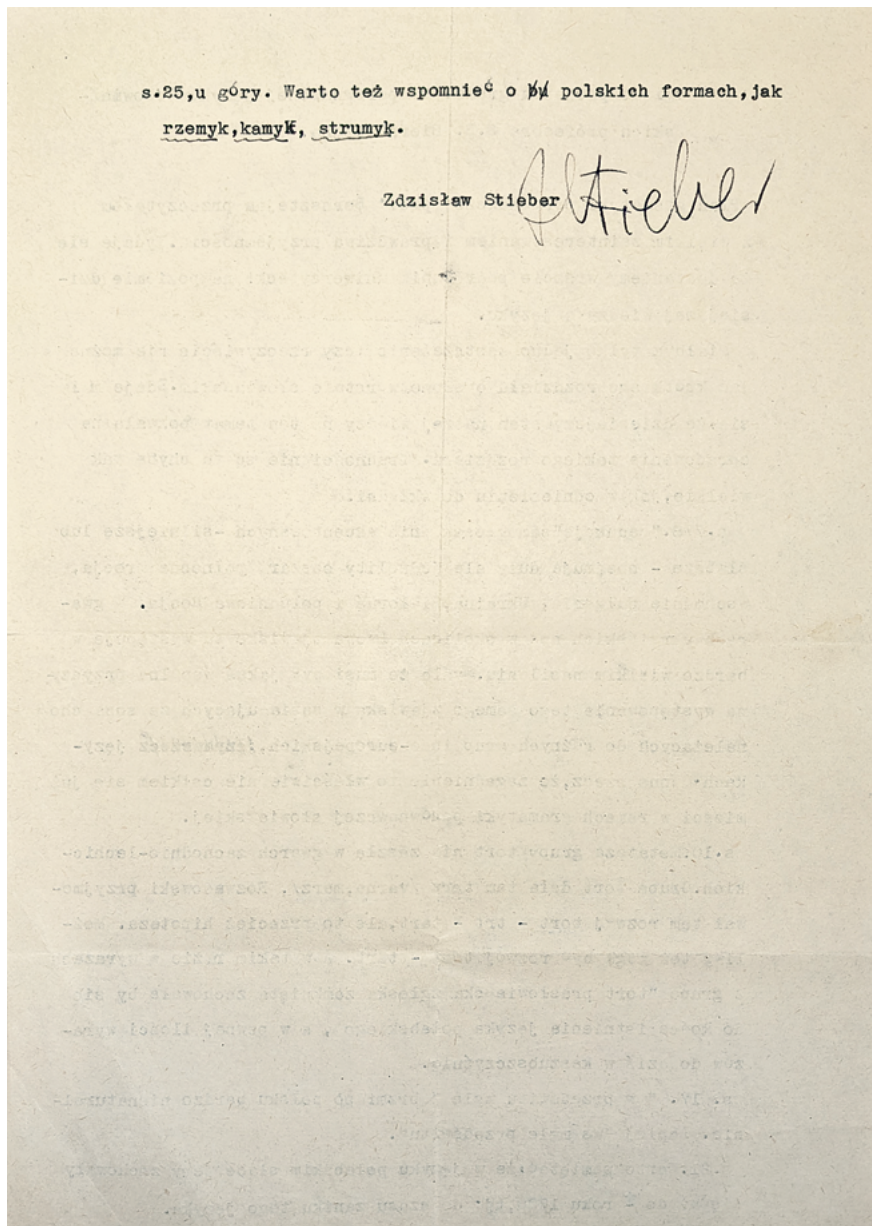
Miałbym tylko jedno zastrzeżenie: czy rzeczywiście nie można dać krótkiego rozdziału o słowotwórstwie słowiańskim. Zdaje mi się, że dzisiejszy stan naszej wiedzy na ten temat pozwala na opracowanie takiego rozdziału. Trudności nie są tu chyba tak wielkie, jak w odniesieniu do składni.

s.7/8. "Redukcje" samogłosek nie akcentowanych - silniejsze lub słabsze - obejmują duży ale jednolity obszar /północna Grecja, wschodnia Bułgaria, Ukraina, Białoruś i południowa Rosja/. W gwarach ukraińskich np. w okolicach Lwowa zjawisko to występuje w bardzo wielkim nasileniu. Myślę że musi być jakaś wspólna przyczyna występowania tego samego zjawiska w sąsiadujących ze sobą choć należących do różnych grup indo-europejskich, ~~innych~~ językach. Inna rzecz, że zagadnienie to właściwie nie całkiem się już mieści w ramach gramatyki porównawczej słowiańskiej.

s.10. Metateza grupy tort nie zaszła w gwarach zachodnio-lechickich. Grupa tort dała tam tart /varna, marz/. Rozwadowski przyjmował tam rozwój tort $\geq$ trt $\geq$ tart, ale to przecież hipoteza. Możliwy też mógł być rozwój tort $\geq$ tart. A w takim razie w wyrazach z grupą *tort prasłowiańska zgłoska zamknięta zachowała by się do końca istnienia języka połabskiego, a w pewnej ilości wyrazów do dziś w kaszubszczyźnie.

s. 17. "w przedświtu mgie" brzmi po polsku bardzo nienaturalnie. Lepiej "we mgie przedświtu".

s.21. Warto pamiętać, że w języku połabskim słabe jery zachowały się aż do roku 1700, tj. do czasu zaniku tego języka.

Il. 4. Letter from Zdzisław Stieber to Samuil Bernštejn. Preserved at TSentral'nyĭ gosudarstvennyĭ arkhiv goroda Moskvy. Bernshteĭn, S. B., n.d. F. 222, op. 1, d. 259

[Translation]

Notes on the project of the Slavic comparative grammar
by Professor S. B. Bernštejn

I read Prof. Bernštejn's plan for a comparative grammar with great interest and true pleasure. It seems that we will finally get a university textbook that is on the level of present-day linguistics.

I have just one reservation: could we really not have a short section on Slavic word-formation? It seems to me that the present state of our knowledge of this subject makes it possible to create such a section. The difficulties, I think, are not as great as they are in connection with syntax.

p. 7/8. "Reductions" of unaccented vowels, stronger or weaker, cover a large but homogenous area spanning from northern Greece to southern Russia, including eastern Bulgaria, Ukraine, and Belarus. In Ukrainian dialects, such as those found near Lviv, this phenomenon occurs with particularly great intensity. It is likely that there is a common underlying reason for the occurrence of this phenomenon in neighboring regions, despite them belonging to different Indo-European language groups. On the other hand, this topic doesn't entirely fit within the framework of comparative Slavic grammar.

p. 10. The metathesis of the TORT group did not occur in the West Lechitic dialects. The TORT group yielded TART as in in /varna and marz/. Rozwadowski proposed the hypothesis of the development of $TORT \geq T\check{R}T \geq TART$, but this is only a hypothesis. Also possible is a development $TORT \geq TART$. In this event, in words containing the *TORT group, the Proto-Slavic closed syllable would have persisted until the Polabian language ceased to exist, and even till today in several words in Kashubian.

p. 17. "w przedświtu mgle" sounds unnatural in Polish. It is better to say "we mgle przedświtu" ['in the mist of early dawn'].

p. 21. It is important to note that in the Polabian language, weak *jers* were preserved until about 1700, i.e. until the language disappeared.

p. 25. Top. Polish words such as *rzemyk*, *kamyk*, *strumyk* are noteworthy.

Zdzisław Stieber

Far Beyond Dialectology: Zdzisław Stieber's Contribution to Kashubian Studies Revisited

Summary

This article rethinks the contributions of Zdzisław Stieber to the field of Kashubian studies from the following perspectives: phonology, dialectology, and Slavic historical comparative grammar, and presents his role as an organizer of a team of scholars. He was a general Slavist equipped with the latest structural linguistic theories. His

contributions transcend the boundary of traditional dialectology, and his scholarly impact has had a significant effect on the development of Kashubian studies and related fields.

Keywords: Kashubian; dialectology; phonology; comparative-historical linguistics

Nie tylko dialektologia. Wkład Zdzisława Stiebera w rozwój kaszubistyki – nowa perspektywa

Streszczenie

W artykule autor analizuje badania Zdzisława Stiebera w dziedzinie kaszubistyki z perspektywy fonologii i dialektologii, a także słowiańskiej gramatyki historyczno-porównawczej. Przedstawia również znaczenie uczonego jako organizatora zespołu naukowego badającego kaszubszczyznę. Stieber, będąc sławistą o szerokich ogólnych zainteresowaniach i odwołującym się do najnowszych teorii językoznawstwa strukturalnego, swoją działalnością wykraczał daleko poza tradycyjną dialektologię. Warto podkreślić, że naukowe echa jego dokonań są długotrwałe i mają pozytywny wpływ na dalszy rozwój tak kaszuboznawstwa, jak i dziedzin pokrewnych aż do dzisiaj.

Słowa kluczowe: kaszubszczyzna; dialektologia; fonologia; językoznawstwo historyczno-porównawcze

Piotr Bartelik
Instytut Filologii Germańskiej
Uniwersytet Zielonogórski
Zielona Góra
<https://orcid.org/0000-0002-6957-1819>
piotr.bartelik@op.pl

DIACHRONIA I SYNCHRONIA W BADANIACH NAD KASZUBSZCZYZNĄ

Tematyka niniejszego artykułu nawiązuje wprost do zauważalnej we współczesnej lingwistyce tendencji poszukiwania wspólnych dla diachronii i synchronii metod badawczych i (meta)języka. Podejście takie, z zasady wykluczone przez strukturalizm i jego podstawowe postulaty, niesie ze sobą spore ryzyko, polegające przede wszystkim na mieszanii aparatów badawczych obu perspektyw (por.: „Być może dominujący obecnie pogląd można by streścić następująco: zdajemy sobie sprawę z zagrożeń, uważamy jednak, że trzeba i warto szukać”; Mika, 2020, s. 23).

Diachronia jako perspektywa skoncentrowana na badaniu przyczyn, procesów i skutków zmian językowych o różnej proveniencji może jednak skorzystać z osiągnięć metodologicznych i terminologicznych synchronii, skupionej na języku „tu i teraz”, bez względu na umiejscowienie danego etapu na osi rozwoju diachronicznego języka:

Spojrzenie na materiał historyczny ze współczesnej perspektywy doskonale uświadamia, co się w tej perspektywie nie mieści, pozwala też na refleksję, dlaczego tak jest. W pierwszym wymiarze prowadzi to do uświadomienia odrębności i specyfiki materii historycznej, w drugim daje wgląd w stosowane przez siebie narzędzia, pozwala je doskonalić i proponować nowe rozwiązania, przy zachowaniu odrębnych celów – diachronia rejestruje i wyjaśnia zmiany językowe, ich przyczyny i mechanizmy, a także identyfikuje kierunki tych zmian (Mika, 2020, s. 241).

Szczególną wagę zestawienie perspektywy diachronicznej i synchronicznej uzyskuje jednak w badaniu przyczyn, przebiegu i rezultatów kontaktów językowych. Teorie kontaktów językowych scharakteryzowane mogą zostać jako koncepcje różniące się nieco od pozostałych teorii lingwistycznych, niemniej jednak osadzone powinny zostać na solidnej podbudowie diachronii i synchronii:

Teorie w badaniach kontaktów językowych mają własny status i nie powinny być porównywane z teoriami w najściślejszym znaczeniu. [...] Teorie kontaktów językowych powinny być rozpatrywane jako wytyczne w rekonstrukcji uwarunkowań społecznych w przeszłości, ale też jako prognozy możliwych wyników współczesnych kontaktów (Stapert, 2013, s. 111; cyt. za: Bidese, 2023, s. 33).

Obie perspektywy obecne są w badaniach kaszubszczyzny właściwie od początku ich bardzo bogatej historii. Już na pierwszy rzut oka można zauważyć, że od czasów słownika Krzysztofa C. Mrongowiusza (Mrongowiusz, 1823) mówić można o różnie formułowanych i argumentowanych – jak i obecnych w różnym stopniu – wzmiankach diachronicznych wskazujących tak na powiązania z resztą słowiańszczyzny, jak i na liczne kontakty kaszubszczyzny, zwłaszcza z językiem niemieckim i jego formami dialektalnymi. Akcentowanie tych związków miało oczywiście różny wymiar w zależności od panujących trendów lingwistycznych i wielu innych czynników, często natury pozajęzykowej (uwarunkowania historyczne).

W tym artykule naszkicowana zostanie proveniencja, istota i najważniejsze wyniki badawcze obu metodologii w historii lingwistycznych badań kaszubszczyzny. Zaprezentowany tu przegląd nie może, rzecz jasna, wyczerpać tematu dobrze opisanej historii badań kaszubszczyzny, charakterystyki i kontekstu powstawania poszczególnych słowników, gramatyk i opracowań (por. wyczerpująco na ten temat m.in. Popowska-Taborska & Boryś, 1996 z dalszą literaturą).

Głównym celem tego artykułu jest z jednej strony prezentacja aktualnych kaszubologicznych badań synchronicznych i diachronicznych, które niejednokrotnie wpisują się w szersze i uniwersalne teorie i kierunki współczesnych badań lingwistycznych, korzystając z bogatego materiału i dorobku wcześniejszych opracowań. Z drugiej zaś strony tekst zwraca uwagę na intensywnie rozwijane zwłaszcza w literaturze anglo- i niemieckojęzycznej, metodologie i kierunki analiz, których główne założenia, dotychczasowe osiągnięcia i postulaty w nich wysuwane, zweryfikowane i egzemplifikowane mogą (i moim zdaniem powinny) zostać wykorzystane w kaszubskim materiale językowym. Chodzi tu przede wszystkim o:

1. Badania wpisujące się w teorie uwarunkowanych bilingwizmem procesów zmian językowych, zwłaszcza procesów przełączania kodów (*code switching*) i zapożyczenia. Bogaty i dobrze opracowany lingwistycznie kaszubski materiał językowy (zwłaszcza leksykalny), tak diachroniczny, jak synchroniczny, stanowi nie tylko interesujący, ale i bez wątpienia niezwykle obiecujący korpus. Wartościowymi próbami, które mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań, są tu bez wątpienia prace H. Makurat-Snuzik (por. Makurat, 2014a, 2014b).
2. Nowsze paradygmaty (mentalistyczno-komunikacyjne) w badaniach teorii kontaktów językowych. Chodzi tu przede wszystkim o teorie określane jako *anything goes*, teorię „półotwartych drzwi” czy w końcu o koncepcję tzw. diasystemów.

3. Dalsze badania procesów normatywizacji kaszubszczyzny, zwłaszcza w odniesieniu do wpływów językowych (słowiański/polski *versus* niemiecki), które – moim zdaniem – wskazać mogą na pewne niebezpieczeństwa wynikające wprost z postrzegania diachronii poprzez pryzmat synchronii (por. Kleszczowa, 2018, s. 52).

Zaznaczyć należy, że artykuł ten nie ma charakteru *stricte* empirycznego, wszystkie prezentowane i omawiane tu tendencje zilustrowane są przykładami zaczerpniętymi z wymienionych niżej publikacji lub materiałem leksykalnym wyekscerpowanym z *Wielkiego słownika polsko-kaszubskiego* i innych każdorazowo podanych źródeł.

Diachronia i synchronia w historii badań Kaszubszczyzny

Najdawniejsze znane teksty kaszubskie, czyli przekłady Szymona Krofeja (*Duchowne piesnie Doktora Marcina Luthera i ynszych nabożnych mężów. Z niemieckiego w sławieński jęzik wilżone*, 1586) i Pontanusa [Michała Mostnika] (*Mały Catechizm D. Marcina Luthera, niemiecko-wandalski albo słowiński, to jest z niemieckiego języka w słowiński, wystawiony y na jawność wydan z przydatkiem Siedem psalmów pokutnych Dawida y inszych potrzebnych rzeczy, osobliwie Historji pasyi naszego Pana Jezusa Według ewangelisty Mattheusza y niektórych piesn duchownych*, 1643), rejestrowały – oczywiście w różnym stopniu – ówczesną kaszubszczyznę i dialekty Słowińców (por. Popowska-Taborska, 2006, ss. 305–315).

Dopiero od czasów słowników Mrongowiusza (1823; por. Popowska-Taborska, 1998, ss. 195–199) i Lorka (1835–1836; por. Popowska-Taborska, 1998, ss. 158–169; Popowska-Taborska & Boryś, 1996, ss. 19–20) mówić można o pierwszych wzmiankach diachronicznych, wskazujących na powiązania kaszubszczyzny z resztą słowiańskiego obszaru językowego, głównie z polszczyzną. Najważniejsze w tym kontekście wydają się jednak swoiste założenia programowe przyszłych badań, sformułowane przez Mrongowiusza, które dotyczyły m.in. opracowania słownika kaszubskiego, zebrania kaszubskiej frazeologii czy w końcu określenia przynależności kaszubszczyzny do wschodniej Słowiańszczyzny (por. Treder, 2006, s. 164). Florian Ceynowa zrealizował te założenia właściwie w pełnym wymiarze, stosując obie metodologie w celu podniesienia kaszubszczyzny do rangi języka (*Die Germanisierung der Kaschuben*, 1843, *Kurze Betrachtungen über die kaschubische Sprache, als Entwurf zur Grammatik*, 1848–1861/1998, *Wuwogj nad mówq kaszebską*, 1850).

Słownik Stefana Ramuła (1893/2003), korzystając w sporej mierze z wcześniejszych zbiorów leksyki (Aleksandr Hilferding, Florian Ceynowa, Gustaw Pobłocki, Leon Biskupski), podjął próby etymologizowania znaczącej liczby leksemów (zwłaszcza pruskich, por. Treder, 2003). Jednocześnie przyczynił

się w znaczącym stopniu, głównie przez swój tytuł, do dyskusji nad statusem językowym kaszubszczyzny, w mniejszym zaś do odnotowania jej leksykalnego zróżnicowania geograficznego i kodyfikacji (por. Treder, 2003).

Friedrich Lorentz w duchu szkoły młodogramatycznej wiele miejsca poświęcał diachronii i akrybicznym opisom wariantowości i zasięgów geograficznych notowanych przez siebie form (*Slovinzische Grammatik*, 1903, *Kaschubische Grammatik*, 1919, *Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache*, 1925). Zgromadził także obszerny, synchroniczno-diachroniczny materiał leksykalny, pochodzący z własnych badań i literatury kaszubskiej (*Slovinzisches Wörterbuch*, 1908–1912, *Pomoranisches Wörterbuch*, 1933, wyd. 1958), który stał się przedmiotem wielu dalszych analiz (por. Hinze, 1965).

Prace tzw. ośrodka warszawskiego nad szeroko pojętą kaszubszczyzną zainicjował Zdzisław Stieber (pełny życiorys naukowy w: Siatkowski, 2013), który po napisaniu pierwszych publikacji poświęconych tematowi (*Zagadnienie iloczasu kaszubskiego*, 1950, *Stosunek kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej*, 1954), zebrał zespół sławistów i rozpoczął prace nad *Atlasem językowym kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (AJK, 1964–1978; por. Popowska-Taborska, 2013). Hanna Popowska-Taborska nazwała potem atlas „ostatnią zbiorową fotografią rodzinną” kaszubszczyzny, której ówczesne dialekty „żyły tutaj swoim własnym, językowo zróżnicowanym życiem [...], którymi małe dzieci często biegle jeszcze posługiwały się w rozmowach z dziadkami” (Popowska-Taborska, 2013, s. 62). Członkowie zespołu AJK (ciągle powiększanego, tworzonego m.in. przez Hannę Popowską-Taborską, Zuzannę Topolińską, Janusza Siatkowskiego, Jadwigę Zieniukową, Kwirynę Handke, Małgorzatę Korytkowską, Elżbietę Wrocławską, Ewę Kamińską-Rzetelską) w swoich licznych publikacjach zajmowali się zarówno diachronią (np. Popowska-Taborska, 1963), jak i synchronią (por. Popowska-Taborska, 2004, ss. 283–284). Ponadto prace nad AJK ukształtowały zamysł i ostateczną formę *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny* (Boryś & Popowska-Taborska, 1994–2010). Z. Stieber wpłynął także na możliwość wydania *Słownika gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* Bernarda Sychty (Sychta, 1967–1976) i, będąc redaktorem naukowym, opatrzył pierwszy tom tego *Słownika* wnikliwym wstępem. Jego prace kontynuowała potem H. Popowska-Taborska (z którą B. Sychta konsultował nie tylko pisownię), przyczyniając się do ostatecznej formy słownika uważanego za jedno z najlepszych słowiańskich opracowań leksykalnych (por. Popowska-Taborska, 2004, s. 283).

Tak zwany ośrodek gdański studiów nad dawną i współczesną kaszubszczyzną tworzyli początkowo Jerzy Treder i Edward Breza, kontynuując zainteresowania naukowe Huberta Górnowicza, do których dołączyli później m.in. Marek Cybulski, Ewa Rogowska-Cybulska, Zenon Lica i Hanna Makurat. Poza tworzeniem licznych prac onomastycznych i antroponimicznych (J. Treder i E. Breza) zajmowano się tam m.in. badaniami fleksji werbalnej (M. Cybulski). Szczególną wagę mają jednak prace nad kształtowaniem kaszubskiego języka literackiego, korektą językową niezliczonej wręcz liczby publikacji, reedycji

wytworów kaszubskiej literatury (por. seria „Biblioteka Pisarzy Kaszubskich”, w której dotąd ukazało się 16 tomów).

Najnowsze badania kaszubszczyzny nadal często łączą perspektywę diachroniczną z synchroniczną. Na szczególną uwagę w kontekście celów tego artykułu zasługują przede wszystkim prace H. Makurat-Snuzik (*Interferencjowe przejinaczi w gôdce bilingwalny społëznë Kaszub*, 2014a; *Gramatika kaszëbszczëgò jãzëka*, 2016) i Lechosława Jocz (Studien zum kaschubischen Konsonantismus, 2018, *The Kashubian Dialect of Bór and Jastarnia: The Consonant System*, 2021, *Wpływ fonetyczny i fonologiczny języka niemieckiego na łużyczczyzną i kaszubszczyzną w kontekście słowiańskim: wybrane problemy w aspekcie porównawczym*, 2011, *Wpływ fonetyczny i fonologiczny języka niemieckiego na łużyczczyzną i kaszubszczyzną w kontekście słowiańskim: wybrane problemy w aspekcie porównawczym: część II*, 2012). Mimo że najnowsza kaszubska gramatyka H. Makurat-Snuzik spotkała się z krytyką dotyczącą formy przedstawienia pewnych zagadnień fonetycznych i morfologicznych (zwłaszcza systemu temporalnego i strony biernej, por. L. Jocz, 2018, 2019), to podkreślić należy wagę tej publikacji, zarówno dla nauczania języka kaszubskiego, jak dla dalszej dyskusji nad pewnymi zagadnieniami kaszubskiego systemu językowego. Prace L. Jocz wypełniają równie ważną lukę w dotychczasowych badaniach, oferując m.in. obszerny przegląd dotychczasowych wyników badań. Poza tym dokonuje on porównania wpływów niemieckich w kaszubszczyźnie i języku łużycym, co pozwala porównać intensywność i zasięg tego wpływu w językach mających długą i zawiłą historię kontaktu z niemczyzną, zwłaszcza w kontekście siły tego oddziaływania w najbardziej zamkniętym systemie fonologicznym.

Warto niewątpliwie wspomnieć również o pracach Justyny Pomierskiej, związanych z kontynuacją zapoczątkowanych przez J. Tredera prac nad zebraniem, uporządkowaniem i opracowaniem kaszubskiej frazeologii w szerokim kontekście słowiańskim (m.in. *Odpowiednie dać rzeczy słowo. Przysłowia kaszubskie a wspólne dziedzictwo zachodniosłowiańskie*; Pomierska, 2019). Na szczególną uwagę zasługuje również sformułowanie dezyderatów i szczegółowe opracowanie kwalitatywne i kwantytatywne danych, które służyć mogą powstaniu kaszubskiego korpusu elektronicznego (por. *Tworzenie korpusu języka kaszubskiego – dostępne źródła zdigitalizowanych tekstów*; Pomierska & Stanulewicz, 2019).

Nie sposób również nie wspomnieć tu o pracach doktorskich powstałych w ostatnich latach. Marika Jocz (*Kaszubska grzeczność językowa*, 2021b), wykorzystując bogatą metodologię pragma- i socjolingwistyczną, analizowała szeroki i zdyferencjonowany korpus językowy, i podaje kwantytatywne dane dotyczące uzualności kaszubskich form grzecznościowych. Praca Justyny Koseckiej (*Palatalization Processes in Kashubian from the Perspective of Optimality Theory* 2021) dotyczy procesów palatalizacji; autorka wykorzystała również bogaty materiał empiryczny, który ma charakter przede wszystkim synchroniczny, przy czym weryfikuje – co należy podkreślić – też wcześniejsze prace *stricto* diachroniczne, por.:

Podjęcie teoretycznych badań fonologicznych na materiale kaszubskim uważam więc za decyzję ze wszech miar uzasadnioną. Szczególna pochwała należy się tu za to, iż w swych badaniach mgr Kosecka porusza się w ramach nowoczesnych teorii fonologicznych (analogicznych prac na temat kaszubszczyzny praktycznie brak). Są to niewątpliwie badania bardzo aktualne (w pewnym sensie pionierskie) i potrzebne nie tylko dla fonologii ogólnej, ale również dla slawistyki i kaszubistyki. Pomimo dość długiej tradycji opisu kaszubszczyzny i obszernej literatury poświęconej fonetyce i fonologii kaszubskiej, wiele problemów nie zostało do tej pory opracowanych w sposób satysfakcjonujący lub wręcz w ogóle. Zaważyła tu w dużej mierze diachroniczna orientacja dominującego nurtu polskiej dialektologii (L. Jocz, 2021, s. 7).

Postulaty badawcze

Kaszubszczyzna, będąca jednym z lepiej udokumentowanych leksykograficznie języków słowiańskich, oferuje bogaty materiał empiryczny o charakterze diachronicznym i synchronicznym. Liczne słowniki o zróżnicowanej charakterystyce, współcześnie także reedycje wydawnicze kaszubskiej literatury wraz z obszernymi komentarzami filologicznymi (seria „Biblioteka Pisarzy Kaszubskich”) i inne źródła (kaszubskojęzyczne teksty w „Pomeranii”, dodatek „Stegna” i inne) pozwalają na obszerny wgląd we właściwie każdy podsystem językowy. Tak bogaty materiał może – i moim zdaniem powinien – zostać wykorzystany w dalszych badaniach, które wpisująłyby się w uniwersalne i szeroko dyskutowane w aktualnym dyskursie lingwistycznym teorie kontaktu językowego. Metodologia badania kontaktu językowego powinna, według Ermenegilda Bidese (2023, ss. 35–36), opierać się na dwóch głównych założeniach:

- fenomeny występujące w gramatyce w sytuacji kontaktu językowego powinny być rozpatrywane w połączeniu z innymi, specyficznymi dla języka-dawcy i języka-biorcy, cechami, które można rozpatrywać synchronicznie, a w idealnym przypadku także diachronicznie;
- połączenie wyników kontaktu z cechami formalnymi, które wypracowane zostały w teorii lingwistycznej.

Pierwszy z powyższych punktów był i jest opracowywany w wielu pracach zajmujących się interferencjami niemiecko- i polsko-kaszubskimi. Drugi z nich, z racji intensywnego rozwoju podstawy teoretycznej i empirycznej badań kontaktów językowych i powiązanych z tym procesów, zasługuje na zbadanie na kaszubskim materiale językowym.

Wychodząc z wielokrotnie sygnalizowanego założenia (por. m.in. Treder, 2005), że kaszubszczyzna w zasadzie funkcjonowała w toku swego rozwoju diachronicznego w różnych etapach bilingwizmu (bądź dyglosji niemiecko-kaszubskiej czy polsko-kaszubskiej, również współcześnie, por. Makurat, 2007), stwierdzić można, że w sytuacjach komunikacyjnych dochodzić mogło i – jak wykazują nowsze badania – dochodzi (dość regularnie) do procesów przełączania kodów:

Języki kontaktu to nowe języki, które powstały w sytuacjach, w których repertuary języków dostępnych użytkownikom nie zapewniły dostatecznie efektywnego narzędzia do komunikacji. Kontakt językowy nie zawsze prowadzi do wykształcenia się języków kontaktu. *Code switching* (lub *code mixing*) jest spontaniczną mieszanką dwóch lub więcej języków w konwersacji w społeczeństwach multilingwalnych (Bakker & Matras, 2013, s. 1).

Problematyką wpływów języka kaszubskiego na (przede wszystkim mówioną) odmianę polszczyzny u osób bilingwalnych zajmowała się H. Makurat-Snuzik (Makurat, 2014a, 2014b). Opisała m.in. procesy przenikania specyficznie kaszubskich konstrukcji do mówionej odmiany polszczyzny używanej na terenach kaszubskich.

W myśl cytowanego wcześniej stwierdzenia Tomasza Miki ogół synchronicznie zauważalnych procesów przełączania kodów pozwolić może na lepsze zrozumienie i ujęcie diachroniczne wcześniejszych procesów przejmowania pewnych konstrukcji proveniencji niemieckiej do kaszubszczyzny (sygnalizowano to już w Bartelik, 2019c). Chodzi tu o podobne, jeśli nie identyczne, regularności zachodzące w obu procesach. Mając na uwadze zasadnicze różnice charakteryzujące obie sytuacje, można jednak pokusić się o zarysowanie pewnych paraleli i zdyferencjonowanie procesów obu etapów kontaktu językowego. Dokładniej zostanie to omówione poniżej.

Procesy zmian językowych, do których prowadzić może przełączanie kodów, cieszą się coraz większym zainteresowaniem w badaniach slawistycznych, zwłaszcza w tych związanych z analizą kontaktów językowych (por. Augustyniak-Żmuda, 2020; Głuszkowski, 2015, 2018). W kontekście lingwistycznych badań kaszubologicznych warto zwrócić uwagę na pewne istotne aspekty zagadnienia.

Kaszubski materiał językowy, zwłaszcza leksykalny i składniowy, może pozwolić na weryfikację dwóch – na pierwszy rzut oka dychotomicznych – tez, z których jedna zakłada, że procesy przełączania kodów i zapożyczenia się pokrywają (por. Onysko, 2007, s. 36). Druga z tych koncepcji traktuje te procesy jako zjawiska o różnej charakterystyce. Doskonałymi przykładami mogą tu być konstrukcje proveniencji niemieckiej typu *běc parôt* ‘być gotowym’, *běc dôt* ‘być martwym’, *běc baf* ‘być zdumionym’, *dac bészét* ‘dać znać’, *mieć erā* ‘mieć zaszczyt’, *mieć rěcht* ‘mieć rację’, jak np.:

- (1) Panowie ze Szwecji tą zdezelowaną amfibią przyplłynęli? Lesny bėł czėsto baf. – Jô cė dóm amfibiā! – riknął (POM, 2017, VII–VIII, s. 84);
- (2) Pôrā miesący rėchli w mediach to dało bészét ò Kaszėbsczim Karaòke – regùlamin i lėsta frantówków bėła przistāpnô na stronie mlodi-kaszebi (POM, 2017, IX, s. 46);
- (3) Ti, co ju w nich wėplėnālė, to colemāło zespòłė ju parôt do wiòłdzi karier i bez telewizjowi wspòmòżczy tėż bė wėszłė na wiėrzł tegò całėgò szòłbiznesu (POM, 2013, V, s. 11);

- (4) Mëslôłbë chto, że kòzeł je ju dówno dót. A nen zëje ë jesz łązy pò wsy, ë jak przodë lat, jesz wiadła przekôzëje... Kò prawie ò negò drzewianégò kòzła jidze, chtëren klëką abò kluką je zwany (POM, 2016, X, s. 27).

W przypadku tych konstrukcji zakładać można, że pierwotnie były one wynikiem przełączania kodów. Ścisłej mówiąc: są one wynikami procesu określonego przez P. Muyskena (Muysken, 1997, s. 362) jako kongruentna leksykalizacja, która polega – najogólniej – na tym, że języki w sytuacji kontaktu mają struktury, które realizowane i wypełnione być mogą elementami z obu języków (por. *mieć rację* vs. *Recht haben* vs. *mieć rëcht*, *być gotowym* vs. *parat sein* vs. *bëc parôt*). Występowanie w nich kaszubskich czasowników *mieć* czy *bëc* nie jest argumentem za odrzuceniem takiego scenariusza: kodują one bowiem podstawowe koncepty języka (*mieć* i *być*), a tendencja taka jest poświadczona również w innych językach wykazujących kombinacje rodzimych czasowników i obcych części nominalnych (por. Muysken, 2000, s. 141). Interesujący w tym kontekście jest jednak dalszy proces, który polega na przejmowaniu *rëcht*, *baf*, *dót* czy *parôt* do zasobu leksykalnego i ich występowaniu poza pierwotnymi kolokacjami z *mieć* czy *bëc*, a więc proces zapożyczenia.

Przykłady kaszubskich zapożyczeń leksykalnych proveniencji niemieckiej mogą stanowić argumenty weryfikacji tezy o kontinuum przejmowania obcych jednostek języka. W myśl tej teorii proces ten może mieć swój początek w przełączaniu kodów, obejmuje zazwyczaj grupy wyrazowe (choć nie jest to warunek konieczny) i presuponuje pewną znajomość języka dawcy. Potem proces ten prowadzić może do zapożyczenia o początkowo efemerycznym charakterze. W przypadku kaszubszczyzny na istnienie zapożyczeń efemerycznych zwracał uwagę już Friedhelm Hinze:

Do trzeciej grupy zaliczyć trzeba „Augenblicksentlehnungen”, tj. takie wyrazy, których Lorentz świadomie zebrał bardzo mało, zwłaszcza pod literą b, jak *belanguovac* ‘obchodzić kogoś’ (także w dolnoniemieckim jest to wyraz nieużywany), *behauzunga* ‘schronienie’ (także nie dolnoniemieckie). Wyrazy te są tak naprawdę zapożyczone z niemieckiego w momencie opowiadania i świadczą one o dwujęzyczności informatora (Hinze, 1965, s. 160).

Bardzo interesujące wydają się (potencjalne) różnie uwarunkowane procesy prowadzące do utrwalenia tych pożyczek w zasobie leksykalnym. Zazwyczaj pożyczki efemeryczne określane są jako notowane pojedynczo, niezasymilowane elementy leksykonu o niskiej frekwencji. Różnie interpretowane i uwarunkowane procesy utrwalania (dotychczasowe badania koncentrują się na swojej niemożności deaktywacji jednego z języków w sytuacjach komunikacyjnych, nawet jeśli nie jest to podstawowy język w danej sytuacji; por. szerzej w Bartelik, 2023) prowadzą do (możliwej) asymilacji i wzrostu frekwencji, co skutkuje zaliczeniem tych przykładów do zapożyczeń trwałych. Kaszubski materiał słownikowy może tu zaoferować wiele: WSPK, za Ramułtem i Sychtą, notuje m.in. *zac* (< niem. *Satz*) lub *ùniefër/ùngefer* (< niem. *ungefähr*), których

jedynie poświadczenia znajdują się w tychże słownikach. Poza tym WSPK podaje m.in. *wirklich* (< niem. *wirklich*), *erzac* (< niem. *Ersatz*), *flur* (< niem. *Flur*), *inzerat* (< niem. *Inserat*), *knal* (< niem. *Knall*), *nec* (< niem. *Netz*), *sztender* (< niem. *Ständer*), *blinker* (< niem. *Blinker*), *ejnfach* (< niem. *einfach*), *praktisz* (< niem. *praktisch*), dla których jedynymi notowaniami są właśnie hasła WSPK.

Dokładna analiza statusu i charakterystyki tych przykładów w kontekście szeroko pojętej teorii zapożyczeń wykracza poza ramy tego artykułu, jednak warto zwrócić uwagę na ich przydatność w definiowaniu nie tylko tzw. zapożyczeń efemerycznych, ale też przebiegu i roli procesów asymilacyjnych. Stawiane przy tym pytania dotyczą m.in. znaczenia frekwencji jako kryterium przez wielu uważanego za nadrzędne, charakteru i przebiegu procesów asymilacji, zwłaszcza fonetycznej, i innych zagadnień (por. Bartelik, 2023).

W kontekście przyszłych badań kaszubologicznych warto również zwrócić uwagę na nowsze teorie kontaktów językowych i implikowane w nich uniwersalia. Pierwsza z nich, określana jako *anything goes* i pierwotnie sformułowana przez Sarah G. Thomason i Terrence'a Kaufmana (Thomason & Kaufman, 1988), zwracając uwagę na kreatywność użytkowników języka w sytuacji kontaktu językowego, zakłada w zasadzie brak jakichkolwiek ograniczeń co do przedmiotu zapożyczenia. Oznacza to, że praktycznie każda jednostka języka dawcy może zostać przejęta. Teoria ta, według jej twórców, silnie zakorzeniona jest w diachronii:

[...] nasza perspektywa wynika z lingwistyki historycznej, nie z socjolingwistyki. [...] Naszym głównym zamiarem jest opis i analiza językowych wyników sytuacji kontaktu językowego, a także skorelowanie tych rodzajów rezultatów z pewnymi ogólnymi czynnikami społecznymi. Choć uważamy, że czynniki społeczne są głównymi determinantami lingwistycznej postaci sytuacji kontaktu, to nasz uwaga skupia się na usystematyzowaniu faktów lingwistycznych bardziej niż na różnych rodzajach wpływów społecznych (Thomason & Kaufman, 1988, s. 36).

Koncepcja ta, rozwijana i pogłębianą m.in. przez Yarona Matrasa (Matras, 2012, 2020) czy S. G. Thomason (2003), stanowi tym samym niezwykle kuszącą perspektywę interpretacji sytuacji i wyników kontaktu językowego. Podkreślenie roli czynników socjolingwistycznych (czas, intensywność sytuacji kontaktu językowego) spycha jednak na dalszy plan czynniki i uwarunkowania typowo strukturalne i systemowe. Za pomocą wprowadzonych w pracy Matrasa (Matras, 2012, s. 30) pojęć replikacji wzorców (*pattern replication*) czy konstrukcji (*construction replication*) można by zinterpretować praktycznie każdy rezultat kontaktu językowego, który prowadzi do powstania nowej jednostki języka służącej efektywnej komunikacji na drodze kreatywności użytkowników. Widoczne nieścisłości takiego założenia zostały jednak wykazane na kaszubskim materiale empirycznym (por. Bartelik, 2018, 2019b). Ponadto, jak słusznie zauważył Bidese (2023, ss. 33–34), teoria ta w gruncie rzeczy nie jest diachroniczna, gdyż czynniki socjologiczne i socjolingwistyczne (będące głównymi wykładnikami potencjalnych ograniczeń) są zdyferencjonowane,

co skutkuje brakiem możliwości formułowania na jej podstawie jakichkolwiek generalizacji.

Główne założenia powyższej koncepcji przeciwstawić można teorii tzw. „półotwartych drzwi” (*halboffene Tür*), sformułowanej przez Wernera Abrahama (2013), według której kontakt językowy bez wątpienia ma działanie inicjujące procesy zmian językowych (może je również przyspieszać), jednak ich zaistnienie i dalszy przebieg podyktowany jest autonomicznymi czynnikami i przebiega według rodzimych regularności:

W żywym języku zmiany językowe zachodzą tylko tam, gdzie takie zmiany mogłyby zająć także autonomicznie, a więc gdzie – potocznie mówiąc – drzwi do zmian stoją już autonomicznie (wewnątrzparadygmatycznie) na wpół otwarte (Abraham, 2013, s. 16).

Teorię tę w kontekście generatywnego ujęcia kontaktu językowego rozwija m.in. E. Bidese, który stwierdza:

Naturalne zmiany językowe, także te wywołane kontaktem, w zakresie, który jest tu badany, a więc w strukturze zdania, postępują zawsze w postaci minimalnych zmian kompleksowości o charakterze wewnątrzsystemowym i optymalnym dla systemu. Tę wewnątrzsystemową i optymalną kompleksowość można zdefiniować jako strukturalną optymalność języka jako systemu. Jest ona konceptualnie niezbędna i wynika z kryterium akwizycji języka, które gwarantuje, że język jako system zostanie przyswojony przez nowe generacje. Zmiana wywołana kontaktem może być więc możliwa, przynajmniej w zakresie struktury zdania, tylko wtedy, kiedy odpowiada wewnętrznym, strukturalnym uwarunkowaniom kompleksowości w sposób jak najbardziej optymalny dla systemu. Wyklucza to w zasadzie arbitralny transfer elementów gramatycznych w sensie bezpośredniego przejęcia obcych, niezintegrowanych struktur (Bidese, 2023, s. 13).

Teoria „półotwartych drzwi” zakłada więc indukcyjny charakter kontaktu językowego, który wywołuje procesy zmian językowych. Dalszy przebieg tych procesów uwarunkowany jest jednak czynnikiem określanym przez Bidese jako strukturalna optymalność systemu. Należy przez to rozumieć brak wyraźnych sprzeczności z rodzimymi wzorcami paradygmatycznymi. Można by w tym miejscu wytknąć, że charakter tych sprzeczności zależy od podobieństwa typologicznego języków w sytuacji kontaktu (por. niżej). Moim zdaniem jednak teoria „półotwartych drzwi” podkreśla rolę systemu docelowego, ściślej mówiąc, jego potencjał do przeprowadzania procesów zmian językowych, których swoistym katalizatorem jest kontakt językowy.

Teoria diasystemów, opierająca się na pojęciu diasystemów wprowadzonym już przez Uriela Weinreicha (Weinreich, 1953 s. 390), rozwijana jest współcześnie m.in. przez Steffena Hödera (Höder, 2012, 2014). Zakłada ona istnienie elementów wspólnych dla obu systemów sytuacji kontaktu językowego:

Linki i elementy diasystemiczne tworzą sieć, poprzez którą połączone są dwa systemy językowe używane przez użytkowników multilingwalnych. Stopień, w którym oba języki kontaktu uczestniczą we wspólnym diasystemie zależy, rzecz jasna, od ich typologicznego podobieństwa: blisko spokrewnione i typologicznie podobne języki mogą łatwiej rozwinąć wysoki stopień diasystemizacji, tzn. zakres wspólny ich systemów jest większy niż w przypadku oddalonych typologicznie języków, które zachowują większą ilość elementów idiosynkratycznych w swoich systemach (Höder, 2012, s. 246).

Poza tym, zachodzące procesy kontaktu i zmian językowych mogą prowadzić do wzrostu liczby elementów wspólnych (taka zmiana określana jest jako *pro-diasystematic change*) bądź do ich spadku (*counter-diasystematic change*). Höder (2012, ss. 245–247) twierdzi ponadto, że wiedza językowa użytkowników w sytuacji kontaktu funkcjonuje i organizowana jest w toku procesów abstrakcji i generalizacji, które prowadzą do rozwoju jednostek określanych jako diafonemy, diamorfy, diakoncepty leksykalne czy syntaktyczne. Podobnie jak w teorii *anything goes* jednostki te wprowadzane są do systemu języka-biorcy w procesach komunikacyjnych, gdzie – według Hödera (Höder, 2012, s. 247) – poszczególne języki kojarzone są z różnymi sytuacjami komunikacyjnymi.

Wszystkie wymienione powyżej i opisane pokrótce teorie zweryfikowane i zilustrowane mogą zostać na wielu przykładach kaszubskich. Ze względu na ramy tego artykułu ograniczę się więc do skrótowej interpretacji tych teorii na podstawie kaszubskich konstrukcji z *mieć* i *běć* (dokładna ich analiza m.in. w Bartelik, 2018):

- jeśli teoria *anything goes* byłaby prawdziwa, to kaszubszczyzna w paradygmacie form z *mieć* czy *běć* wykazywałaby również konstrukcje np. z czasownikiem *bleiben* ‘pozostać’ czy *fliegen* ‘lecieć’. Innymi słowy: przejęty powinien zostać pełen paradygmat konstrukcji niemieckiego czasu Perfekt. W przypadku form kaszubskich mamy jednak do czynienia z niepełnym zasobem form, a przejęcie konstrukcji z czasownikami typu *fahren* ‘jechać’, *gehen* ‘iść’ wobec braku form z *bleiben* czy *fliegen* przeczy tezie, że „wszystko jest możliwe do przejęcia”;
- powyższe konstrukcje interpretowane być mogą jako rezultaty przejęcia i utrwalenia pewnych elementów diasystemowych używanych pierwotnie w komunikacji bilingwalnej. Ponadto: te elementy diasystemowe mogą być rozpatrywane tak diachronicznie (pierwotne przejęcie z niemieckiego do kaszubszczyzny), jak i synchronicznie (sekundarne występowanie w tzw. dialekcie mieszanym);
- przejęcie tych form do kaszubszczyzny było wynikiem kontaktu językowego, jednak ich dalszy rozwój przebiega według rodzimych (słowiańskich) tendencji (por. dokładnie w Bartelik, 2018). Bez wątpienia wpływ na to miały procesy rozwojowe obecne również w słowiańszczyźnie (polszczyźnie), które spowodowały zmniejszenie zasobu form z *běć* (sprzecznych z rodzimymi wzorcami) na korzyść form z *mieć*,

których ekspansja poświadczona jest na znacznie szerszym niż tylko polski obszarze językowym.

Wszystkie powyższe teorie mogą mieć oczywiście znacznie szersze zastosowanie w przyszłych badaniach kaszubologicznych. Ich przydatność zwerifikować można nie tylko na podstawie struktur proveniencji niemieckiej (rekcja czasownika, frekwencja użycia zaimka wskazującego, formy i użycie czasu przeszłego, zapożyczenia), ale też na synchronicznie zauważalnym przenikaniu pewnych struktur do tzw. dialektu mieszanego (por. Makurat, 2014a, 2014b).

Procesy kodyfikacji kaszubszczyzny mają swoją długą i dość zawiłą historię (przeglądowo w Treder, 2006, ss. 93–96, 244). Współcześnie, jak zauważa Cybulski (2022, ss. 428–429), w standaryzacji języka kaszubskiego mamy do czynienia z dwiema tendencjami. Z jednej strony jest to konieczność zachowania form archaicznych (leksykalnych i morfologicznych) i propagowanie tylko wybranych wyrównań i neologizmów. Z drugiej zaś proces standaryzacji wymusza niejako porzucenie niektórych cech gwarowych, co prowadzić może do zaniku pewnych gwar kaszubskich. Te swoiste dylematy wynikające z prymarnego charakteru kaszubszczyzny (pierwotnie język mówiony, duża wariantywność form, formacje archaiczne i zapożyczenia, zdyferencjonowanie gwarowe i szereg innych) nie są, rzecz jasna, problemami nowymi (por. Cybulski, 2014), jednak konieczność ich koncyliacyjnego rozwiązania spowodowana jest intensywnym rozwojem języka literackiego. W kontekście tematyki tego artykułu warto jednak zwrócić uwagę na dalsze problemy, z którymi związane są procesy kodyfikacyjne. Chodzi tu przede wszystkim o zagrożenie wspomniane przez Krystynę Kleszczową (Kleszczowa, 2018, s. 52), polegające na bezpośrednim przenoszeniu synchronicznej wiedzy i kompetencji językowej w przeszłość, a więc w perspektywę diachroniczną. Zagrożenie takie chciałbym tu zilustrować przykładem traktowania niemieckich zapożyczeń leksykalnych w WSPK. Eugeniusz Gołąbek, autor WSPK, już wcześniej sformułował dość wyraźnie swoje poglądy:

Czë to znaczi, że trzeba pòpierac niemczenié? Jô ùwôżóm, że nie. Piszã to stanowczo, bò widzã, że wëpòwiész Profesora F. Grëczë baro przekòna Gënka Prëczkòwsczégò, i ùtwierdzëła gò w ùdbie, że w tekstach dlò dzeczy wstawiané tegò nót, mët, doch i czësto blãk, gwës je dobrã maniérã... A mòjim zdaniem swiadomi Kaszëba, tim barzi pisòrz, pòwinien przede wszëtczim dbac ò swòjiznã. Trzeba przëdzdrzec sã jak Czesë, niewiele mni òd nas zgermanizowóny, wëzbëlë sã niemczeniò. Abò brac przëklòd z Niemców, i dbac ò kaszëbiznã tak jakno òni dbadzã ò niemczëznã! A brutalnie rzec, trzeba sãjesz róz zastanowic, czë më chcemë bëc Kaszëbama czë Niemcama? Bò żelë zacznienë sã troszczëc ò pòdtrëmiwanié germanizmów, tej le chcemë sã òd razu przëznac, że ju pò pròwdze jesmë zniemczali i ju nie chcemë bëc Słowianami (Gołąbek, 2006, s. 179).

W WSPK, mimo jego niezaprzeczalnej wartości dla rozwoju i kodyfikacji standardowej kaszubszczyzny, niemieckie pożyczki leksykalne traktuje się

w sposób wyraźnie niekonsekwentny. Regularnie notowane są zapożyczenia trwale zakorzenione w różnych wariantach, jak np.:

bùzer ‘łobuz, ladaco’ (H 140), *bómk* ‘landrynka, cukierek’ (H 311), *krëczew//krëkwia* ‘laska’ (S II 246, H 284), *brifka* ‘listonosz’ (S VII 21, H 135), *lëtkùp* ‘litkup, poczęstunek fundowany przez kupca’ (S II 362, SEK III 172, H 315), *szpëdzel* ‘lustro’ (S V 284, H 452), *lińcuch//leńcuch* ‘łańcuch’ (S II 368, H 311), *ląprowac//lópro-wac* ‘włóczyć się’ (H 310), *szëpla//szëfla* ‘szufla’ (S V 243, H 429), *kùnda* ‘nicpoń, ladaco’ (H 301), *klarowac* ‘majstrować’ (H 267), *sztıl* ‘trzonek, miotłisko’ (S V 298, H 470), *céchòwac* ‘nakreślać, zaznaczać’ (S VII 33, H 147), *frëch* ‘napastliwy, arogancki’ (H 204), *sztël* ‘nieruchomo, nieporuszony, cicho’ (S V 295, S VII 317, H 468).

W kolejnych tomach WSPK sporo również przykładów pożyczek starszych, często „odświeżanych” przez WSPK (po części zapewne na potrzeby literackiej kaszubszczyzny, na podstawie notowań we wcześniejszych słownikach), jak i leksemów proveniencji niemieckiej notowanych przez WSPK po raz pierwszy (jak np. *apliger*, *knal*, *lëzowac*, *penzjôrz*, *szicblacha*, *szpërplata*, *sztrojsel*, *tropòcyr*).

W tym kontekście dziwić nieco może tendencja do „spychania” niektórych uzualnych germanizmów przy podawaniu kaszubskich odpowiedników lematów WSPK:

Zauważyć więc można tendencję do zastępowania niemieckich zapożyczeń przez odpowiedniki rodzime czy neologizmy (np. w odpowiednikach hasła w *mig* czy *mknąc* brak – odpowiedniego jak się wydaje – kasz. *flot*). Dość ewidentny jest też proces umieszczania pożyczek niemieckich na dalszych miejscach przy podawaniu kaszubskich ekwiwalentów polskiego hasła wyrazowego (*sztël* jako trzeci, ew. odpowiednik ‘nieruchomo’; podobnie pod ‘odcinek, kawałek tkaniny, blachy, papieru itp. odcięty z większej całości’ *sztëk* jako ew. po *òdcynk*, *òdrzink*, *skrów(k)*, *dzél(ëk)*, *kawał*, *kawałk*, *òdstrzëżëna*) (Bartelik, 2020, s. 27).

W tomie IV proces ten zauważyć można przy szeroko poświadczonych *rëcht* (opisany jako *przest.*), *flész* (podany jako drugi), *flieger* (po *samòlot*), *sztřid* (jako piąty odpowiednik *scysja*; przy hasle *spór* szósty), *dërch* (jako piąty przy *na wskroś*, podobnie przy hasle *stale*).

Moim zdaniem tendencja ta doskonale ilustruje niebezpieczeństwo przywołane przez Krystynę Kleszczową (Kleszczowa, 2018). Spojrzenie na wyniki diachronicznych zmian językowych, a takimi bez wątpienia są determinowane kontaktem językowym zapożyczenia, z perspektywy synchronicznej, zwłaszcza w procesie standaryzacji, niesie ze sobą pewne ryzyko. Polega ono na intencjonalnym czy arbitralnym wyborze wariantów (co oczywiście w procesach kodyfikacyjnych jest po części uzasadnione), postrzeganych z punktu widzenia preskryptywnej synchronii jako formacje zbędne lub zgoła błędne, a które z punktu widzenia diachronii są w pełni uzasadnione. Tworzy to kilka – moim zdaniem dość istotnych – zagrożeń. Pierwsze z nich polega na doprowadzeniu do rozdźwięku między normą preskryptywną a deskryptywną (uzus).

W przypadku języków będących dopiero w toku kodyfikacji jest to zjawisko szczególnie widoczne. Brak szerszej akceptacji normy preskryptywnej skutkować może procesem odwrotnym do zamierzonego, czyli pozostaniem przy znanych, uzualnych wariantach.

Drugie z nich polega na niejednolitości i niekonsekwencji w traktowaniu pożyczek w WSPK. Zwrócić należy tu uwagę na widoczne, często nieuzasadnione, wskrzeszanie archaicznych, nieraz ograniczonych geograficznie wariantów (por. słowińskie *lészować* 'czytać') wobec braku zapożyczeń uzualnych. Nawet jeśli taki proces po części uzasadniony jest charakterem WSPK (w istocie jest to słownik historyczny, por. Treder, 2013), to w przypadku dzieła o charakterze normatywnym proces taki nie powinien mieć miejsca.

Podsumowanie i wnioski

Perspektywa synchroniczna od początku historii lingwistycznych badań kaszubszczyzny skupiała się przede wszystkim na rejestracji kaszubskiego słownictwa, co zaowocowało sporą liczbą słowników, zbiorów i opracowań. Perspektywa diachroniczna koncentrowała się zaś na określeniu i zbadaniu związków językowych kaszubszczyzny z pozostałym obszarem słowińskim. Często obie metodologie badań występowały równolegle, wzajemnie się uzupełniając.

Szczególne miejsce w historii badań kaszubszczyzny zajmuje Z. Stieber. Jego rolę warto podkreślać z wielu powodów. Po obaleniu twierdzenia o fonologicznym iloczacie kaszubskim skierował on uwagę zespołu AJK na synchroniczny i diachroniczny opis systemu językowego kaszubszczyzny, którą rozumiał jako specyficznie ukształtowane ogniwo łączące dawne dialekty lechickie z dialektami Polski lądowej (Popowska-Taborska, 2013, s. 60). Badania zespołu AJK bez wątpienia warte są kontynuacji, weryfikacji i uzupełnienia. Zebrany przez S. Ramuła, F. Lorentza, AJK, B. Sychtę i E. Gołąbka bogaty i zróżnicowany kaszubski materiał językowy zasługuje, jak wspomniano, na kompleksowe zbadanie w kontekście nowszych teorii i paradygmatów lingwistycznych, za pomocą rozwijanego w nich instrumentarium metodologicznego. Badania oparte na szerokiej podstawie teoretycznej bilingwalnych uwarunkowań kontaktów językowych mogą pozwolić na lepsze zrozumienie i zilustrowanie tak diachronicznych procesów rozwojowych, jak i synchronicznej specyfiki kaszubskiego obszaru językowego, który rozwijając się wewnętrznie, właściwie bezustannie pozostawał pod wpływem kontaktów językowych. W tak ukształtowanym materiale językowym odnaleźć można więc zarówno zachowane przez kaszubszczyznę peryferyczne archaizmy, jak i innowacje, które tworzą unikatowy wręcz korpus empiryczny:

[...] W bardzo odrębnej kaszubszczyźnie wpływ języka ogólnopolskiego działał również, jednak w stopniu o wiele słabszym niż we wnętrzu Polski. Tym samym nie mógł on zahamować wytwarzania się innowacji właściwych jednej lub dwóm wsiołom (Stieber, 1974, s. 251).

Dodatkowo kaszubski system językowy poddany jest ciągłym procesom kodyfikacji, które operując na zdyferencjonowanym zasobie kaszubszczyzny, muszą określić normę preskryptywną. Wspomniany wyżej rozdzźwięk pomiędzy uzusem a normą preskryptywną próbowano rozwiązać już w 2008 roku, wprowadzając dwie normy w kaszubszczyźnie: wzorcową (literacką) i regionalną (por. Bartelik, 2019c, wraz z dalszą literaturą). Przedstawione w tym artykule zagrożenia wynikające wprost z postrzegania wyników procesów diachronicznych przez synchronię trzeba sygnalizować i zarazem proponować ich rozwiązanie tak, by przyszła postać normy preskryptywnej mogła w pełni wykorzystać zasób systemu i mogła być najbliższa kaszubskiemu uzusowi językowemu.

Przedstawione tu dezyderaty badawcze nie wyczerpują oczywiście całego zakresu tematycznego przyszłych możliwych lingwistycznych badań kaszuboznawczych, ich celem było przede wszystkim podkreślenie potencjału eksplanacyjnego kaszubskiego korpusu językowego.

Skróty

AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (Stieber & Popowska-Taborska, 1964–1978).

POM – *Pomerania: Miesięcznik społeczno-kulturalny* (b.d.).

WSPK – *Wielki słownik polsko-kaszubski* (Gołąbek, 2012–2022).

Bibliografia

- Abraham, W. (2013). *Philologische Dialektologie und moderne Mikrovarietätsforschung*. W W. Abraham & E. Leiss (Red.), *Dialektologie in neuem Gewand: Zu Mikro-/Varietätenlinguistik, Sprachenvergleich und Universalgrammatik* (ss. 9–27). Helmut Buske Verlag GmbH.
- Abraham, W., Kątny, A., & Bartelik, P. (2022). Kashubian – its Middle Low German heritage as partial superstrate. *Glottology*, 13, 45–80. <https://doi.org/10.1515/glot-2022-2003>
- Augustyniak-Żmuda, G. (2020). Przełączanie kodów (*code switching*) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego mieszkających w regionie lubuskim. *Socjolingwistyka*, 34, 261–273. <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.34.16>
- Bakker, P., & Matras, Y. (Red.). (2013). *Contact languages: A comprehensive guide*. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9781614513711>
- Bartelik, P. (2018). Sprachkontaktinduzierte Grammatikalisierung am Beispiel des polnischen und kaschubischen Tempussystems. *Studia Germanica Posnaniensia*, 39, 7–34. <https://doi.org/10.14746/sgp.2018.39.02>
- Bartelik, P. (2019a). Zu einigen deutschen Lehnwörtern in dem „Grosswörterbuch Polnisch-Kaschubisch“ (Band 1: A–K) von Eugeniusz Gołąbek. W J. Wasiluk, M. Gierczyńska-Kolas, & G. Lisowska (Red.), *Międzynarodowy dyskurs filologiczny* (ss. 85–96). Wydawnictwo Naukowe AP w Słupsku.

- Bartelik, P. (2019b). Geschichte und Gegenwart der kaschubisch-polnisch-deutschen Sprachkontakte. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 75, 29–43. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.6610>
- Bartelik, P. (2019c). Zmiany językowe i kontakty językowe a system i norma (na przykładzie języka kaszubskiego). W M. L. Kotin (Red.), *Wortschätze und Sprachwelten: Beiträge zu Sprachtypologie, kontrastiver Wort- bzw. Wortschatzforschung und Pragmatik* (ss. 115–132). Peter Lang.
- Bartelik, P. (2020). Niemieckie zapożyczenia leksykalne w *Wielkim Słowniku Polsko-Kaszubskim* Eugeniusza Gołąbka (T. 2: L–O). W B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, & A. Piotrowska-Wojaczyk (Red.), *Język w regionie, region w języku* (T. 3, ss. 11–28). Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Bartelik, P. (2023). Zu den sog. *nonce loans* und *code switching* – dargestellt am Beispiel des Kaschubischen. (w druku).
- Bidese, E. (2023). *Sprachkontakt generativ: Eine Untersuchung kontakbedingten syntaktischen Wandles im Zimbrischen*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110765014>
- Boryś, W., & Popowska-Taborska, H. (1994–2010). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* (T. 1–6). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Ceynowa, F. (1843). Die Germanisierung der Kaschuben. *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, 4, 243–247.
- Ceynowa, F. (1850). Wuvogj nad mówą kaszubską. W F. Ceynowa, *Trze rosprave przez Stanji-sława wóros Kile słow wo Kaszebach e jich zemji przez Wojkasena* (ss. 38–46). Kraków.
- Ceynowa, F. (1998). *Kurze Betrachtungen über die kaschubische Sprache, als Entwurf zur Grammatik* (A. D. Duličenko & W. Lehfeldt, Red.). Vandenhoeck & Ruprecht. (Oryginalna praca opublikowana 1848–1861).
- Cybulski, M. (2014). Standaryzacja kaszubszczyzny – zakres, historia, przykłady. *Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego*, 8, 237–249.
- Cybulski, M. (2022). Co to znaczy standarizowac kaszëbsczi jãzëk? *Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego*, 16, 394–400.
- Głuszkowski, M. (2015). Typy przełączania kodów w społeczności polskich emigrantów na Syberii – mieszkańców wsi Wierszyna koło Irkucka. W B. Kodzis & M. Giej (Red.), *Słowianie na emigracji: Literatura – kultura – język* (ss. 551–560). Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu.
- Głuszkowski, M. (2018). Mieszanie kodów w kontaktach języków blisko spokrewnionych. W Z. Greń (Red.), *Z polskich studiów slawistycznych: T. 2. Językoznawstwo: Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018* (ss. 41–50). Wydawnictwo Akademii Nauk w Raciborzu.
- Gołąbek, E. (2006). Kaszëbsczi słowôrz normatiwny w przërównanim ze słowôrzama A. Labudë i J. Trepczika: Rozmajité tipë lëteracczi kaszëbiznë: Ûprocëmniënië sã do mówny nalecëznë pòlszczi i niemiecczi. *Acta Cassubiana*, 8, 172–192.
- Gołąbek, E. (2012–2022). *Wielki słownik polsko-kaszubski* [WSPK]. Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Hinze, F. (1965). *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)* [H]. Akademie Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783112758458>
- Höder, S. (2012). Multilingual constructions: A diasystematic approach to common structures. W K. Braunmüller & C. Gabriel (Red.), *Multilingual individuals and multilingual societies* (ss. 241–257). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hsm.13.17hod>

- Höder, S. (2014). Convergence vs. divergence from a diasystematic perspective. W K. Braunnüller, S. Höder, & K. Kühl (Red.), *Stability and divergence in language contact: Factors and mechanisms* (ss. 39–63). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/silv.16.03hod>
- Jocz, L. (2011). Wpływ fonetyczny i fonologiczny języka niemieckiego na łużycczyzną i kaszubszczyzną w kontekście słowiańskim: Wybrane aspekty na tle porównawczym. *Acta Cassubiana*, 13, 67–84.
- Jocz, L. (2012). Wpływ fonetyczny i fonologiczny języka niemieckiego na łużycczyzną i kaszubszczyzną w kontekście słowiańskim: Wybrane aspekty na tle porównawczym (Cz. 2). *Acta Cassubiana*, 14, 39–52.
- Jocz, L. (2018). *Gramatika kaszëbszczégò jãzëka* H. Makurat oczami fonetyka [Recenzja książki *Gramatika kaszëbszczégò jãzëka*, H. Makurat]. *Studia – konteksty pogranicza*, 2, 149–173.
- Jocz, L. (2019). *Gramatika kaszëbszczégò jãzëka* Hanny Makurat – głos w dyskusji. *Slavia Occidentalis*, 76(1), 49–67. <https://doi.org/10.14746/so.2019.76.3>
- Jocz, L. (2021). *The Kashubian dialect of Bór and Jastarnia: The consonant system*. Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim.
- Jocz, M. (2021). *Kaszubska grzeczność językowa* [Rozprawa doktorska]. Uniwersytet Gdański. Pobrano 6 lutego 2025, z https://bg.ug.edu.pl/sites/default/files/_nodes/strona-biblioteka/107827/files/rozprawa_doktorska_marika_jocz.pdf
- Kleszczowa, K. (2018). Terminy wobec przemian kategorii gramatycznych. W T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, & O. Ziółkowska (Red.), *Staropolskie Spotkania Językoznawcze 3: Terminy w językoznawstwie synchronicznym i diachronicznym* (ss. 49–59). Wydawnictwo Rys.
- Kosecka, J. (2021). *Palatalization processes in Kashubian from the perspective of Lexical Phonology and Optimality Theory* [Rozprawa doktorska]. Uniwersytet Warszawski. Pobrano 6 lutego 2025, z https://ia.uw.edu.pl/fileadmin/ilustracje/dokumenty/2021/Palatalization_processes_in_Kashubian_from_the_perspective_of_Lexical_Phonology_and_Optimality_Theory_Justyna_Kosecka.pdf
- Lorentz, F. (1903). *Slovinzische Grammatik*. Imperatorskaia Akademia Nauk.
- Lorentz, F. (1908–1912). *Slovinzisches Wörterbuch*. Imperatorskaia Akademia Nauk.
- Lorentz, F. (1919). *Kaschubische Grammatik*. T. Chr. Weicher.
- Lorentz, F. (1925). *Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache*. De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783111727950>
- Lorentz, F. (1927). *Gramatyka pomorska* (Z. 1–8, 1. wyd.). Wydawnictwo Ossolineum.
- Lorentz, F. (1958). *Pomoranisches Wörterbuch: T. 1. A–P*. Akademie-Verlag.
- Makurat, H. (2007). Bilingwizm na kaszubskim obszarze językowym. *Biuletyn Rady Języka Kaszubskiego*, 1, 97–104.
- Makurat, H. (2014a). *Interferencjowé przejinaczi w gôdce bilingwalny społëznë Kaszub*. Instytut Kaszubski.
- Makurat, H. (2014b). Interferencje gwar kaszubskich w polszczyźnie w zakresie fleksji werbalnej obserwowane u osób bilingwalnych. *Prace Językoznawcze*, 16(4), 67–79.
- Makurat, H. (2016). *Gramatika kaszëbszczégò jãzëka*. Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Matras, Y. (1998). Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. *Linguistics*, 36(2), 281–331. <https://doi.org/10.1515/ling.1998.36.2.281>

- Matras, Y. (2000). Fusion and the cognitive basis for bilingual discourse markers. *International Journal of Bilingualism*, 4, 505–528. <https://doi.org/10.1177/13670069000040040701>
- Matras, Y. (2012). An activity-oriented approach to contact-induced language change. W C. Chamoreau & I. Léglise (Red.), *Dynamics of contact-induced language change* (ss. 17–52). De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110271430.17>
- Matras, Y. (2020). *Language contact*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108333955>
- Mika, T. (2020). Przenoszenie terminów i procedur badawczych pomiędzy językoznawstwem synchronicznym i diachronicznym. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 76, 231–242. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0014.6676>
- Mrongowiusz, K. C. (1823). *Słownik niemiecko-polski = Deutsch-polnisches Handwörterbuch nach Adelung und Linde*. Danssig in der Ulbertischen Buch.
- Muysken, P. (1997). Code-switching processes: Alternation, insertion, congruent lexicalization. W M. Pütz (Red.), *Language choices: Conditions, constraints, and consequences* (ss. 361–381). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/impact.1.25muy>
- Muysken, P. (2000). *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge University Press.
- Onysko, A. (2007). *Anglicisms in German: Borrowing, lexical productivity, and written codeswitching*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110912173>
- Pomerania: *Miesięcznik społeczno-kulturalny* [POM]. (b.d.). Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie; Zarząd Główny.
- Pomierska, J. (2019). Odpowiednie dać rzeczy słowo: Przysłowia kaszubskie a wspólne dziedzictwo zachodniosłowiańskie. *Zeszyty Łużyckie*, 53, 85–110.
- Pomierska, J., & Stanulewicz, D. (2019). Tworzenie korpusu języka kaszubskiego – dostępne źródła zdigitalizowanych tekstów. *Acta Cassubiana*, 21, 159–178.
- Popowska-Taborska, H. (1963). *Centralne zagadnienie wokalizmu kaszubskiego: Zmiana ę > i oraz ĭ, ŷ, ů > a*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Popowska-Taborska, H. (1998). Kaszubskie materiały leksykalne w słownikach Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza. W H. Popowska-Taborska, *Szkice z kaszubszczyzny: Leksyka: Zabytki: Kontakty językowe*. Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Popowska-Taborska, H. (2004). Pięćdziesiąt lat badań kaszuboznawczych w Polskiej Akademii Nauk. *Acta Cassubiana*, 6, 279–291.
- Popowska-Taborska, H. (2006). Szymon Krofej i Michał Pontanus – niełatwa kwestia autorstwa kaszubskich zabytków. W H. Popowska-Taborska, *Szkice z kaszubszczyzny: Dzieje badań: Dzieje języka: Zabytki: Etymologie* (ss. 305–315). Instytut Kaszubski.
- Popowska-Taborska, H. (2013). Badacz dialektów kaszubskich i inicjator prac nad Atlasem językowym kaszubszczyzny. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały i wspomnienia* (ss. 59–69). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Popowska-Taborska, H., & Boryś, W. (1996). *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*. Instytut Slawistyki PAN.
- Ramult, R. (2003). *Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego* (scalił i znormalizował J. Treder) [R]. Oficyna Czeć. (Oryginalna praca opublikowana 1893).
- Siatkowski, J. (2013). Zdzisław Stieber – życiorys naukowy. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały i wspomnienia* (ss. 15–33). Instytut

- Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Stapert, E. (2013, wrzesień 26). *Contact-induced change in Dolgan: An investigation into the role of linguistic data for the reconstruction of a people's (pre)history*. Pobrano 6 lutego 2025, z <https://hdl.handle.net/1887/21798>.
- Stieber, Z. (1950). Zagadnienie iloczasu kaszubskiego. *Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU*, 1950, 503–509.
- Stieber, Z. (1954). Stosunek kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej. W Z. Stieber (Red.), *Konferencja pomorska 1954: Prace językoznawcze* (ss. 37–48). PWN.
- Stieber, Z. (1974). *Świat językowy Słowian*. PWN.
- Stieber, Z., & Popowska-Taborska, H. (Red.). (1964–1978). *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* [AJK] (T. 1–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (T. 1–7) [S]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Thomason, S., & Kaufman, T. (1988). *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520912793>
- Treder, J. (2003). „Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego” jako słownik... praktyczny. W S. Ramułt, *Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego: Scalił i znormalizował Jerzy Treder według wydań Akademii Umiejętności z roku 1893 i Polskiej Akademii Umiejętności z roku 1993* (ss. 7–17). Oficyna Czac.
- Treder, J. (2005). *Historia kaszubszczyzny literackiej: Studia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Treder, J. (Red.). (2006). *Język kaszubski: Poradnik encyklopedyczny* (2. wyd., poprawione i poszerzone). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Treder, J. (2013). Przeznaczenie, zawartość słownika i sposób opracowania. W E. Gołąbek, *Wielki słownik polsko-kaszubski* (T. 1, ss. 7–18). Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. Linguistic Circle of New York.

Diachronia i synchronia w badaniach nad kaszubszczyzną

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest zagadnieniom udziału diachronii i synchronii w historycznych i współczesnych badaniach języka kaszubskiego. Jego głównym celem jest ukazanie potencjału badawczego kaszubskiego materiału językowego, który posłużyć może do zilustrowania wielu nowszych teorii lingwistycznych. Naszkicowane tu główne założenia teorii kontaktów językowych i procesów przełączania kodów (*code switching*) zostały wstępnie skonfrontowane z materiałem leksykalnym o charakterze diachronicznym i synchronicznym. Sformułowane dezyderaty badawcze mogą zaś posłużyć do dalszych, pogłębionych badań tak diachronicznej, jak i synchronicznej warstwy kaszubskiego korpusu językowego.

Słowa kluczowe: kontakty językowe; teoria kontaktów językowych; standaryzacja; język kaszubski

Diachrony and Synchrony in Research on the Kashubian Language

Summary

This article is devoted to the issue of the role of diachrony and synchrony in historical and contemporary research on the Kashubian language. Its main goal is to show the research potential of Kashubian linguistic material, which can be used to illustrate many new linguistic theories. The study outlines the main assumptions of the theory of language contact and code switching processes and matches them, in introductory terms, with diachronic and synchronic lexical material. The research desiderata identified in the article can be used for further, in-depth research on both the diachronic and synchronic layers of the Kashubian linguistic corpus.

Keywords: language contact; theory of language contact; codification; Kashubian language

Irena Jaros
Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
Uniwersytet Łódzki, Łódź
<https://orcid.org/0000-0001-6397-5890>
irena.jaros@uni.lodz.pl

PRZYDATNOŚĆ MATERIAŁÓW ZDZISŁAWA STIEBERA W BADANIACH GWAR SIERADZKICH I ŁĘCZYCKICH

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku położony w centralnej Polsce, w dorzeczu Warty i Pilicy, teren historycznej ziemi łęczycko-sieradzkiej i wieluńskiej, dawnych województw sieradzkiego i łęczyckiego¹, stał się przedmiotem zainteresowania dialektologów skupionych wokół Kazimierza Nitscha. Obszar ten już wtedy jawił się jako wielce interesujący – znajdował się między czterema dzielnicami Polski: Wielkopolską, Małopolską, Mazowszem i Śląskiem i występowały na nim cechy gwarowe o różnym pochodzeniu. Sam twórca polskiej dialektologii na łamach „Rocznika Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego” z roku 1929/30 w artykule pt. *O atlas językowy województwa łódzkiego* uzasadniał potrzebę opracowania tego dzieła oraz kreślił plan prac eksploracyjnych. Pisał m.in.:

Sieradzkie i Łęczyckie przedstawia [...] teren w obrębie Polski jeden z najbardziej przejściowych, na pozór z bardzo zatartymi właściwościami pierwotnego języka. Ale za to z tego właśnie [...] powodu wielkie obiecuje rezultaty. Nie ulega bowiem wątpliwości, że małe jego zróżniczkowanie, brak uderzających ciekawych dialektyzmów [...] są tylko pozorne: umiejętne zebranie obfitego materiału na pewno

¹ Status tych terenów był wielokrotnie przedmiotem zainteresowania historyków, szczególnie historyków osadnictwa, archeologów oraz językoznawców. Jak wynika z ustaleń Stanisława Arnolda i Stanisława Zajączkowskiego (Arnold, 1927; Zajączkowski, 1951), jednostki terytorialne określane dziś jako ziemia łęczycka i ziemia sieradzka powstały z podziału Księstwa Łęczyckiego w latach 1260–1264 w wyniku walki dynastycznej pomiędzy Kazimierzem, księciem kujawskim i łęczyckim, a jego synem Leszkiem Czarnym. Granica pomiędzy dwoma księstwami opierała się na biegu rzek Wolborzy i Wolborki oraz Neru, aż do jego ujścia do Warty (Zajączkowski, 1951, ss. 55, 57). W granicach księstwa sieradzkiego, późniejszej ziemi sieradzkiej, nie znalazła się kasztelania rudzka, odpowiadająca ziemi wieluńskiej, która wprawdzie należała później do województwa sieradzkiego, ale „w ciągu XIII i z początkiem XIV w. nie pozostawała [...] w żadnej łączności z [...] ziemią sieradzką” (Zajączkowski, 1951, ss. 12–13), oraz kasztelanie zapiliczne (Żarnów, Skrzynno i Małogoszcz), które około 1240 roku weszły w skład dzielnicy sandomierskiej.

wydobędzie skarby, tym droższe, że nowoczesne życie coraz bardziej je zacierą, że to co dziś jeszcze jest do zdobycia, zwłaszcza tutaj, może nim nie być już za lat kilka. [...] Przygotowany badacz „eksplorator”, jak go w takich przedsięwzięciach nazywają na Zachodzie, znajdzie się bez trudu, do wykonania planu potrzeba tylko środków finansowych i organizacji (Nitsch, 1958/1929/30, ss. 234–235).

W celu realizacji tego planu z inicjatywy łódzkiego oddziału Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego i łódzkiego koła Polskiego Towarzystwa Historycznego została powołana „Komisja dla atlasu językowego województwa łódzkiego”. K. Nitsch zaproponował rolę eksploratora swojemu uczniowi, wtedy jeszcze doktorowi Zdzisławowi Stieberowi, który od września 1930 roku do czerwca roku 1931 na podstawie liczącego 500 pytań kwestionariusza, obejmującego zagadnienia fonetyczne, morfologiczne i leksykalne, zgromadził dane językowe w 42 punktach położonych na terenie historycznych ziem: łączyckiej, sieradzkiej oraz graniczącej z nią od południowego zachodu ziemi wieluńskiej. Stały się one później podstawą napisanej przez Z. Stieberta pracy pt. *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łączyckiego i sieradzkiego z 8 mapami*, opublikowanej w 1933 roku w Krakowie, nakładem Polskiej Akademii Umiejętności w serii „Monografie Polskich Cech Gwarowych nr 6”.

W krótkim wstępie do tego opracowania autor pisze:

Nabyte [...] dane pozwalają zorientować się zupełnie dobrze w charakterze gwar tych, tak mało dotychczas opracowanych okolic, a również w zagadnieniu stosunku gwar łączycko-sieradzkich do gwar głównych dzielnic Polski: Wielkopolski, Śląska, Małopolski i Mazowsza (Stieber, 1933, s. V).

Zgromadzony materiał pozwolił scharakteryzować badany obszar pod kątem wpływów otaczających go zespołów dialektalnych. Z. Stieber omówił w poświęconych im rozdziałach cechy małopolskie i małopolsko-śląskie (rozdz. II), cechy wielkopolskie i wielkopolsko-śląskie (rozdz. V), cechy mazowieckie (rozdz. VI), cechy śląskie w Wieluńskim (rozdz. III). Osobno przedstawił, uznane za „najznamienniejszą cechę dialektu małopolskiego”, przejście *-ch* w *-k* (rozdz. I) oraz wymowę samogłosek nosowych z zachowanymi wyspami beznosówkowej wymowy oraz przykładami wtórnej nosowości, np. *krynt*, *tompola* (rozdz. IV). Prezentowane w sposób opisowy zagadnienia zostały również przedstawione na 8 mapach o charakterze izoglosowo-punktowym. Ponieważ są to najstarsze dane językowe z tego terenu, jakimi dysponujemy, okazały się one niezwykle przydatne do późniejszych badań gwar łączycko-sieradzkich, podejmowanych przede wszystkim przez pracowników łódzkiego ośrodka akademickiego.

Do podstawowych problemów, których badanie zostało na tym terenie zainicjowane przez Z. Stieberta, należy wskazanie najdalszych zasięgów poszczególnych cech dialektalnych oraz określenie statusu gwar łączycko-sieradzkich, ich przynależności dialektalnej. Z. Stieber na podstawie zasięgu przejścia *-ch* w *-k* (Stieber, 1933, s. 51, mapa 1) wnioskował o prymarnej przynależności tych terenów do Małopolski. Tak pisał we *Wnioskach*:

Związek tej części z Małopolską nie ulega wątpliwości, skoro wszędzie tu główna cecha małopolska tj. $-k < -ch$, zachowana albo całkiem dobrze, albo przynajmniej w drobnych, ale niewątpliwych resztkach (Stieber, 1933, s. 51).

I dalej:

Przeszłość językową Sieradzkiego można sobie wyobrazić w ten mniej więcej sposób: niegdyś musiał to być kraj językowo w zasadzie małopolski (Stieber, 1933, s. 52).

Większą trudność sprawiło autorowi wnioskowanie na temat przeszłości Łęczyckiego. Wyrażał przekonanie o późnej kolonizacji mazowieckiej tego obszaru oraz jeszcze późniejszej wielkopolskiej, której dowodem miało być występowanie wielkopolskiej wymowy samogłosek nosowych oraz wielkopolskiej leksyki na całym terenie Łęczycko-Sieradzkiego. Z. Stieber, skłaniając się do wniosku o małopolskim podłożu tych gwar, nawiązywał do wcześniejszej koncepcji K. Nitscha, który uważał gwary łęczycko-sieradzkie za małopolskie ze względu na występujące w nich mazurzenie, co z kolei wynikało z przyjęcia przez niego tezy o prehistorycznym pochodzeniu tego zjawiska.

Materiał z gwar łęczycko-sieradzkich, zgromadzony przez Z. Stieberta w 42 notatnikach, został przekazany pracowni słownikowej Polskiej Akademii Umiejętności, a po II wojnie światowej został wykorzystany w *Małym atlasie gwar polskich* (MAGP), wydawanym w latach 1957–1970². Z informacji zamieszczonej w komentarzu do pierwszego tomu *Atlasu* wynika, że – w odróżnieniu od *Izoglos* – gdzie zebrane dane językowe zostały wykorzystane tylko częściowo, w MAGP „wykorzystuje się, w miarę potrzeby” cały materiał (MAGP, t. 1, cz. II, s. LXXI).

Nie był to jedyny sposób wykorzystania danych zapisanych przez Z. Stieberta na tym terenie. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku łódzcy dialektolodzy ponownie podjęli się eksploracji gwar na terenie historycznej ziemi łęczyckiej i sieradzkiej w związku z planowaną budową Bełchatowskiego Okręgu Przemysłowego. Powstałe na ich podstawie monografie obejmowały fragmentarycznie badany teren. Gwarami sieradzkimi bez dawnej ziemi wieluńskiej zajęła się Maria Kamińska (zob. Kamińska, 1968), gwarami łęczyckimi zaś Anna Strokowska (Strokowska, 1978).

Eksploracja na terenie Sieradzkiego odbyła się w latach 1964–1966 w 30 wsiach – punktach głównych oraz w kilku dodatkowych, w których wcześniej nie prowadzono badań dialektologicznych. Podstawą gromadzenia materiału był kwestionariusz Karola Dejny do badań gwar województwa kieleckiego, uzupełniony niektórymi pytaniami z kwestionariusza zastosowanego trzydzieści lat wcześniej przez Z. Stieberta. Łącznie zadano w każdej miejscowości zestaw 1200 pytań (Kamińska, 1968, ss. 8–9). Głównym celem M. Kamińskiej był nie sam „opis stanu gwar ze specjalnym uwzględnieniem zbieżności oraz

² Punkty łęczycko-sieradzkie oznaczono na mapach MAGP wielką literą Ł.

różnic rysujących się w [...] materiale wobec dotychczasowych danych opublikowanych w *Izoglosach* prof. Stieberta oraz w *Atlasie gwar województwa kieleckiego* prof. K. Dejny" (Kamińska 1968, s. 9), ale przede wszystkim „prześledzenie tych cech gwar Polski centralnej, które mogą rzucić światło na pierwotną przynależność tego terenu do określonego dialektu, uchwycenie zasięgów właściwości szerzących się z terenów sąsiednich" (Kamińska, 1968, s. 9).

Analiza danych językowych zgromadzonych po niespełna 30 latach na tym samym terenie wykazała dużą zgodność ze stanem wcześniejszym, zarejestrowanym we wsiach sieradzkich przez Z. Stieberta. Dokonane przez M. Kamińską zestawienia odpowiednich cech językowych z jednej strony wskazały szereg form, które uległy w ciągu trzech dziesięcioleci regresowi, np. metateza grupy *kt* na *tk* w *tko*, z drugiej zaś zweryfikowały zasięgi niektórych cech w stosunku do tych zamieszczonych w *Izoglosach*, np. przejścia wygłosowego *-ch* w *-k* w formach fleksyjnych typu *na rękak*, podwojenie *s* w wyrazie *wiśśeluch*. Badania te potwierdziły przypuszczenie Z. Stieberta nt. wyspowego występowania beznosówkowej wymowy na północnym wschodzie Sieradzkiego (Kamińska, 1968, ss. 135–136).

M. Kamińska napotkała nieliczne formy niezanotowane w *Izoglosach*, choć poświadczają one występowanie ważnych cech małopolskich, związanych z wymianą wygłosowego *-ch* w *-k* w nom. sg. rzeczowników *duk*, *grzek* oraz *-ch* w *-f* w formach fleksyjnych, np. *na nogaf* czy *tyf*, *dobryf* (Kamińska, 1968, s. 137). Analiza porównawcza danych zgromadzonych przez Z. Stieberta i M. Kamińską uwypukliła tendencje, które pojawiły się w ewolucji badanych gwar. Autorka *Gwar Polski centralnej* wskazała ekspansywność zjawisk morfologicznych, zwłaszcza pochodzenia mazowieckiego, oraz wycofywanie się zaś zjawisk fonetycznych pochodzenia wielkopolskiego (Kamińska, 1968, s. 138).

Maria Kamińska podjęła próbę ponownego określenia pierwotnej przynależności dialektalnej omawianych gwar. Swoje ustalenia oparła jednak nie tylko na analizie danych językowych pochodzących z eksploracji terenowej, ale również na danych wydobytych z materiałów historycznych, z szesnastoi siedemnastowiecznych zapisów w księgach grodzkich i wójtowskich miejscowości z terenu Sieradzkiego oraz na analizie nazw miejscowych. Wnioski przedstawiła w dość obszernym rozdziale swojej monografii *Cechy dialektalne wyznaczające obraz gwar sieradzkich w przeszłości*, w którym z dużą wnikliwością rozpatruje argumenty przemawiające za wielkopolskim lub małopolskim substratem badanych gwar (Kamińska, 1968, ss. 128–131), wskazuje także innowacje pochodzenia mazowieckiego, docierające tu z północnego wschodu. Swoje przekonujące dociekania konkluduje stwierdzeniem:

Wymienione tu cechy językowe o rozmaitych zasięgach geograficznych tak zatarły pierwotny obraz dialektalny, że trudno go dziś odczytać. Z dużym prawdopodobieństwem można jednak przypuszczać, że Sieradzkie było terenem, gdzie w najwcześniejszej fazie rozwojowej języka polskiego dokonały się te same innowacje, które cechują Wielkopolskę (Kamińska, 1968, s. 132).

Na podstawie danych językowych – współczesnych i historycznych – przychyli się do poglądu na temat przejściowego charakteru badanych gwar, za którym kilka lat wcześniej opowiadał się K. Dejna w artykule pt. *Z zagadnień podziału dialektalnego Polski* (Dejna, 1966).

Praca autorstwa Anny Strokowskiej pt. *Pogranicze językowe wielkopolsko-mazowieckie* (Strokowska, 1978) w mniejszym stopniu wykorzystuje dane językowe zamieszczone przez Z. Stieberta w *Izoglosach*, ponieważ teren badań ww. pogranicza obejmuje tylko siedem punktów-wsi położonych na terenie dawnego Łęczyckiego na północ i zachód od Łodzi. W *Pograniczu językowym wielkopolsko-mazowieckim* odnajdujemy jednak pewne informacje dotyczące zmian zasięgów występowania niektórych cech w porównaniu z danymi na temat tego obszaru zaprezentowanymi w *Izoglosach* lub w MAGP. Badania A. Strokowskiej potwierdzają występowanie części zanotowanych w latach trzydziestych zjawisk językowych, np. braku beznosówkowej wymowy w Łęczyckiem (Strokowska, 1978, s. 131). Ważne są szczególnie uściślenia dotyczące śladowego występowania przejścia wygłosowego *-ch* w *-k* w formach fleksyjnych na obszarze położonym na północ od Łęczycy, gdzie Stieber ich nie notował (Strokowska, 1978, s. 190). Podobnie jak M. Kamińska autorka *Pogranicza językowego* poświęca sporo miejsca problemowi przynależności dialektalnej gwar dawnej ziemi łęczyckiej. Zwraca uwagę na małe nasycenie gwar łęczyckich typowymi cechami małopolskimi, w większości wytworzonymi w polszczyźnie późno, i opowiada się za wielkopolskim substratem językowym³.

Materiał zgromadzony przez Z. Stieberta ponownie stał się przydatny w badaniach dialektalnych w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Zgodnie z założeniami organizacji badań do tzw. wielkiego *Atlasu gwar polskich* (Dejna, 1988) dane te zostały wykorzystane albo jako uzupełnienie niepełnych odpowiedzi na pytania kwestionariusza do AGP, pozyskanych podczas współczesnej eksploracji, albo jako tło porównawcze, pomagające w zaobserwowaniu kierunków zmian zachodzących w gwarach. Plan organizacji gromadzenia i opracowania materiałów, przedstawiony w 1988 roku przez K. Dejnę (Dejna, 1988), zakładał tworzenie regionalnych atlasów czy też monografii gwarowych na podstawie materiału zgromadzonego przez poszczególnych badaczy w ramach prac nad AGP. Ostatecznie obok tomów tzw. wielkiego *Atlasu gwar polskich* (AGP) obejmujących teren dawnej ziemi łęczycko-sieradzkiej, czyli t. 1. *Małopolska* (Dejna, 1998) i t. 3. *Śląsk* (Dejna & Gala, 2001), gdzie zostały wykorzystane dane przedstawione na mapach MAGP, powstały dwie prace, których autorzy wyzyskali materiały gromadzone przez Z. Stieberta. Przede wszystkim jest to dwutomowe opracowanie Sławomira Gali pt. *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe*, zawierające 200 syntetycznych map problemowych (Gala, 1994, Cz. 1), opatrzonych wyczerpującymi komentarzami (Gala, 1994, Cz. 2). Teren będący przedmiotem opracowania kartograficznego

³ Zob. cytat „Łęczyckie [...], jak się wydaje, później niż Sieradzkie objęte zostało przez żywioł językowy Małopolski” (Strokowska, 1978, s. 250).

obejmował obszar między Ostrzeszowem, Opoczmem, Działoszycami, Dąbrową Górniczą i Kędzierzynem, w tym część Wieluńskiego i Sieradzkiego. Materiał gwarowy był gromadzony w latach 1986–1989 według siatki i na podstawie kwestionariusza *Atlasu gwar polskich* (Dejna, 1987). We wstępie do opracowania S. Gala informuje o wykorzystaniu danych starszych, m.in. pochodzących z *Izoglos* Z. Stiebera, w następujący sposób:

Materiały starsze zostały przyporządkowane lokalizacji punktów AGP tak, że danemu punktowi AGP przypisano materiały zlokalizowane na mapach źródeł starszych w promieniu do 10 km (Gala, 1994, Cz. 1, s. 8).

Tym samym do opracowania map dotyczących pogranicza małopolsko-śląsko-wielkopolskiego zostały wykorzystane materiały z 7 punktów spośród 43 wskazanych w *Izoglosach*. Większość z nich została przyporządkowana trzem punktom AGP (366, 370, 371) położonym na terenie Wieluńskiego (punkty *Izoglos*: 22, 28, 29, 36) oraz dwóm (372, 746) z terenu południowej części Sieradzkiego (punkty *Izoglos*: 7, 13, 14). S. Gala na 13 mapach (39, 40, 45, 73, 75, 77, 79, 95, 116, 117, 119, 122, 136) swojego opracowania zamieścił odsyłacze do starszych danych pochodzących z *Izoglos*, przede wszystkim do map z dzieła Z. Stiebera, stanowiących ilustracje opisu gwar.

Drugą pracą powstałą w ramach realizacji AGP, w której wyzyskano dane pochodzące z pracy Z. Stiebera, jest wydana w 2008 roku monografia Renaty Marciniak pt. *Gwary łowickie dawniej i dziś na tle innych gwar polskich* (Marciniak, 2008). Podstawą tego opracowania stały się dane językowe pozyskane zgodnie z zasadami badań do AGP w latach 1988–1999 w 23 punktach położonych na obszarze Łowickiego. Dwóm z nich (575 Pniewo i 710 Kaletnik) przyporządkowano pobliskie wsie Bedlno i Stary Redzeń (punkty 8, 2 *Izoglos*), eksplorowane przez Z. Stiebera w latach trzydziestych XX wieku. Celem wykorzystania starszych materiałów przez R. Marciniak było przede wszystkim uzupełnienie gromadzonych współcześnie danych (Marciniak, 2008, s. 9). W pracy odnajdujemy również odniesienia do dawnego stanu niektórych zjawisk językowych, np. beznosówkowej wymowy w Łowickiem (zob. Marciniak, 2008, ss. 96–97), także w kontekście prezentowania zjawiska wtórnej nosowości (Marciniak, 2008, s. 103).

Zgromadzone na początku lat trzydziestych materiały gwarowe z terenu dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego posłużyły Z. Stieberowi do przedstawienia stosunków językowych panujących na tym terenie, związanych z jego położeniem między czterema wielkimi dzielnicami Polski. Znaczenie zebranych w sposób systematyczny, porównywalnych danych z 42 punktów-wsi jest nie do przecenienia. Zarówno materiały, jak i powstała na ich podstawie praca (Stieber, 1933) stały się na kolejne dziesięciolecia inspiracją do badań gwarowych dla wielu dialektologów, skupiających się w swojej działalności naukowej na centralnej Polsce. Ich zainteresowanie wzbudził przede wszystkim problem ewolucji systemów gwarowych,

które pod wpływem polszczyzny ogólnej ulegają daleko idącej niwelacji oraz rozstrzygnięcie sygnalizowanej przez Z. Stieberta zagadki prymarnej przynależności dialektalnej gwar łęczyckich i sieradzkich. Późniejsze badania prowadzone przez łódzkich językoznawców, którzy do rozstrzygnięcia tego dylematu wykorzystali filologiczne dane historyczne oraz informacje z zakresu historii osadnictwa, ustalenia archeologów i geografów, potwierdziły przejściowy charakter tych gwar oraz dostarczyły argumentów za ich wielkopolską genezą.

Skróty

AGP – *Atlas gwar polskich* (T. 1–4) (Dejna, 1988; Dejna i in., 2000; Dejna, Gala, 2001; Dejna, 2002).

MAGP – *Mały atlas gwar polskich* (T. 1–13) (Nitsch, 1957–1970).

Bibliografia

- Arnold, S. (1927). *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII–XIII)*. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Dejna, K. (1966). Z zagadnień podziału dialektalnego Polski. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 12, 5–21.
- Dejna, K. (1987). *Atlas gwar polskich: Kwestionariusz-notatnik*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Dejna, K. (1988). Założenia organizacji badań przygotowawczych do opracowania Atlasu gwar polskich. *Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 42(7). Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Dejna, K. (1998). *Atlas gwar polskich: T. 1. Małopolska* [AGP]. Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Dejna, K. (2002). *Atlas gwar polskich: T. 4. Wielkopolska, Kaszuby* [AGP]. Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Dejna, K., & Gala, S. (2001). *Atlas gwar polskich: T. 3. Śląsk* [AGP]. Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A., & Czyżewski, F. (2000). *Atlas gwar polskich: T. 2. Mazowsze* [AGP]. Upowszechnianie Nauki – Oświata „UN-O”.
- Gala, S. (1994). *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe* (Cz. 1–2). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kamińska, M. (1968). *Gwary Polski centralnej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Marciniak, R. (2008). *Gwary łowickie dawniej i dziś na tle innych gwar polskich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Nitsch, K. (1958). O atlas językowy województwa łódzkiego. W K. Nitsch. *Wybór pism polonistycznych: T. 4. Pisma dialektologiczne* (ss. 231–235). Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo. (Oryginalna praca opublikowana 1929/30).
- Nitsch, K. (Oprac.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich* (T. 1–13) [MAGP]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

- Stieber, Z. (1933). *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Strokowska, A. (1978). *Pogranicze językowe wielkopolsko-mazowieckie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zajączkowski, S. (1951). *Studia nad terytorialnym formowaniem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Przydatność materiałów Zdzisława Stiebera w badaniach gwar sieradzkich i łęczyckich

Streszczenie

W latach trzydziestych XX wieku Zdzisław Stieber zgromadził materiał gwarowy z terenu dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego. Wykorzystał go do stworzenia językowej charakterystyki obszaru, położonego w centralnej Polsce między czterema dialektami. Ponieważ są to najstarsze dane językowe z tego terenu, okazały się one przydatne do późniejszych badań gwar łęczycko-sieradzkich, prowadzonych przez pracowników Uniwersytetu Łódzkiego. W pracach Marii Kamińskiej, Anny Strokowskiej, Karola Dejny, Sławomira Gali, Renaty Marciniak stały się one podstawą opisu rezultatów ewolucji badanych gwar oraz określenia ich dialektalnej przynależności. Badania te potwierdziły przejściowy charakter gwar łęczycko-sieradzkich oraz dostarczyły argumentów za ich wielkopolską genezą.

Słowa kluczowe: językoznawstwo; dialektologia; gwary sieradzkie i łęczyckie

The Usefulness of Zdzisław Stieber's Materials in Research on the Sieradz and Łęczyca Dialects

Summary

In the 1930s, Zdzisław Stieber collected dialectal material from the area of the historical voivodships of Łęczyca and Sieradz, which he used for its linguistic description; the area is located in central Poland, between four dialects. Considering that these are the oldest linguistic data from this part of the country, they proved useful for later research on the local dialects of the Łęczyca and Sieradz regions, conducted by scholars from the University of Łódź. In the research of Maria Kamińska, Anna Strokowska, Karol Dejna, Sławomir Gala and Renata Marciniak, the data in question became the basis for describing the results of the evolution of those dialects and for the investigation of their dialectal affiliation. These studies confirmed the transitional nature of the Łęczyca-Sieradz dialects and provided arguments for their genetic affiliation with the Greater Poland dialect.

Keywords: linguistics; dialectology; dialects of Sieradz and Łęczyca

Helena Grochola-Szczepanek
Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk
Kraków
<https://orcid.org/0000-0002-1511-0486>
helena.grochola@ijppan.pl

NAJNOWSZE BADANIA MOWY MIESZKAŃCÓW SPISZA W POLSCE

Zainteresowania Zdzisława Stiebera skupiały się m.in. na mowie obszarów przygranicznych, co przywiodło badacza także na tereny dialektów wschodniosłowackich. W 1927 roku Stieber spędził miesiąc na południu Spisza. Przebywał tam jeszcze krótko w 1928 i 1929 roku. Podczas swojej eksploracji zgromadził materiał językowy z 80 punktów terenowych. Rezultatem tych badań jest opracowanie pt. *Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza* (Stieber, 1929), na podstawie którego Z. Stieber uzyskał tytuł doktora filologii słowiańskiej. W późniejszych latach badacz opublikował także cykl artykułów poświęconych gwarom wschodniosłowackim, m.in. w „Ludzie Słowiańskim”, „Sprawozdaniach Polskiej Akademii Umiejętności”, „Pracach Filologicznych”, „Sborniku Matice Slovenskej”. Autor zajmował się przede wszystkim opisem oraz podziałem gwar, próbował ustalić ich genezę i stosunek do sąsiadujących języków słowiańskich, głównie do języka polskiego. W swoich analizach często odnosił się do zjawisk występujących w języku polskim. Sam tłumaczył to w ten sposób:

przy rozbiórce cech językowych zbyt wielką stosunkowo uwagę poświęciłem elementowi polskiemu w badanych gwarach, być może z krzywdą dla słowackiego, ew. małoruskiego. Jeśli tak jest rzeczywiście, wynikało to stąd, że najlepiej znając język polski, najłatwiej spostrzegałem cechy polskie w pd.-spiskich gwarach. Gdyby jednak, wbrew mojej woli, artykuł mój nabrał cech pewnej jednostronności, równoważyłoby to tylko fakt, że autorzy, którzy dotychczas pisali o narzeczu wschodniosłowackim, albo zwracali na polskie jego cechy zbyt mało uwagi, albo też zbyt mało orjentowali się w polszczyźnie, by móc jej stosunek do tego narzecza należycie ocenić (Stieber, 1929, s. 61).

Spisz jest regionem historycznym, położonym w Karpatach Zachodnich na terenie dwóch państw: Słowacji (ok. 3,5 tys. km²) i Polski (195,5 km²) (Mapa 1). Udział różnych grup etnicznych (Węgrzy, Niemcy, Słowacy, Polacy, Wołosi,

Rusini) w osadnictwie wpłynął na wielokulturowość ziemi spiskiej. Mimo granicy politycznej, dzielącej region, między obiema częściami Spisza utrzymuje się żywa świadomość jedności etnicznej.

Mapa 1. Położenie Spisza, źródło: <http://www.inne.jezyki.amu.edu.pl/Frontend/Language/Details/15/History>

W niniejszym tekście zamierzamy omówić najważniejsze kierunki aktualnie prowadzonych badań nad mową mieszkańców Spisza w Polsce. Można zapytać, czy najnowsze badania na południu Małopolski mają realne związki z dialektami wschodniosłowackimi oraz czy istnieje podobieństwo mowy po obu stronach granicy.

W dostępnych materiałach związanych z działalnością naukową Z. Stiebera nie znajdujemy informacji o tym, jakoby autor podczas eksploracji we wschodniej Słowacji przebywał także na północnym Spiszu w tym kraju ani tym bardziej w Polsce. Wygląda na to, że obszar jego badań ograniczył się wyłącznie do gwar na południu Spisza. W jednym z tekstów Z. Stieber pisał, że dialekt wschodniosłowacki wykazuje pośredniość w stosunku do języka słowackiego i polskiego. Sami zaś jego użytkownicy przeciwstawiają swój dialekt całej reszcie gwar słowackich i czeskich. Wiedzą dobrze, że czeski jest mniej podobny do języka polskiego niż ich rodzimy dialekt. Z drugiej strony, każdy Polak, który przyjedzie pod Preszów, dziwi się, że w Szaryszu mówią gwarą bardziej dla niego zrozumiałą niż kilkanaście kilometrów na południe od Zakopanego. Poza tym, Polak uczący się słowackiej wymowy kulturalnej ma z nią wiele trudności, a systemu wschodniosłowackiego nie potrzebuje się uczyć, po prostu go rozumie (Stieber, 1974, s. 192).

Te obserwacje sprzed prawie 100 lat trafnie opisują bliskość języka polskiego oraz dialektów wschodniosłowackich. Jest to o tyle istotne, że poczucie podobieństwa mowy jest nadal żywe i występuje po obu stronach granicy

polsko-słowackiej. Także i wśród przedstawicieli wsi spiskich w Polsce panuje przekonanie, oparte zwykle na osobistych kontaktach językowych, że mowa mieszkańców słowackich wsi spiskich jest dla nich zrozumiała i bardzo podobna do ich własnej gwary. Są rodziny, których członkowie mieszkają po obu stronach granicy; wiele osób przekracza ją w drodze do pracy, niektórzy przyjeżdżają na zakupy do Nowego Targu.

Z pragmatycznego punktu widzenia mowa na całym Spiszu w przeszłości była zapewne bardziej jednolita i wspólna. Postępujący wpływ języków ogólnych (słowackiego po stronie słowackiej i polskiego po stronie polskiej) na gwary powoduje zmniejszanie się poczucia bliskości językowej po obu stronach granicy. Uzasadnione jest przypuszczenie, że mowa mieszkańców regionu etnograficznego przynależnego do dwóch organizmów państwowych wykazuje wiele różnic. Zakłada się także, że polskie gwary spiskie na obszarze Słowacji są silniej niż po polskiej stronie zróżnicowane geograficznie oraz socjalno-demograficznie. Ponadto istnieje pogląd, że w kodzie mieszkańców wsi nastąpiła duża interferencja z językiem państwowym (Dudášová-Kriššáková, 2017).

Od czasów Stieberta na Spiszu – krótki przegląd badań

Od badań Zdzisława Stieberta na południowym Spiszu upłynęło prawie 100 lat. W tym czasie powstało wiele opracowań gwary spiskiej. Nie będziemy tutaj wymieniać i omawiać wszystkich prac, wspomnijmy jednak te, które mają istotne znaczenie w kontekście omawianych poniżej najnowszych badań mowy mieszkańców Spisza.

System gwary spiskiej oraz jej wewnętrzne zróżnicowanie opracowane zostały w czterotomowym *Atlasie polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji* autorstwa Zenona Sobierajskiego (Sobierajski, 1966–1977). Autor omawia cechy fonetyczne, morfologiczne i leksykalne gwary oraz wpływy innych języków. Atlas Sobierajskiego jest najobszerniejszym opracowaniem gwary spiskiej, materiały pochodzą z polskiej części Spisza, a także ze wsi językowo polskich po stronie słowackiej.

Mowa mieszkańców Spisza opracowana została fonologicznie przez Franciszkę Sowę (Sowa, 1994). Badacz ustalił kompletny zestaw fonemów oraz określił sposób wzajemnego ich łączenia w obrębie morfemów i między nimi. Autor zwraca uwagę na cechy wspólne systemu fonologicznego całego dialektu małopolskiego, ze szczególnym uwzględnieniem sąsiadującej ze Spiszem gwary podhalańskiej. Podkreśla, że w rozwoju systemu gwary spiskiej widoczne są tendencje rodzime i obce:

Do pierwszych zalicza m.in. rozwój fonemów *o, e, y*, zanik samogłosek nosowych, uproszczenia w grupach spółgłoskowych. Wśród tendencji obcych autor wyróżnia wpływ języka słowackiego (przejście *g-* w *h-*, np. *hruby*, stwardnienie *ř*,

np. *brydźki*), polszczyzny ogólnej (zachowanie wygłosowego *-ch*, np. *duch*) oraz gwary podhalańskiej (akcent inicjalny, przejście wygłosowego *-ch* w *-k*) (Grochola-Szczepanek, 2022, s. 28).

Na płaszczyźnie fonologicznej związku polsko-słowackie gwary spiskiej zostały omówione także w opracowaniu Julii Dudášovej-Kriššákovvej (Dudášova-Kriššáková, 1993).

Ważną cechą gwary spiskiej jest przejście wygłosowego *-ch* w *-f*. Rozwój oraz zasięg tego zjawiska na Spiszu zostały zbadane na początku XX stulecia przez Mieczysława Małeckiego (Małecki, 1928a). Według badacza przebieg zmiany *-ch* w *-f* trwał w XIII i XIV wieku, a w XV wieku proces był już zakończony. Realizacja wygłosowej głoski *-ch* jako *-f* występuje w niemal wszystkich miejscowościach spiskich. Wyjątkiem są wioski: Czarna Góra, Jurgów, Rzepiska po stronie polskiej oraz Jaworzyna i Żdziar po stronie słowackiej, w których wygłosowe *-ch* wymawiane jest jako *-k*. Zdaniem Małeckiego możliwe jest cofnięcie się granic przejścia *-ch* w *-f* do dawnego przebiegu izofony w tych kilku miejscowościach.

M. Małecki jest autorem opracowania także innego zjawiska, które wprawdzie charakterystyczne jest dla gwary podhalańskiej, ale swoją obecność zaznacza na Spiszu. Jest to archaizm podhalański, czyli występowanie po spółgłoskach stwardniałych *sz, ż, cz, c, dz, rz* samogłoski *-i-*, przykładowo w słowach *s-iba, z-ito, c-isty* (*szyba, żyto, czysty*). Z przeprowadzonych przez autora badań wynika, że zjawisko charakterystyczne jest dla miejscowości Dursztyn, Krempachy, Jaworzyna, Nowa Biała oraz Żdziar. Wypowo spotykane jest także w Hagach, Kacwinie, Kołaczkowie, Łapszance, Nowej Lubowli, Relowie, Rzepiskach, Słowiańskiej Wsi. Obecność archaizmu podhalańskiego w gwarze spiskiej, zdaniem badacza, ma świadczyć o udziale mieszkańców Podhala w osadnictwie na Spiszu. Brak archaizmu w niektórych wsiach można wiązać najprawdopodobniej z późniejszą kolonizacją wołoską (Małecki, 1928b).

Eugeniusz Pawłowski prowadził badania do *Małego atlasu gwar polskich* (MAGP, 1957–1970) w Łapszach Niżnych. Zebrany materiał stał się podstawą tekstu charakteryzującego język mieszkańców wspomnianej miejscowości (Pawłowski, 1956). Autor zwrócił uwagę na prawie zupełny brak odmienności w wymowie starszych i młodszych pokoleń w latach powojennych oraz niewystępowanie w mowie zapożyczeń z języka słowackiego.

Józef Bubak opublikował zbiór tekstów gwarowych pt. *Spiskie teksty gwarowe z obszaru Polski* (Bubak, 1972). Opracowanie jest znakomitym dokumentem gwary i kultury regionu.

Zapisy dobrze oddają cechy gwary, a dobór informatorów, przedstawicieli młodszych i starszych generacji, pozwala na uzyskanie całościowego obrazu gwary spiskiej (Grochola-Szczepanek, 2022, s. 28).

W roku 2012 ukazała się książka Heleny Grocholi-Szczepanek na temat socjolingwistycznego zróżnicowania mowy Spiszaków *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący* (Grochola-Szczepanek, 2012).

Poza wymienionymi opracowaniami istnieje szereg artykułów omawiających wybrane zagadnienia w gwarze spiskiej.

Archiwizacja gwary spiskiej – *Korpus Spiski*

Najnowsze badania nad językiem mieszkańców Spisza skupiają się na danych mówionych zebranych w *Korpusie Spiskim*. Powstał on w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie w latach 2015–2019. Głównym celem projektu jest zarchiwizowanie mowy, którą obecnie posługują się mieszkańcy wsi spiskich bez względu na wiek, wykształcenie oraz inne parametry. Tego typu podejście różni się od tradycyjnych badań dialektologicznych, nastawionych na rejestrowanie tylko najstarszej warstwy gwary i wykluczanie młodszych lub wykształconych respondentów z badań. Jeśli wyjdzie się z założenia, że korpus języka mówionego jest reprezentatywną próbką mowy pewnej wspólnoty językowej, dane językowe powinny pochodzić od rozmówców zróżnicowanych pod względem socjodemograficznym: starszych i młodszych, kobiet i mężczyzn, osób z wykształceniem i bez wykształcenia. Powszechnie wiadomo, że gwara najlepiej zachowana jest u najstarszych reprezentantów wiejskich, a młodzi mieszkańcy używają kodu mieszanego, będącego połączeniem gwary i naleciałości z języka ogólnego. Powstaje zatem wątpliwość, czy korpus może łączyć obydwie wymienione cele: reprezentację danych oraz dokumentację najstarszej warstwy gwary. Aby sprostać temu zadaniu, badaniami objęto przedstawicieli różnych generacji, ale uwzględniono wyraźną nadreprezentację osób najstarszych. W ten sposób kolekcja danych w korpusie pozwala na badania zarówno możliwie czystego systemu gwarowego u najstarszych mówców, jak i procesu zmian cech gwarowych pod wpływem języka ogólnego u przedstawicieli średniego i najmłodszego pokolenia (Grochola-Szczepanek, 2020).

Nagrania, będące podstawą korpusu, zarejestrowano w latach 2015–2018 we wszystkich 15 miejscowościach spiskich w Polsce. Do transkrypcji nagrań użyto znormalizowanego zapisu ortograficznego, dzięki czemu baza dostępna jest dla każdego użytkownika. Tego typu zapis ułatwia przeszukiwanie korpusu oraz wykorzystanie istniejących narzędzi do lematyzacji i anotacji morfosyntaktycznej (zaprojektowanych na potrzeby polszczyzny ogólnej). Zapis standaryzowany odbiega od rzeczywistej wymowy, ale nagrania udostępnione razem z transkrypcją pozwalają użytkownikom korpusu zapoznać się z rzeczywistą wymową. Znormalizowany zapis danych gwarowych na potrzeby korpusu opiera się na zasadzie praw głosowych (Grochola-Szczepanek i in., 2019, ss. 171–172). Jeżeli forma gwarowa i ogólna są kontynuantami tych samych morfemów, to wyraz przyjmuje zapis standardowy, np. *mlyko* → *mleko*, *syroki* → *szeroki*, *zómek* → *zamek*, jeśli zaś odmiennych, to wyraz notowany jest jako

forma standaryzowana, np. *grabiylef* → *grabiłem*, *odziywacka* → *odziewaczka*, *wywarzuwać* → *wywarzować*. Wyrazy standaryzowane mają w korpusie dwie formy zapisu w osobnych warstwach: ogólną (standaryzowaną) oraz gwarową (zgodną z wymową gwarową).

Il. 1. Główny panel wyszukiwarki Korpusu Spiskiego, źródło: <https://www.spisz.ijppan.pl>

Korpus Spiski (2015–2019) jest ogólnodostępnym narzędziem badawczym udostępnionym online. Na stronie internetowej (<https://www.spisz.ijppan.pl>) znajdują się także informacje praktyczne związane z tworzeniem korpusu oraz jego zawartością (Il. 1).

Zapytanie: [lemnis="grabić"%]

Liczba wyników: 103

Nagranie (zalecane słuchawki)		Transkrypcja (warstwa standardowa)	
▶ 0:00 / 0:12	 	a tam niedaleko: nie to widać było jak grabi ! jakieś wyszedł wyżej na na Jarmut na tą na na na Tarnię to widać było śpiewały tańczyły a wszystko na czerwono ubrane to zaraz widać było to koło granicy	
▶ 0:00 / 0:06	 	się grabiło że były ostreśli że że były kopy kłapiaki nie wiem czy u was też są kłapiaki takie kopki?	
▶ 0:00 / 0:05	 	trza było robić ciężko trza było robić grabić kopać rękami te grule	
▶ 0:00 / 0:11	 	no to my grabili chłopcy kosili no to chłopcy przeważnie w gaciach lnianych bo to była taka ... y baby takie lno po... no to no jak to było dawno nie? nie tak jak dziś	
▶ 0:00 / 0:13	 	kiedym sobie tak pomyślała że ... jak my wiedzieliśmy ... zrzucali my jeszcze żeby wóz był pusty na rano jak się podźwiz grabić to m sobie legła tam sobie myślę Jezus choć sobie tło ... sobie myślę ...	

Il. 2. Przykładowe wyniki wyszukiwania dla lematu grabić, źródło: <https://www.spisz.ijppan.pl>

The screenshot shows a web interface for the Spisz language archive. At the top, a search bar contains the query 'lema="grabić"%'. Below it, it says 'Liczba wyników: 103'. The main content area is divided into two tabs: 'Nagranie (zalecane słuchawki)' and 'Transkrypcja (warstwa standardowa)'. The 'Transkrypcja' tab is active, displaying a transcription of a speech sample. The transcription is a Polish sentence with several words highlighted in yellow, indicating matches with the search query. Below the transcription, there is a table with three columns: 'Informator', 'Płeć', and 'Miejsce zamieszkania'. The first row of the table contains the following data: 'M7-1939-Lapczanka', 'Kobieta', and 'Lapczanka'. The second row contains: 'Rok urodzenia: 1939', 'Płeć: M', and 'Miejsce zamieszkania: Lapczanka'. The third row contains: 'Rok urodzenia: 1939', 'Płeć: M', and 'Miejsce zamieszkania: Lapczanka'.

Il. 3. Rozszerzony kontekst wraz metadany, źródło: <https://www.spisz.ijpan.pl>

Sama baza zawiera około 2 milionów form tekstowych, pochodzących z 250 godzin nagrań wywiadów z 340 respondentami. Korpus jest anotowany, lematyzowany i „przeszukiwalny”. Teksty nagrań można filtrować (il. 2, 3) według różnych kryteriów, m.in.: lematów, postaci tekstowej, określonych form gramatycznych, metadanych (m.in. wiek, płeć, miejscowość, wykształcenie) oraz korespondującego fragmentu nagrania (Grochola-Szczepanek i in., 2019). Otrzymane rezultaty wyszukiwania wraz z metadanymi można zapisać w pliku csv, tworząc podkorpus do własnych badań.

Zastosowanie danych mówionych

Archiwizacja wypowiedzi wiejskich respondentów w formie korpusu otwiera nowy rozdział badań, oparty nie na fragmentarycznie zapisywanych danych tekstowych, lecz na ciągłej, żywej mowie. Zaletą korpusu jest jego multimodalność. Badacze mają swobodny dostęp do nagrań, czyli oryginalnego materiału, a nie tylko do transkrypcji.

Zarejestrowane rozmowy z mieszkańcami wsi pozwalają zapoznać się z autentycznym brzmieniem gwary. Nawet pobieżne obserwacje warstwy dźwiękowej ujawniają duże zróżnicowanie wymowy, występujące zarówno pomiędzy poszczególnymi wsiami, jak i między mówcami. Współczesna mowa mieszkańców wsi nie jest monolitem jak kilkadziesiąt lat temu, kiedy wszyscy mieszkańcy (starsi i młodszy) mówili jednolitą gwarą. Aktualnie w środowisku wiejskim dominuje kod mieszany, będący połączeniem gwary z językiem ogólnym. Większość informatorów w swoich wypowiedziach używa form z obu systemów zamiennie. Warstwa dźwiękowa jest znakomitym materiałem do bardziej zaawansowanych badań nad fonetyką i prozodią. Użytkownik może wybierać interesujące fragmenty transkrypcji oraz nagrań i poddawać je następnie szczegółowej analizie za pomocą odpowiednich aplikacji, np. programu PRAAT. W ten sposób powstało opracowanie pt. *Fonetyka samogłosek w gwarze spiskiej* (Górski & Rybka, 2019), będące eksperymentalnym pomiarem artykulacji samogłosek i półsamogłosek w wypowiedziach dwójga respondentów.

Gwara ma w swoim zasobie wiele charakterystycznych odmienności morfologicznych typu *bab//babów, byłem//byłef*. Druga (tzw. gwarowa) warstwa, utworzona w korpusie dla wyrazów zmienionych morfologicznie, ułatwia badanie tego typu form gwarowych. Przykładem wykorzystania danych korpusowych z dodatkowej warstwy jest opracowanie wariantów morfologicznych czasownika *być* (Grochola-Szczepanek, 2020). Gwarowy czasownik *być* wykazuje szereg wariantów w budowie form fleksyjnych, dystrybucji końcówek oraz w połączeniach z innymi wyrazami. Rozpowszechnione w gwarze są formy analityczne typu *ja był, my byli, ja jest, my są*, ruchome końcówki, np. *wtedy był, jem był, żem był*, aorystyczna postać czasu przeszłego, np. *byłech (byłef, byłek), byłach (byłaf, byłak)* oraz skrócone formy czasu przyszłego, np. *ja bem* ‘będę’, *ty bes* ‘będziesz’, *on be* ‘będzie’. Jak wykazuje szczegółowa analiza, na występowanie poszczególnych cech wpływa przede wszystkim wiek mówców (Grochola-Szczepanek, 2020, ss. 157–160).

Korpus dialektologiczny notuje słownictwo związane z kulturą wiejską. Wynika to z tematyki rozmów, która koncentruje się m.in. na pracach w gospodarstwie, ważnych wydarzeniach z życia respondentów, zwyczajach rodzinnych, wspomnieniach z młodości. Warstwa leksykalna zawiera formy wspólne z językiem ogólnym, zwykle nieco zmienione fonetycznie, np. *mlyko* ‘mleko’, lub morfonologicznie, np. *byłef* ‘byłem’. Niektóre nazwy gwarowe i ogólne różnią się znaczeniem, np. *bywać* ‘mieszkać’. Najciekawszą grupą leksyki są nazwy charakterystyczne tylko dla gwary, np. *bahro* ‘w wozie: część drewnianego obwodu koła, umocowana na dwóch szprychach; dzwono’. Korpus umożliwia poznanie kolokacji, frekwencji oraz geografii interesujących nazw.

Badania przeprowadzone na zbiorze leksyki z zakresu tradycyjnego stroju ludowego ujawniają bogactwo i różnorodność tego pola tematycznego pod względem formalnym, semantycznym, geograficznym oraz frekwencyjnym (Grochola-Szczepanek, 2021a, 2021b). Kolekcja ta składa się z mikropól, będących nazwami głównych elementów stroju męskiego i kobiecego. W męskim stroju są to: spodnie, kamizela, koszula, pozostała odzież wierzchnia, nakrycie głowy i obuwie. W stroju kobiecym wyróżniono mikropola: spódnica, kaftanik, koszula, pozostała odzież wierzchnia, nakrycie głowy i obuwie. Poszczególne elementy tradycyjnego stroju opisywane są nazwami znanymi z języka ogólnego, np. *czepiec, portki, tybetka*, jednak w gwarze nazwy te mają specyficzne odrębności: brzmienie, np. *cepiec*, odmianę, np. *tybetków*, a nawet znaczenie, np. *portki* ‘tradycyjne męskie spodnie z sukna’. Charakterystyczną grupę słownictwa tworzą nazwy nieznane w języku ogólnym, właściwe tylko dla odmiany gwarowej, np. *borytasy* ‘hafty w formie pętli na tradycyjnych męskich spodniach’, *kanafaska* ‘spódnica z płótna lnianego, zwanego *kanafasem*’, *lajbik* ‘męska kamizela z zielonego sukna’, *reklik* ‘damski kaftanik z rękawami’, *sukniaki* ‘tradycyjne męskie spodnie z sukna’. Dane korpusowe gromadzą słownictwo, które nazywa elementy współczesnego stroju ludowego, np. *fartuch, gorset, kartunka, kierpce, lajbik, portki, serdak*, oraz takie, którego się obecnie nie używa, np. *kapce, katana, kołczany, obrus, reklik, rańtuch, szangrinki*,

szperczeni. Te ostatnie pojawiają się już tylko w wypowiedziach starszych informatorów, którzy wspominają elementy stroju z czasów swojej młodości. Frekwencja nazw jest zróżnicowana. Najwięcej poświadczeń mają powszechnie stosowane elementy stroju ludowego, np. *fartuch*, *kartunka*, *kierpce*, *lajbik*, *portki* (120–230 wystąpień), *burka*, *gorset*, *kapce*, *parzenica*, *tybetka* (50–100 wystąpień). Rzadziej pojawiają się nazwy desygnatów używanych sporadycznie lub niewystępujących już w ogóle współcześnie, np. *kołczany*, *rańtuch*, *sztotka* (20–49 wystąpień), *katana*, *sztot*, *topanki* (5–19 wystąpień), *anglia*, *borytasy*, *szperczeni* (poniżej 5 wystąpień). Na wyniki ma wpływ także zasięg występowania desygnatu danej nazwy we wszystkich odmianach stroju spiskiego (kacwińska, trybska i jurgowska) lub tylko w jednej z tych odmian.

Na podstawie metadanych można ustalić zasięg geograficzny badanych nazw. Przykładem może być mikropole „spódnica”, które mieści 10 słów: *burka*, *farbanka*, *fartuch*, *kanafaska*, *kartunka*, *kidel*, *suknia*, *sztotka*, *tybetka*, *tybet*. Najwięcej wystąpień mają *kartunka* (124) i *kanafaska* (88), obejmują one swym zasięgiem większość spiskich wsi, z wyjątkiem miejscowości, w których występuje odmiana jurgowska stroju. Nazwy *burka*, *kidel* charakterystyczne są dla zwartego obszaru kilku sąsiadujących ze sobą wsi. W różnych miejscowościach występują nazwy *tybetka* oraz *tybet*. Określenia typu *farbanka*, *fartuch*, *sztotka*, *suknia* są nieliczne i ograniczają swój zasięg tylko do dwóch wsi (Tabela 1).

Tabela 1. Frekwencja i geografia nazw ‘spódnicy’ w spiskim stroju regionalnym (na podstawie danych z *Korpusu Spiskiego*)

Nazwa	Liczba wystąpień	Miejscowość
burka	86	Dursztyn, Frydman, Krempachy, Nowa Biała
farbanka	6	Czarna Góra, Jurgów
fartuch	4	Jurgów, Rzepiska
kanafaska	88	Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Kacwin, Krempachy, Łapszanka, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Nowa Biała
kartunka	124	Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Kacwin, Krempachy, Łapszanka, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Niedzica-Zamek, Nowa Biała, Trybsz
kidel	65	Kacwin, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Niedzica-Zamek
suknia	23	Jurgów, Nowa Biała
sztotka	2	Kacwin, Niedzica
tybetka	20	Dursztyn, Frydman, Krempachy, Niedzica-Zamek, Nowa Biała, Trybsz
tybet	15	Dursztyn, Frydman, Łapszanka, Łapsze Wyżne, Rzepiska, Trybsz

Stopień zachowania tradycyjnych nazw we współczesnej mowie mieszkańców wsi uzależniony jest w dużej mierze od wieku respondenta oraz indywidualnego zainteresowania strojem regionalnym. Większość nazw pochodzi od starszych mówców (głównie kobiet) oraz od regionalistów lub osób zajmujących się produkcją stroju regionalnego (Grochola-Szczepanek, 2021a, 2021b).

W ramach tematu *Studia nad słownictwem gwary spiskiej w ujęciu tematycznym* rozpoczęliśmy gromadzenie leksyki gwarowej związanej z polem „przestrzeń wiejska” oraz obserwacje powiązań między wyrazami w makro- i mikropolach. Pole tematyczne związane z przestrzenią wiejską obejmuje m.in. nazwy ogólne typu *dziędzina* ‘wieś’, *hotar* ‘obszar, terytorium’, nazwy mieszkańców, np. *jurgowian* ‘jurgowianin’, *zawodzian* ‘ktoś mieszkający za rzeką’, nazwy obiektów, np. *chałupa*, *sypaniec* ‘spichlerz’, nazwy czynności, np. *bywać* ‘mieszkać’, *obsiedlić* się ‘zacząć gdzieś mieszkać na stałe’. Wiele nazw to określenia synonimiczne, np. *dom*, *chałupa*; *dziędzina*, *wieś*. W wydobytym materiale zaobserwowano proces tworzenia jednostek wielowyrazowych na bazie istniejących leksemów, np. *druga wieś*, *cudza wieś* ‘inna, nie własna wieś’; *chodzić po chałupach*, *chodzić po domach* ‘spotykać się często z kimś w jego domu, odwiedzać wiele osób w różnych domach, odwiedzać po kolei domy’. Obecnie zgromadzony zbiór liczy ok. 300 nazw, co w sumie przekłada się na ponad 25 tys. form tekstowych w korpusie. W kolejnych etapach prac pole tematyczne „przestrzeń wiejska” powiększane będzie o dalsze nazwy. Końcowym rezultatem gromadzenia słownictwa będzie opracowanie słownika tematycznego.

Korpus o wielkości 2 mln form tekstowych może służyć do badań nad pragmatyką. Możliwość podglądu dłuższych fragmentów rozmów niezbędna jest do badania struktury języka mówionego, składni wypowiedzi i znaczników dyskursu. Utrwalone i powtarzające się w tekstach związki wyrazów pozwalają badać specyficzne połączenia między niektórymi częściami mowy. Przykładem mogą być dyferencyjne wyrażenia adverbialne, pełniące w zdaniu funkcję przysłówkową typu: *duże roki* ‘bardzo długo’, *na porządk* ‘według ustalonego porządku; w kolejności’, *z pola* ‘z zewnątrz budynku, z podwórka’. Tego typu gwarowe jednostki wielowyrazowe w gwarze spiskiej stały się tematem pracy doktorskiej K. Pilcha *Dyferencyjne wyrażenia adverbialne w gwarze spiskiej – klasyfikacja semantyczna i socjolingwistyczna na bazie danych z Korpusu Spiskiego* (Pilch, 2022). W osobnym artykule autor omówił wyrażenia przysłówkowe określające relacje przestrzenne w gwarze spiskiej (Pilch, 2019). W tekście *Wybrane przykłady walencji czasownikowej w języku mieszkańców polskiej części Spisza (na materiale z Korpusu Spiskiego)* przedstawiono charakterystyczne dla gwary połączenia czasowników z przymiškami typu *opiekować się z kimś*, *ożenić się skąd dokąd* (np. z Czarnej Góry do Bukowiny), *nawlekać do czegoś* (Pukalska, 2019).

Socjolingwistyczne obserwacje zanikania odrębności mowy mieszkańców wsi

Ważnym zagadnieniem związanym z mową mieszkańców wsi jest stopień zachowania lub porzucenia cech gwarowych oraz związek tych procesów z czynnikami takimi jak wiek, płeć i wykształcenie. U podstaw tego dociekania stoi założenie, że gwara spiska współcześnie nie jest używana jako czysty kod, lecz stanowi mowę mieszaną będącą połączeniem gwary z domieszką form ogólnych. W badaniu chodzi o sprawdzenie proporcji między tym, co jest gwarowe, i tym, co jest ogólne. W przeprowadzonej do tej pory analizie korpusowej (Górski & Grochola-Szczepanek, 2023) uwzględniliśmy 8 następujących cech:

1. dystrybucja wykładników dopełniacza lm. (*babów* : *bab*, *pieców* : *piecy*),
2. wykładnik dopełniacza lp. -e (*do stajnie* : *do stajni*),
3. gwarowa forma wykładnika 1 os. lp. czasu przeszłego tzw. aglutynantu (*byłech* : *byłem*),
4. wykładnik 1 os. czasu nieprzeszłego -ym (*robiym* : *robię*),
5. skrócone formy czasu przyszłego czasownika *być* (*bem* : *będę*, *bes* : *będiesz*, *be* : *będzie*),
6. gwarowa postać formantu -owa- (*kupuwać* : *kupować*),
7. ruchomy aglutynant (*ech chodził* : *chodziłem*, *tamech był* : *tam byłem*),
8. zaimek pierwszoosobowy jako jedyny wykładnik kategorii osoby czasownika (*ja chodził*).

Wymienione zjawiska różnią się w kodzie ogólnym i gwarowym. Są charakterystyczne dla gwary spiskiej, odnotowane zostały w *Atlasie gwar spiskich* Zenona Sobierajskiego oraz w innych dotychczasowych opracowaniach. Widzimy także, że pierwsze dwie cechy dotyczą fleksji nominalnej, kolejne cztery – fleksji werbalnej, ostatnie dwie natomiast – zjawisk składniowych. Kryteria, którymi się kierowaliśmy przy wyborze zjawisk, były w dużej mierze podyktowane względami praktycznymi. Musiały to być cechy możliwe do automatycznego wyszukania w korpusie, a także na tyle częste, by były reprezentowane u większości informatorów. Gdyby to drugie kryterium nie było spełnione, badalibyśmy raczej idiolekty niż cechy pewnej wyróżnionej na podstawie wieku, płci i wykształcenia grupy użytkowników języka. Z kolei pierwsze z kryteriów wykluczyło z analizy fonetykę. Jest to zagadnienie niezwykle ciekawe i warte przebadania, wymaga ono jednak całkowicie odmiennego podejścia. W naszym badaniu szukamy odpowiedzi na następujące pytania: do jakiego stopnia zachowane są wybrane gramatyczne cechy gwarowe w mowie mieszkańców wsi, jakie zmienne socjologiczne wpływają na wybór między formą dialektalną a standardową, czy są cechy gwarowe, które są lepiej zachowane niż inne?

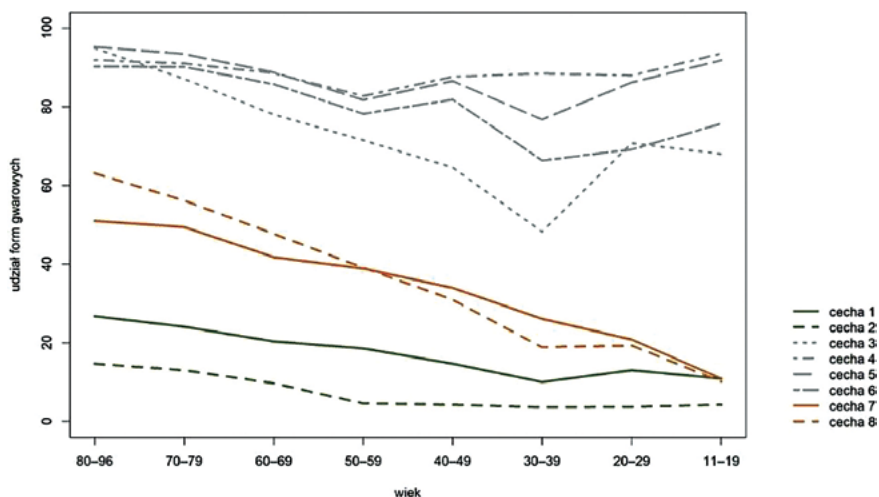
Reprezentatywność danych w poszczególnych badanych grupach jest zróżnicowana, dlatego nie bierzemy pod uwagę liczb bezwzględnych, lecz proporcje między formami gwarowymi a formami zgodnymi z normą ogólną. Nie tylko porównujemy stosunki między formami zgodnymi z normą gwarową i zgodnymi z normą ogólną, ale także skalujemy liczbę interesujących nas form

przez sumę wyrazów wypowiedzianych przez użytkowników w danym wieku, danej płci, w grupie wykształcenia.

Biorąc pod uwagę zmienne socjodemograficzne, łatwo zauważyć, że najsilniejszym czynnikiem wpływającym na spadek użycia form gwarowych jest wiek rozmówców (zob. il. 4). Warto jednak zwrócić uwagę, że dynamika spadku jest różna dla poszczególnych cech. Jeśli chodzi o fleksję nominalną, typ *babów* utrzymuje się u starszych i młodszych, co prawda na niskim poziomie, a typ *do stajnie* obecny jest tylko u najstarszego pokolenia i wydaje się, że uchwyciliśmy końcowy moment zaniku tej cechy. W odmianie czasownika obserwujemy częste występowanie 1 os. lp. typu *robiłech*, zaś aglutynant w pozycjach innych niż po czasowniku w mowie osób najmłodszych jest właściwie nieobecny. Podobnie rzecz ma się z wyrażaniem kategorii osoby przez zaimek z pominięciem aglutynantu (*ja pisał*) – formy te są niemal niespotykane w mowie młodszych pokoleń.

Jeśli chodzi o płeć, to w mowie kobiet badane cechy gwarowe mają, ogólnie rzecz biorąc, wyższą frekwencję niż w mowie mężczyzn. Wydaje się, że jednym z możliwych powodów tej sytuacji jest to, że kobiety rzadziej od mężczyzn podejmowały pracę zawodową, nie służyły też w wojsku. Odwrócenie tego trendu w najmłodszym pokoleniu (w każdym razie jeśli chodzi o wybór aglutynantu (cecha 3)), wynika być może z tego, że obie wspomniane różnice w doświadczeniach życiowych przestały występować.

Jeśli chodzi o trzecią zmienną – wykształcenie – lata spędzane w szkole korelują z użyciem gwary. Znowu jednak trend się odwraca w wypadku osób z wykształceniem wyższym. Nasuwającym się tu wytłumaczeniem jest wyższa sprawność i świadomość językowa tych osób i łatwiejsze przełączanie kodów.

Il. 4. Formy gwarowe a wiek mówców, na podstawie: <https://asjournals.lib.cas.cz/slovoaslovesnost/article/uuid:f48e128f-4449-41e3-839b-9dcf4c6b9181/pdf>.

Przeprowadzone obserwacje nie wskazują na zanik gwary wśród Spiszaków, ale raczej na dezintegrację systemu w wyniku interferencji z systemem ogólnym. Większość informatorów w swojej wypowiedzi używa bowiem zamienienia form z obu systemów. Co interesujące, poszczególne elementy systemu gwarowego wypierane są przez ich odpowiedniki ogólnopolskie w różnym tempie (zob. il. 4). Wydaje się, że najciekawsze jest porównanie dynamiki spadku użycia gwary we fleksji i składni. W tym pierwszym wypadku spadek jest nieznaczny, większość cech gwarowych występuje również w mowie najmłodszego pokolenia, a jedynym wykładnikiem osoby i liczby jest aglutynant doczepiony do czasownika. Z kompetencji językowej tego pokolenia zniknęły natomiast zupełnie reguły rządzące dystrybucją aglutynantu czy też wyrażania kategorii osoby za pomocą samego zaimka. Szczegółowy opis tego badania zamieściliśmy w opracowaniu pt. *Speech of the Inhabitants of Spisz: Sociolinguistic Observations about the Disappearance of Selected Dialectal Features* (Górski & Grochola-Szczepanek, 2023).

Współczesne teksty gwarowe

Po 50 latach od ukazania się *Spiskich tekstów gwarowych z obszaru Polski* (Bubak, 1972) opracowany i wydany został nowy zbiór tekstów gwarowych *Rozmowy na Spiszu* (Grochola-Szczepanek, 2022). Jest to zapis żywej mowy, którą posługują się współcześnie mieszkańcy regionu, ponieważ teksty powstały na podstawie wywiadów z respondentami nagranych w latach 2015–2018. Ideą opracowania jest odnotowanie autentycznych wypowiedzi wraz ze wszystkimi elementami wynikającymi z ich spontaniczności i niepełności oraz wymowy gwarowej. Teksty zapisane są znakami pisowni ogólnej, ale zachowują brzmienie gwarowe. Taka forma zapisu umożliwia korzystanie z opracowania każdemu czytelnikowi, a nie tylko nielicznej grupie specjalistów, znającej transkrypcję fonetyczną. Czytelnicy wraz z książką otrzymują dostęp do plików dźwiękowych, na podstawie których powstały teksty. Całość poprzedzona została wstępem omawiającym badania mowy mieszkańców regionu, cechy gwary spiskiej oraz zasady zapisu. Tematyka rozmów dotyczy różnych aspektów życia na wsi. Teksty opatrzone metadanymi oraz komentarzami objaśniającymi wyrazy typowo gwarowe.

Zakończenie

W zaprezentowanym przeglądzie przedstawiliśmy aktualnie prowadzone badania nad mową mieszkańców Spisza w Polsce oraz powstające opracowania. Podstawą materiałową do najnowszych studiów jest duża kolekcja współczesnych tekstów mówionych, udostępniona online w *Korpusie Spiskim* (2015–2019). Staraliśmy się pokazać nie tylko główne tematy badawcze, ale

także możliwości wykorzystania danych korpusowych przy użyciu nowego narzędzia badawczego, jakim jest dialektologiczny korpus językowy. Pojawienie się korpusu mowy mieszkańców wsi ma przełomowe znaczenie do badań nad zróżnicowaniem i zanikaniem cech gwarowych. Współczesne zainteresowania gwarą spiską skupiają się głównie na zagadnieniach gramatycznych, leksykalnych oraz socjolingwistycznych. Na marginesie zaznaczmy także, że na spiskich materiałach korpusowych powstają również opracowania z innych dziedzin, np. socjologii czy etnografii.

Trudno pokusić się o obiektywną naukową odpowiedź na postawione we wstępie pytania o związki najnowszych badań gwary spiskiej w Polsce z dialektami wschodniosłowackimi, a dokładniej z południowym Spiszem, na którym Zdzisław Stieber prowadził swoje badania przed stu laty, oraz o sytuację językową na całym terenie Spisza. Przyczyną tego jest brak równolegle prowadzonych aktualnych badań mowy mieszkańców Spisza po stronie słowackiej. Można jedynie kierować się powszechnymi odczuciami samych mieszkańców regionu po obu stronach granicy na temat bliskości ich mowy. Bardzo przydatne byłoby rozszerzenie archiwizacji mowy mieszkańców po stronie słowackiej oraz badania porównawcze na całym Spiszu.

Skróty

MAGP – *Mały atlas gwar polskich* (T. 1–13) (Nitsch & Karaś, 1957–1970).

Bibliografia

- Bubak, J. (1972). *Spiskie teksty gwarowe z obszaru Polski*. Uniwersytet Jagielloński.
- Dudášová-Kriššáková, J. (1993). *Goralské nářečia: Odras slovensko-pol'ských jazykových kontaktov na fonologickej rovine*. Veda.
- Dudášová-Kriššáková, J. (2017). *Goralské nářečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Górski, R. L., & Grochola-Szczepanek, H. (2023). Speech of the inhabitants of Spisz: Sociolinguistic observations about the disappearance of selected dialectal features. *Slovo a slovesnost*, 84(1), 3–25. <https://doi.org/10.58756/s1847231>
- Górski, R. L., & Rybka, P. (2019). Fonetyka samogłosek w gwarze spiskiej (przyczynek do analizy akustycznej). *Studia dialektologiczne*, 5, 47–62.
- Grochola-Szczepanek, H. (2012). *Język mieszkańców Spisza: Płeć jako czynnik różnicujący*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Grochola-Szczepanek, H. (2020). Warianty morfologiczne czasownika *być* w mowie mieszkańców Spisza na podstawie danych korpusowych. *LingVaria*, 1(29), 147–162. <https://doi.org/10.12797/LV.15.2020.29.10>
- Grochola-Szczepanek, H. (2021a). Badanie pola tematycznego z zakresu stroju ludowego na podstawie Korpusu Spiskiego. *Gwary dziś*, 14, 81–94. <https://doi.org/10.14746/gd.2021.14.8>

- Grochola-Szczepanek, H. (2021b). Ciągłość i zmiana w tradycyjnym stroju ludowym na Spiszu w Polsce. W E. Horyń & E. Młynarczyk (Red.), *Dialog z tradycją. T. 9: Językowe świadectwa przemian społeczno-kulturowych* (ss. 77–89). Collegium Columbinum.
- Grochola-Szczepanek, H. (2022). *Rozmowy na Spiszu: Antologia polskich tekstów gwarowych*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Grochola-Szczepanek, H., Górski, R. L., von Waldenfels, R., & Woźniak, M. (2019). Korpus języka mówionego mieszkańców Spisza, *LingVaria*, 1(27), 165–180.
- Korpus Spiski. (2015–2019). *Język mieszkańców Spisza: Korpus tekstów i nagrań gwarowych*. <https://www.spisz.ijppan.pl>
- Małecki, M. (1928a). Spiskie –χ. W. J. Rozwadowski (Red.), *Symbolae Grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski* (T. 2, ss. 443–449). Gebethner i Wolff.
- Małecki, M. (1928b). *Archaizm podhalański (wraz z próbą wyznaczenia granic tego dialektu): Z mapy*. Polska Akademia Umiejętności.
- Nitsch, K., & Karaś, M. (Red.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich [MAGP]* (T. 1–13). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Pawłowski, E. (1956). O gwarze łąpszańskiej. *Język Polski*, 36(1), 21–27.
- Pilch, K. (2019). Wyrażenia przysłówkowe określające relacje przestrzenne w gwarze spiskiej (na podstawie danych z Korpusu Spiskiego). *Polonica*, 39, 193–203. <https://doi.org/10.17651/POLON.39.10>
- Pilch, K. (2022). *Dyferencyjne wyrażenia adwerbialne w gwarze spiskiej – klasyfikacja semantyczna i socjolingwistyczna na bazie danych z „Korpusu Spiskiego”* [Niepublikowana rozprawa doktorska]. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Pukalska, B. (2019). Wybrane przykłady walencji czasownikowej w języku mieszkańców polskiej części Spisza (na materiale z Korpusu Spiskiego). *Polonica*, 39, 149–168. <https://doi.org/10.17651/POLON.39.7>
- Sobierajski, Z. (1966–1977). *Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji* (T. 1–4). Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Sowa, F. (1994). *System fonologiczny polskich gwar spiskich*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1929). Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza. *Lud Słowiański*, 1, 61–138.
- Stieber, Z. (1974). Problem pochodzenia dialektów wschodniosłowackich. W Z. Stieber (Red.), *Świat językowy Słowian* (ss. 191–203). PWN.

Najnowsze badania mowy mieszkańców Spisza w Polsce

Streszczenie

W artykule zaprezentowano najnowsze badania nad mową mieszkańców Spisza w Polsce. Podstawą współczesnych studiów są materiały tekstowe i dźwiękowe zgromadzone w elektronicznym ogólnodostępnym *Korpusie Spiskim* (2015–2019). Powstałe nowe narzędzie badawcze, jakim jest korpus dialektologiczny, rozszerza możliwości badawcze gwarowego języka mówionego. Współczesne zainteresowania gwarą spiską skupiają się głównie na zagadnieniach gramatycznych, leksykalnych oraz socjolingwistycznych.

Słowa kluczowe: gwarowe dane mówione; korpus dialektologiczny; metadane

Speech of the Inhabitants of Spisz in Poland – The Latest Research

Summary

This article presents the latest research on the speech of the inhabitants of Spisz in Poland. The studies in question are based on text and audio materials collected in the publicly available *Korpus Spiski* [Spisz Corpus] (2015–2019), a new electronic research tool which expands the possibilities of research on spoken dialectal language. Scholars studying the Spisz dialect currently focus mainly on grammatical, lexical and sociolinguistic issues.

Keywords: dialectal spoken data; dialectal corpus; metadata

LASKI MIKROJĘZYK LITERACKI JAKO FENOMEN JĘZYKOWY I KULTUROWY

Rozważania dotyczące laszczyny, które zaprezentujemy w niniejszym studium, odwołują się do koncepcji słowiańskich mikrojęzyków literackich Alexandra D. Duliczenki (Dulichenko, 1981). Przyjęty przez autora termin *mikrojęzyk literacki* odzwierciedla trzy kluczowe aspekty tego zjawiska¹:

- a) komponent *literacki* określa postać, w jakiej ono funkcjonuje, i odróżnia ją od odmiany terytorialnej (dialekty, gwary) i społecznej (język potoczny, socjolekty);
- b) komponent *mikro-* wskazuje na ograniczenia ilościowo-przestrzenne (np. wielkość wspólnoty komunikacyjnej, zakres poliwalencji, aktualna witalność);
- c) komponent *-język* podkreśla wyższą rangę w szeregu *dialekt – gwara / dialekt – język* (Dulichenko, 2011, s. 319)².

Warto w tym miejscu poczynić pewne uwagi dotyczące kwestii terminologicznych, ponieważ na określenie zjawiska językowego, będącego przedmiotem naszego zainteresowania, stosowanych jest szereg terminów, podkreślających jego różnorakie aspekty. W językoznawstwie niemieckim stosuje w tym wypadku m.in. określenia *kleine slavische Standardsprachen* (Marti, 1998), *Kleinschriftsprachen*, *Mikrostandardsprachen* (Steinke, 2006), w angielskim zaś *Slavic microlanguages* czy *Slavic (micro-)standard languages* (Priestly, 2006). Natomiast na gruncie polskiej lingwistyki używane są terminy: *mały*,

¹ A.D. Duliczenko podaje, że terminy *mikrojęzyk* i *mikrojęzyk literacki* powstały w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku w wyniku dyskusji lingwistycznej, jaką prowadził z Nikitą I. Tołstojem (Dulichenko, 2011, s. 319).

² Por. też wypowiedź Władysława Lubasia: „prestiz języka łączy się, z jednej strony, z n a z w ą: wyższy = język, niższy = dialekt; z drugiej z p r e s t i ż e m n o s i c i e l i: większe i wyżej zorganizowane grupy (np. narody) = wyższy prestiż, mniejsze i niżej zorganizowane grupy (np. narodowości, grupy etniczne) = niższy prestiż” (Lubaś, 2000, s. 91; por. też Lubaś, 2009b, ss. 105–107).

„lokalny” język (Nagórko, 1995), *język regionalny* (Siatkowska, 1991; Zaręba, 1988), *mikrojęzyk literacki* (Balowska, 2000b; Dalewska-Greń, 1997; Lubaś, 1998, 2000, 2009b), *mikrojęzyk słowiański* (Tokarz, 1998). Termin *małe języki literackie* odwołuje się do lokalnych języków autonomicznych pozostających w opozycji względem języka literackiego na danym terytorium (Nagórko, 1995, s. 45). Są to języki regionalne, które obsługują określony region (niekoniecznie jednolity gwarowo) i mają postać pisaną. Języka regionalnego w tym rozumieniu nie utożsamia się z dialektem, jest on bowiem zjawiskiem szerszym (por. Siatkowska, 1991; Zaręba, 1988).

Należy tu dodać, że A.D. Dulichenko odrzuca stosowanie na określenie słowiańskich mikrojęzyków literackich terminów takich jak *regionalny język literacki/regiolekt*, *język mniejszości etnicznej*, a także *mały słowiański język literacki*. Argumentuje ten fakt przede wszystkim zróżnicowanym zakresem znaczeniowym tych nazw: *regionalne języki literackie* to w jego rozumieniu tylko jedna z grup mikrojęzyków, natomiast *języki mniejszości etnicznych* nie pokrywają się z mikrojęzykami, ponieważ nosiciele mikrojęzyków w większości nie stanowią grup etnicznych, ale tworzą np. grupy językowo-kulturowe. Jedynie ostatnie określenie (*mały słowiański język literacki*) mogłoby uchodzić według badacza za synonim *słowiańskich mikrojęzyków literackich*, ale nie używa go ze względu na jego zastosowania nieterminologiczne (por. Dulichenko, 2011, ss. 319–320).

Charakterystykę słowiańskich mikrojęzyków literackich A.D. Dulichenko podał na początku lat osiemdziesiątych XX wieku w podstawowej pracy z tego zakresu pt. *Славянские литературные микроязыки* (1981), a następnie rozwijał w kolejnych publikacjach, które systematycznie ukazywały się na przełomie XX i XXI wieku (por. np. Dulichenko, 1997, 1998a, 1998b, 2003, 2004, 2011). Według badacza mikrojęzyki literackie odznaczają się:

1. Stałymi związkami z wyraźnie określonym (zwartym lub wyspowym) terytorium.
2. Występowaniem formy piśmiennej.
3. Większym lub mniejszym stopniem znormalizowania.
4. Użyciem w tradycyjnych sferach komunikacji, w których stosuje się język literacki, jednak w bardziej ograniczony sposób i zawsze na równi z jakimś językiem literackim, genetycznie spokrewnionym lub też niespokrewnionym (Dulichenko, 1981, ss. 9–10)³.

Dla badacza mikrojęzyk literacki nie stanowi zjawiska już ostatecznie ukształtowanego ani procesu zakończonego i zamkniętego. Uważa bowiem on, że:

За литературным микроязыком стоит литературно-языковой процесс, складывающийся из двух составляющих: с одной стороны, это факторы, способствующие внедрению литературного языка в социум и тем самым

³ Autor rozumie *język literacki* jako *język ogólny*, czyli kod zrozumiały i używany (prawie) przez wszystkich członków danej wspólnoty komunikacyjnej (Dulichenko, 1981, ss. 9–10).

формированию его функционального спектра [...], с другой стороны, это факторы, которые формируют норму литературного языка (Dulichenko, 1997, s. 228)⁴.

Do pierwszej grupy czynników badacz zalicza m.in.: literaturę piękną, wydawanie czasopism, obecność towarzystw i instytucji propagujących dany język, istnienie szkół albo klas, w których naucza się w tym języku, programy radiowe i telewizyjne. Druga grupa czynników to m.in.: praca kodyfikatorów, którzy wydają gramatyki i słowniki, oraz istnienie impulsów unifikacyjnych wynikających z zastosowania języka literackiego w różnych sferach życia.

Rozumiejąc zagadnienie mikrojęzyka literackiego jako proces kształtowania się języka literackiego, który nie zawsze musi być doprowadzony do końca – wykształcenia się języka literackiego, A.D. Dulichenko wydzielił dwa podstawowe typy mikrojęzyków literackich:

1. Wyspowe, które przejawiają tendencje do jednolitej normy i możliwej wielofunkcyjności.
2. Peryferyjne (inaczej regionalne), które są polinormatywne, ale ograniczone funkcjonalnie (Dulichenko, 1997, ss. 232–233)⁵.

Zasadnicza różnica zewnętrzna polega na ich położeniu: wyspowe leżą w ramach państwa o innym systemie językowym (w przypadku słowiańskich mikrojęzyków są to języki niesłowiańskie), peryferyjne zaś pozostają w ramach tzw. macierzystego języka literackiego (*jazyka-kornja*, Dulichenko, 1998a, s. 28).

Kolejne prace badacza (Dulichenko, 2003, 2004, 2011) są odzwierciedleniem dynamicznej sytuacji w obrębie słowiańskich mikrojęzyków literackich i obejmują bardziej szczegółową ich klasyfikację z uwzględnieniem kryterium geograficznego, etnolingwistycznego i strukturalnego. Na tej podstawie A.D. Dulichenko wydzieli następujące typy mikrojęzyków:

- a) autonomiczne – mają „najlepsze” warunki do stworzenia i kultywowania normy oraz do poszerzania spektrum funkcjonalno-stylistycznego; są autonomiczne pod względem geograficznym i etnolingwistycznym, występują w otoczeniu niesłowiańskim (górno- i dolnołużycki) lub słowiańskim (kaszubski);
- b) wyspowe – mają warunki do stworzenia i kultywowania normy, poszerzanie spektrum funkcjonalno-stylistycznego jest w fazie zaawansowanych prób; choć są oderwane od języka macierzystego, wykazują jednak

⁴ „Pod pojęciem mikrojęzyk literacki kryje się proces literacko-językowy, na który składają się dwa elementy: z jednej strony są to czynniki przyczyniające się do wprowadzania języka literackiego do komunikacji społecznej, a tym samym do kształtowania się jego spektrum funkcjonalnego [...], z drugiej strony są to czynniki kształtujące normę języka literackiego” (Dulichenko, 1997, s. 228). Wszelkie tłumaczenia cytatów pochodzą od autorki artykułu.

⁵ W związku z powyższym Władysław Lubaś uważa, że mikrojęzyki literackie „powstały jako podrzędne języki grup etnicznych i mniejszości narodowych w wyniku nasilenia się separatyzmu grupowego we własnym państwie lub statusu mniejszościowego w obcym narodowo państwie. Spełniają tylko niektóre, zwykłe kulturowe funkcje w obrębie grupy etnicznej i ograniczone funkcje komunikatywne” (Lubaś, 1999, s. 29).

- wyraźne genetyczne pokrewieństwo, powstają w wyniku przesiedleń do krajów niesłowiańskich (np. chorwacko-gradiszciański w Austrii i na Węgrzech) i słowiańskich (np. banacko-bułgarski w Serbii);
- c) peryferyjno-wyspowe – prowadzone są prace nad ich normalizacją; rozwijają się poza macierzystym obszarem językowym, ale mają z nim wyraźne związki genetyczne, występują w otoczeniu niesłowiańskim (np. rusiński w USA i Kanadzie) i słowiańskim (np. łemkowski w Polsce);
- d) peryferyjne (regionalne) – pod względem geograficznym przylegają do odpowiadającego im makrojęzyka, mają z nim wyraźne związki genetyczne, ale różnią się pod względem kulturowo-językowym – przejawy językowe żywej kultury lokalnej wykazują charakter dialektalny, przedstawiają najniższy stopień normalizacji – polinormatywność wynika z faktu, że literatura powstaje w różnych miejscowych gwarach, często rodzimej gwarze autora (np. czakawski, laski) (por. Dulichenko, 2011, s. 321n).

Osobliwym przykładem słowiańskiego mikrojęzyka literackiego, reprezentującego typ peryferyjny, jest wspomniana wyżej laszczyzna, będąca wynikiem działalności Ervina Goja, urodzonego w 1905 roku we Frýdku, w dzisiejszej Republice Czeskiej, regionalnego poety, występującego pod pseudonimem Óndra Łysohorsky. Jego działania, które rozpoczęły się w latach trzydziestych XX wieku, miały na celu podkreślenie odrębności gwar laskich od polszczyzny i czeszczyzny, stanowiły zarazem próbę autonomizacji gwary i utworzenia samodzielnego języka laskiego.

Óndra Łysohorsky to przykład człowieka żyjącego w środowisku wieloetnicznym, wielojęzykowym i wielokulturowym, jakim było wówczas jego rodzinne miasto Frýdek (por. Balowska, 2000a, 2008, 2013). Sytuacja w nim odzwierciedlała stosunki językowo-etniczne na Śląsku Cieszyńskim w pierwszej połowie XX wieku. Typowa była tam wówczas wyraźna dominacja trzech grup narodowościowych – polskiej, czeskiej i niemieckiej – nad pozostałą częścią mieszkańców tych terenów, którzy nie mieścili się w wyznaczonych odgórnie kategoriach, co rodziło różnego rodzaju napięcia i konflikty. Przytoczmy symptomatyczną wypowiedź Jerzego Tomaszewskiego:

Czeši [na Śląsku Cieszyńskim – G.B.] mieli głębokie przekonanie o zagrożeniu miejscowej „od zawsze” czeskiej ludności polonizacją. Poeta Petr Bezruč pisał pod koniec XIX wieku: „Sto tysięcy nas poniemczyli, sto tysięcy popolszczyli”. Polacy widzieli zagrożenie „odwiecznie” polskich mieszkańców Śląska czechizacją. Dodatkowym elementem była germanizacja. Tam toczyła się dosłownie walka o dusze. Ale miejscowa ludność pierwotnie nie była ani czeska, ani polska, była po prostu miejscowa (cyt. za Kaczorowski, 2006, s. 151; por. też Hannan, 2002).

W danych spisu powszechnego z 1910 roku udział procentowy powyższych nacji wynosił: 44,7% Niemców, 33,2% Polaków i 22,1% Czechów (por. Siwek

Óndra Łysohorsky w bratysławskiej
pracowni, 1968 rok.
Fotografia ze zbiorów Muzeum
Beskyd, Frýdek-Místek, sygn. FM
51433-002

& Kaňok, 2000, s. 7)⁶. Ów układ narodowościowy przejawiał się w specyficzny sposób w strukturze społecznej regionu, będącej dziedzictwem wcześniejszego okresu. Jak bowiem zauważają autorzy kompendium przybliżającego rozwój historyczno-kulturowy Śląska:

Vrstvy zaujímající v sociální hierarchii vyšší a prestižnější místa byly spíše německého jazyka a smýšlení, zatímco střední a nižší vrstvy venkovské a nižší vrstvy městského obyvatelstva patřily etnicky k Čechům a Polákům. Němci zaujímali v habsburské monarchii postavení vládnoucího národa, drželi ve svých rukou nejen rozhodující hospodářské, ale i politické pozice (*Kulturněhistorická encyklopedie...*, 2005, s. 51)⁷.

Po powstaniu Czechosłowacji struktura narodowościowa na Śląsku Cieszyńskim uległa zmianie. W 1921 roku wśród mieszkańców tego regionu 46,2% stanowili

⁶ Należy tu wspomnieć jeszcze o ludności żydowskiej zamieszkującej Śląsk Cieszyński. Zagadnienie to przybliżają badania podjęte w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Zarys dziejów tej grupy etnicznej na Śląsku Cieszyńskim przedstawia np. obszerny artykuł Janusza Spyry *Między Europą a zaściankiem. Żydzi na Śląsku Cieszyńskim na przestrzeni wieków* (Spyra, 1997).

⁷ „Warstwy zajmujące wyższe i bardziej prestiżowe pozycje w hierarchii społecznej reprezentowały raczej język i mentalność niemiecką, natomiast średnia i niższa warstwa ludności wiejskiej oraz niższe warstwy ludności miejskiej należały do dwu grup etnicznych – Czechów i Polaków. Niemcy zajmowali w monarchii habsburskiej pozycję narodu panującego, obejmując nie tylko strategiczne pozycje gospodarcze, ale także polityczne” (*Kulturněhistorická encyklopedie...*, 2005, s. 51).

Czesi, 39,6% Niemcy i 13,4% Polacy. W 1930 roku zanotowano spadek liczebności nacji niemieckiej i polskiej na korzyść czeskiej: 52% Czechów, 35,8% Niemców i 11,5% Polaków (por. *Kulturněhistorická encyklopedie...*, 2005, s. 56)⁸.

Mimo wyraźnej dominacji powyższych trzech grup narodowościowych na terenie Śląska Cieszyńskiego istniała część społeczeństwa, która nie utożsamiała się z Polakami, Czechami czy Niemcami, ale podkreślała przywiązanie do ziemi, na której mieszkała, przywiązanie do ziemi rodzinnej, swojej małej ojczyzny. To poczucie przynależności terytorialnej przejawiało się w spisach ludności dzięki możliwości podawania w kwestionariuszu spisowym języka, jakiego używa się na co dzień, w domu. Tak więc obok języka dużych narodowości, czyli języka polskiego, czeskiego i niemieckiego, pojawiał się także język śląski, słowiański, morawski albo określenie języka domowego: *po naszymu* (Pallas, 1970, s. 74).

W takich warunkach społeczno-kulturowych żył Óndra Łysohorsky. Przyszedł na świat w prostej rodzinie robotniczej jako dziewiąte dziecko. Jego ojciec, Josef, był górnikiem, matka, Aloisie (z domu Paliková), zaś tkaczką. Pierwszym językiem domowym, familektem Ervina Goja była miejscowa gwara laska (niejednokrotnie wspominał „pieśni śląskie” śpiewane przez matkę), ale w domu mówiło się także po niemiecku i czesku. Według Karla Bogara (Bogar, 1992) Ervin Goj rozmawiał ze swoimi sąsiadami i znajomymi w takim języku, w jakim się do niego zwracali, czyli po niemiecku, polsku i lasku, ponieważ wśród znajomych rodziny byli m.in.: niemiecka nauczycielka Lehnertová, Niemiec Ripka – właściciel sklepu żelaznego, Polak Gładysz – piekarz, Polak Staś – hutnik, laski stolarz Skotnica, laski piernikarz Hesek.

Ervin Goj uczęszczał do niemieckiej szkoły powszechnej i niemieckiego gimnazjum, z wyjątkiem krótkiego pobytu w gimnazjum czeskim w Místku, z którego rodzice przenieśli go do gimnazjum niemieckiego ze względu na nieprzychylność czeskich nauczycieli, krytykujących w ostry sposób jego niedoskonałą czeszczyznę (por. Bogar, 1992, s. 20). Maturę zdał w 1924 roku w niemieckim gimnazjum w Ostrawie.

W konsekwencji ukończył niemiecki uniwersytet w Pradze. Taką drogę obrał m.in. pod wpływem matki, która chciała, aby jej syn się kształcił, a awans społeczny był według niej w tym okresie możliwy jedynie za pośrednictwem języka niemieckiego. Dlatego też podczas spisu ludności w 1920 roku matka opowiedziała się wraz z synem i córkami za językiem niemieckim jako narodowym, ojciec zaś wybrał język czeski. Mimo tego Ervin Goj przez ponad dwa lata po zakończeniu studiów nie znalazł pracy i dlatego jakiś czas studiował jeszcze slawistykę na Uniwersytecie Karola w Pradze, a następnie przez kilka miesięcy przebywał na stypendium na uniwersytecie w Rzymie oraz na Sorbonie. W 1930 roku wyjechał na Słowację i tam rozpoczął pracę jako nauczyciel

⁸ Por. także dane spisu ludności z 1930 roku przytaczane przez Tadeusza Siwka i Jaromíra Kaňoka: 50,8% Czechów, 34,7% Niemców i 10,6% Polaków (Siwek & Kaňok, 2000, s. 8; por. też Zahradník, 1991).

Ósma klasa gimnazjum, 1923 rok. Ervin Goj z książką w ręku. Fotografia ze zbiorów Muzeum Beskyd, Frýdek-Místek, sygn. FM 51455-7-025

w szkole średniej w Kremnicy, a potem w niemieckim gimnazjum w Bratysławie. Następnie krótko pracował w niemieckim żeńskim gimnazjum w Ostrawie (1935–1936), po czym znów znalazł zatrudnienie na Słowacji w gimnazjum w Trnawie (1936–1937), później ponownie w Bratysławie (1938–1939). Ze względu na swoje antyfaszystowskie poglądy w lipcu 1939 roku został zwolniony z pracy.

Podjął wówczas decyzję o emigracji. Chciał wyjechać do Anglii, korzystając z pośrednictwa ambasady brytyjskiej w Warszawie. Niestety, napaść Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 roku uniemożliwiła mu wyjazd. Jako obywatel Czechosłowacji przebywający na terenie Polski otrzymał nakaz przyłączenia się do czechosłowackiej jednostki wojskowej, dowodzonej przez Ludvíka Svobodu, z którą dotarł do ZSRR i tam został internowany. Dzięki znajomości kilku języków został przeniesiony do Moskwy, gdzie rozpoczął pracę w wyższej szkole pedagogicznej. Jako nauczyciel języków obcych (głównie niemieckiego i czeskiego) pracował w ZSRR przez całą wojnę: najpierw w Moskwie, następnie w 1943 roku w Taszkencie, dokąd został ewakuowany podczas oblężenia Moskwy, od 1944 roku zaś ponownie w Moskwie w Instytucie Języków Obcych w Wyższej Szkole Wojskowej. Kształcił tam tłumaczy języka niemieckiego i czeskiego oraz oficerów wyjeżdżających na front zachodni.

Do kraju Ervin Goj powrócił w 1946 roku. Zamieszkał na Słowacji, ale z powodu wcześniejszych zatargów z przedstawicielami czechosłowackiej emigracji komunistycznej z okresu pobytu w ZSRR (szczególnie ze Zdeňkiem Nejedlím, powojennym ministrem szkolnictwa) spotkał się z bolesnym ostracyzmem. Ostatecznie jednak został przyjęty do gimnazjum jako lektor języka niemieckiego prowadzący kurs dla przedszkolank. Powojenne życie było dla niego trudne głównie ze względu na nieprzychylność władzy. Sytuacja ta spowodowała załamanie nerwowe i leczenie, po którym nie podjął już pracy zawodowej, poświęcając się jedynie literaturze i to w znacznie ograniczonym zakresie. Ervin Goj zmarł w wieku 84 lat, 19 grudnia 1989 roku, w Bratysławie.

Warto tu zwrócić uwagę, że wieloetniczność, wielojęzyczność i wielokulturowość nie tylko Frýdka, w którym dorastał, ale także całego regionu pogranicznego, miały wyraźny wpływ na kształt tożsamości osobowej późniejszego poety, formując go jako jednostkę otwartą na odmienność, o szerokich horyzontach (Balowska, 2011, 2012). Z drugiej jednak strony trzeba podkreślić, że w sytuacji napięć społeczno-politycznych i nacjonalistycznych oraz wobec przejawów braku tolerancji wieloetniczność i wielokulturowość może być przyczyną zagubienia, wyobcowania jednostki, a w konsekwencji także problemów dotyczących tożsamości indywidualnej (por. Kłoskowska, 1993)⁹. Z takimi tendencjami, zwłaszcza w czasach wielkiego kryzysu gospodarczego w latach trzydziestych XX wieku, zetknął się także Ervin Goj, a te które dotknęły go szczególnie w okresie dzieciństwa, naznaczyły jego dalszą drogę życiową.

Lata trzydzieste XX wieku to niezwykle istotny czas dla drogi twórczej Ervina Goja. W 1934 roku bowiem zadebiutował tomikiem wierszy *Spiwajuco piasť*¹⁰, pisanych, jak sam stwierdził, po lasku, czyli w języku opartym na gwarze jego rodzinnych stron. Była to gwara górnoostrawska, stanowiąca syntezę cech językowych różnych dialektów wchodzących w skład ugrupowania gwar laskich. Poeta dokonał próby unifikacji laskich cech gwarowych, tworząc własny język na bazie mowy rodzinnego miasta Frýdka. Język ten nazywał *lašsky, laščina*. Była to według niego mowa ludu na północnowschodnich Morawach, na terenach dawnego Śląska austriackiego oraz w regionie hłuczyńskim (Łysohorsky, 1934, s. 100), samodzielny i znacznie zróżnicowany gwarowo system, różny od języków sąsiednich: czeskiego, polskiego i słowackiego.

⁹ Monika Barwińska twierdzi, że skutkiem wielojęzyczności jest „[b]rak busoli, która wskazywałaby ten właściwy kierunek, względem którego możliwe jest określenie własnych współrzędnych tożsamościowych” (Barwińska, 2004, s. 91).

¹⁰ Swoje pierwsze młodzieńcze utwory Ervin Goj napisał w języku niemieckim w wieku siedemnastu lat. W korespondencji, jaką prowadził z Petrem Bezručem, stwierdził jednak, że nigdy nie był zadowolony ze swoich juveniliów (Łysohorsky, 1988, s. 826). Równocześnie więc z twórczością w języku niemieckim powstawały utwory pisane po lasku: najpierw w 1931 roku *Prolog*, następnie w 1932 roku *U Aquy acetosy*, potem zaś kolejne opublikowane w tomiku *Spiwajuco piasť*. Sam Łysohorsky uważał siebie za poetę bilingwalnego – lasko-niemieckiego (por. Gan, 1996).

W 1935 roku ukazał się kolejny tomik laskich wierszy, *Hłos hrudy*, a w roku następnym także *Wybrane wérše*¹¹. Laskie wiersze publikował pod pseudonimem Óndra Łysohorsky, który odzwierciedlał przywiązanie poety do rodzimej tradycji regionalnej, jak również podkreślał jego protest przeciwko istniejącym stosunkom społecznym. Imię bowiem wzorowane jest na imieniu ludowego bohatera śląskiego, obrońcy miejscowego ludu – Ondraša, który w XVIII wieku dowodził powstaniem zbrojnym chłopstwa beskidzkiego przeciwko niemieckim baronom (Mikoláš, 1931)¹². Schronieniem dla powstańców były lasy porastające Łysą Górę – druga część pseudonimu Ervina Goja jest wzorowana na tym toponimie, co oddaje przywiązanie do rodzinnego regionu beskidzkiego – u podnóża wzniesienia upłynęło dzieciństwo poety. Przyjęcie takiego pseudonimu było wyrazem ukształtowanej świadomości pochodzenia i przynależności terytorialnej, z której wypływał silny związek z ziemią rodzinną (szerzej: regionem). Trzeba podkreślić, że była to ojczyzna prywatna, rozumiana jako

kolebka, siedlisko, ojcowizna, świat oswojony, tutejszość i ścieżka zakorzeniona. Wyrasta ona ze świadomego orientowania się ludzi na wartości regionu, które decydują o swoistości i odrębności i które wyrażają się w emocjonalnym odczuciu zakorzenienia (Nikitorowicz, 1995, s. 53).

Mozemy więc powiedzieć, że Óndra Łysohorsky niejako wyprzedził epokę i propagował ideę regionalizmu bliską dążeniom autonomizacyjnym we współczesnej Europie, określając swój obszar pochodzenia jako *Lašsko* lub *Slezsko*. Były to według niego tereny powiatów: raciborskiego, hłuczyńskiego, opawskiego, ostrawskiego, frydeckiego, obejmujące także obie części cieszyńskiego – polską i czeską – oraz część Orawy.

Początki jego laskiej twórczości naznaczone są nadzieją pokładaną w rewolucji bolszewickiej, która miała przynieść, w przekonaniu poety, wolność społeczną również dla całego Śląska. Chociaż Óndra Łysohorsky nie należał do żadnej partii, to jednak sympatyzował z ideami socjalizmu, widząc w nich ratunek dla śląskich robotników. Tworzył wiersze zaangażowane, rewolucyjne, kontynuując w ten sposób tradycję poezji proletariackiej. Był poetą protestu społeczno-rewolucyjnego i nawoływał do świadomego stawienia

¹¹ Trzeba tu także nadmienić, że Óndra Łysohorsky stosował swoją laszczyznę również w korespondencji i posłowiach do pierwszych tomików wierszy. Napisał po lasku także kilka epigramów (Kuchtová-Gojová, 1992, s. 37), ale najkonsekwentniej używał jej w poezji.

¹² Ondraszek albo Ondra to postać autentyczna – Andrzej Szebesta, urodzony w 1680 roku w Janowicach koło Frydka, zmarł 1 kwietnia 1715 roku w Świadnowie. Był on legendarnym zbójnikiem z gór Beskidu Morawsko-Śląskiego (beskidnikiem), najstarszym synem janowickiego wójta Andrzeja Szebesty i jego żony Doroty. Parał się zbójnictwem w okolicach Łysej Góry na pograniczu Śląska Cieszyńskiego i Moraw. Został zamordowany 1 kwietnia 1715 roku w świadnowskiej karczmie przez członka swej bandy, Juraszka (Jurę Fucimana z Malenowic), który zabił go z chęci zysku. Za głowę Ondraszka bowiem władcy Księstwa Frydeckiego wyznaczyli nagrodę stu florenów.

oporu wyzyskowi i niesprawiedliwości. Korzenie protestu społecznego poety tkwią w ówczesnej sytuacji społeczno-etnicznej regionu ostrawskiego: bieda robotników, bezrobocie i konflikty narodowościowe.

Pozytywnie wiersze te ocenił František X. Šalda, pierwszy krytyk literacki wypowiadający się na ten temat. Mimo początkowego dystansu do owej „nietypowej” twórczości, o czym pisze w przedmowie do pierwszego wydania *Spiwajucej piasći*, uznał jednak jej swoistą prostotę za wartość literacką. Ponadto František X. Šalda pozytywnie odniósł się także do tematycznego podobieństwa wierszy Óndry Łysohorskiego do utworów Petra Bezruča: u obu poetów widać zainteresowanie tematyką społeczną terenów podbeskidzkich, ich rodzinnych stron. Głos Františka X. Šaldy zachęcił innych krytyków literackich do zajęcia stanowiska w tej kwestii, m.in. Josefa Horę, który nazwał Óndrę Łysohorskiego uczniem Petra Bezruča ze względu na kontynuowanie przez niego tematyki regionalnej i społecznej. Dodał jednak, że autor *Spiwajucej piasći* występował przeciwko krzywdzie uciskanego ludu śląskiego w sposób radykalniejszy niż jego poprzednik (Hora, 1935).

Prostota wierszy Óndry Łysohorskiego, na którą zwracał uwagę František X. Šalda, była jednak oceniana nie tylko pozytywnie. Zdeňek Vavřík, jeden z krytyków występujących najostrzej przeciwko poecie, zarzucał utworom zawartym w tomikach *Spiwajuco piasć* i *Hłos hrudy* tendencyjność i prymitywizm (Vavřík, 1935, s. 8). Podobnego zdania byli np. Vojtěch Martínek (1935) czy Ivan Lesný (1934), który stwierdził, że wierszy poety nie można zaliczyć do nurtu poezji proletariackiej ze względu na występujące w nich silne tendencje nacjonalistyczne powstałe na gruncie „skrzywionego patriotyzmu lokalnego” (Lesný, 1934, s. 8). Z drugiej jednak strony Zdeňek Vavřík przyznawał, że wśród wierszy – zwłaszcza w tomiku *Hłos hrudy* – znajdują się także utwory cenne, np. liryki intymne.

We wczesnej twórczości Óndra Łysohorsky wyrażał przekonanie, że jako poeta ma do spełnienia misję – występowanie przeciw krzywdzie ludu regionu laskiego. W ten sposób uznawał siebie za barda tej ziemi. Uważał, że dzięki twórczości w języku opartym na lokalnym dialekcie dotrze do szerokiego kręgu odbiorców i przyczyni się do skonsolidowania miejscowego laskiego proletariatu. Język był więc dla niego nie tylko istotnym czynnikiem samoidentyfikacji, ale także narzędziem kształtowania tożsamości zbiorowej, ponieważ w zamierzeniu poety miał służyć integracji lokalnej społeczności oraz przyspieszeniu procesów tożsamościowych na tych terenach¹³.

Zamierzeń tych jednak nie udało się zrealizować, ponieważ przerwał je wybuch II wojny światowej i emigracja Óndry Łysohorskiego. Mimo tego nie

¹³ W tradycyjnym podejściu dialekt jest nośnikiem tożsamości etnokulturowej, regionalnej. Óndra Łysohorsky wprowadził go do dyskursu tożsamościowego dotyczącego narodu. Język stał się dla niego elementem, który miał wpływać na identyfikację etniczną lokalnej społeczności, ponieważ idea samodzielnego języka laskiego miała potwierdzać jego teorię o odrębności narodowej użytkowników gwar laskich (por. np. Balowska, 2010, 2012; Pallas, 1970; Pešta, 1992).

zarzucił on tworzenia poezji w języku laskim nawet podczas kilkuletniego wojennego pobytu w ZSRR. Swojej decyzji nie zmienił również pod wpływem oskarżeń czeskiej emigracji komunistycznej o separatyzm językowy i żądań, aby zaprzestał pisanie wierszy po lasku, a zaczął je tworzyć w języku czeskim. Stanowcza odmowa poety przysporzyła mu wielu wrogów, co miało negatywne następstwa jeszcze w czasie wojny, ale i później, w okresie powojennym. Choć pod koniec życia częściej pisał wiersze po niemiecku, to jednak swojej laszczyźnie pozostał zawsze wierny. W ten sposób wypełnił to, co zadeklarował jeszcze na początku lat trzydziestych w korespondencji. W jednym z listów do Petra Bezruča, przesłanym z Bratysławy 8 grudnia 1932 roku, informował mianowicie, że laszczyzna to język, który pamięta z dzieciństwa i nie potrafi pisać inaczej, jak tylko w języku, w którym śpiewała jego matka (Łysohorsky, 1988, s. 826). Wybór tego języka był niewątpliwie również przejawem jego tęsknoty za ziemią rodzinną – małą ojczyzną, wszak większość dorosłego życia spędził poza nią nie z własnej woli – na Słowacji czuł się obcym, choć znalazł tam drugi dom, podobnie jak w czasie wojny na emigracji w ZSRR, gdzie otrzymał azyl na kilka okupacyjnych lat. *Notabene* samotność na początku wojny potęgowana była także nieoczekiwane długą rozłąką z najbliższymi, zwłaszcza z żoną Marią (z domu Bozděková), poślubioną w 1931 roku, która miała dołączyć do niego w Anglii, gdzie planowali przetrwać wojnę. Powrót do kraju po wojnie w atmosferze ostracyzmu pogłębił poczucie wykorzenienia i obcości. Niezrozumienie towarzyszyło poecie właściwie do ostatnich lat życia.

Laszczyzna, jaką posługiwał się Ľudmila Łysohorská, to język utworzony przez poetę na bazie jego rodzimej gwary górnoostrawskiej, zaliczanej do gwar ostrawskich, będących jedną z grup dialektów laskich i obejmujących obszar nad górnym i środkowym brzegiem Ostrawicy (por. np. Bělič, 1972). Różni się od języków sąsiednich: od czeskiego (ale też słowackiego) m.in. akcentem na przedostatniej sylabie, brakiem iloczasu, występowaniem szeregu ciszącego *š, ž, č, dž* czy zachowaniem *l* i *l̥*, a od polskiego m.in. brakiem nosówek. Ľudmila Łysohorská, dokonując unifikacji cech gwar laskich, nie opierał się jedynie na aktywnej znajomości rodzimej gwary, ale kierował się też przesłankami filologicznymi. W pierwszych metajęzykowych uwagach na temat laszczyzny, co ważne – pisanych także po lasku, jakie przedstawił w posłowniu do swojego pierwszego tomiku *Spiwajuco piasť*, informuje, że korzystał z dziewiętnastowiecznych publikacji czeskich dialektologów: Aloisa V. Šembery *Základové dialektologie československé. S příklady všech řečí slovanských a různorečí českých, moravských a slovenských* (Šembera, 1864), Františka Bartoša *Dialektologie moravská I. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské* (Bartoš, 1886) oraz Jana Loriša *Rozbor podřečí hornoostravského ve Slezsku* (Loriš, 1898). Na marginesie warto dodać, że Zdzisław Stieber w tekście *Geneza gwar laskich* z 1934 roku dokonuje krótkiej oceny pracy Jana Loriša, stwierdzając:

Opis gwar Bienkówic i Tworkowa prof. Nitscha przewyższa opis Loriša przedewszystkiem dokładnością pisowni fonetycznej, która pozwala nam sobie wyrobić pełny obraz fonetyki tych wsi, podczas gdy pisownia Loriša jest niestety tylko półfonetyczna, nie oddaje więc drobnych, niemniej jednak ważnych nieraz różnych dźwiękowych (Stieber, 1934, s. 5).

We wspomnianych powyżej informacjach odautorskich Óndra Łysohorsky używa określenia *lašsky jazyk* w dwu znaczeniach: a) w odniesieniu do dialektów pogranicza polsko-czeskiego oraz b) do utworzonego przez siebie języka, utożsamiając w ten sposób oba zjawiska. Według poety:

Słowo „lašsky” ňeznači ňodén prozny pojém katedry, ale ňe označuje wšeljakimi ménami (na př. lašsky, morawsky, slónsky a.t.d.) jazyk, kěreho uňiwaju přibližně dwa milijóny lidí, [...] [a – G.B] próba odvodzowaňo jazykowych póměrów lašských od třech sušedních spisowných jazykůw słowanskyh by byla přýrodžěňe mylno (Łysohorsky, 1934, s. 94)¹⁴.

Óndra Łysohorsky, korzystając z opracowań dialektologicznych, nie przyjął jednak wszystkich cech gwary górnoostrawskiej (por. Balowska, 1999; Duličenko, 1996; Hannan, 2004), ale próbował dokonać ich unifikacji, przejmując pojedyncze zjawiska z sąsiednich grup gwar laskich, np. z gwar opawskich końcówkę *-ej* dla D., C. i Msc. I. poj. przymiotników r. żeńskiego w miejsce zakończenia *-e* (*beskidskej zémi, ňemeckej matky*), zaś z polskiej gwary śląskiej formę *jech* dla 1. os. I. poj. czasownika *być* (jako oboczną do *joch je*). Natomiast niektóre cechy górnoostrawskie upraszczał, np. przez pominięcie specyficznych dla tej gwary postaci 2. os. *nimaš* i 3. os. *nima* w odmianie czasownika *być* w I. poj. w czasie teraźniejszym w przeczeniu.

Konstruując ortografię na potrzeby zapisu swojego języka, poeta wykazał się znaczną inwencją twórczą. Dzięki swojej kreatywności wypracował swoisty kompromis między systemem graficznym polskim i czeskim. Było to świadome działanie kodyfikatorskie, które równocześnie stanowiło w jego mniemaniu zabezpieczenie przed posądzeniem go o preferowanie jednego z powyższych języków narodowych. Wydaje się to działaniem uzasadnionym wobec wydarzeń społeczno-historycznych tego okresu, ale mogło ono odnieść zamierzony efekt jedynie przy założeniu, że czytelnicy tych tekstów będą posiadali odpowiednią wiedzę na temat pisowni i wymowy zarówno polskiej, jak i czeskiej. Wprowadzając nowe zasady ortograficzne, utrudnił jednak odbiór swoich tekstów i Polakom, i Czechom.

Przyjrzyjmy się alfabetowi laszczyzny (por. np. Balowska, 2013).

¹⁴ „Słowo «laski» nie oznacza pojęcia akademickiego, ale określa oznaczany różnymi nazwami (np. laski, morawski, śląski itd.) język, którego używa w przybliżeniu dwa miliony osób, [...] [a – G.B] próba łączenia laskiej sytuacji językowej z trzema sąsiednimi słowiańskimi językami literackimi byłaby z natury błędna” (Łysohorsky, 1934, s. 94).

Tabela 1. Alfabet laszczyzny Óndry Łysohorskiego

Alfabet laski	a, b, c, č, ć, d, dz, dž, e, ě, é, f, g, h, ch, i, j, k, l, ł, m, n, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, š, t, u, w, y, z, ž, ź
Grafemy wspólne	a, b, c, d, dz, e, f, g, h, ch, i, j, k, l, m, n, o, ó, p, r, s, t, u, y, z
Grafemy czeskie	č, dž, ě, é, ň, ř, š, ž
Grafemy polskie	ć, dź, ł, ś, w, ź

Jak widać, obejmuje on grafemy wspólne, grafemy czeskie i grafemy polskie. Óndra Łysohorsky wyjaśniał, że dążył do stworzenia takiego systemu ortograficznego, który stanowiłby odzwierciedlenie syntezy cech fonetycznych wszystkich dialektów laskich, ale równocześnie pozwolił zachować ich indywidualny charakter (Łysohorsky, 1935a). Miał jednak świadomość, że jest to posunięcie nowatorskie, dlatego do tomików wierszy dołączał uwagi o pisowni i wymowie, które miały ułatwić czytanie wierszy. Zatrzymajmy się tu na krótko na omówieniu realizacji grafemów *ó*, *é* oraz *w*. Grafemy *ó* oraz *é* wprowadził poeta na oznaczenie samogłosek [u] oraz [i]/[y] związanych z realizacją samogłosek pochylonych [ó] i [é] (Łysohorsky, 1958, s. 217). W następujący sposób objaśnia on ich wymowę:

1. *ó* wymawia się jako [u], np. *mój, noród, własów, póměrów, spósób*;
2. *é* ma dwie realizacje ze względu na różne pozycje:
 - a) jako [y] po spółgłoskach: *b, c, d, dz, f, g, h, ch, k, ł, m, n, p, r, ř, s, t, w, z*, np. *čerwéne, řéky, spocéne, hładém*;
 - b) jako [i] po spółgłoskach: *č, ć, dž, j, l, ň, š, ž*, np. *inačej, létaju, ňechčét, wystrojéno* (Łysohorsky, 1934, s. 217).

Celowe było także zastosowanie grafemu *w*, co poeta tłumaczył z jednej strony większym podobieństwem języka laskiego do polszczyzny niż czeszczyzny, a z drugiej zachowaniem przez laszczyznę starszej fazy rozwoju językowego (Łysohorsky, 1935b, s. 776). Taki wniosek wysnuł na podstawie historii grafii czeskiej – w było stosowane w czeszczyźnie jeszcze w XIX wieku, po czym zostało zastąpione grafemem *v*. Óndra Łysohorsky podkreślał także, że inne języki zachodniosłowiańskie zachowały ten grafem, np. język polski, język dolno- czy górnołużycki, co stanowiło dla poety dodatkowy argument przemawiający za zasadnością zastosowania go również w laszczyźnie.

Przyjrzyjmy się przykładom zapisu tekstów Óndry Łysohorskiego. Uwzględniono tu trzy gatunki, w których stosował laszczyznę: poezja, uwagi odauteurskie we wstępach bądź posłowiach do tomików poetyckich oraz korespondencja prywatna. Jednym z jego wierszy jest utwór *Kaj noród mój?*. Przyjrzyjmy się jego fragmentowi:

Kaj noród mój?

Pisany je mój wérš nocami.

Joch był jak pes wychnany w śwět.

Joch błudził wečer ulicami
a społ jak chachar pod mostami,
mój žiwot ňeznoł žodén kwět.

Jo zatracény syn Ostrawy
pro kořeň mjěsta ňémjěl sem.
Kus Polska tam, tu kus Morawy,
Tu buržuj Čech, tam Polok drawy.
Kaj noród mój? Kaj lašsko zém?

Joch noród hledoł žiwot ceły
a přyšelch zaš w beskidsky mrak.
Z knih polských cudze wélno hřměły,
aj v Praze žiřech osaměły.
A wčil? Do Moskwy idže zřak.

Kaj je mój noród? Jo ho ňémóm...
To ňěni noród jak roz był.
Ustupił mjěsto cudzym ménóm
jak smeći je zmecény k šćénóm
a éném lašsky smutek z był.
21. 7. 1932

(Łysohorsky, 1988, s. 14)

Kolejnym przykładem zastosowania grafii laskiej jest fragment posłowia do pierwszego tomiku wierszy *Spiwajuco piasć* z 1934 roku:

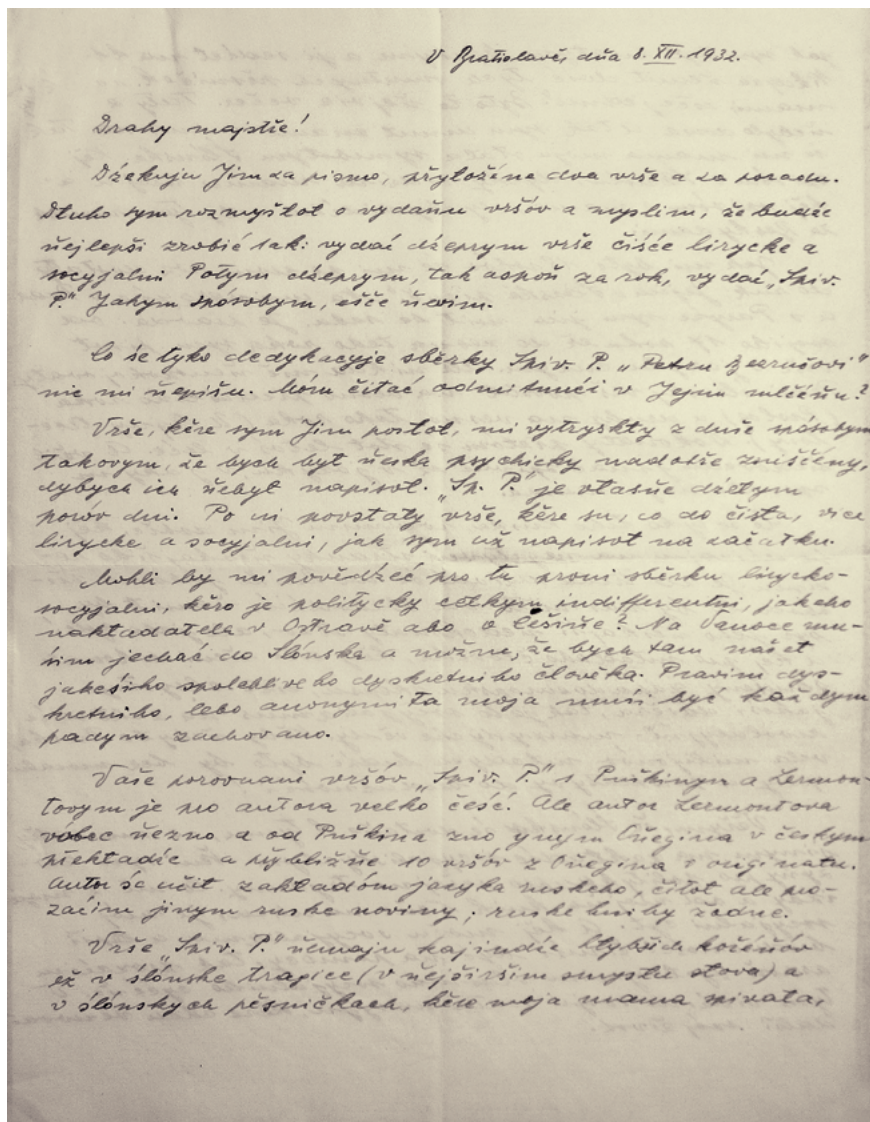
Wěda buržoazyje, nodénik władnucej klasy, rozluščuje adekwatnym spósobém én takowe problěmy, kěre odpowjédaju mocénsko-politickým téndencyjóm jejich žiwitelów. Problěmy, kěre ňeodpowjédaju władnucej klaše, ňebywaju rozluščowane alebo rozluščuju še skrucénym spósobém. Tén spósób badaňo ménuje wěda buržoazyje „hledanim obiektywnej prawdy” (Łysohorsky, 1934, s. 94).

I ostani przykład, tym razem jest to fragment prywatnej korespondencji z poetą Petrem Bezručem (list z dnia 8 grudnia 1932 roku):

Drahy majstře!

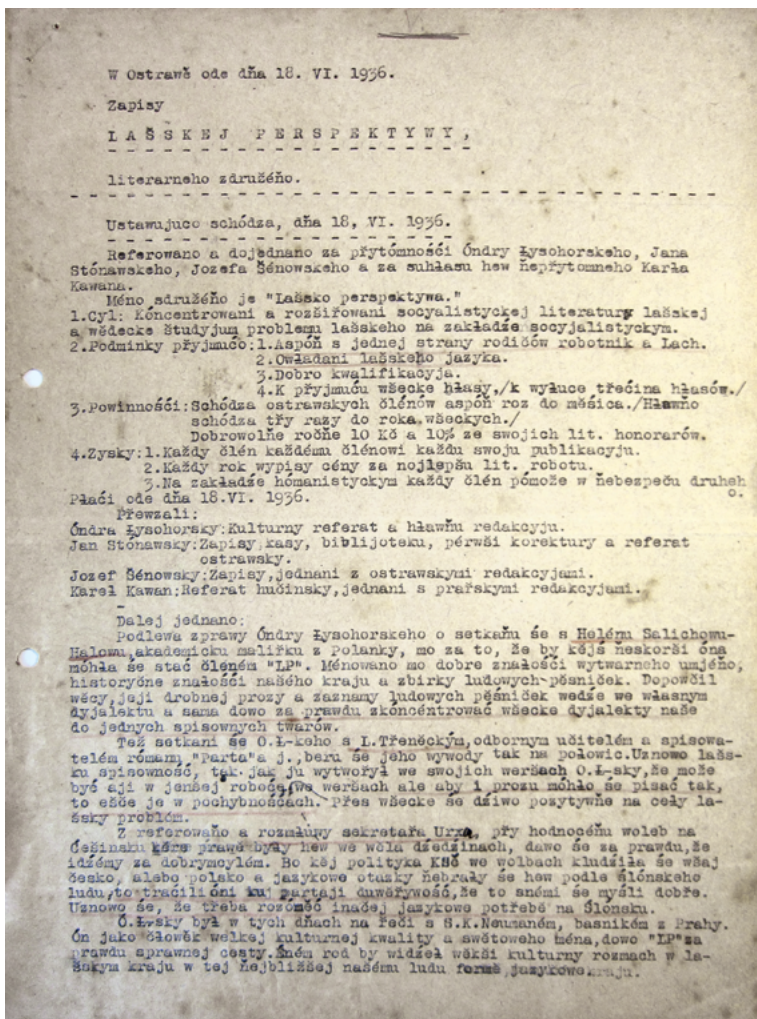
Džekuju Jim za pismo, přýložéne dwa wěrše a za poradu. Dłuhu sém rozmysłoł o wydaňu wěršów a myslim, že budže nojlěpši zrobić tak: wydać džepřém wěrše čišće lirycke a socyjalni a potym džepřém, tak aspoň za rok, wydać Spjěw. P. [*Spjěwajuco piasć* – G.B.]. Jakym spósobém, ešče ňewjém (Łysohorsky, 1988, s. 825).

Zasady ortograficzne opracowane przez poetę były konsekwentnie stosowane właściwie jedynie przez niego samego. Nie powiodły się bowiem zabiegi propagowania idei języka laskiego w latach trzydziestych XX wieku, czemu miały służyć dążenia Ōndry Łysohorskiego do stworzenia w Ostrawie ośrodka,

List Óndry Łysohorskiego pisany po lasku do Petra Bezruča, Bratisława
8 grudnia 1932 roku. Źródło: Slezské zemské muzeum w Opawie, sygn. PozPB 8862,
karta 1; fotografia ze zbiorów autorki

który mógłby kształtować elity intelektualne wspierające twórczość w języku laskim oraz tworzące niezależną kulturę laską. Założkiem owego centrum miała być założona w 1936 roku grupa Laško Perspektywa.

Sprawozdanie z założycielskiego posiedzenia grupy Laško perspektywa, Ostrawa 18 czerwca 1936 roku. Źródło: Slezské zemské muzeum w Opawie, sygn. 77/75/3416; fotografia ze zbiorów autorki

Do grona założycieli oprócz poety należeli także Josef Bilan, Jan Lisník, Bohumil Marek i Karel Kawan. Warunkiem przynależności do tej grupy było przyjęcie opracowanej przez Ondrę Łyschorskiego normy języka laskiego. Najtrudniejsze okazało się konsekwentne stosowanie zasad ortografii. W wyniku różnic poglądów pomiędzy członkami grupy i trudności w dojściu do konsensusu, niektórzy rozpoczęli twórczość w czeskim języku literackim, inni zaś we własnym rodzimym dialekcie. Najczęściej podnoszonymi problemami były: zbyt skomplikowany system graficzny, zunifikowany system gramatyczny,

a także nowe słownictwo wprowadzane przez Óndrę Łysohorskiego (głównie abstrakcyjne i administracyjne) (por. Balowska, 2013; Marvan, 1992, 2009). Jak się wydaje, z jednej strony grupa zwolenników idei nowego języka okazała się zbyt słabo skonsolidowana i zdeterminowana w dążeniu do celu, z drugiej strony stanowcza postawa Óndry Łysohorskiego, niedopuszczająca odstępstw od własnych zasad języka, spowodowała, że prace prowadzone nad przygotowaniem gramatyki i słownika nie doszły do skutku, podobnie jak wydanie almanachu utworów laskich. Prace te bowiem się przedłużały, aż ostatecznie aneksja państwa czeskiego przez hitlerowskie Niemcy w 1938 roku sparaliżowała działalność grupy i udaremniła kodyfikatorskie i wydawnicze zamiary jej członków.

Warto tu jeszcze omówić wspomniany powyżej istotny aspekt działalności Óndry Łysohorskiego, mianowicie jego koncepcję narodu laskiego. Argument o samodzielności języka laskiego poeta podniósł dla podkreślenia odrębności etnicznej Lachów, zaznaczając, że naród laski mówi własnym językiem – laszczyzną. Widział jednak duże zagrożenie dla swobodnego rozwoju laszczyzny, a tym samym narodu laskiego, m.in. w działalności na tych terenach szkół polskich i czeskich, ponieważ ułatwiały one asymilację językową, stwarzając dogodne podłoże do wynarodowienia Lachów. Głosił nawet, że sytuacja jest dużo trudniejsza od tej, która istniała w czasach germanizacji, kiedy w szkołach niemieckich nauczano jedynie po niemiecku.

Inne, równie istotne, zagrożenie dla narodu laskiego stwarzał według poety przemysłowy charakter regionu. Cenne złoża węgla, występujące w zagłębiu ostrawsko-karwińskim, przyciągały bogatych i „chciwych zysków” sąsiadów: Polaków, Czechów i Niemców. W ten sposób naród laski nie mógł wytworzyć silnej warstwy ludzi wykształconych, ponieważ był on „przeznaczony” przez właścicieli fabryk i zakładów do pełnienia funkcji siły roboczej, natomiast w urzędach i innych instytucjach kulturalno-oświatowych pracowali tylko Polacy lub Czesi, a językiem urzędowym był język czeski. Sytuację tak rozumianego narodu porównał Óndra Łysohorsky do jabłka niezgody, o które sąsiedzi kłócili się przez wieki i dzielili je między siebie: „Naród lašsky, přes celé storoča byl objektém schwawóle cudzych mocy, přešeł od učiskowaňo feudalizmem do učiskowaňo industrijalnym kapitalizmem” (Łysohorsky, 1988, s. 819)¹⁵.

Mimo tych zagrożeń Óndra Łysohorsky pozytywnie patrzył na przyszłość swojego narodu i wierzył w jego swobodny rozwój, który będzie mógł się dokonać dopiero po zwycięstwie socjalizmu. Widział swój naród jako byt odrębny, ale w ramach organizmu państwowego wielonarodowościowego¹⁶.

¹⁵ „Naród laski przez celé wieki byl obiektem samowoli obcej władzy, ucisk feudalny zostal zastapiony uciskiem kapitalizmu przemysłowego” (Łysohorsky, 1988, s. 819).

¹⁶ Trudno jednak określić, jakie to miałyby być państwo. Możemy przypuszczać, że chodziło o Śląsk jako region wieloetniczny. Dyskusje na ten temat trwały także w ramach działalności grupy Lašsko Perspektywa, o czym pisze po lasku Bohumil Marek (pseudonim Jura Hanys) w liście do Óndry Łysohorskiego: „I jo se už downij zaobnošoť tym, aby Slónzko obžilo. Mysleť ech na Slónzko od Bezkyd ku Klučborku v Německu: čete Češinsko, Račiborsko, wčilejši polske

Odpowiednia wydawała mu się idea państwa uznającego istnienie wielu narodowości. Wyidealizowanym modelem takiej państwowości była dla Łysohorskiego w latach trzydziestych XX wieku Rosja Radziecka, w której, jak wierzył, liczne narody ją tworzące miały możliwości oraz warunki do samodzielnego i swobodnego rozwoju kultur etnicznych (Łysohorsky, 1934, s. 99).

Koncepcja narodu laskiego wzbudziła kontrowersje i ostre głosy sprzeciwu. Nie zgadzali się z nią nawet ci, którzy przychylnie odnosili się do twórczości poetyckiej Óndry Łysohorskiego, obwiniając poetę o „zaslepioną utopię”, „separatyzm regionalny”, „niedorzeczną pomyłkę” (Pallas, 1970, s. 79) i uznając go za „dzikiego nacjonalistę”, który przybrał „bezruczowską pozę barda uciśnionego narodu” (Soldan, 1935, s. 3). František Soldan zarzucił Óndrze Łysohorskiemu również to, że mylił problemy klasowe z narodowościowymi i wierzył w możliwość poprawy sytuacji społecznej na drodze wyzwolenia narodowego, a nie dostrzegł, iż ówczesna sytuacja była wynikiem panującego systemu społeczno-gospodarczego, nie zaś podziału etniczno-narodowego.

Wiele kontrowersji wzbudzał również termin *Lach*, nazywający według poety członka laskiego narodu, ze względu na jego znaczenie ustalone już wówczas w literaturze specjalistycznej i popularnej. Używali go bowiem od XIX wieku czescy dialektolodzy na oznaczenie ludności posługującej się dialektami laskimi (por. Bartoš, 1886; Loriš, 1899; Šembera, 1864). Była to więc nazwa informująca o przynależności ludności miejscowej do określonej grupy etnograficznej. W starszej czeskiej literaturze przedmiotu określenie *Lach* oznaczało Polaka. W takim znaczeniu pojawia się u Pavla J. Šafaříka (Křenek, 1993, s. 13). W językoznawstwie polskim termin *Lach* występuje także w znaczeniu ‘Polak’ oraz ‘mieszkaniec regionu podgórskiego’. Jan Bystroń pisał: „Lachami też nazywają górale ludność podgórską. Jest to stara nazwa, używana na Rusi na określenie Polaków” (Bystroń, 1925, s. 143). Taką interpretację znajdziemy również w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* Aleksandra Brücknera (Brückner, 1985): „Lach, nazwa ruska ‘Polaka’ [...] Lachami nazywają górale polscy ‘Polaków z równiny’”¹⁷. Stąd wynikał więc zarzut mylenia kwestii odrębności etnicznej z odrębnością etnograficzną, wysuwany wobec Óndry Łysohorskiego.

Spory wokół koncepcji narodowościowej Óndry Łysohorskiego nie zakończyły się w latach trzydziestych. Przyczyniły jedynie na krótki okres początku II wojny światowej. Odżyły następnie w czasie wojny, kiedy poeta przebywał w ZSRR (por. Dvořák, 1990; Pallas, 1970; Trpím za plamen..., 1968; Vaníček & Wodecki, 1992). Wówczas, pracując jako nauczyciel języka czeskiego i niemieckiego w moskiewskim Instytucie Języków Obcych, brał udział w pracach

Ślónzko i Opolsko. Za Ostrawicu už ech se nědziwoł. W calej tej zemi je Ślónzok tak deptany” („Ja także już od dawna myślałem o tym, aby Śląsk odżył na nowo. Chodzi mi o Śląsk od Beskidów po Kluczbork w Niemczech: całe Cieszyńskie, Raciborskie, polski Śląsk i Opolskie. Za Ostrawicę już nie spoglądałem. Na całej tej ziemi Ślązak jest deptany”) (list z 26 grudnia 1936 roku, ze zbiorów Muzeum Beskyd).

¹⁷ Z obszernej literatury przedmiotu por. także np. Eljasz-Radzikowski (1900); Jakóbiec (1901); Małecki (1897); Potkański (1898).

Komitetu Słowiańskiego i tworzył wiersze w języku laskim, publikując je głównie w przekładach na język rosyjski¹⁸. Dzięki temu został członkiem Związku Pisarzy Radzieckich. Stał się w ten sposób równocześnie propagatorem swojej koncepcji narodowościowej, ponieważ tomiki z rosyjskimi przekładami jego utworów poprzedzane były wstępami, mającymi przybliżyć odbiorcy postać Óndry Łysohorskiego-poety i jego ideę. W tekstach pojawiały się w związku z tym terminy *naród laski* i *język laski*, co było niewygodne dla czechosłowackiej emigracji komunistycznej w Moskwie. Według relacji Óndry Łysohorskiego przedstawiciele Komunistycznej Partii Czechosłowacji (KPCz) Václav Kopecký i Zdeňek Nejedlý starali się wywrzeć nacisk na poetę i narzucić mu ograniczenie problematyki laskiej w wierszach. Zdeňek Nejedlý próbował także wymóc na Łysohorskim wprzęgnięcie poezji w propagandę polityczną (Trpím za plamen..., 1968, s. 11). Żądano również, aby zaprzestał pisania po lasku i rozpoczął tworzenie poezji w języku czeskim. Óndra Łysohorsky nie zgodził się, ponieważ był przekonany o słuszności swojej koncepcji. Istniały jeszcze inne powody niezadowolenia emigracji komunistycznej: mimo że poeta głosił poglądy lewicowe, nigdy nie został członkiem partii komunistycznej. Stało się to podłożem konfliktu między Óndrą Łysohorskim a czeskimi komunistami w Moskwie, którzy otwarcie wystąpili przeciwko poecie.

Nieprzychylność KPCz i przeciągająca się skomplikowana, trudna sytuacja spowodowały, że Óndra Łysohorsky napisał w 1944 roku list do Józefa Stalina. Treścią listu, jak podaje Jaromír Dvořák, były skargi poety na tendencje nacjonalistyczne panujące wśród czeskiej emigracji w ZSRR oraz w czeskich oddziałach wojskowych na wschodzie (Dvořák, 1992, s. 14). Znalazły się tam również elementy koncepcji narodowej poety. Nawiązał on do rozwoju stosunków narodowościowych w ZSRR po rewolucji 1918 roku i do swoich założeń. Uważał, że podobna sytuacja może zaistnieć na terenach laskich po II wojnie światowej (Vaníček & Wodecki, 1992, s. 50).

Odpowiedzią Józefa Stalina na list Óndry Łysohorskiego było wyznaczenie Dmitrijowi Manuilskiemu, współpracownikowi Stalina odpowiedzialnemu m.in. za sprawy kultury, zadania zbadania i rozwiązania problemu narodu laskiego. Zagadnieniem zajął się Konstantin A. Saliszczew¹⁹, który stwierdził, że laszczyna to jeden z dialektów języka czeskiego, a samodzielny naród laski nie istnieje, ponieważ tzw. Lachowie należą do narodu czeskiego. W ten sposób kwestia narodu laskiego została zamknięta w ZSRR.

Jednak skutki tego wystąpienia rzuciły głęboki cień na dalsze życie poety. Został obwiniony przez partię komunistyczną o to, że teorią narodu laskiego pragnął zniszczyć integralność państwa czechosłowackiego i stał się przyczyną tarć międzynarodowych. Wysuwane przez niego wątpliwości dotyczące czeskiej

¹⁸ Były to przede wszystkim kongenialne przekłady Borysa Pasternaka i Mariny Cwietajewej. Wiersze poety tłumaczyli na język rosyjski także inni tłumacze, m.in. jego przyjaciółka Nina Sokolowa.

¹⁹ Informacja powyższa pochodzi od profesora Mieczysława Basaja.

przynależności Śląska i regionu ostrawsko-karwińskiego mogły, według partii, spowodować komplikacje w stosunkach czesko-polskich (Vaníček & Wodecki, 1992, ss. 46–47).

Opinia ta w znacznym stopniu zaważyła również na powojennym stosunku do poety i jego twórczości, mimo że wówczas Óndra Łysohorsky złągodził już swoje stanowisko i odszedł od koncepcji narodu laskiego. Do końca jednak trwał przy idei odrębności językowej laszczyzny. W 1968 roku Óndra Łysohorsky, tłumacząc swoje stanowisko, podkreślił apolityczność wysuwanej wcześniej przez siebie koncepcji. Stwierdził:

[...] ani já, ani moje poesie nepatří do politických kategorií. Nikdy mi nešlo o nějaké odtržení či osamostatnění Lašska, jak mi moji nepřátelé přičítali. Bojoval jsem za sociální a jazyková práva lašského lidu, který ve svém krásném a bohatém kraji odjakživa dřeł bídu, ať už zásluhou německých, polských či českých pánů. Internacionální a humanistickou náplní své poesie jsem udělal pro svůj rodný kraj víc, než bych mohl udělat založením nějaké lašské politické strany. [...] Není to náhoda, že jsem nikdy nebyl členem žádné politické strany. To mi dává pružnost distance. Svými básněmi stavím pomník svému lašskému kraji, ne pomník regionální, ale pomník, kterému rozumějí lidé v dalekých zemích. [...] svou poesí lašskou nechci vůbec vytvořit nějaký „lašský imperialismus“ (Trpím za plamen..., 1968, s. 11)²⁰.

Mimo licznych kontrowersji wokół koncepcji języka laskiego, spotęgowanych głosem przez Óndrę Łysohorskiego idei odrębności narodowej mieszkańców regionu, należy jednak uznać, że poeta był jednostką wyjątkową, o oryginalnej i złożonej osobowości, umysłem wybitnym i otwartym. Przyczyniły się do tego niewątpliwie takie cechy regionu pogranicznego, w którym wzrastał, jak wieloetniczność i wielokulturowość. Propozycja Óndry Łysohorskiego, rozpatrywana dziś w ramach badań nad mikrojęzykami słowiańskimi, mieści się w zakresie swoistej formy eksperymentalnej, próby autonomizacji dialektu i utworzenia języka na bazie gwar laskich. Możemy więc powiedzieć, że tak rozumiany język laski stanowi dziś głównie świadectwo kreatywności swego twórcy (por. Wyderka, 2012, s. 49), choć poeta wierzył, że laszczyzna stanie się z czasem kodem o pełnym spektrum funkcjonalnym, wyznaczonym językowi ogólnemu.

²⁰ „[...] ani ja, ani moja poezja nie mieści się w kategoriach politycznych. Nigdy nie chodziło mi o żadne oderwanie czy usamodzielnienie regionu laskiego, co przypisywali mi moi przeciwnicy. Walczyłem o prawa społeczne i językowe ludu laskiego, który w swojej pięknej i bogatej ziemi od zawsze cierpiał biedę, a to z winy niemieckich, polskich czy czeskich panów. Dzięki międzynarodowemu i humanistycznemu wydźwiękowi mojej poezji zrobiłem więcej dla swojej rodzinnej ziemi, niż mogłem zrobić, zakładając jakąś partię polityczną. To nie przypadek, że nigdy nie byłem członkiem żadnej partii politycznej. Dzięki temu zachowuję odpowiedni dystans. Moje wiersze to pomnik mojej laskiej ziemi, nie jest to pomnik regionalny, ale pomnik, który jest zrozumiały przez ludzi w dalekich krajach. [...] poprzez swoją poezję nie chcę tworzyć żadnego „imperializmu laskiego“ (Trpím za plamen..., 1968, s. 11).

Bibliografia

- Balowska, G. (1999). Jiné a stejné v jazyce Óndry Łysohorského. W M. Čechová & D. Moldanová (Red.), *Jinakost, cizost v jazyce a v literatuře* (ss. 285–292). Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Fakulta pedagogická.
- Balowska, G. (2000a). Formowanie się idei laskiego języka literackiego. *Socjolingwistyka*, 16, 85–96.
- Balowska, G. (2000b). Mikrojęzyki literackie. *Socjolingwistyka*, 16, 41–49.
- Balowska, G. (2008). *Lašské dílo Óndry Łysohorského: Kapitoly z lexika*. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav slavistických a východoevropských studií.
- Balowska, G. (2010). Spisovná laština Óndry Łysohorského. W M. Krčmová (Red.), *Integrace v jazycích – jazyky v integraci* (ss. 307–318). Nakladatelství Lidové noviny.
- Balowska, G. (2011). Tożsamość jednostki na pograniczu etnicznym. W I. Masojć & H. Sokołowska (Red.), *Tożsamość na styku kultur* (ss. 72–83). Edukologija.
- Balowska, G. (2012). Autonomizacja gwary a kreatywność jednostki. W L. Martinek (Red.), *Od dialektů k literárním jazykům v Evropě / Od dialektů do jazykův literackých v Evropie* (ss. 69–75, 110, 116, 123, 136–139). Slezská univerzita v Opavě.
- Balowska, G. (2013). *Laski mikrojęzyk literacki w kontekście społecznym i kulturowym*. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu.
- Bartoš, F. (1886). *Dialektologie moravská: 1. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*. Nákl. Matice Moravské.
- Barwińska, M. (2004). Językowe wykładniki tożsamości etnicznej. *Język Polski*, 84, 88–97.
- Bělič, J. (1972). *Nástin české dialektologie*. Státní pedagogické nakladatelství.
- Bogar, K. (1992). Několik poznámek k životní filozofii Óndry Łysohorského. W K. Bogar (Red.), *Umělecký a lidský odkaz básníka Óndry Łysohorského* (ss. 19–23). Muzeum Beskyd.
- Brückner, A. (1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wiedza Powszechna.
- Bystron, J. (1925). *Nazwy i przezwiska polskich grup plemiennych i lokalnych*. Komisja Antropologiczna Akademii Umiejętności.
- Dalewska-Greń, H. (1997). *Języki słowiańskie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Duličenko, A. D. (1996). Úvahy o lašském literárním jazyce. W *Óndra Łysohorský 1905–1989* (ss. 48–54). Muzeum Beskyd.
- Dulichenko, A. D. (1981). *Slavianskie literaturnye mikroiazyki*. Valgus.
- Dulichenko, A. D. (1997). Slavianskie literaturnye mikroiazyki i problema literaturnoi kashubshchiny. W J. Zieniukowa (Red.), *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe* (ss. 227–246). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Dulichenko, A. D. (1998a). IAzyki malykh étnicheskikh grupp: Status, razvitie, problemy vyzhivaniia. W A. D. Dulichenko (Red.), *IAzyki malye i bol'shie...: In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoï* (ss. 26–36). Universitas Tartuensis.
- Dulichenko, A. D. (1998b). Vichskii i gal(')shanskiï: Dva novykh slavianskikh literaturnykh mikroiazyka v Litve? (S obraztsami tekstov). W A. D. Dulichenko (Red.), *IAzyki malye i bol'shie...: In memoriam Acad. Nikita I. Tolstoï* (ss. 165–173). Universitas Tartuensis.
- Dulichenko, A. D. (2003). *Slavianskie literaturnye mikroiazyki: Obraztsy tekstov* (T. 1). Izdatel'stvo Tartuskogo universiteta.

- Dulichenko, A. D. (2004). *Slavianskie literaturnye mikroiazyki: Obratzsy tekstov* (T. 2). Izdatel'stvo Tartuskogo universiteta.
- Dulichenko, A. D. (2011). *Osnovy slavianskoj filologii: Lingvističeskaja problematika*. Uniwersytet Opolski; Instytut Filologii Polskiej; Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Dvořák, J. (1992). Tvůrčí osobnost Óndry Łysohorského. W K. Bogar (Red.), *Umělecký a lidský odkaz básníka Óndry Łysohorského* (ss. 6–18). Muzeum Beskyd.
- Eljasz-Radzikowski, S. (1900). Lachy w Polsce i na Słowacyzynie. *Lud*, 6, 301–303.
- Gan, P. (1996). Zur Genesis der Themen und Motive der deutschen und lachischen Poesie des schlesischen Dichters Óndra Łysohorsky. W *Óndra Łysohorsky 1905–1989* (ss. 4–19). Muzeum Beskyd.
- Hannan, K. (2002). Ethnic identities in Austrian and Czech Silesia before the Second World War. W K. Struve & Ph. Ther (Red.), *Die Grenzen der Nationen: Identitätenwandel in Oberschlesien in der Neuzeit* (ss. 225–243). Verlag des Herder Institutes.
- Hannan, K. (2004). Laština Óndry Łysohorského. W M. Balowski & J. Svoboda (Red.), *Statość i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku / Konstancy a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století* (ss. 65–80). Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Wałbrzychu; Ostravská univerzita, Filozofická fakulta.
- Hora, J. (1935). Hłos hrudy. *Panorama*, 13, 37–38.
- Jakóbiec, J. (1901). Przyczynek do oznaczania granicy Lachów. *Lud*, 7, 256.
- Kaczorowski, A. (2006). *Europa z płaskostopiem*. Wydawnictwo Czarne.
- Kłoskowska, A. (1993). Wielokulturowość regionów pogranicza. W K. Handke (Red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość* (ss. 97–104). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Křenek, J. (1993). Joža Vochala, život a dílo. Tzv. lašská otázka v interpretaci Joži Vochaly. W J. Veselská (Red.), *Práce a studie Muzea Beskyd ve Frýdku-Místku* (ss. 5–27). Muzeum Beskyd.
- Kuchtová-Gojová, O. (1992). Óndra Łysohorsky – epigramatik. W K. Bogar (Red.), *Umělecký a lidský odkaz básníka Óndry Łysohorského* (ss. 27–44). Muzeum Beskyd.
- Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy*. (2005). Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity.
- Lesný, I. (1934). Nezpívající pěst. *Literární noviny*, 7(1), 8.
- Loriš, J. (1898). *Rozbor podřečí hornoostravského ve Slezsku*. Nákl. České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Lubaś, W. (1998). Socjolingwistyczne podłoże przemian w położeniu języków słowiańskich w czasie transformacji państwowych i ustrojowych. W H. Dalewska-Greń, J. Rusek, & J. Siatkowski (Red.), *Językoznawstwo: Prace na XII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Krakowie 1998* (ss. 183–188). Energeia.
- Lubaś, W. (1999). Co jest teraz ważne w polskiej polityce językowej? W J. Mazur (Red.), *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci* (ss. 25–36). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lubaś, W. (2000). Europejski językowy globalizm i etnonacjonalny separatyzm. W R. Mrózek (Red.), *Kultura – Język – Edukacja* (T. 3, ss. 87–103). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lubaś, W. (2009a). Czy polszczyzna śląska może się stać pomocniczym językiem regionalnym? W G. Dąbkowski & D. Lewandowska-Jaros (Red.), *Polshczyzna moja... Księga*

- jubileuszowa z okazji 40-lecia pracy naukowej i dydaktycznej Profesora Jerzego Bralczyka (ss. 159–176). Oficyna Wydawnicza Aspra.
- Lubaś, W. (2009b). *Polityka językowa*. Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Łysohorsky, Ó. (1934). *Spiwajuco piasć*. Družstevní prace.
- Łysohorsky, Ó. (1935a). *Hłos hrudy*. Družstevní prace.
- Łysohorsky, Ó. (1935b). Proč píši lašsky. *Tvorba*, 8, 775–776, 798–799.
- Łysohorsky, Ó. (1958). *Aj lašske řěky plynú do mořa*. Československý spisovatel.
- Łysohorsky, Ó. (1988). *Lašsko poezija 1931–1977*. Böhlau.
- Małecki, A. (1897). *Lechici w świetle historycznej krytyki*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Marti, R. (1998). Sprachenpolitik im slavischesprachigen Raum. *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 57(2), 353–370.
- Martínek, V. [pseud. -k-]. (1935, listopad 10). *Moravskoslezský deník*, 1935, 5.
- Marvan, J. (1992). Microlinguistics – dialectology or language engineering? W K. Handke (Red.), *Słowiańskie pogranicza językowe* (ss. 219–221). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Marvan, J. (2009). Ondra Łysohorsky – lašský básník s poselstvím pro naši novou Evropu. W J. Marvan (Red.), *Bard swojego ludu: Euro-lašsky poeta Ondra Łysohorsky* (ss. 7–17). Moravskoslezský kraj, Krajský úřad.
- Mikoláš, J. L. (1931). Z literatury o Ondrašovi. *Věstník Matice opavské*, 1931(1), 36–39.
- Nagórko, A. (1995). Język naturalny – język ogólny – dialekt (na marginesie języka tzw. „wiczów” litewskich). W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 8, ss. 39–50). Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze: Tożsamość: Edukacja międzykulturowa*. Wydawnictwo „Trans Humana”.
- Pallas, L. (1970). *Jazyková otázka a podmínky vytváření národního vědomí ve Slezsku*. Profil.
- Pešta, P. (1992). Spory o dílo a teorie Ó. Łysohorského v třicátých letech. W K. Bogar (Red.), *Umělecký a lidský odkaz básníka Ódny Łysohorského* (ss. 78–94). Muzeum Beskyd.
- Potkański, K. (1898). *Lachowie i Lechici*. Akademia Umiejętności.
- Priestly, T. (2006). On the role of pure chance in the formation of (micro-)standard languages. W A. Kiunnap, V. Lefel'dt, & S. N. Kuznetsov (Red.), *Mikroiazyki: IAzyki: Inter''iazyki: Sbornik v chest' ordinarnogo professora Aleksandra Dmitrievicha Dulichenko* (ss. 34–38). Tartu University Press.
- Šembera, A. V. (1864). *Základové dialektologie československé: S příklady všech řečí slovanských a různorečí českých, moravských a slovenských*. [b.w.].
- Siatkowska, E. (1991). Język literacki czy regionalny? (Porównanie języków grup etnicznych z zachodniej Słowiańszczyzny nie posiadających politycznej autonomii). *Slavia Occidentalis*, 46/47, 185–196.
- Siwek, T., & Kaňok, J. (2000). *Vědomí slezské identity v mentální mapě*. Ostravská univerzita.
- Soldan, F. (1935, maj 31). Od Bezruč k Łysohorskému. *Literární noviny*, 14, 3.
- Spyra, J. (1997). Między Europą a zaściankiem: Żydzi na Śląsku Cieszyńskim na przestrzeni wieków. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 1997(1), 58–76.
- Steinke, K. (2006). Zum Status der slavischen Kleinschriftsprachen. W A. Kiunnap, V. Lefel'dt, & S. N. Kuznetsov (Red.), *Mikroiazyki: IAzyki: Inter''iazyki: Sbornik*

- v chest' ordinarnogo professora Aleksandra Dmitrievicha Dulichenko* (ss. 23–29). Tartu University Press.
- Stieber, Z. (1934). *Geneza gwar laskich*. Polska Akademia Umiejętności.
- Tokarz, E. (1998). Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego. W E. Jędrzejko (Red.), *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy* (ss. 242–251). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Trpím za plamen svých zpěvů. (1968). *Mladý svět*, 10(33), 9–12.
- Vaníček, Z., & Wodecki, P. (1992). Óndra Łysohorsky za války. W K. Bogar (Red.), *Umělecký a lidský odkaz básníka Óndry Łysohorského* (ss. 45–50). Muzeum Beskyd.
- Vavřík, Z. (1935). Pražský případ neboli Óndra Łysohorský. *Věstník Matice opavské*, 40, 1–11.
- Wyderka, B. (2012). Polskie regiolekty czy języki regionalne. *Indeks*, 5–6, 46–49.
- Zahradnik, S. (1991). *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880–1991*. [b.w].
- Zaręba, A. (1988). Literackie języki regionalne w Polsce? *Język Polski*, 68(2–3), 76–86.

Laski mikrojęzyk literacki jako fenomen językowy i kulturowy

Streszczenie

Artykuł mieści się w nurcie badań socjolingwistycznych i dotyczy problematyki tworzenia się nowych języków. Autorka wychodzi z założenia, że mamy do czynienia ze skomplikowanym i długotrwałym procesem autonomizacji dialektu, który nie zawsze kończy się ukształtowaniem w pełni polifunkcyjnego języka. W pierwszej części artykułu przedstawione są terminy wraz z ich definicjami, odnoszące się do języka w różnych fazach tego procesu (język, dialekt, język literacki, mikrojęzyk, regiolekt, język kulturowy, język regionalny). Powyższe uwagi stanowią tło do rozważań, zawartych w drugiej części artykułu, na temat wpływu jednostki na kształtowanie się nowego języka. Są one prezentowane na przykładzie działalności Óndry Łysohorskiego i próby stworzenia przez niego języka laskiego.

Słowa kluczowe: słowiańskie mikrojęzyki literackie; autonomizacja dialektu; gwary laskie

The Lachian Literary Microlanguage as a Linguistic and Cultural Phenomenon

Summary

This article concerns issues of sociolinguistic research and is devoted to the formation of new languages. The study proceeds from the assumption that we are dealing with a complex and long-term process of the autonomisation of dialect, which does not always result in the formation of a fully polyfunctional language. The first part of the article presents terms (and their definitions) referring to a language in various stages of this

process (language, dialect, literary language, microlanguage, regiolect, cultural language, regional language). These observations provide a background for the considerations in the second part, which focus on the creativity of the individual and the influence of this factor on the shaping of a new language. The example discussed is that of Óndra Łysohorsky and his attempts to create the Lachian language.

Keywords: Slavic literary microlanguages; autonomisation of dialect; Lachian dialects

Jerzy Sierociuk
Pracownia Dialektologiczna
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Poznań
<http://orcid.org/0000-0001-9069-6117>
jasier@amu.edu.pl

O PEWNYCH ZJAWISKACH Z POGRANICZA ZASIĘGÓW GWAR RODZIMYCH

Rozpatrywanie sygnalizowanego zagadnienia wymaga wcześniejszego przywołania kilku istotnych stwierdzeń, ukazujących po części historię podejmowanej problematyki. W dotychczasowej literaturze przedmiotu zagadnienie pogranicza obecne jest bowiem już od dawna.

W 1938 roku Zdzisław Stieber w pracy o znamienym tytule *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych* pisał:

Tam gdzie się stykają jakiegokolwiek dwa języki słowiańskie, mamy zwykle do czynienia z gwarami przejściowymi, których jedne cechy łączą je z jednym z sąsiadujących z sobą języków, inne z drugimi (Stieber, 1974, s. 33).

Po czym jednak można sądzić, jaka była przeszłość danego dialektu, jeśli z jego obszaru nie posiadamy zabytków pisanych w mowie ludowej? Najpoważniejsi językoznawcy posługują się dotychczas metodą wartościowania cech językowych danej gwary przejściowej, z których jedne uznają za ważniejsze, inne za mniej ważne. Za ważne uznają oni cechy stare [...]. Tymczasem sama metoda nasuwa poważne zastrzeżenia. Aby jej używać, trzeba z góry założyć, że stare cechy, łączące z jednym z graniczących z sobą języków istnieją w omawianym dialekcie tak dawno, jak i w tym języku (Stieber, 1974, ss. 33–34).

W przywoływanej rozprawie Z. Stieber omawia istotne jego zdaniem uwarunkowania, wśród których poczesne miejsce zajmuje przejmowanie cech językowych sąsiada lub też wyzbywanie się cech własnych na korzyść zapożyczeń; ten fragment podsumowuje niejako stwierdzeniem:

Fakty świadomego wyzbywania się pewnych cech własnej gwary można oczywiście zaobserwować nie tylko na pograniczu dwóch języków słowiańskich, ale też tam, gdzie się stykają dwa pokrewne dialekty, z których jeden uchodzi za lepszy (Stieber, 1974, s. 37).

Dla naszych rozważań znamienne jest, że Z. Stieber swoje konstatacje opierał tylko na analizie zjawisk fonetycznych:

Ze względu na pewną jednolitość metody brałem pod uwagę tylko fakty fonetyczne. Sądzę jednak, że rozpatrzenie wzajemnych wpływów morfologicznych na omawianych obszarach nie doprowadziłoby do innych wniosków (Stieber, 1974, s. 65).

Ponad pół wieku później analogiczny problem podjęła Elżbieta Smułkowa, koncentrując się głównie na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim (Smułkowa, 2002; 2003) i nakreślając przy okazji istotne rozumienie podstawowego pojęcia *pogranicze językowe*:

Określenie pogranicze językowe stosowane jest w literaturze lingwistycznej wieloznacznie i nie ma charakteru ściśle terminologicznego. W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że owa wieloznaczność zawiera się między rozumieniem geograficzno-terytorialnym a dwujęzycznością osobniczą, niezależnie od miejsca jej realizacji i tego, jakiego jest pochodzenia. W przypadkach skrajnych spotkać się można z określeniem 'pogranicze językowe' w odniesieniu do tekstów, także literackich, odzwierciedlających wpływy lub zapożyczenia językowe. Można zaryzykować uwagę, że nawet językoznawcom zdarza się mieszanie pojęcia 'pogranicze językowe' z pojęciem 'kontakt językowy' (Smułkowa, 2002, s. 89).

W innym miejscu dodaje:

Rację mają ci badacze, którzy postulują wyraźne rozróżnienie znacznie szerszego (nawet tylko w sensie geograficzno-terytorialnym) i wieloaspektowego pojęcia pogranicze od pojęcia terenu przygranicznego (Smułkowa, 2003, s. 47).

Z naszego punktu widzenia istotne jest czynione przy tej okazji zastrzeżenie:

[...] nie będę się tu zajmowała kwestią pograniczy dialektów i gwar należących do tego samego języka [...] (Smułkowa, 2002, s. 89).

Oboje badacze wyraźnie zaznacza, że przedmiotem ich zainteresowania nie są zjawiska sytuowane na swoistym pograniczu gwar rodzimych. Dodatkowo Z. Stieber w swoich dociekaniach uwzględnia jedynie fakty fonetyczne.

W prezentowanych uwagach skoncentruję się na zjawiskach innego typu; będą tu uwzględnione przykłady z innych poziomów opisu językowego. Terenem obserwacji są polskie gwary Lubelszczyzny – które swego czasu miałem możliwość poddać oglądowi słowotwórczemu (Sierociuk, 1996) – oraz gwary Wielkopolski, przez ostatnie 25 lat dokumentowane między innymi z myślą o prezentacji głównie leksykograficznej. Doświadczenie badawcze przekonuje, że wiele z przykładów notowanych podczas takich eksploracji terenowych wymaga konfrontacji z szerszym tłem.

Zawężenie pola obserwacji do tych dwu kompleksów gwarowych / dialektologicznych daje możliwość obserwowania relacji językowych na styku dialektów czy też konkretnych lokalnych gwar.

Jest oczywiste, że z punktu widzenia dialektologii podejmowane tu zagadnienie wymaga uwzględniania materiału terenowego pozyskiwanego z myślą o prezentacji kartograficznej. Dopiero dzięki temu uzyskujemy możliwość zauważenia specyficznej geografii obserwowanych jednostek językowych. W naszym wypadku uwaga skoncentrowana będzie na formach rzadko notowanych, szczególnie zaś na ich lokalizacji.

Zauważyć należy, że istotne dla naszych analiz formy rzadkie, zwłaszcza notowane jednorazowo, często bywają uznawane za jednostki wykolejone, tym samym w ostatecznych opracowaniach pomijane. Ich przydatność w szkicowaniu charakterystyki konkretnej gwary postaram się przybliżyć w dalszej części opracowania.

Podjmując tę problematykę, należy mieć świadomość pewnych ograniczeń wynikających z dotychczasowych doświadczeń dialektologicznych. Interesujące nas poświadczenia umieszczane będą na mapach o gęstej siatce uwzględnianych punktów badawczych. W praktyce sprowadza się to do analizy stosunkowo niewielkiego obszaru, praktycznie jest to mapa obrazująca zróżnicowanie językowe jednego dialektu. Do naszych obserwacji najbardziej przydatne są mapy, na których analizowane formy koncentrują się wewnątrz danego kompleksu gwarowego, są to bowiem potwierdzenia ilustrujące właściwe uwarunkowania. Często notowane rzadkie potwierdzenia sytuowane na pograniczu dokumentowanego kompleksu gwarowego nie mają stuprocentowej mocy dowodowej z racji niemożliwości sprawdzenie zasięgu tychże form na mapach sąsiednich dialektów. Swoiste odosobnienie problematyki prezentowanej na konkretnych mapach atlasów regionalnych dobitnie ilustruje praca Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne* (Reichan & Woźniak, 2004).

Przedstawiana w poniższym szkicu problematyka jest kontynuacją i rozwinięciem zagadnień poruszanych już wcześniej na materiale gwar Lubelszczyzny. Czynione wówczas obserwacje dotyczyły zjawisk słowotwórczych (Sierociuk, 2002a), a głównym celem było

zwrócenie uwagi na pojawianie się interesujących zjawisk słowotwórczych sytuujących się właśnie na obrzeżach dominacji konkretnych konstrukcji słowotwórczych w gwarach rodzimych oraz próba wyjaśnienia mechanizmów językowych tworzenia specyficznych derywatów w polskich gwarach pasa przejściowego pomiędzy dominacją żywiołu polskiego i gwar wschodniosłowiańskich (Sierociuk, 2002a, s. 119).

To tam podjąłem próbę wyjaśnienia warunków powstawania w konkretnych gwarach formacji typu *pszennisko* 'pole, na którym rośla pszenica', notowane pomiędzy zwartymi zasięgami typów *pszeniczysko* i *pszenicznisko*. W lubelskich gwarach między Wisłą a Wieprzem zauważane było funkcjonowanie bardzo specyficznych form nazywających 'grzyba, który się ślimaczy (jak masło)'. Między nadwiślańskim obszarem dominacji typu *maślak* a nadwieprzańską formą *maśluch* w kilku punktach notowałem typ *maślach* z odosobnioną

formą *maśloch*. Lokalizacja obu form jest szczególnie – pogranicze zasięgów dwu rywalizujących pod względem geograficznym formacji słowotwórczych (szerzej zob. Sierociuk, 1996, s. 68; także mapa 30). Problematykę uwarunkowania semantyki formantu gwarowego i jego lokalizację na mapie dialektalnej podejmowałem ponadto w innych artykułach (m.in. Sierociuk, 2002b, 2003).

Tu zaś uwagę zwrócę na zjawiska z innego poziomu opisu języka; dominować będzie analiza lokalizacji elementów leksykalnych, co wyraźnie przeciwstawia omawiane procesy zjawiskom z poziomu słowotwórczego.

Przegląd materiału prezentowanego na mapach dialektologicznych jednoznacznie wykazuje, że w sytuacjach podobnego typu mamy do czynienia ze zjawiskiem dla interpretacji dialektologicznej bardzo istotnym. Te rzadkie poświadczenia lokalizowane są bowiem bądź na obrzeżach zwartego obszaru dokumentowania dominującej na tym obszarze formy, bądź też na granicy ścierania się zasięgów dwu rywalizujących (w aspekcie geograficznym) jednostek. I nie dotyczy to – jak w przywoływanych wyżej przykładach – uwarunkowań pojawiania się nowych formacji słowotwórczych. Tym samym natrafiając podczas eksploracji terenowych na formę (czy całe wyrażenie) „rzadką” lub „wyglądającą na wykolejoną”, możemy spodziewać się „wkroczenia” na obszar przebiegu swoistej granicy gwarowej.

Przegląd zawartości atlasów gwarowych przynosi liczne poświadczenia interesującego tu nas typu. Przytoczę kilka przykładów z AJKLW.

W pierwszym tomie wspomnianego atlasu podana została mapa ukazująca rozmieszczenie nazw łuczywa do rozpalania ognia (AJKLW, t. 1, m. 52); na pograniczu zasięgów typów *łuczywo* i *drzazga* kilkakrotnie notowany był typ *smół*, *smolik*. Lokalizacja tych poświadczeń w większości pokrywa się z izoleksą *łuczywo*, szkicując w sumie swoistą granicę językową, którą w tym wypadku wyznaczają punkty 34, 49, 59, 92 oraz pośrednio 10 i 98.

Na innej mapie tegoż atlasu mamy *Nazwy pastwiska z ogrodzeniem* (AJKLW, t. 4, m. 389). W komentarzu do tej mapy podano między innymi:

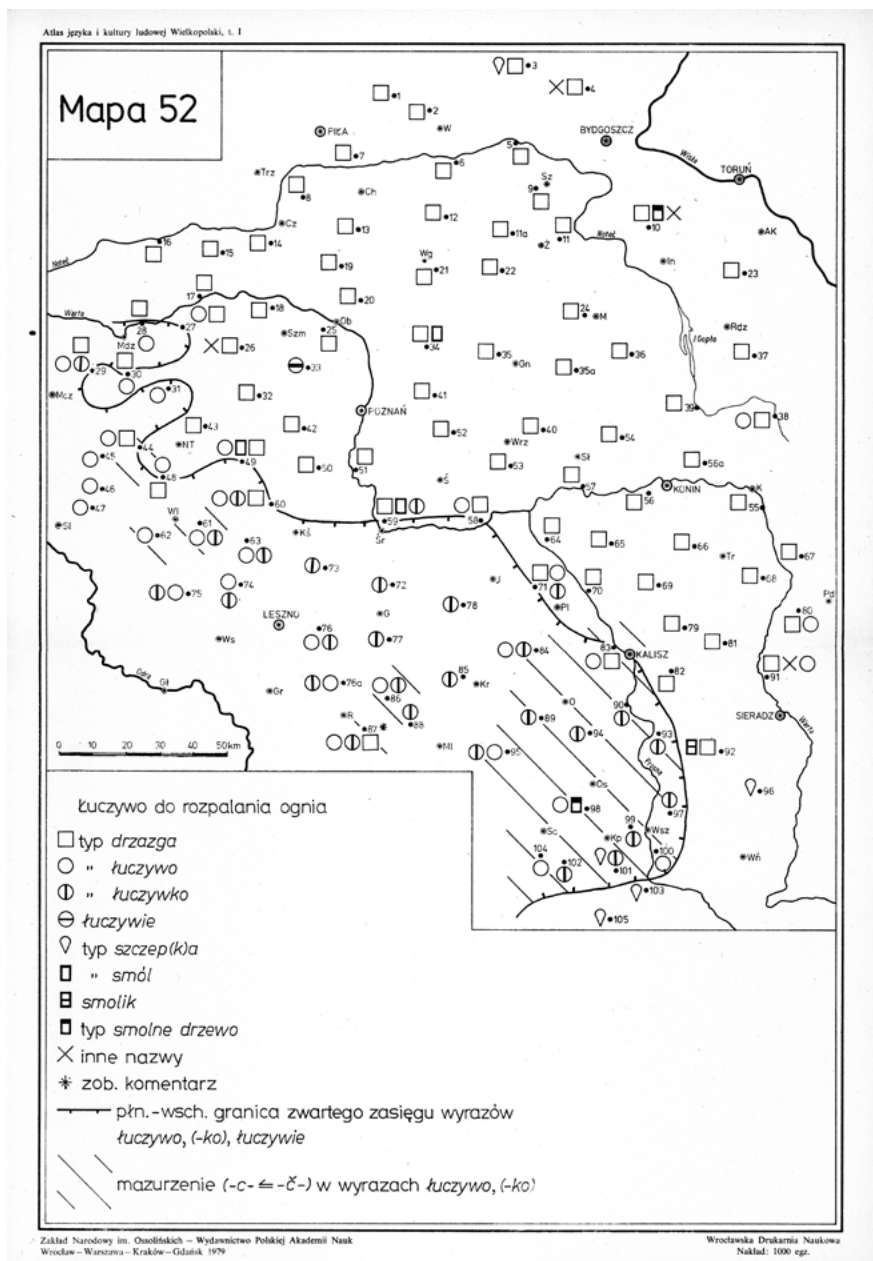
Na obszarze AJKLW dominuje typ leksykalny *okólnik* (AJKLW, t. 4, cz. 2, s. 58).

Z dwunastu punktów badawczych mamy formy ze spółgłoską dźwięczną *-g-*, czyli typ *ogólnik*, zlokalizowanych głównie w okolicach Kościana, Śremu i Jarocina, rzadziej – pod Rawiczem, Krotoszynem, Wrześnią i Czarnkowem (AJKLW, t. 4, cz. 2, s. 59).

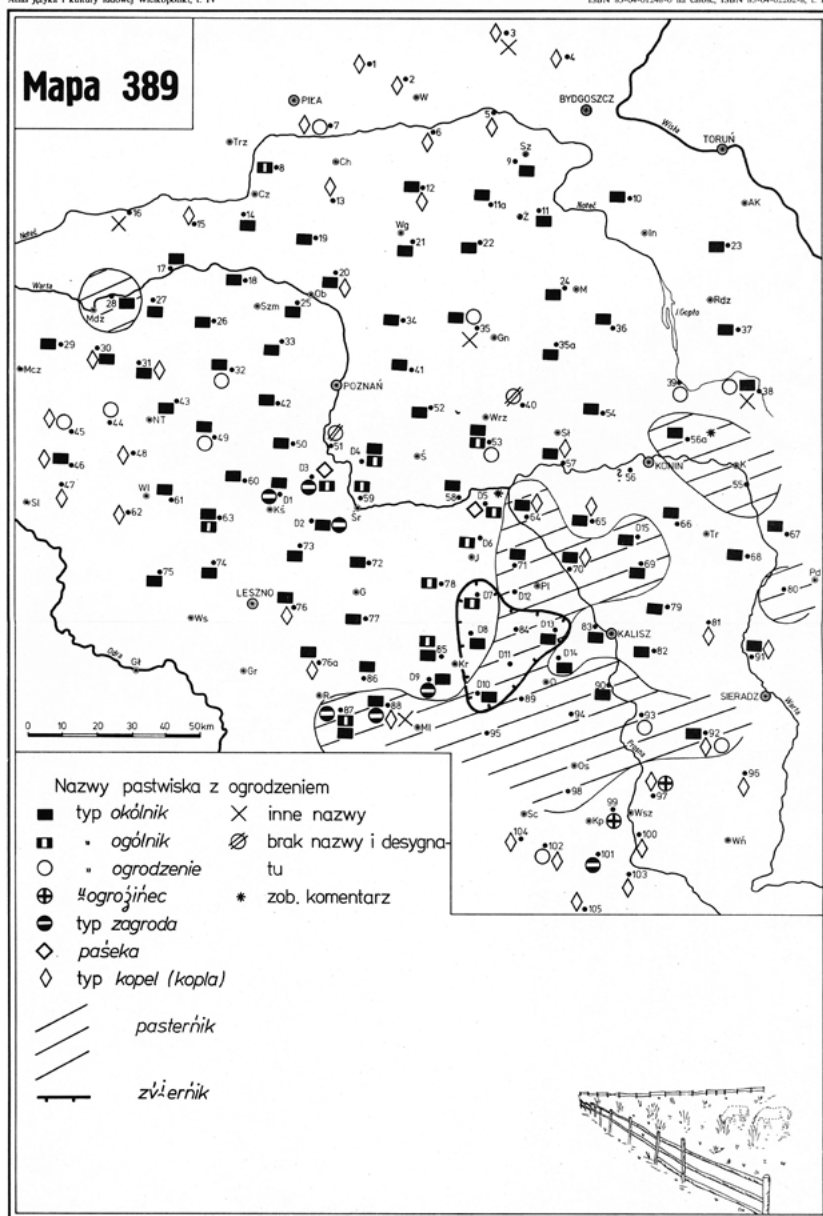
Zwierzchnik

Jednolicie zapisywana forma *zú^herńik* jest typowa dla gwar kilku wsi położonych pomiędzy Krotoszynem, Pleszewem i Ostrowem Wlkp. (AJKLW, t. 4, cz. 2, s. 61).

Z naszego punktu widzenia istotne są zwłaszcza lokalizacje dwu form: notowanego na pograniczu typu *pasternik* i – *de facto* – dominującej w przeważającej części Wielkopolski nazwy *okólnik*. Układ ten uzupełnia lokalizacja formy z dźwięcznym *-g-*: *ogólnik*, która, kontynuując niejako od zachodu

Mapa 1. Łuczywo do rozpalania ognia, oprac. H. Nowak, źródło: AJKLW, t. 1, mapa 52

Mapa 2. Nazwy pastwiska z ogrodzeniem, oprac. H. Nowak, źródło: AJKLW, t. 4, mapa 389

zasięg typu *okólnik*, pojawia się głównie w wąskim pasie wzdłuż zachodniej granicy typu *pasternik*.

Poza tym zjawiskiem natury fonetycznej mamy na mapie wyraźnie zaznaczoną lokalizację typu leksykalnego *zwiernik*.

Wyjątkowy rozkład lokalizacji interesujących nas typów leksykalnych przynosi mapa 637.

O szczególnie tu interesujących lokalizacjach jednostek leksykalnych w komentarzach czytamy:

Nazwę *druh* (fonetycznie *drux*) w interesującym nas znaczeniu zanotowano tylko w siedmiu punktach AJKLW (AJKLW, t. 7, cz. 2, s. 147).

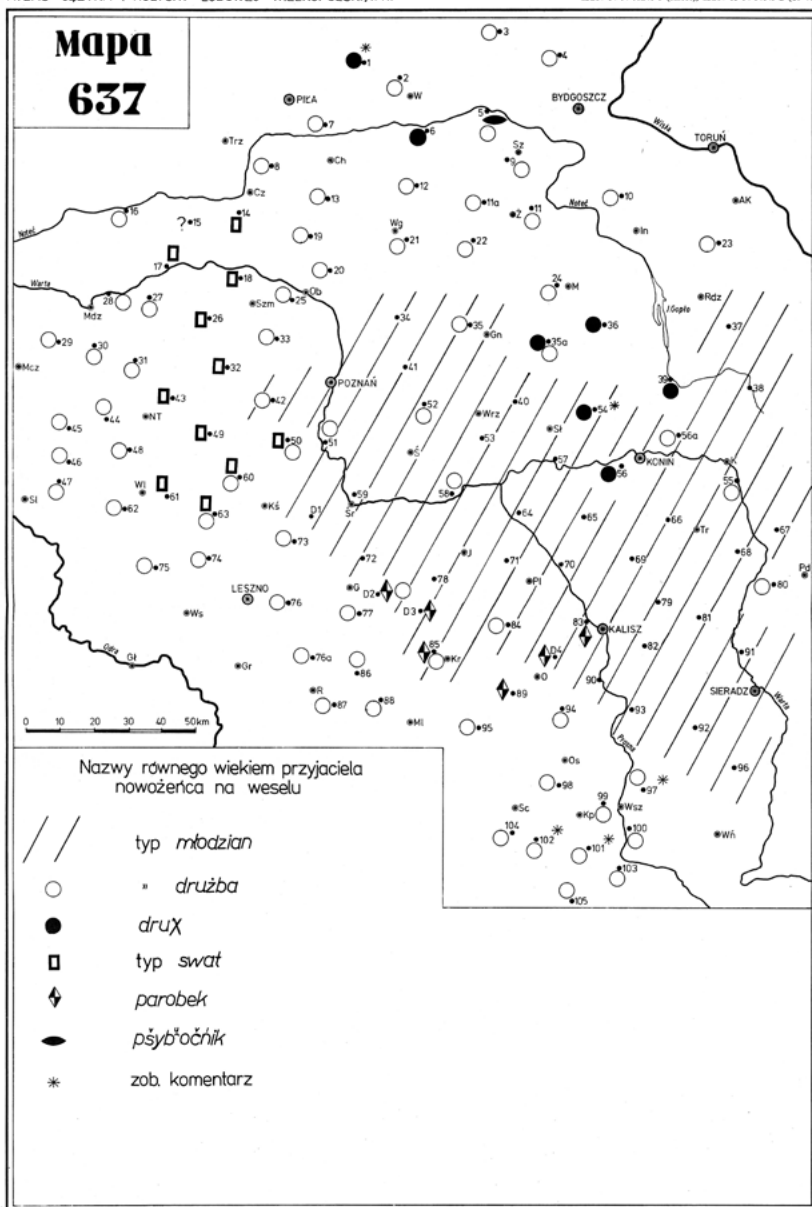
Przeniesienie nazwy *parobek* w ogólniejszym dial. znaczeniu 'młodzieniec, kawaler' na przyjaciela pana młodego, tworzącego w orszaku weselnym parę z druhną (...) notowaliśmy tylko w sześciu punktach badawczych: koło Gostynia, Krotoszyna i Ostrowa (AJKLW, t. 7, cz. 2, s. 148).

Wskazane tu nazwy *druh*, *parobek* – i ewentualnie *swat* – mają w historii języka polskiego bogatą dokumentację; do tych staropolskich znaczeń mamy też nawiązanie w komentarzu do przywoływanej mapy, gdzie należy mówić o przesunięciu semantycznym na linii język ogólny–gwar. Mimo historycznej proveniencji nazwy te w kontekście dialektologicznym zachowują się w sposób typowy dla innych konfiguracji gwarowych – jako rzadko używane notowane są na granicy dominacji jednostki poświadczanej na znacznym obszarze wielkopolskiego dialektu.

W kontekście przedstawianych tu analiz istotna jawi się pewna właściwość tekstów będących komentarzami do map. W żadnym z nich nie zwrócono uwagi na podnoszoną tu kwestię. Uwzględniane zjawiska opisywane są na równi z formami o zasięgu dominującym. W dalszych badaniach szczegółowych należałoby zwrócić baczniejszą uwagę na konkretne relacje semantyczne sąsiadujących jednostek leksykalnych. Pełna charakterystyka semantyczna tych jednostek wymaga jednak oddzielnych studiów. Niemniej jednak istotne musi być tu przestrzeganie zasady synchronii – w analizie zjawisk pogranicza nie może być uwzględniana dokumentacja pochodząca z dużego przedziału czasowego.

W tym miejscu warto też jeszcze raz odwołać się do wspomnianego tekstu Z. Stieberta, gdzie powstawanie gwar przejściowych obserwowane jest w wyniku przejmowania elementów gwary sąsiadów; a przejmowanie to dokonywane jest świadomie lub też nieświadomie. W naszym wypadku trudno mówić o „przejmowaniu”, skoro w grę wchodzi jednostki leksykalne o całkowicie odmiennej strukturze fonetycznej.

Z drugiej strony warto wyraźnie zaznaczyć, że podejmowanie przedstawianej tu problematyki jest możliwe dopiero po znacznym rozwoju osiągnięć badań z zastosowaniem metody geografii językowej, tak istotnej dla prezentacji zróżnicowania dialektalnego.

Mapa 3. Nazwy równego wiekiem przyjaciela nowożeńca na weselu,
oprac. H. Nowak, źródło: AJKLW, t. 7, mapa 637

Skróty

AJKLW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (T. 1–11) (Sobierajski & Burszta, 1979–2005).

Bibliografia

- Reichan, J., & Woźniak, K. (2004). *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*. Wydawnictwo LEXIS.
- Sierociuk, J. (1996). *Budowa wybranych formacji rzeczownikowych – szczególnie nazw miejsc – w gwarach między Wisłą a Wieprzem*. Wydawnictwo UMCS. <https://wydawnictwo.ptpn.poznan.pl/budowa-wybranych-formacji-rzeczownikowych-szczegolnie-nazw-miejsc-w-gwarach-miedzy-wisla-a-wieprzem/4836/>
- Sierociuk, J. (2002a). Procesy słowotwórcze na pograniczu dialektalnym. W J. Okoniowa & B. Dunaj (Red.), *Studia dialektologiczne* (T. 2, ss. 119–129). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Sierociuk, J. (2002b). Wpływ czynnika geograficznego na semantykę gwarowego formanta. W S. Mengel (Red.), *Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik* (ss. 461–469). Verlag für Interlinguistik.
- Sierociuk, J. (2003). Geograficzny komponent w semantycznej strukturze dialektnego formanta. W W. S. Warchoł (Red.), *Proceedings of the Third International Congress of Dialectologists and Geolinguists* (T. 2, ss. 289–297). Wydawnictwo UMCS.
- Smułkowa, E. (2002). Pogranicze językowe jako przedmiot współczesnej dialektologii. W J. Okoniowa & B. Dunaj (Red.), *Studia dialektologiczne* (T. 2, ss. 89–94). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.
- Smułkowa, E. (2003). Badania pograniczy językowych – uwagi metodologiczne. W J. Sierociuk (Red.), *Gwary dziś: T. 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe* (ss. 45–56). Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Sobierajski, Z., & Burszta, J. (Red.). (1979–2005). *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* [AJKLW] (T. 1–11). Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Stieber, Z. (1974). Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych. W Z. Stieber (Red.), *Świat językowy Słowian* (ss. 33–65). Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (Oryginalna praca opublikowana 1938).

O pewnych zjawiskach z pogranicza zasięgów gwar rodzimych

Streszczenie

W literaturze przedmiotu istnieje przekonanie, że gwary obszarów pogranicznych są w pewnym stopniu rezultatem wzajemnego przenikania elementów struktur rywalizujących przestrzennie. Przejmowanie w tych procesach jednostek językowych gwar sąsiednich akcentował Zdzisław Stieber. W artykule niniejszym podejmuję próbę

odpowiedzi na pytanie o istnienie podobnych zjawisk w kontekście dociekań kartograficznych. Na mapach dialektologicznych poświadczenia form rzadko – lub nawet jednostkowo – dokumentowanych w terenie (a lokalizowanych szczególnie na pograniczu zasięgów, zwłaszcza dwu rywalizujących elementów) są często pomijane, a swą postacią (jak i często znaczeniem) sygnalizują swoiste pogranicze z dominacją elementów o zachwianej (lub całkowicie odmiennej) wyrazistości semantycznej.

Słowa kluczowe: gwary polskie; pogranicze językowe; dialekt wielkopolski

On Some Phenomena in the Borderlands Between the Ranges of Native Dialects

Summary

In the literature on the subject, there is a conviction that the dialects of borderland areas are to some extent the result of mutual penetration of elements of spatially rival structures. The adoption of linguistic units of neighbouring dialects in these processes was emphasised by Zdzisław Stieber. In this article I attempt to answer the question of the existence of similar phenomena in the context of cartographic research. Although the attestations of forms rarely – or even singularly – documented in the field (and located especially in the borderland between the ranges of two rival elements) are often overlooked on dialectological maps, they indicate (often also by their meaning) a peculiar borderland, characterised by the domination of elements with a distorted (or completely different) semantic distinctness.

Keywords: Polish dialects; linguistic borderland; Greater Poland dialect

Mirosław Jankowiak
Instytut Języka Litewskiego
Wilno
<https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>
miroslaw.jankowiak@lki.lt

LEKSYKA GWAR BIAŁORUSKICH POGRANICZA BIAŁORUSKO-LITEWSKO-POLSKIEGO: WYBRANE ASPEKTY TERYTORIALNE I CZASOWE

Badania nad językowym pograniczem białorusko-polskim i białorusko-litewskim mają długą tradycję. Szeroki obszar stykania się polszczyzny i gwar białoruskich interesował wielu językoznawców oraz etnografów już w wieku XIX. Ze względu na granice administracyjne państwa polskiego w okresie międzywojennym, obejmujące spory obszar funkcjonowania gwar wschodniosłowiańskich (obecnie w granicach Polski, Litwy i Białorusi), tematyka ta była obiektem zainteresowania wielu polskich lingwistów i etnologów także w pierwszej połowie XX w. Można tutaj wspomnieć chociażby takie osoby i prace jak: Leszek Ossowski, *Zagadnienia językowe Polesia* (Ossowski, 1935); Kazimierz Moszyński, *Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz powiatu rzeczyckiego* (Moszyński, 1928); Józef Tarnacki, *Podział językowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych...* oraz *Słownictwo polskie na Polesiu* (Tarnacki, 1936, 1937); Józef Obrębski, *Polesie. Studia etnosocjologiczne* (Obrębski, 2007) czy Halina Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie* (Turska, 1982).

Szeroko rozumiane pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie, obok innych regionów, było także obiektem zainteresowań naukowych Zdzisława Stiebera. Pograniczu polsko-białoruskiemu poświęcił np. publikację *Z pogranicza językowego polsko-białoruskiego* (Stieber, 1938), a polsko-ukraińskiemu m.in. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (Stieber, 1956–1963) czy *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia* (Stieber, 1982)¹. Szerokie zainteresowania lingwisty miały przełożenie w późniejszym okresie i na działalność instytucjonalną. Z. Stieber został pierwszym dyrektorem Instytutu Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk (obecnie Instytut Slawistyki PAN), który od kilkudziesięciu lat należy do najmocniejszych ośrodków badawczych zajmujących się pograniczem

¹ Historię życia, działalności naukowej i instytucjonalnej oraz spis publikacji Z. Stiebera zawiera monografia D. K. Rembiszewskiej (Rembiszewska, 2013).

białorusko-polskim i wschodniosłowiańskim w Polsce. Z ósrodkiem tym przez wiele lat związany był również autor niniejszego artykułu.

Ogromne znaczenie w opisywaniu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny oraz w ogóle dla rozwoju białorutenistyki miały badania obszarów występowania narzeczy białoruskich po II wojnie światowej. Geografia lingwistyczna umożliwiła opracowanie i wydanie wielu fundamentalnych prac z dialektologii białoruskiej, które przynoszą nam **głęboką wiedzę** także o związkach białorusko-polskich w aspekcie terytorialnym i czasowym. Z prac poświęconych zagadnieniom leksykalnym interesującego nas pogranicza, a stworzonych przez polskich lingwistów, należy wymienić przede wszystkim²: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (AGWB, 1980–2012), *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniosłowiańskim* (Smułkowa, 1968) czy *Indeks nazw gwarowych do Słownika nazw terenowych północno-wschodniej Polski* (Barszczewska i in., 1995). Intensywne badania nad białorusko-polskim pograniczem językowym zauważalne są i w ostatnich latach. Z najnowszych prac poświęconych leksyce można przywołać m.in. *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* (Maryniakowa i in., 2014), dwa tomy publikacji pt. *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* (Rembiszewska & Siatkowski, 2018, 2021), *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia* (Barszczewska & Timoszuć, 2016) czy *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* (Jankowiak, 2022). Zagadnieniom zasięgu terytorialnego różnych leksemów autor niniejszej publikacji poświęcił kilka artykułów, m.in.: *Gwary białoruskie na Litwie jako przykład białorusko-polskich kontaktów językowych* oraz *Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich północno-wschodniej Polski* (Jankowiak, 2016c, 2020).

Z publikacji wydanych przez białoruskich dialektologów kluczowe znaczenie dla poniższych rozważań będą miały: *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы* (ДАБМ, 1963), *Лінгвістычная геаграфія і групы бeларускіх гаворак* (ЛГ, 1968; ЛГ, 1969), *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (СПЗБ, 1979–1986) oraz *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах* (ЛАБНГ, 1993–1998). Szczegółową informację nie tylko o formach fonetycznych, ale też o zasięgu arealnym przynosi cykl słowników tematycznych: *Жывёльны свет. Тэматычны слоўнік*, *Раслінны свет. Тэматычны слоўнік*, *Чалавек. Тэматычны слоўнік* oraz *Сельская гаспадарка. Тэматычны слоўнік* (ЖС, 1999; РС, 2001; СГ, 2010; ЧАЛ, 2006), a także najnowsza publikacja mińskiej badaczki, Weroniki Kurcowej, poświęcona leksykalnemu atlasowi białoruskich gwar ludowych (Курцова, 2024).

Wydanie atlasów dialektologicznych oraz licznych słowników gwarowych odśloniło przed białorutenistami szereg areałów, w tym ukazujących

² Tematyka językowego pogranicza białorusko-polskiego doczekała się bardzo bogatej literatury, która, z wyjątkiem wybranych pozycji, nie będzie tutaj szerzej opisywana.

związki białoruszczyzny z sąsiednimi narodami i językami, na przykład z językiem polskim. Wschodnią granicę językowego kontaktu białorusko-polskiego będzie w przybliżeniu wyznaczała granica II Rzeczypospolitej z ZSRR sprzed 1939 roku, czyli omawiany obszar obejmuje Podlasie, tzw. Białoruś Zachodnią, Wschodnią i północno-wschodnią Litwę oraz obszar dawnych Inflant Polskich.

W niniejszej publikacji skupię się przede wszystkim na wpływach polskich w leksyce gwar białoruskich tegoż pogranicza. Należy jednak podkreślić, że niektóre aspekty terytorialne nie zostały jeszcze szerzej zbadane i szczegółowo opisane. Do takich zagadnień należy m.in. określenie zasięgu szeregu cech fonetyczno-gramatycznych i leksykalnych polszczyzny północnokresowej względem identycznych cech występujących w gwarach białoruskich (por. Jankowiak, 2024a). Poniżej omówione zostaną wybrane aspekty odnoszące się do kilku areałów: obszaru Polski, zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego (obejmującej ziemie białoruskie, które przed 1939 rokiem były włączone do Polski, Litwę wschodnią i północno-wschodnią, łotewską Łatgalie), północno-zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego (północno-zachodnia Białoruś, północna część Podlasia, wschodnia i północno-wschodnia Litwa, Łatgalia), południowo-zachodni dialekt języka białoruskiego, a w jego ramach grupa grodzieńsko-baranowicka (gwary akające Podlasia, Litwa południowo-wschodnia).

Zachodnia strefa dialektalna języka białoruskiego

W dialektologii białoruskiej, poza klasycznym podziałem gwar (dialekt północno-wschodni, dialekt południowo-zachodni oraz gwary środkowobiałoruskie) wydziela się także tzw. strefy dialektalne, które zostały terytorialnie określone głównie w oparciu o zasięgi leksemów. Wyróżnia się pięć stref dialektalnych: strefę wschodnią (związki z językiem rosyjskim i gwarami rosyjskimi), strefę południowo-wschodnią (związki z dawnym Księstwem Czernihowsko-Siewierskim), strefę zachodnią (przeciwstawiającą się strefie wschodniej, ukazującą związki z językiem polskim i gwarami polskimi) oraz strefę północno-zachodnią (związki z dialektami bałtyckimi oraz polszczyzną). Strefy dialektalne były już omówione w kilku publikacjach i nie będą tutaj szerzej analizowane (zob. Barszczewska & Jankowiak, 2012, ss. 126–128; Jankowiak, 2016a, 2016b; Крывіцкі, 2003, ss. 225–226; ЛГ, 1968, s. 200).

Zasięg zachodniej strefy dialektalnej w przybliżeniu przebiega wzdłuż granic państwowych II Rzeczypospolitej z ZSRR sprzed 1939 roku, z nieznacznym przesunięciem na wschód (zob. Mapa 1). Wyznaczenie terytorium tej strefy odnosi się z jednej strony do dawnych czasów funkcjonowania wspólnych areałów dla dialektów zachodnio- i wschodniosłowiańskich, częściowo sprzed okresu formowania się języków literackich, z drugiej strony do okresu późniejszego (zasięg granic administracyjnych, państwowych oraz migracji ludności).

literackiego: *вяселле*. Jak widać na przykładzie mapy (ДАБМ, 1963, mapa 338), leksem *вяселле* występuje praktycznie na całym obszarze Białorusi (z przewagą w części zachodniej), podczas gdy wyraz *свадзьба* głównie we wschodniej części kraju. Zasięg obydwu form oddaje podział na dwie strefy w przybliżeniu i nie pozwala na wyznaczenie dokładnej granicy. Leksem *вяселле*, jak również jego polski czy czeski odpowiednik, pochodzą od prasn. *veselbje* (ЭСБМ, 2, s. 324). Obydwa leksemy funkcjonowały na ziemiach białoruskich już w okresie języka starobiałoruskiego, co najmniej od wieku XV (por. ГСБМ, 3, ss. 142, 143; ГСБМ, 31, 71).

Leksem *podłoga* (*падлога* vs *мост, намоц*)

Wyraz *падлога* jest wspólny z językiem polskim oraz czeskim (pol. *podłoga*, czes. *podlaha*). Występuje na zachodzie i w centrum Białorusi, terytorialnie stosunkowo dokładnie oddaje zasięg zachodniej strefy dialektalnej (por. ДАБМ, 1963, mapa 336). Autorzy ЭСБМ (8, s. 108) uznają go za zapożyczenie z języka polskiego, co sugerowałoby pojawienie się tego leksemu na ziemiach białoruskich dopiero w okresie funkcjonowania języka starobiałoruskiego. Pojedyncze punkty na mapie, przedstawiające rzadkie występowanie tego słowa na wschodzie Białorusi, wskazują na fakt szerszego obszaru występowania leksemu w przeszłości niż obecnie. Z kolei słowo *мост/намоц* (por. ros. dial. *намоц*) występuje we wschodniej części Białorusi i dość dokładnie pokrywa się z zasięgiem wschodniej strefy dialektalnej, a w zachodniej części kraju występuje sporadycznie.

Leksem *gospodarz* (*гаспадар* vs. *хазяін*)

Leksem *гаспадар* łączy gwary białoruskie z polskim i czeskim obszarem językowym (por. pol. *gospodarz*, czeskie *hospodář*) i pochodzi z języka prasłowiańskiego (ЭСБМ, 3, s. 70), podczas gdy *хазяін* jest wspólny z obszarem rosyjskojęzycznym. Wyraz *гаспадар* występuje powszechnie w zachodniej części Białorusi (strefa zachodnia) i sporadycznie na wschodzie kraju, podczas gdy *хазяін* w różnych wariantach fonetycznych dominuje we wschodniej strefie dialektalnej i rzadziej był notowany w zachodniej części kraju (ДАБМ, 1963, mapa 334). W *Historycznym słowniku języka białoruskiego* notowane są formy: *gospodar*, *gospodarec*, *gospodarinia*, *gospodarovati* (ГСБМ, 7, ss. 102–104), leksem *choziain* nie został z kolei uwzględniony (ГСБМ, 36³).

³ Tom *Etymologicznego słownika języka białoruskiego* na tę literę nie został jeszcze ukończony.

Leksem *chory* (хворы vs. бальны)

Wyraz *хворы* w gwarach białoruskich obszaru Białorusi tożsamy jest z polskim *chory* (polszczyzna ogólna i gwary). Swym zasięgiem obejmuje głównie zachodnią Białoruś, gdzie zdecydowanie przeważa, a na wschodzie występuje rzadziej, podczas gdy leksem *бальны* dominuje na wschodzie państwa (wschodnia strefa dialektalna) i sporadycznie w pozostałej części Białorusi. Swym zasięgiem nawiązuje do rosyjskiego obszaru językowego (por. ros. *больной*) (ДАБМ, 1963, mapa 319). *Historyczny słownik języka białoruskiego* notuje leksemy: *chvory* oraz *chvoroba* czy *chvorovati* (ГЦБМ, 16, ss. 62, 63, 65), co oznacza, że słowo rozpowszechnione było w różnych postaciach już w języku starobiałoruskim, podobnie jak słowo *bolnyj/bol'nyj* (ГЦБМ, 2, ss. 144, 145).

Jak widać z przytoczonych powyżej przykładów, pary wyrazowe typowe dla strefy zachodniej i wschodniej są dialektyzmami prasłowiańskimi i funkcjonowały na interesującym nas obszarze od dawna, a źródła pisane potwierdzają je dla języka starobiałoruskiego. Leksemy te konkurowały ze sobą, a wpływ na areal ich występowania miało wiele czynników – oddziaływanie ośrodków administracyjnych, procesy polonizacyjne i rusyfikacyjne czy migracja ludności. Dokładniejsze określenie terytorium ich występowania w przeszłości niestety nie jest możliwe bez kompleksowych badań z zakresu dialektologii historycznej.

Grupę drugą stanowią leksemy, które można zakwalifikować jako polonizmy. Zostały one zapożyczone do języka starobiałoruskiego (a tym samym i do gwar białoruskich) w okresie funkcjonowania Wielkiego Księstwa Litewskiego i I Rzeczypospolitej. Pierwsze z nich pojawiły się już po roku 1385 (tj. po unii w Krewie), kolejne były zapożyczane aż do rozbiorów państwa w XVIII wieku. Była to przede wszystkim leksyka z zakresu administracji, polityki, sądownictwa, gospodarki, sfery *sacrum*, ale nie wyłącznie. Polszczyzna pełniła także funkcję języka-pośrednika w zapożyczaniu wyrazów z łaciny, greki, niemieckiego czy francuskiego. Większa intensywność zapożyczania leksyki polskiego pochodzenia przypada na okres od lat siedemdziesiątych XVI wieku (unia lubelska)⁴.

Trzecią grupę polonizmów stanowią słowa zapożyczone głównie w wieku XIX i XX. Można tutaj zaliczyć takie wyrazy jak np.: *повар* (zachodnia strefa dialektalna, por. pol. *rower*) wobec wschodniobiałoruskiego *ліцанед* (por. ros. *велосипед*), *алектроўня* vs. *электрастанцыя* (pol. *elektrownia*, ros. *электростанция*), *загарак* vs. *часы* (por. pol. *zegarek*, ros. *часы*), *валіска* vs. *чамадан* (pol. *walizka*, ros. *чемодан*), *зэшыт* vs. *цятрадзь* (por. pol. *zeszyt*, ros. *тетрадь*). Jak widać z przytoczonych powyżej przykładów, większość leksemów do poszczególnych regionów ziem białoruskich trafiała albo z języka polskiego (lub za jego pośrednictwem), albo rosyjskiego (lub za jego pośrednictwem). Był to też okres, kiedy w Europie trwała industrializacja, a wraz z jej

⁴ Leksykę zapożyczoną w okresie Wielkiego Księstwa Litewskiego i I Rzeczypospolitej szczegółowo opisał w swojej monografii A. Bułyka (Булыка, 1980), a polsko-białoruskie związki w aspekcie czasowym i terytorialnym E. Smułkowa (Smułkowa, 2002).

postępem pojawiało się wiele nowych przedmiotów w wyposażeniu gospodarstwa i domu czy elementów ubioru. Wszystko to potrzebowało nowych nazw.

Utrwalenie strefy zachodniej i wschodniej nastąpiło bardzo mocno w okresie międzywojennym, kiedy ziemie białoruskie znajdowały się w dwóch różnych państwach – Polsce i Białoruskiej SRR. W strefie zachodniej język polski pełnił funkcję dominującego, urzędowego, który był przekąźnikiem nie tylko nowinek, ale całego zestawu słownictwa związanego z państwowością, administracją czy edukacją. Podobna sytuacja miała miejsce z językiem rosyjskim w strefie wschodniej, znajdującej się w granicach ZSRR.

W najnowszych materiałach gwarowych z XXI w. z leksemów typowych dla strefy zachodniej i będących zarazem polonizmami M. Jankowiak (2022) wyekscerpował m.in.: *rok, teraz, traskaŭki* ‘truskawki’, *dzialka* ‘działka, wydzielony kawałek ziemi’, *lonka* ‘łaka’, *mondry* ‘mądry’, *rovar* ‘rower’, *valiska* ‘walizka’, czy *gavenda* ‘gawęda’ (Jankowiak, 2022, ss. 252–256).

Proces dalszego formowania się strefy zachodniej został przerwany przez II wojnę światową. Ziemie zachodniej Białorusi znalazły się w jednym państwie ze strefą wschodnią – Białoruskiej SRR (obecnie Republika Białoruś). Język polski zniknął z większości sfer życia (administracja, media, edukacja) i został ograniczony do języka rodzinnego, sąsiedzkiego i sfery *sacrum* w Kościele katolickim. Od 1945 roku odbywa się intensywna rusyfikacja zachodniej Białorusi i, słabsza, białorutenizacja. Leksemy polskiego pochodzenia zastępowane są wyrazami pochodzenia wschodniosłowiańskiego, głównie rosyjskiego. Przy obecnym podziale administracyjnym oraz polityce językowej władz można stwierdzić, że nie tylko został zatrzymany rozwój strefy zachodniej języka białoruskiego, ale będzie też ona miała tendencję zanikającą, a szereg rusycyzmów zastąpi polonizmy używane na tym obszarze. Funkcjonowanie tej strefy dialektalnej (i jej dalszy rozwój) zostało w zasadzie ograniczone do gwar białoruskich występujących w granicach Polski i częściowo na obszarze Litwy, gdzie polszczyzna jest powszechna w niektórych regionach do dzisiaj.

Północno-zachodnia strefa dialektalna języka białoruskiego

Strefa północno-zachodnia ma genezę sięgającą średniowiecza. Charakteryzuje ją występowanie przede wszystkim wielu bałtyzmów, ale pojawiają się i polonizmy, których areał układu się inaczej niż wyrazów typowych dla strefy zachodniej. Terytorium występowania tych polonizmów rozciąga się wzdłuż szeroko rozumianego pogranicza białorusko-bałtyckiego, tam, gdzie był znaczący odsetek ludności katolickiej czy polskiej. O ile kontakty z dialektami bałtyckimi mają starszą genezę, o tyle wyrazy pochodzenia polskiego są nieco późniejsze.

Białoruscy lingwiści wyliczają m.in. takie słowa jak: *паенчына* ‘rajeczyna’, *ёдла* ‘jodła’, *галензя* ‘gałąź’, *пастыр* ‘pasterz’, *каўка* ‘kawka’, *скаўронак* ‘skowronek’ czy *пашчэнка* ‘szczeka’ (Астрэйка, 1998, s. 52). Z polonizmów

1918/21 – 1939), strefa północno-zachodnia języka białoruskiego pokrywa się z kolei w dużej mierze z arealem funkcjonowania polszczyzny północnokresowej. Dla pogranicza białorusko-litewskiego typowe jest również występowanie liczebników głównych od 11 do 19 w postaci zbliżonej do języka polskiego, np. *jedenascie*, *dvanascie*, *pietnascie*, *osiemnaście*, jak też liczebników porządkowych i zbiorowych: *čvarty*, *čvora* ‘czworo’. Formy takie były notowane tak w gwarach białoruskich obszaru Litwy, jak też Grodzieńszczyzny i Podlasia (przy ich braku na terytorium Łotwy) (Jankowiak, 2022, s. 142). Zasięg północno-zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego prezentuje mapa 2.

To, co warto podkreślić, zasięg północno-zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego pokrywa się w dużej mierze z zasięgiem funkcjonowania języka litewskiego pod koniec XV i na początku XVI w. (por. mapa sporządzona przez litewskiego lingwistę Z. Zinkievičiusa).

Obszar współczesnej Polski

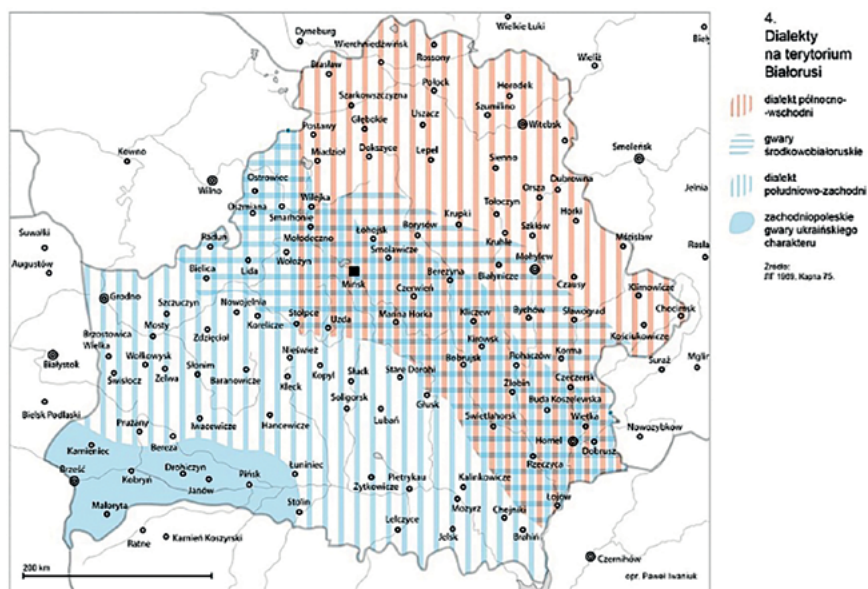
Obszarem o najdłuższym i najmocniejszym oddziaływaniu języka polskiego na gwary białoruskie jest niewątpliwie północno-wschodnia Polska, co odzwierciedla się tak w leksyce, jak też na poziomie fonetyczno-gramatycznym oraz w składni. Kontakty polsko-wschodniosłowiańskie na tym terytorium sięgają średniowiecza, kiedy przybywała tutaj od strony Wołynia ludność ukraińska, białoruska od strony Baranowicz, a z zachodu przychodziło osadnictwo mazowieckie (więcej: Wiśniewski, 1980/2014). Podlasie wchodzi w szerszy areal strefy zachodniej oraz północno-zachodniej języka białoruskiego, dlatego też liczne leksemy pochodzenia polskiego są takie same, jak na omówionych powyżej obszarach. Podlasie wyróżniać się będzie m.in. większą liczbą zapożyczeń z języka polskiego – głównie słów z zakresu administracji, edukacji, nowinek technicznych, najnowszej techniki rolniczej, które pojawiły się po II wojnie światowej. Są to takie wyrazy jak np.: *žrudliana vada* ‘woda źródłana’, *samazbierajonca pšyčepa* ‘przyczepa samozbierająca’, *snopavionzalka* ‘snopowiązałka’, *žnivarka* ‘żniwiarka’, *kuzynka* ‘kuzynka’, *varštat* ‘warsztat tkacki’, *blok* ‘blok mieszkalny’, *čolh* ‘czołg’, *karabin* ‘karabin’, *pocianh* ‘pociąg’ czy *zamražarka* ‘zamrażarka’ (Jankowiak, 2020, ss. 143–148). W publikacji *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia* możemy z kolei znaleźć takie leksemy jak np.: *džvonnica* ‘dzwonnica’, *džvieńk* ‘dźwięk’, *fšpomahanie* ‘datki pieniężne dla panny młodej przed odjazdem do ślubu’, *galonka* ‘golonka’, *kambajn* ‘kombajn’, *kamurka* ‘telefon komórkowy’, *kolej* ‘kolej żelazna’, *vyspa* ‘wyspa’ czy *zdjencie* ‘zdjęcie’ (Barszczewska & Timoszuć, 2016, ss. 208–280).

Poza wymienionymi powyżej arealami można rozpatrywać związki polsko-białoruskie także na przykładzie dialektów i grup gwarowych wydzielonych w klasyczny sposób, tj. w oparciu o cechy fonetyczno-gramatyczne. Największy kontakt z językiem polskim miał południowo-zachodni dialekt języka białoruskiego, a w jego ramach grupa grodzieńsko-baranowicka (tzw. zachodnia).

Południowo-zachodni dialekt języka białoruskiego

W odróżnieniu do obydwu stref dialektalnych – zachodniej i północno-zachodniej, dialekt południowo-zachodni ukształtował się jako efekt procesów wewnątrzbiałoruskich, a nie związków z sąsiednimi narodami i ich dialektami. Z tego też powodu liczba polonizmów, których areał funkcjonowania pokrywa się z tym dialektem jest niewielka i mają one inny charakter. Przede wszystkim wiele jest słów bliższych językowi polskiemu i różniących się np. fonetyką. Można natomiast wymienić nieliczne leksemy pochodzenia polskiego, terytorialnie ograniczone do tzw. grodzieńsko-baranowickiej grupy dialektu południowo-wschodniego. Są to np. *mul* ‘muł’, *arżyska* ‘rżysko’, *gryka* ‘gryka’, *rol’nik* ‘rolnik’ i inne (Jankowiak, 2022, ss. 256–258).

Tradycyjny podział na dialekty i gwary, odzwierciedla przede wszystkim związki wewnątrzbiałoruskie. W aspekcie historycznym powstawanie i kształtowanie się tych odmian języka było związane z gwarami północnoukraińskimi (dialekt południowo-zachodni) i rosyjskimi (dialekt północno-wschodni). Tradycyjny podział języka białoruskiego na dialekty i grupy gwarowe prezentuje poniższa mapa 3:

Mapa 3. Tradycyjny podział na dialekty języka białoruskiego, źródło: N. Barszczewska, M. Jankowiak, *Dialektologia białoruska* (2012, s. 229)

Podsumowanie

Gwary białoruskie z polszczyzną wchodzą w kontakt już od czasów późnego średniowiecza, kiedy to z jednej strony osadnictwo wschodniosłowiańskie pojawiło się na terytorium współczesnego Podlasia, a z drugiej strony Polacy zaczęli zamieszkiwać różne regiony pogranicza polsko-białoruskiego i bałtycko-słowiańskiego. Wpływem polskim sprzyjało także szeregi innych czynników, jak administracyjna przynależność ziem do I i II Rzeczypospolitej, gdzie dominował żywioł polski (ekonomicznie, kulturowo i administracyjnie).

Pomimo istnienia licznych słowników, monografii i artykułów z zakresu dialektologii opisane zagadnienie wymaga jeszcze pogłębionych badań. Odnosi się to m.in. do szczegółowego ukazania leksyki z punktu widzenia poszczególnych obszarów (względem dialektów, grup gwarowych i stref dialekalnych języka białoruskiego). W gwarach białoruskich lingwiści notują wiele polonizmów, których areał występowania nie był szerzej analizowany i obecnie, bez przeprowadzenia badań terenowych, nie da się określić dokładnego obszaru ich funkcjonowania. Drugim ważnym zagadnieniem byłoby ukazanie areałów różnych warstw leksyki w aspekcie czasowym. Wraz z wydaniem *Historycznej fonologii języka białoruskiego* w 1977 roku oraz *Lingwistycznej geografii i ugrupowania gwar białoruskich* (1968) zakończyły się badania z zakresu dialektologii diachronicznej⁵ (Вэкслер, 2004; ЛГ, 1968).

Jak pokazały przytoczone powyżej przykłady – największe wpływy języka polskiego na leksykę gwar białoruskich zauważalne są na obszarze Podlasia, a następnie na Wileńszczyźnie oraz Grodzieńszczyźnie, tj. na ziemiach, które zwarcie zamieszkiwali i zamieszkują Polacy i które wchodziły w skład Polski do 1939 roku. Poza Podlasiem jest to zatem obszar funkcjonowania polszczyzny północnokresowej. Mniej polonizmów notowanych jest dla zachodniej części Białorusi, gdzie nie było zwartego obszaru polskiego, ale oddziaływała mocno polska państwowość – administracja, edukacja, język urzędowy i Kościół katolicki (do 1939 roku). Najmniejszy wpływ leksykalny polszczyzny na gwary białoruskie zauważalny jest na obszarze wschodniej Białorusi, która była częścią I Rzeczypospolitej – są to przede wszystkim polonizmy, które zostały zapożyczone do języka starobiałoruskiego, z którego trafiły do gwar.

Wraz z globalizacją, przemianami gospodarczymi i migracjami ludności zmienia się także charakter wsi. Z tego też powodu należałoby przeprowadzić teraz kompleksowe badania i porównać je z materiałami zbieranymi kilkadziesiąt lat temu, tj. *Atlasem gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (AGWB), *Dialektologicznym atlasem języka białoruskiego* (ДАБМ, 1963) oraz *Słownikiem gwar białoruskich północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza* (СПЗБ, 1979–1986). Jak pokazują najnowsze badania dialektologów, zasięg występowania cech fonetycznych czy leksykalnych ulega zmianom.

⁵ Od czasu wydania tych tekstów, poza pojedynczymi artykułami, nie powstały poważniejsze publikacje z zakresu dialektologii diachronicznej.

Na szczegółowe opisanie czeka także, z arealnego punktu widzenia, badanie słownictwa polszczyzny północnokresowej względem obszaru jego występowania w gwarach białoruskich.

Skróty

- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (T. 1–10) (1980–2012).
 ГСБМ – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* (Жураўскі & Булыка, 1982–2017).
 ДАБМ – *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы* (Аванесаў, 1963).
 ЖС – *Жывёлы свет. Тэматычны слоўнік* (Кунцэвіч & Крывіцкі, 1999).
 ЛАБНГ – *Лексічны атлас беларускіх народных гавораку пяці тамах* (Т. 1–5) (Бірыла & Мацкевіч, 1993–1998).
 ЛГ – *Лінгвістычная геаграфія і групка беларускіх гаворака* (Аванесаў і in., 1968).
 ЛГ – *Лінгвістычная геаграфія і групка беларускіх гаворака* (Аванесаў і in., 1969).
 РС – *Раслінны свет: Тэматычны слоўнік* (Кунцэвіч & Крывіцкі, 2001).
 СГ – *Сельская гаспадарка: Тэматычны слоўнік* (Кунцэвіч & Курцова, 2010).
 СПЗБ – *Слоўнік беларускіх гаворака паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (Т. 1–5). (Мацкевіч, 1979–1986).
 ЧАЛ – *Чалавек. Тэматычны слоўнік* (Кунцэвіч & Крывіцкі, 2006).
 ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (Мартынаў і in., 1978–).

Bibliografia

- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* [AGWB] (T. 1–10). (1980–2012). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
 Barszczewska, N., & Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
 Barszczewska, N., Głuszkowska, J., Jasińska, T., & Smułkowa, E. (1995). *Indeks nazw gwarowych do Słownika nazw terenowych północno-wschodniej Polski* (T. 1–2). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
 Barszczewska, N., & Timoszuć, M. (2016). *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia: T. 1. Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*. Katedra Białorutenistyki UW.
 Jankowiak, M. (2016a). Strefy dialektalne języka białoruskiego jako przykład językowych kontaktów z sąsiednimi narodami. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 51, 139–166. <https://doi.org/10.11649/sfps.2016.009>
 Jankowiak, M. (2016b). The western dialectal zone of the Belarusian language as an example of Polish-Belarusian sociohistorical relations. W E. Gutiérrez Rubio, E. Kislova, & E. Kubicka (Red.), *Beiträge zum 19. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* (ss. 101–108). Harrassowitz.
 Jankowiak, M. (2016c). Gwary białoruskie na Litwie jako przykład białorusko-polskich kontaktów językowych. W V. M. Kurcova, N. A. Snihirava, M. Jankowiak, & M. Ostrówka (Red.), *Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадзеянні: Ад гісторыі да сучаснасці* (ss. 112–122). Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа НАНБ.

- Jankowiak, M. (2020). Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich północno-wschodniej Polski. W I. Bogoczová (Red.), *Area Slavica 3. Jazyk na hranici – hranice v jazyku* (ss. 141–150). Ostravská univerzita.
- Jankowiak, M. (2022). *Leksyka gwar białoruskich na Litwie: Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Slovanský ústav AV ČR.
- Jankowiak, M. (2024a). Polish spoken language and Belarusian dialects in Lithuania: Preliminary considerations on selected areal aspects. *Theoria et Historia Scientiarum*, 21, 143–162. <https://doi.org/10.12775/ths.2024.007>
- Jankowiak, M. (2024b). *Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Slovanský ústav AV ČR.
- Maryniakowa, I., Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2014). *Różnorodność słownictwa gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
- Moszyński, K. (1928). *Polesie Wschodnie: Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz powiatu rzeczyckiego*. Kasa im. Mianowskiego.
- Obrębski, J. (2007). *Polesie: Studia etnosocjologiczne* (A. Engelking, Red.). Oficyna Naukowa.
- Ossowski, L. (1935). *Zagadnienia językowe Polesia: Referat zgłoszony na I Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Ziemiom Wschodnim*. Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich.
- Rembiszewska, D. K. (Red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2018). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2021). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe* (Cz. 2). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (1968). *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniosłowiańskim*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Smułkowa, E. (2002). O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym. W E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (ss. 293–305). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Stieber, Z. (1938). Z pogranicza językowego polsko-białoruskiego. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, 18(1), 34–39.
- Stieber, Z. (1982). *Dialekt Łemków: Fonetyka i fonologia*. Ossolineum.
- Stieber, Z. (1956–1963). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (T. 1–8). Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Zakład im. Ossolińskich.
- Tarnacki, J. (1936). *Podział językowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych: Streszczenie referatu zgłoszonego na I Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Ziemiom Wschodnim*. Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich.
- Tarnacki, J. (1937). Słownictwo polskie na Polesiu. *Sprawozdania Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, 30, 77–97.
- Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. *Studia nad polszczyzną kresową*, 1, 19–121.
- Wiśniewski, J. (2014). Zarys dziejów osadnictwa na Białostoczczyźnie. W S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, & J. Siatkowski (Red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* (T. 1). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. (Oryginalna praca opublikowana 1980).

- Аванесаў, Р. І. (1963). *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы* [ДАБМ]. Навука і тэхніка.
- Аванесаў, Р. І., Атраховіч (Крапіва), К., & Мацкевіч, А. (1968). *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак* [ЛГ]. Навука і тэхніка.
- Аванесаў, Р. І., Атраховіч (Крапіва), К., & Мацкевіч, А. (1969). *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак* [ЛГ]. Навука і тэхніка.
- Астрэйка, В. (1998). Паўночна-заходняя занальная лексіка іншамоўнага паходжання. *Беларуская лінгвістыка*, 48, 51–55.
- Бірыла, М. В., & Мацкевіч, А. І. (Red.). (1993–1998). *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах* (Т. 1–5) [ЛАБНГ]. Навука і тэхніка.
- Булыка, А. (1980). *Лексічны запазычненні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* Навука і Тэхніка.
- Вэкслер, П. (2004). *Гістарычная фаналогія беларускае мовы*. І.П. Логвінаў.
- Жураўскі, А. І., & Булыка, А. М. (Red.). (1982–2017). *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* [ГСБМ]. Беларуская навука.
- Крывіцкі, А. (2003). *Дыялекталогія беларускай мовы*. Вышэйшая школа.
- Кунцэвіч, Л., & Крывіцкі, А. (1999). *Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік* [ЖС]. Беларуская навука.
- Кунцэвіч, Л., & Крывіцкі, А. (2001). *Раслінны свет: Тэматычны слоўнік* [РС]. Беларуская навука.
- Кунцэвіч, Л., & Крывіцкі, А. (2006). *Чалавек: Тэматычны слоўнік* [ЧАЛ]. Беларуская навука.
- Кунцэвіч, Л., & Курцова, В. (2010). *Сельская гаспадарка: Тэматычны слоўнік* [СГ]. Беларуская навука.
- Курцова, В. (2024). *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: Аналітычны агляд і даведачна-інфармацыйныя матэрыялы*. Беларуская навука.
- Мартынаў, В., Цыхун, Г., & Малько, А. (1978–). *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* [ЭСБМ]. Беларуская навука.
- Мацкевіч, А. І. (Red.). (1979–1986). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча* (Т. 1–5) [СПЗБ]. Навука і тэхніка.

Abbreviations (Transliteration)

- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* (Vols. 1–10) (1980–2012).
- CHAL – *Chalavek: Tematyczny słownik* (Kuntsevich & Kryvitski, 2006).
- DABM – *Dyialektalahichny atlas belaruskaj movy* (Avanesau, 1963).
- ESBM – *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* (Martynaŭ et al., 1978–).
- HSBM – *Histarychny sloŭnik belaruskaj movy* (ZHuraŭski & Bulyka, 1982–2017).
- LABNH – *Leksichny atlas belaruskikh narodnykh havorak u piatsi tamakh* (Vols. 1–5) (Biryła et al., 1993–1998).
- LH – *Linhvistychnaia heahrafiia i hrupoŭka belaruskikh havorak* (Avanesau et al., 1968).
- LH – *Linhvistychnaia heahrafiia i hrupoŭka belaruskikh havorak* (Avanesau et al., 1969).
- RS – *Raslinny svet: Tëmatychny sloŭnik* (Kuntsevič & Kryvitski, 2001).
- SG – *Sel'skaia haspadarka: Tëmatychny sloŭnik* (Kuntsevič & Kurtsova, 2010).
- SPZB – *Sloŭnik belaruskikh havorak paŭnochna-zakhodniaŭ Belarusi i iae pahranichcha* (Vols. 1–5) (Matskevich, 1979–1986).
- ZHS – *ZHyvialny svet: Tëmatychny sloŭnik* (Kuntsevič & Kryvitski, 1999).

Bibliography (Transliteration)

- Astréika, V. (1998). Paŭnochna-zakhodniaia zanal'naia leksika inshamoŭnaha pakho-dzhannia. *Belaruskaia linhvistyka*, 48, 51–55.
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyny* [AGWB] (Vols. 1–10). (1980–2012). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Avanesau, R. I. (1963). *Dyialektalahichny atlas belaruskaj movy* [DABM]. Navuka i tэхnika.
- Avanesau, R. I., Atrakhovich (Krapiva), K., & Matskevich, A. (1968). *Linhvistychnaia heahrafiia i hrupoŭka belaruskikh havorak* [LG]. Navuka i tэхnika.
- Avanesau, R. I., Atrakhovich (Krapiva), K., & Matskevich, A. (1969). *Linhvistychnaia heahrafiia i hrupoŭka belaruskikh havorak* [LG]. Navuka i tэхnika.
- Barszczewska, N., & Jankowiak, M. (2012). *Dialektologia białoruska*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).
- Barszczewska, N., & Timoszuć, M. (2016). *Kulturowo-językowe dziedzictwo Podlasia: Vol. 1. Opis socjolingwistyczny regionu na tle uwarunkowań historycznych*. Katedra Białorutenistyki UW.
- Barszczewska, N., Głuszkowska, J., Jasińska, T., & Smułkowa, E. (1995). *Indeks nazw gwarowych do Słownika nazw terenowych północno-wschodniej Polski* (Vols. 1–2). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Biryła, M. V., & Matskevich, A. I. (Eds.). (1993–1998). *Leksichny atlas belaruskikh narodnykh havorak u piatsi tamakh* (Vols. 1–5) [LABNH]. Navuka i tэхnika.
- Bulyka, A. (1980). *Leksichnyia zapazychanni u belaruskaj move XIV–XVIII stst.* Navuka i tэхnika.
- Jankowiak, M. (2016a). Strefy dialektalne języka białoruskiego jako przykład językowych kontaktów z sąsiednimi narodami. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 51, 139–166. <https://doi.org/10.11649/sfps.2016.009>
- Jankowiak, M. (2016b). The western dialectal zone of the Belarusian language as an example of Polish-Belarusian sociohistorical relations. In E. Gutiérrez Rubio, E. Kisłowa, & E. Kubicka (Eds.), *Beiträge zum 19. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* (pp. 101–108). Harrassowitz.
- Jankowiak, M. (2016c). Gwary białoruskie na Litwie jako przykład białorusko-polskich kontaktów językowych. In Kurtsova, V. M., Snihirova, N. A., Jankowiak, M., & Ostrówka, M. (Eds.), *Belaruska-pol'skiiia kul'turna-moŭnia ŭzaemadzeianni: Ad historyi da suchasnasti* (pp. 112–122). Instytut movaznaŭstva imia IA. Kolasa NANB.
- Jankowiak, M. (2020). Polonizmy leksykalne w gwarach białoruskich północno-wschodniej Polski. In I. Bogoczová (Ed.), *Area Slavica 3. Jazyk na hranici – hranice v jazyku* (pp. 141–150). Ostravská univerzita.
- Jankowiak, M. (2022). *Leksyka gwar białoruskich na Litwie: Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Slovanský ústav AV ČR.
- Jankowiak, M. (2024a). Polish spoken language and Belarusian dialects in Lithuania: Preliminary considerations on selected areal aspects. *Theoria et Historia Scientiarum*, 21, 143–162. <https://doi.org/10.12775/ths.2024.007>
- Jankowiak, M. (2024b). *Gwary białoruskie na Łotwie jako przykład leksykalnego dziedzictwa pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. Slovanský ústav AV ČR.
- Kryvitski, A. (2003). *Dyialektalohiia belaruskaj movy*. Vysheishaia shkola.
- Kuntsevich, L., & Kryvitski, A. (1999). *ZHyvialny svet: Tematychny sloŭnik* [ZHS]. Belaruskaia navuka.

- Kuntsevich, L., & Kryvitski, A. (2001). *Raslinny svet: Tematychny sloŭnik* [RS]. Belaruskaja navuka.
- Kuntsevich, L., & Kryvitski, A. (2006). *Chalavek: Tematychny sloŭnik* [ChAL]. Belaruskaja navuka.
- Kuntsevich, L., & Kurtsova, V. (2010). *Sel'skaia haspadarka: Tematychny sloŭnik* [SH]. Belaruskaja navuka.
- Kurtsova, V. (2024). *Leksichny atlas belaruskikh narodnykh havorak: Analitychny ahliad i davedachna-infarmacynia materyialy*. Belaruskaja navuka.
- Maryniakowa, I., Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2014). *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Martynaŭ, V., TSykhun, H., & Mał'ko, A. (1978–). *Ėtymalahichny sloŭnik belaruskaj movy* [ESBM]. Belaruskaja navuka.
- Matskevich, A. I. (Ed.). (1979–1986). *Sloŭnik belaruskikh havorak paŭnochna-zakhodniaŭ Belarusi i iae pahranychcha* (Vols. 1–5) [SPZB]. Navuka i tĕkhnika.
- Moszyński, K. (1928). *Polesie Wschodnie: Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz powiatu rzeczyckiego*. Kasa im. Mianowskiego.
- Obrębski, J. (2007). *Polesie: Studia etnosocjologiczne* (A. Engelking, Ed.). Oficyna Naukowa.
- Ossowski, L. (1935). *Zagadnienia językowe Polesia: Referat zgłoszony na I Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Ziemiom Wschodnim*. Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich.
- Rembiszewska, D. (Ed.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Slawistyczna.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2018). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie: Studia wyrazowe*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2021). *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie, Studia wyrazowe* (Pt. 2). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (1968). *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej białostockizny na tle wschodniosłowiańskim*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Smułkowa, E. (2002). O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym. In E. Smułkowa, *Białoruś i pogranicza: Studia o języku i społeczeństwie* (pp. 293–305). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Stieber, Z. (1938). Z pogranicza językowego polsko-białoruskiego. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, 18(1), 34–39.
- Stieber, Z. (1956–1963). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (Vols. 1–8). Łódzkie Towarzystwo Naukowe; Zakład im. Ossolińskich.
- Stieber, Z. (1982). *Dialekt Łemków: Fonetyka i fonologia*. Ossolineum.
- Tarnacki, J. (1936). *Podział językowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych: Streszczenie referatu zgłoszonego na I zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Ziemiom Wschodnim*. Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich.
- Tarnacki, J. (1937). Słownictwo polskie na Polesiu. *Sprawozdania Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, 30, 77–97.
- Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. *Studia nad polszczyzną kresową*, 1, 19–121.
- Vėksler, P. (2004). *Histarychnaia fanolohiia belaruskaje movy*. I. P. Lohvinaŭ.
- Wiśniewski, J. (2014). Zarys dziejów osadnictwa na Białostocczyźnie. In S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, & J. Siatkowski (Eds.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich*

Białostoczczyzny (Vol. 1). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. (Original work published 1980).

ZHuraŭski, A. I., & Bulyka, A. M. (Eds.). (1982–2017). *Histarychny sloŭnik belaruskaj movy* [HSBM]. Belarusaia navuka.

Leksyka gwar białoruskich pogranicza białorusko-litewsko-polskiego: wybrane aspekty terytorialne i czasowe

Streszczenie

W artykule pogranicze białorusko-litewsko-polskie zostało ukazane z punktu widzenia kontaktów językowych i wybranych areałów: zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego, północno-zachodniej strefy dialektalnej języka białoruskiego, północno-wschodniej Polski, południowo-zachodniego dialektu języka białoruskiego. Areały te zostały ukształtowane w różnych okresach i warunkach historyczno-społecznych. Obecność Polaków w zachodniej części Białorusi oraz na pograniczu białorusko-bałtyckim przyczyniła się do funkcjonowania licznych zapożyczeń z języka polskiego we współczesnych gwarach białoruskich.

Słowa kluczowe: pogranicze białorusko-litewsko-polskie; areały dialektalne; leksyka; zapożyczenia

The Vocabulary of Belarusian Dialects of the Belarusian-Lithuanian-Polish Borderland: Selected Territorial and Temporal Aspects

Summary

This article presents the Belarusian-Lithuanian-Polish borderland from the point of view of linguistic contacts and selected dialectal areas: the western dialectal zone of the Belarusian language, the north-western dialectal zone of the Belarusian language, north-eastern Poland, the south-western dialect of the Belarusian language. These areas were shaped in various periods and historical and social conditions. The presence of numerous Poles in the western part of Belarus and in the Belarusian-Baltic borderland has resulted in numerous loanwords from Polish in contemporary Belarusian dialects.

Keywords: Belarusian-Lithuanian-Polish borderland; dialectal areas; vocabulary; borrowings

Bartosz Juszcak
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław
<https://orcid.org/0000-0002-7058-0384>
bartosz.juszcak@uwr.edu.pl

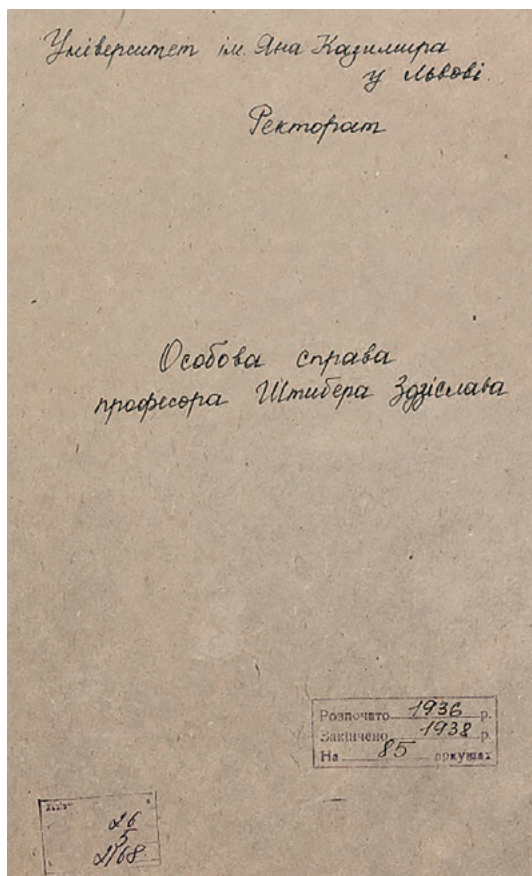
KARIERA NAUKOWA I KONTAKTY SLAWISTYCZNE PROFESORA ZDZISŁAWA KAZIMIERZA STIEBERA W ŚWIELE ZBIORÓW ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO OBWODU LWOWSKIEGO

Na materiały archiwalne dotyczące prof. Zdzisława Stiebera w Archiwum Państwowym Obwodu Lwowskiego (Державний архів Львівської області; dalej: DALO) składają się dokumenty i poświadczenia charakteru urzędowego, które dokumentują działalność profesora na Uniwersytecie Jana Kazimierza¹. DALO to jedno z największych archiwów państwowych Ukrainy, rozpoczęło swoją działalność w 1939 roku w wyniku przekształcenia z Archiwum Państwowego Miasta Lwowa. Zgromadzone zostały w nim dokumenty państwowe, urzędowe oraz wytworzone przez wiele organizacji, przedsiębiorstw i spółek, które funkcjonowały w czasach Monarchii Austro-Węgierskiej, Rzeczypospolitej Polskiej okresu międzywojennego, Ukraińskiej Republiki Radzieckiej i okupacji niemieckiej, a także dokumenty współczesne². W zbiorach archiwum znajdują się również cenne materiały dokumentujące działalność osób związanych z literaturą, kulturą i sztuką: Iwana Franki, Henryka Sienkiewicza, Ferenc Liszta i innych wybitnych osobistości. Dlatego też DALO może być traktowane jako jedno z ważniejszych archiwów zarówno w przestrzeni historyczno-kulturowej Ukrainy, jak i Polski oraz Europy (zwłaszcza środkowowschodniej).

Artykuł ma na celu ogląd i analizę dokumentów archiwalnych dotyczących Zdzisława Stiebera, zgromadzonych w DALO. Poza prezentacją i omówieniem teczki osobowej postaram się dokonać krótkiej analizy językoznawczej dokumentów. Chcę ukazać pewną specyfikę języka oraz cechy różniące współczesny styl, przede wszystkim urzędowo-administracyjny, ale nie tylko, od ówczesnego, gdyż język dokumentów cechuje się wysoką starannością

¹ Sylwetka Z. Stiebera i innych wybitnych polskich slawistów, pracujących na Uniwersytecie Jana Kazimierza, została przeze mnie przedstawiona również w artykule *Filologia słowiańska na Uniwersytecie Lwowskim* (Juszcak, 2025).

² Więcej informacji o archiwum i zgromadzonych materiałach: Derzhavnyi arkhiv L'vivs'koï oblasti (b.d.)

Teczka z dokumentami prof. Zdzisława Stiebera,
ze zbiorów DALO, z. 26, op. 5, spr. 2158, k. 1

i jest dowodem wysokiej kultury osobistej osób nim się posługujących. Tekst stanowi częściowo uzupełnienie życiorysu naukowego prof. Stiebera opracowanego przez prof. Janusza Siatkowskiego (Siatkowski, 2013), pogłębiające wiedzę o okresie lwowskim.

Jednostki archiwalne zgromadzone w DALO są odmiennego charakteru niż te pochodzące ze zbiorów Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, które zostały opracowane przez Joannę Arvaniti (Arvaniti, 2013). J. Arvaniti miała dostęp do prac profesora, dokumentów osobistych, korespondencji itp. Dokumentów takich w DALO nie ma, niemniej jednak zgromadzone archiwalia stanowią niezwykle ważne źródło dokumentujące karierę Z. Stiebera, gdyż poza warstwą czysto urzędową i administracyjną poświadczają wybitne osiągnięcia w obszarze slawistyki i językoznawstwa. Zbiór ten składa się z 85 arkuszy i według oficjalnej archiwalnej pieczęci jego kolekcjonowanie zostało rozpoczęte

w 1936 roku i zakończone w 1938 roku. Daty te i liczba stron nie są jednak zgodne ze stanem faktycznym, gdyż w zbiorach znajdują się dokumenty nowsze (z 1939 roku), o których będzie mowa w tekście.

Wśród dokumentów można wydzielić trzy grupy materiałów. Pierwszą z nich stanowią archiwalia dotyczące zatrudnienia (umowy, wnioski); drugą opinie związane z ubieganiem się o posadę na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Trzecia grupa, równie cenna co druga, dokumentuje szczeble awansów naukowych. Oprócz oficjalnych materiałów (dokumentów) archiwum zawiera również ich brudnopisy, odzwierciedlające warianty sformułowań³. Należy zauważyć, że zebrane archiwalia nie dotyczą wyłącznie zatrudnienia w Uniwersytecie Jana Kazimierza, gdyż teczka zawiera też część dokumentacji prowadzonej w Uniwersytecie Jagiellońskim.

W kolejnych częściach artykułu zostaną zaprezentowane i omówione dokumenty, które zostały zaklasyfikowane przeze mnie do trzech wcześniej wymienionych kategorii.

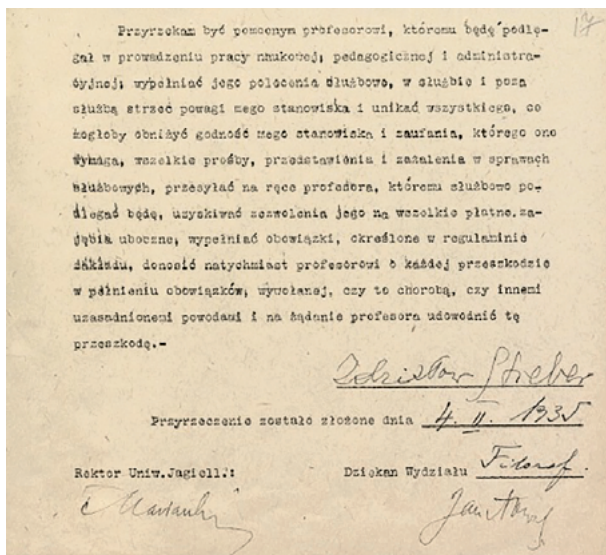
Umowy, wnioski, ogłoszenia

W skład grupy pierwszej grupy wchodzi dokumenty pochodzące jeszcze z Uniwersytetu Jagiellońskiego (26 stycznia 1931 roku), mówiące o mianowaniu doktora Stieberta starszym asystentem przy Studium Słowiańskim od 15 lutego 1931 roku. Na tym stanowisku dr Stieber nie pracował długo, gdyż 30 września następnego roku został zwolniony z obowiązków służbowych w wyniku redukcji personelu, prowadzonej przez ówczesne ministerstwo. Został mu jednak powierzony bezpłatny lektorat języka łużyckiego od 1 września 1933 roku do 31 sierpnia 1934 roku. Kolejne zatrudnienie przypada na okres pohabilitacyjny, kiedy to od 1 stycznia 1935 roku Z. Stieberowi zostało przydzielone „seminarium języka polskiego U.J.". Zatrudnienie to było przedłużone do 31 sierpnia 1936 roku.

Do grupy tych archiwaliów można zakwalifikować dodatkowo pismem przyrzeczenie składane profesorowi, u którego dr Stieber pełnił funkcję asystenta. W przyrzeczeniu tym Stieber deklarował m.in.: bycie pomocnym w pracy naukowej, pedagogicznej, administracyjnej; wypełnianie obowiązków służbowych i unikanie wszystkiego, co mogłoby obniżyć godność jego stanowiska i zaufanie, którego ono wymaga.

Wśród dokumentów urzędowych odnajdujemy również pisma z Państwowego Zakładu Emerytalnego, potwierdzenia odbioru pism urzędowych, legitymacji, prośby: o zwrot kosztów przesiedlenia, przydzielenie mieszkania we

³ Na przykład pismo z prośbą o mianowanie na profesora nadzwyczajnego z 18 lutego 1937 roku poza wersją oryginalną zawiera brudnopis, na którym naniesiono poprawki w zakresie przysłówków – *najrychlejsze; jak najrychlej* – zamieniono na *najwcześniejsze i w jak najbliższym czasie*.

Zdjęcie przyrzeczenia złożonego przez Z. Stieberta w 1935 roku, ze zbiorów DALO, z. 26, op. 5, spr. 2158, k. 17

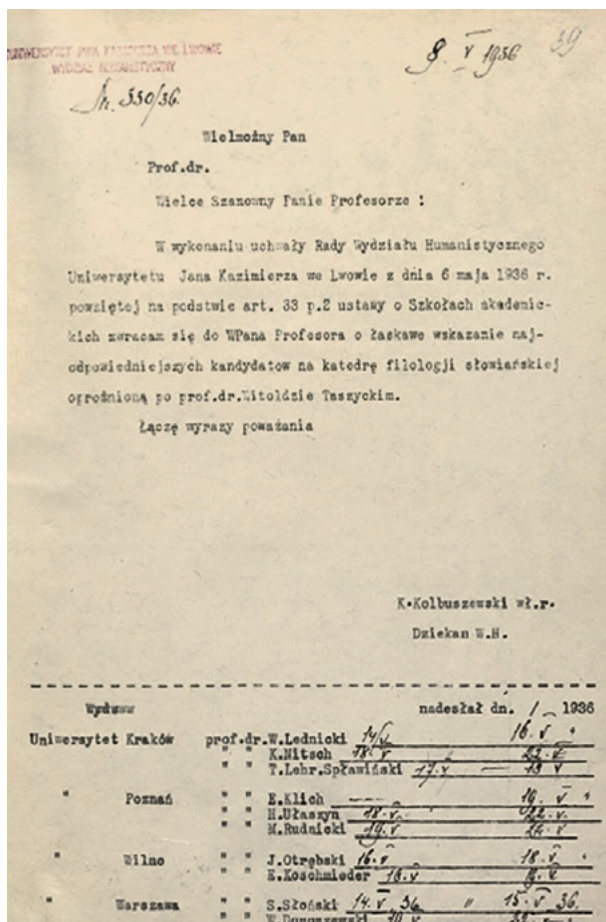
Lwowie, wydanie paszportu na wyjazd do Rumunii, pozwolenie na wykonywanie badań terenowych Bojkowszczyzny w strefie nadgranicznej, zwolnienie z funkcji odpowiedzialnego za obronę przeciwlotniczą.

Postępowanie w sprawie zatrudnienia w Uniwersytecie Jana Kazimierza – opinie

Postępowanie w sprawie zatrudnienia kandydata na Katedrę Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jana Kazimierza, na miejsce prof. Witolda Taszyckiego (choć w archiwaliach można odnaleźć dodatkowo prośbę, z tego samego okresu, o wskazanie kandydatów na miejsce zmarłego prof. Stanisława Zakrzewskiego) rozpoczęło się 6 maja 1936 roku.

Warto odnotować odmienną ścieżkę procesu kwalifikacyjnego (konkursowego), gdyż polegała ona nie, jak współcześnie, na ogłoszeniu konkursu, a na wystosowaniu ankiety do wyznaczonych później przez organy kolegalne profesorów z prośbą o wskazanie „najodpowiedniejszych kandydatów” i wyrażenie swoich opinii.

Taka prośba o wskazanie „najodpowiedniejszego” kandydata została wystosowana przez dziekana Kazimierza Kolbuszewskiego do czterech ważnych polskich ośrodków naukowych: Uniwersytetu Jagiellońskiego, Warszawskiego, Poznańskiego i Wileńskiego. Na prośbę dziekana odpowiedziało jedenastu profesorów, a każdy z nich wskazał bezpośrednio lub pośrednio Zdzisława Stieberta.

Pismo dziekana Kazimierza Kolbuszewskiego z prośbą o wskazanie kandydatów na Katedrę Filologii Słowiańskiej, ze zbiorów DALO, z. 26, op. 5, spr. 2158, k. 39

Poniżej przytaczam fragmenty odpowiedzi sześciu opinii, aby precyzyjnie nakreślić sylwetkę Stieberta i jej ocenę, a także ukazać stronę językową tekstów⁴. Stanisław Szober, UW [Uniwersytet Warszawski]:

[...] Stieber ogarnął rozległe dziedziny języków słowiańskich, zajmował się bardzo ważnymi zagadnieniami wzajemnego pokrewieństwa tych języków, poruszał trudne kwestje gwar przejściowych, a we wszystkich tych pracach wykazał rozległą wiedzę, ścisłość metody, bystrość i przenikliwość obserwacji i wybitne uzdolnienie tworzenia konstrukcji naukowych.

⁴ We wszystkich opiniach i pozostałych cytowaniach zachowuję pisownię oryginalną.

Tadeusz Lehr-Spławiński, UJ [Uniwersytet Jagielloński]:

[...] kwalifikacje na to stanowisko są pierwszorzędne. [...] Zarówno wykłady jego jak i ćwiczenia cieszą się znaczną popularnością wśród słuchaczy dzięki rzadkiemu talentowi wykładowemu, jakim się odznacza. [...] Powołując go [...] Wydział Humanistyczny pozyska w nim bardzo dobrą siłę naukową jak i nauczycielską [...].

J. Otrębski, U Wilno [Uniwersytet Wileński]:

[...] Swojami dotychczasowymi pracami dowiódł on, że jest doskonale obznajomiony z dziedziną swych badań i że potrafi dawać w tym zakresie rzetelne przyczynki. [...].

Erwin Koschmider, U Wilno:

[...] pomimo młodego wieku tego uczonego wszystkie jego prace naukowe odznaczają się bardzo już wysokim poziomem naukowym [...]. Dr Stieber łączy w swojej osobie najbardziej pożądane właściwości badawcze i dydaktyczne [...].

Kazimierz Nitsch, UJK [Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie]:

[...] Prócz dobrej znajomości rzeczy i metody odznacza się on nadto darem jasnego i zajmującego wykładu, pod tym względem nie mając może sobie równego. [...].

Mikołaj Rudnicki, [Uniwersytet Poznański]:

[...] widzę tylko: dr. Z Stieberta, który swymi pracami, bardzo dokładnymi i wnikliwymi, dał się nader korzystnie poznać, specjalnie mnie nie tylko jako pilnemu czytelnikowi Jego wybitnych dzieł ale i redaktorowi „Slavia Occid [Occidentalis] [...].

Użyte w opiniach sformułowania, zwłaszcza napisane przez czołowych i wybitnych przedstawicieli polskiego językoznawstwa, podkreślają wysoką przydatność naukową i dydaktyczną prof. Stieberta, a także jego umiejętności organizacyjne. Warto jeszcze raz podkreślić, we wszystkich spośród jedenastu odpowiedzi na zapytanie o wskazanie kandydata pojawia się osoba Stieberta, co pokazuje, że był on pomimo młodego wieku znanym i cenionym badaczem.

Awanse naukowe

Pierwsze szczeble awansów naukowych prof. Stieber przeszedł na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w latach 1921–1928 studiował filologię polską i słowiańską (Urbańczyk, 1978, s. 331). Z miejscem tym związany jest również jego przewód habilitacyjny, gdyż 2 czerwca 1934 roku w murach krakowskiej uczelni odbył się jego wykład habilitacyjny – *Stosunek mowy słowaków do innych języków słowiańskich* (pisownia oryginalna).

Niezwykle ważnym etapem w życiu naukowym Stieberta jest okres lwowski, gdyż podczas pracy na Uniwersytecie Jana Kazimierza uzyskuje on nominację profesorską z rąk prezydenta – nadzwyczajną (14 września 1937 roku), następnie zwyczajną (28 września 1939 roku). Fakt ten dokumentują nie tylko pisma *sensu stricto* urzędowe, ale też, co ważne w kontekście niniejszego artykułu, opinie – referaty prezentujące sylwetkę zainteresowanego, załączane do przewodu.

Pierwsza ze zgromadzonych opinii dostarcza szczegółowego opisu dokonania Stieberta od 1929 roku. W okresie tym prowadził on intensywne badania dialektologiczne i toponomastyczne na terenie występowania języków zachodniosłowiańskich: polskiego, czeskiego ze słowackim i obu łużyckich. Badał również gwary ruskie, a mianowicie łemkowskie i sąsiednie. Ważnym osiągnięciem Z. Stieberta z tego okresu jest wprowadzenie podziału gwar czesko-słowackich, który został właściwie w całości przyjęty przez Bohuslava Havránka i opublikowany w pracy *Československá vlastivěda* (Hujer, 1934)⁵. Należy podkreślić, że opracowania Stieberta i innych dialektologów polskich stanowią do dziś punkt odniesienia do badań nad tym obszarem⁶. Prace Stieberta o dawnym stosunku grupy czesko-słowackiej do południowosłowiańskiej, jak powszechnie wiadomo, wywołały polemikę uczonych z obszarów Słowiańszczyzny, która doprowadziła do uznania tez Stieberta o dawnym związku dialektów czesko-słowackich i południowosłowiańskich. Niezwykle ważne są postulaty Stieberta na temat pochodzenia gwar laskich, które jego zdaniem stanowią formę przejściową pomiędzy dialektami śląskimi a morawskimi. Warto zaznaczyć, że poza dokonaniem na polu badań dialektologicznych, studiowaniem pokrewieństwa języków łużyckich z językiem polsko-pomorskim, czeskim i połabskim oraz łemkowszczyzny Stiebert poświęcił się również zagadnieniom ogólnojęzykoznawczym z zakresu psychofonetyki. W chwili składania wniosku lista publikacji profesora zawierała aż 26 pozycji.

Druga opinia, wydana co prawda na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej (28 czerwca 1939 roku), została napisana przez prof. Witolda Taszyckiego i dokumentuje osiągnięcia Stieberta z okresu lwowskiego. Szczególną uwagę poświęca Taszycki pracy *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*, wskazując na nowatorskie podejście – ogląd czynników psychologiczno-socjalnych konstytuujących daną gwarę pogranicza i określających jej kształt, a także na samo rozumienie pogranicza nie jako czynnika geograficznego, a społecznego. Podkreśla dodatkowo szeroki zakres zbadanego materiału empirycznego, co odróżnia pracę Stieberta od innych ówczesnych prac z zakresu dialektologii. W opinii przywołuje również teksty polemizujące ze stanowiskiem holenderskiego uczonego Nicolaasa van Wijka, twierdzącego,

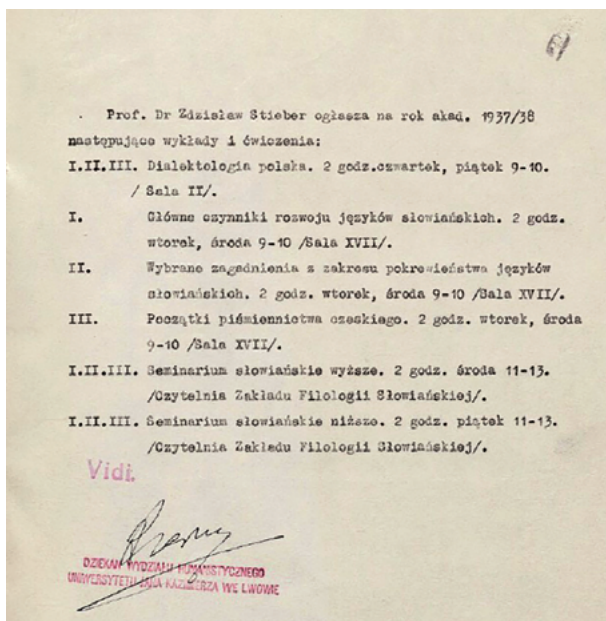
⁵ Pragnę wyraźnie podkreślić, że przytaczane przeze mnie fakty mają wyłącznie charakter odtwórczy i powielają treści zawarte w aktach archiwum. W artykule nie będę polemizował z danymi tam zawartymi, które w niektórych przypadkach, ze względu na nowe wiadomości, badania i konkluzje, są niezgodne z dzisiejszym stanem wiedzy.

⁶ Zaznacza to między innymi Irena Bogocz, która zestawiała poglądy dotyczące związku gwar laskich i gwary zachodnioczeszyńskiej (por. Bogocz, 2017, s. 230).

Zasadniczy podział gwar czeskosłowackich, podany przez Stieberta w Ludzie Słowiańskim I.A.217-30, przejął prawie bez zmiany prof. Hawranek w swoim dużym opisie dialektów czeskich /Československá vlastivěda III.r.1934/. Wymienione prace Stieberta, jak również dwa artykuły o dawnym stosunku grupy czeskosłowackiej do południowosłowiańskiej wywołały niezwykle ożywioną polemikę, w której wzięli udział językoznawcy z Czechosłowacji, Jugosławii, Francji, Holandji i Węgier. Rezultatem tej polemiki jest powszechne dziś uznanie podstawowej tezy autora o dawnym związku dialektów czeskosłowackich i południowosłowiańskich.

Fragment referatu prof. Witolda Taszyckiego, ze zbiorów
DALO, z. 26, op. 5, spr. 2158, k. 49

że gwary laskie były pierwotnie czeskie, następnie uległy polskim wpływom. Stieber w pracach tego okresu posiłkuje się także najnowszymi osiągnięciami językoznawstwa – w swoich konfrontacjach wykorzystuje narzędzia z obszaru fonologii. W. Taszycki zwraca również uwagę na prowadzone przez Z. Stieberta badania toponomastyczne Karpat oraz na formułowany przez niego ogład kształtowania się gwar przejściowych w zakresie słownictwa. W konkluzji

Tematy wykładów i ćwiczeń Z. Stieberta
na rok akademicki 1937/1938, ze zbiorów DALO, z. 26,
op. 5, spr. 2158, k. 61

W. Taszycki stawia Z. Stiebera wśród czołowych językoznawców z obszaru Słowiańszczyzny, a także wskazuje na niewątpliwy wkład jego dorobku w językoznawstwo ogólne. Niewątpliwie znaczącym faktem w pracy profesora były liczne badania terenowe prowadzone przez uczonego nie tylko w okresie lwowskim (wraz z prof. Stefanem Hrabcem – wtedy magistrem, jego asystentem), a także znaczne zaangażowanie w te eksploracje. Lista publikacji okresu lwowskiego zawiera 11 pozycji naukowych oraz dwie popularnonaukowe.

Z archiwum możemy dodatkowo dowiedzieć się, choć by w niewielkim stopniu, o zajęciach prowadzonych przez Stiebera, czego przykładem jest lista ogłoszonych przez niego wykładów i ćwiczeń.

Strona językowa archiwum

Analizując archiwum prof. Stiebera okiem lingwisty, nie sposób nie zwrócić uwagi na specyfikę i swoistość używanego w dokumentach języka. Mam tu na myśli zwłaszcza warstwę stylistyczno-leksykalną, która wykazuje się dużą odmiennością w stosunku do współczesnego stylu oficjalnego (dawniej nazywanego również urzędowo-kancelaryjnym)⁷. Jak wskazuje Aleksander Wilkoń:

z zasady jest to język „zimny”, od-personalizowany, operujący określoną terminologią, w miarę jednoznaczną, oraz określonymi formułami językowymi, traktowanymi w danym typie wypowiedzi jako niezbędne. Jedynie w języku korespondencji urzędowej mogą wystąpić pewne składniki ekspresywne, np. grzecznościowe zwroty, ale cechą obecnej korespondencji oficjalnej jest raczej unikanie tego typu składników (Wilkoń, 2000, ss. 57–58).

Odmienny charakter ma styl tekstów zawartych w archiwum Stieberowskim. Materiał ten zawiera wiele wyrażen, które można współcześnie klasyfikować jako ekspresywne i emocjonalne. Są również doskonałym przykładem ówczesnej polszczyzny inteligencji, której warstwa ulegała diametralnym przeobrażeniom na przełomie XIX i XX wieku, wynikającym m.in. ze zmian świadomościowych, a przede wszystkim politycznych i historycznych. Dowodem powyższego jest następujący materiał egzemplifikacyjny, który można potraktować jako wzorowy przykład norm polskiej grzeczności językowej ówczesnych lat:

Zwracam się [...] o **łaskawe wskazanie** najodpowiedniejszych kandydatów na katedrę historii Polski opróżnioną przez śmierć śp. Prof. Stanisława Zakrzewskiego⁸.

Po wysłuchaniu referatu dotyczącego prac naukowych i nauczycielskich prof. dra Zdzisława Stiebera uchwalono jednomyślnie przedłożyć Radzie Wydziału wniosek

⁷ W artykule nie podejmuję dyskusji na temat statusu, definicji i zakresu pojęciowego stylu urzędowo-kancelaryjnego. Problem ten został przedstawiony m.in. w artykule Ewy Malinowskiej (Malinowska, 2021).

⁸ Z pisma dziekana Kazimierza Kolbuszewskiego z 6 maja 1936 roku.

o zwrócenie się do Pana Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego **z prośbą o wyjednanie** u Pana Prezydenta Rzeczypospolitej nominacji [...] ⁹.

Podając do wiadomości Pana powyższą uchwałę **upraszam o łaskawą odpowiedź**, czy jest Pan Docent skłonny przyjąć tę katedrę ¹⁰.

Na tym tle niezwykle interesująco wyglądają również użyte w pismach etykietałne formuły końcowe, zawierające wiele elementów grzeczności:

Łączę przy sposobności wyrazy prawdziwego poważania (odpowiedź Stanisława Szobera).

Proszę przyjąć, Panie Dziekanie, wyrazy mojego szczerego poważania (odpowiedź Tadeusza Lehra-Spławińskiego).

Łączę wyrazy prawdziwego szacunku (odpowiedź Erwina Koschmidera).

Załączam przy tej sposobności wyrazy wysokiego należytego poważania (odpowiedź Mikołaja Rudnickiego).

Z dużą pewnością można założyć, że odmienny charakter języka, zauważalny na poziomie emocjonalnym, etykietałnym i kategorii grzeczności wynika przede wszystkim z faktu pisania przedstawionych opinii przez ludzi kulturalnych, intelektualistów i uczonych, a nie przez urzędników kancelaryjnych. Zachowane są w nich elementy norm grzeczności językowej, określonych m.in. przez Małgorzatę Marcjanik jako 1. Okazywanie szacunku partnerowi; 2. Przejawienie zainteresowania sprawami partnera (Marcjanik, 1992, s. 27). Można w tym miejscu, na potwierdzenie wskazanych konkluzji, przytoczyć badania ankietowe Barbary Klebanowskiej. W artykule z 1986 roku wskazuje ona, że już w ówczesnej polszczyźnie (czyli w latach osiemdziesiątych) pogorszył się typowy język ludzi wykształconych i konkluduje:

Dawniej ludzie starali się mówić według pewnych wzorców. Język był wskaźnikiem pozycji społecznej i to prowadziło do sposobu mówienia superpoprawnego, charakterystycznego dla ludzi, którzy przeszli do wyższych klas społecznych. Do dobrego języka trzeba było się podciągnąć. W tej chwili tej tendencji prawie że nie ma (Klebanowska, 1986, s. 365).

W warstwie leksykalno-semantycznej archiwaliów Z. Stiebera znajduję również leksemy i ich połączenia, które są poniekąd obce współczesnemu językowi polskiemu (kwalifikować je można jako przestarzałe) w użytych tam znaczeniach i kontekstach. Krótką analizę porównawczą tego aspektu umożliwi mi porównanie wybranych jednostek leksykalnych ze współczesnymi źródłami opisu leksykalno-semantycznego języka. Wykorzystam: *Wielki słownik języka*

⁹ Z wniosku w sprawie uwyzczajnienia z 29 czerwca 1939 roku.

¹⁰ Z pisma dziekana K. Kolbuszewskiego z 13 czerwca 1936 roku do docenta Stiebera.

polskiego (WSJP); *Inny słownik języka polskiego* (Bańko, 2000) (odmiennego charakteru, jednakże oparty na danych korpusu PWN); *Słownik języka polskiego* pod red. Doroszewskiego (Doroszewski, 1958). Za narzędzie pomocnicze w mojej analizie posłuży również *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (NKJP), który, co prawda, był podstawą do stworzenia WSJP, jednakże w przeciwieństwie do wydania papierowego czy internetowego zawiera pełny zakres konkordancji. W poniższej tabeli zostały zestawione jednostki archiwalne wraz z definicjami we wskazanych źródłach współczesnych:

Jednostka archiwalna	Bańko 2000	WSJP	Słownik języka polskiego pod red. Doroszewskiego
ruchliwy (w odniesieniu do człowieka)	Ktoś jest ruchliwy, ma żywe usposobienie, jest zawsze aktywny.	bardzo aktywny i będący w ciągłym ruchu	odznaczający się wzmożonym, intensywnym ruchem, ożywiony, bardzo czynny
zamianowanie (na stanowisko)	–	–	forma rzeczownikowa czasownika zamianować
powziąć (uchwałę)	Słowo książkowe 1. Jeśli ktoś powziął zamiar lub decyzję, żeby coś zrobić, to postanowił, że to zrobi.	książk. wykonać czynność, nazwaną następującym rzeczownikiem	rozstrzygnąć o czym, postanowić
ubocznie (adv. dodatkowo)	–	–	nie wprost, pośrednio, z boku
uboczny (uboczne zajęcia)	Jako uboczne określamy to, co towarzyszy czemuś innemu, jest mniej ważne od tego.	tylko w znaczeniu: dochód, skutek	odnoszący się do czego, dotyczący czego pośrednio; dodatkowy; poboczny; marginesowy
przyległy (przyległe pismo)	Przyległy pokój lub teren przylega do innego swoimi granicami.	–	sąsiedni, pograniczny, przylegający do czegoś
interesowany (doręczyć pismo interesowanemu)	–	–	przest. taki, którego sprawa jakaś obchodzi, dotyczy, który jest czymś zainteresowany
przepisany (w zn. przypisany do czegoś)	–	–	–
reskrypt	–	–	przest. pismo urzędowe, rozporządzenie, zarządzenie władzy

Z przedstawionego przeglądu definicji kilku słowników (z różnego okresu i opartych na różnych sposobach doboru i opracowania materiału językowego) wynika, że najwięcej potwierdzeń zawiera słownik Doroszewskiego (aż 8 poświadczeń z 10, przy czym jedno, *zamianowanie*, to ukazanie formy gerundialnej), co nie jest faktem zaskakującym, gdyż powstał on w latach sześćdziesiątych XX wieku. Jednakże warto zwrócić uwagę, że już w tamtych latach dwie jednostki: *reskrypt*; *interesowany* zostały opatrzone kwalifikatorem *przest.* Widoczną zmianę w statusie słowa obserwować można też na przykładzie czasownika *powziąć*, niemającego dodatkowych kwalifikatorów u Doroszewskiego, a we współczesnych opracowaniach leksykograficznych traktowanego jako wyraz książkowy. Odminną semantykę i łączliwość mają również współczesne przymiotniki *uboczny* i *przyległy*.

Dodatkowo w materiałach archiwalnych można odnaleźć związek *blankioty deklaracji* 'blankiety deklaracji'. Według mnie zapis *blankioty* może stanowić jednak błąd pisarski. Ciekawym zjawiskiem ortograficznym jest również zapis bezpośrednich zwrotów etykietalnych, np. JWPan, WPan, WSPan.

W dokumentach archiwalnych zauważalne są również ślady przedwojennego „kryzysu ortograficznego” (Polański, 2004, s. 37). Archiwalia sprzed 1936 roku zawierają następujące zapisy: pisownia *j* po spółgłoskach zamiast dzisiejszego *i*, np.: *historja*; *filologja*, końcówki narzędnika i miejscownika przymiotników i zaimków *-em/i*, np.: *swemi*, *dokładnemi*, *wnikliwemi*. Pisownia łączna spójników, fraz przysłówkowych, np. *przyczem*, *poczem*, *przedewszystkiem*. Warto podkreślić, że niekonsekwencja w ortografii jest bardzo wyraźna, co można zaobserwować, konfrontując chociażby opinie o zatrudnienie przedstawicieli różnych ośrodków naukowych w Polsce. Natomiast w opinii nominacyjnej o tytuł profesorski z 1939 roku są konsekwentnie stosowane nowe zasady ortograficzne, ustalone przez Komitet Ortograficzny PAU w 1936 roku.

Wiele z używanych konstrukcji można potraktować jako ahistoryczne. Stanowią one jednak ciekawy materiał porównawczy do badań współczesnego języka dokumentów i opinii w świecie nauki i akademickim. Zestawiając z tekstami dawniejszymi warstwę stylistyczną współczesnych dokumentów, można stwierdzić, że dziś używa się w nich środków leksykalnych i wyrażeń, które mają charakter formalny i bardziej rygorystyczny. Język pozbawiony jest przez to tak bogatej i niepowtarzalnej warstwy emocjonalnej i grzecznościowej, jak zarejestrowana w dokumentach archiwalnych, nie spotyka się już również wielu z omówionych w artykule jednostek i połączeń. Dobrym, w mojej ocenie, podsumowaniem niniejszego szkicu porównawczego są stwierdzenia ankietowanych przez cytowaną już Klebanowską informatorów, którzy zdobyli wykształcenie przed wojną: „polszczyzna przedwojenna była lepsza od dzisiejszej” (Klebanowska, 1986, s. 364).

Podsumowanie

Konkludując, istotne wydaje się przywołanie znaczenia materiałów archiwalnych DALO dotyczących sylwetki profesora Zdzisława Stieberta, które stanowią cenne uzupełnienie informacji na temat jego życiorysu i rozwoju naukowego podczas pracy na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Rzucają one nie tylko światło na jego wysoką pozycję wśród lingwistów polskich, ale również dostarczają ocen jego działalności, dokonanych przez wybitnych przedwojennych językoznawców. Dokumenty archiwalne DALO wnoszą wiele ważnych szczegółów do wiedzy o życiu i dorobku naukowym luminarza polskiej lingwistyki.

W perspektywie lingwistycznej należy wskazać, że dokumenty Stieberowskie cechuje swoiste pokrewieństwo zarówno stylu, jak i języka, jednakże w każdym z osobna można odnaleźć elementy niepowtarzalne (zwłaszcza w odpowiedziach na ankiety i opiniach w postępowaniu nominacyjnym). Całkowita analiza językowa tego materiału z pewnością dałaby szerszy wgląd w język polski dwudziestolecia międzywojennego, zwłaszcza w perspektywie kresowej, i uzupełniła lukę w badaniach języka oficjalnego i „akademickiego oficjalnego” tamtego okresu. Warto zastanowić się nad podjęciem analizy językowej źródeł z Archiwum Lwowskiego dotyczących wszystkich pracowników Uniwersytetu Jana Kazimierza. Byłaby możliwa dzięki zrealizowanemu przez pracowników Uniwersytetu Wrocławskiego grantowi, którego pokłosiem są cyfrowa wersja archiwum DALO oraz trzy monografie, w tym jedna poświęcona naukom humanistycznym – *Alma Mater Leopoliensis. Dzieje humanistyki lwowskiej 1661–1946 (z dwoma interaktywnymi inwentarzami)* (Dąbrowska & Sojka-Masztalerz, 2025).

Skróty

WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN* (Wielki słownik języka polskiego PAN, b.d.).

NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (Bańko i in., b.d.).

Źródła archiwalne

DALO – Державний архів Львівської області

– z. 26, op. 5, spr. 2158. https://glam.uni.wroc.pl/index.php?s=AUWR_UA_000_26_0_5_2168_62755&view=thumbnails&thumb_size=medium#current

Bibliografia

- Arvaniti, J. (2013). Materiały Zdzisława Kazimierza Stieberta w zbiorach Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie (1903–1980) (159). W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 219–233). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.

- Bańko, M. (Red.). (2000). *Inny słownik języka polskiego* (T. 1–2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bańko, M., Górski, R. L., Lewandowska-Tomaszczyk, B., Łaziński, M., Pęzik, P., & Przepiórkowski, A. (b.d.). *Narodowy Korpus Języka Polskiego* [NKJP]. <http://www.nkjp.pl>
- Bogocz, I. (2017). Východolášká nářečí versus gwara zachodniocieszyńska, czyli dialektologiczna wojna o Zaolzie. *LingVaria*, 2(24), 227–244. <https://doi.org/10.12797/LV.12.2017.24.15>
- Dąbrowska, A., & Sojka-Mastalerz, H. (Red.). (2025). *Alma Mater Leopoliensis: Dzieje humanistyki lwowskiej 1661–1946 (z dwoma interaktywnymi inwentarzami): Tom 1. Nauki filologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. <https://doi.org/10.34616/151531>
- Derzhavnyi arkhiv L'vivs'koi oblasti [DALO]. (b.d.). Pobrano, 21 maja 2023, z <https://archivelviv.gov.ua/npo-apxiv/>.
- Doroszewski, W. (Red.). (1958). *Słownik języka polskiego* (T. 1–11). Państwowe Wydawnictwo Nakowe.
- Hujer, O. (Red.). (1934). *Československá vlastivěda: Díl 3. Jazyk*. Sfinx.
- Juszcak, B. (2025). Filologia słowiańska na Uniwersytecie Lwowskim. W A. Dąbrowska & H. Sojka-Masztalerz (Red.), *Alma Mater Leopoliensis: Dzieje humanistyki lwowskiej 1661–1946 (z dwoma interaktywnymi inwentarzami): Tom 1. Nauki filologiczne* (ss. 197–232). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. <https://doi.org/10.34616/151536>
- Klebanowska, B. (1986). Poglądy przedstawicieli warszawskiej inteligencji na współczesną polszczyznę. W H. Kurkowa (Red.), *Współczesna polszczyzna: Wybór zagadnień* (ss. 364–377). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Malinowska, E. (2021). Polszczyzna urzędowa i jej warianty. *Stylistyka*, 18, 55–64.
- Marcjanik, M. (1992). Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej. *Język a kultura: Polska etykieta językowa*, 6, 27–31.
- Polański, E. (2004). Reformy ortografii polskiej – wczoraj, dziś, jutro. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 60, 29–46.
- Siatkowski, J. (2013). Zdzisław Stieber – życiorys naukowy. W D. K. Rembiszewska (Red.), *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* (ss. 15–31). Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk; Fundacja Sławistyczna.
- Urbańczyk, S. (1978). Stieber Zdzisław. W S. Urbańczyk (Red.), *Encyklopedia wiedzy o języku polskim* (s. 331). Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Wielki słownik języka polskiego PAN* [WSJP]. (b.d.). <https://wsjp.pl/szukaj/podstawowe/wyniki>
- Wilkoń, A. (2000). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Kariera naukowa i kontakty slawistyczne profesora Zdzisława Kazimierza Stieberta w świetle zbiorów Archiwum Państwowego Obwodu Lwowskiego

Streszczenie

Artykuł opisuje zgromadzone materiały archiwalne dotyczące profesora Zdzisława Stieberta w Archiwum Państwowym Obwodu Lwowskiego we Lwowie. Autor tekstu rozdziela zgromadzone archiwalia na trzy grupy, ukazujące różnorodność zebranych dokumentów – dokumenty *sensu stricto* urzędowe; opinie w sprawie zatrudnienia; opis awansów naukowych. Dodatkowo, ze względu na różnorodność zgromadzonego materiału w perspektywie językowej, została przeprowadzona krótka analiza lingwistyczna tekstów, zwłaszcza w aspekcie leksykalno-stylistycznym, ukazująca różnice pomiędzy ówczesnym językiem a współczesną polszczyzną w jej wariantach oficjalnym.

Słowa kluczowe: Zdzisław Stieber; dialektologia; lingwistyka; Archiwum Państwowe Obwodu Lwowskiego

Professor Zdzisław Kazimierz Stieber's Academic Career and Contacts with Slavists in the Light of the Holdings of the State Archives of the Lviv Region

Summary

This article presents the archival materials concerning Professor Zdzisław Stieber which are kept in the State Archives of the Lviv Region in Lviv. The author classifies them into three groups showing their variety: strictly official documents; opinions regarding Stieber's hiring; descriptions of his academic promotions. Considering the variety of the materials in terms of language, the article also includes a brief linguistic analysis of the texts, which is focused on the lexical and stylistic aspects and captures the differences between the official style of writing in Polish in the period and today.

Keywords: Zdzisław Stieber; dialectology; linguistics; State Archives of the Lviv Region

Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa
<https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>
dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl

Janusz Siatkowski

Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytet Warszawski

ANEKS

LISTY ZDZISŁAWA STIEBERA DO JÓZEFA OBRĘBSKIEGO

Publikowane listy pochodzą ze spuścizny Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej, przechowywanej w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego. W tym zespole archiwalnym znajdują się m.in. listy żony Zdzisława Stiebera – Marii, siostry A. Obrębskiej-Jabłońskiej oraz korespondencja Zdzisława Stiebera adresowana do Józefa Obrębskiego – brata Antoniny i Marii (VII Materiały rodzinne – dokumenty i korespondencja, Sp 37/103).

Józef Obrębski (1905–1967) – etnolog, sławista, socjolog, prowadził badania na Polesiu, w Macedonii, na Jamajce. Wiele prac za jego życia nie było opublikowanych. Opracowaniem dorobku naukowego J. Obrębskiego zajmuje się Anna Engelking (Obrębski, 2005, 2007, 2022a, 2022b).

* * *

Praha 20.01.30
Polska
Wielmożny Pan
Józef Obrębski
Kraków
ul. Św. Anny 12
Studjum Słowiańskie

Kochany Józku!

Obiecałem Ci, że Cię uszczęśliwię jeszcze jedną prośbą, więc muszę dotrzymać słowa. Posłałem dziś Nitschowi¹ taki mały artykuł – recenzję o dialekcie

¹ Kazimierz Ignacy Nitsch (1874–1958) – językoznawca sławista, historyk języka polskiego, dialektolog. Prezes Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1946–1952. Jeden ze współzałożycieli

Czepliczki na Liptowie², trzeba do tego mapki, a że nie mam tu gdzie jak tego robić, więc narysowałem małą mapkę tylko ołówkiem, a Ciebie chciałbym naciągnąć na narysowanie jej tuszem. Wiem, że to brzydko, ale może będę miał kiedy sposobność Ci się odwdziżyć. Pozatem gdybyś widział Prof. Nitscha, to ~~podaj mu~~ powiedz mu, że w rękopisie dial. Batizowiec zapomniałem napisać w przypisach stronę, na której Czambel³ pisze o *u < /* w Bat⁴. Trzeba więc tam dopisać str. 117. Mnie się tu nieźle powodzi i całkiem ciepło robię te dialekty morawskie, ale zorientować się w czeskich pracach dialekt. [dialektologicznych] to naprawdę sztuka, nic się z tego nie wie (*d se prisouvá, d se odsouvá*). Batowski⁵ jedzie już do Polski. Jestem zły, 1) że będę musiał więcej płacić za mieszkanie, 2) żyło się z nim jednak całkiem możliwie.

Nie klnij za bardzo.

Serdeczne pozdrowienia Tobie i wszystkim znajomym.

Z. Stieber

Praha VII Belcrediho⁶ 44/I

* * *

Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, w latach 1919–1958 redagował organ towarzystwa „Język Polski”. W 1901 roku rozpoczął badania dialektologiczne na Kaszubach.

² Oficjalna nazwa Liptovská Teplička – wieś położona we wschodniej części Liptova. W *Atlasie języka słowackiego* (ASJ) miejscowość ta znajduje się między punktami 117 (Važec) a 29 (Švermovo, st. názov Telgart). Szczegółowe informacje o dialekcie cieplickim zamieścił Gejza Horák w monografii *Nárečie Pohorelej* (Horák, 1955). Dziękujemy prof. Adrianie Ferenčíkovej ze Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie za pomoc w zidentyfikowaniu czeskich i słowackich toponimów.

³ Samuel Czambel lub Samo Czambel (1850–1909) – słowacki filolog, językoznawca, tłumacz oraz badacz historii i dialektów języka słowackiego. Swoimi badaniami Czambel przyczynił się do ustalenia współczesnej ortografii języka słowackiego. Jego analityczne studia i prace o charakterze normatywnym w zakresie ortografii, fonetyki, morfologii oraz słownictwa wywarły decydujący wpływ na uformowanie się słowackiego języka literackiego. Główne prace: *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (Czambel, 1887), *Slovenský pravopis* (Czambel, 1890), *Rukovat' spisovnej reči slovenskej* (Czambel, 1902), *Slováci a ich reč* (Czambel, 1903), *Slovenská reč a jej miesto v rodinie slovanských jazykov* (Czambel, 1906).

⁴ Batyżowce, słowac. Batizovce – wieś w północnej Słowacji, w kraju preszowskim.

⁵ Henryk Adam Batowski (1907–1999) – historyk, slawista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historię i slawistykę studiował we Lwowie, a następnie kontynuował studia w Pradze i tam napisał pracę doktorską *Czeski materiał językowy w kronice XIX-wiecznego pisarza i kanonika praskiego Kosmy*. Po II wojnie światowej pracował na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie m.in. kierował Zakładem Historii Powszechnej Najnowszej.

⁶ Obecnie praska ulica Milady Horákovej. Od 1888 do 1940 i od 1945 roku nosiła nazwę Belcrediho na pamiątkę Richarda Grafa Belcrediego (1823–1902), austriackiego polityka, ostatniego przewodniczącego Konferencji Ministrów Cesarstwa Austriackiego (1865–1867).

Wielmożny Pan
Józef Obrębski
Kraków
ul. Św. Anny 12
Studjum Słowiańskie

15/I 30

Boa kusicielu!

Możesz się domyśleć, że jeżeli piszę do Ciebie, to nie bezinteresownie. Widzisz, jest taka rzecz. Zapomniałem w domu notesu, w którym mam notatki potrzebne do pracy. Otóż byłbym Ci bardzo wdzięczny, gdybyś poszedł do mojego domu. Pisałem matce, żeby wyszukała dwa notesy (chodzi o jeden z nich). W jednym z nich na końcu są notatki z zachodniej słowacczyny. Napisane na górze kartek: Varin⁷, Žilina⁸ (a może nie Žilina, tylko coś pod Žilina), Czaca⁹. Nie wiem zresztą, czy to tak całkiem napisane. W każdym razie są tam przykłady na *u < ĭ*: *duhi*, *χum*, *žuti* etc. na *rot < olt*, na formy *o dobrém človekovi* (z Turzovki¹⁰), w zapisach z Czacy polonizmy jak *švat*, *vilk*. Otóż może to znajdziesz, to wydrzyj te parę kartek z notesu i niech mi to matka pošle.

Boję się, że Cię długo uszczęśliwię jeszcze jedną prośbą. Jak nie chcesz, to krzycz.

Zresztą nie wątpię, że kniesz na mnie za tę kartkę, ale do Pragi nie słyhać, więc mi to humoru nie zmąci. Serdeczne pozdrowienia

Z. Stieber

Praha VII, Belcrediho 44/I

* * *

Praga 18/II 1930

Kochany Józku!

Dziękuję Ci za list i kartki – nawiasem mówiąc, boję się, że skutkiem tego listu wkopałem Cię trochę przed Nitschem, bo napisałem mu list: „Panie Profesorze, niby co z tą moją recenzją i z Batizovcami, gdzie P. Prof. to zapodział”, a on mi pisze: „kochany Panie, „Józio” przeholował, absolutnie nie mówiłem mu, że nie dostał recenzji o Stanisławie etc.”. Wobec tego boję się, czy Ci nie nagałał.

Widzisz chłopie, nie należy rozwydrzać bliźniego, piszesz, że bym się do Ciebie zwracał w razie potrzeby, więc się zwracam; do artykułu, który teraz pošlę Nitschowi, załączam dwie mapki zrobione atramentem, nie są zbyt zawiłe, jakbyś je zrobił tuszem, to bym się doprawdy nie gniewał.

⁷ Varín – wieś w Słowacji w kraju żylińskim.

⁸ Žylna, słowac. Žilina – miasto w północnej Słowacji, siedziba władz kraju żylińskiego.

⁹ Obecnie Czadca, słowac. Čadca – miasto w północnej Słowacji w kraju żylińskim, w historycznym regionie Kysuce.

¹⁰ Turzowska, słowac. Turzovka – miasto w północno-zachodniej Słowacji w kraju żylińskim.

Co do mojej matki, to b. sympatyczna osoba. Pisała mi, że tam byłeś i twierdzi, że jesteście b. miły. Każdy ma prawo mieć swoje zdanie.

Co do mnie, to żywię tu sobie tak sobie, mam trochę mało pieniędzy. Trójca polskich filologów (Richter, Batowski i ja) zlikwidowała się: Batowski pojechał do Lwowa, a Richter nagle się rozchorował i umarł.

Piszę znowu takie małe kawałki o jugoslawizmach w gwarach słowackich, wprawdzie zupełnie uznają, że nie powinienem się ciągle parać dialektologią, ale jakoś mi się wydaje, że powinienem to napisać.

Przedwczoraj przyjechał tu Piekarski¹¹ b. sympatyczny i mówi ciągle, jak jego przodek na mękach (ale zapewne z większym sensem). Byliśmy wczoraj na winie, to znaczy trochę dzisiaj [?], ale nastrój nie był świetny, bo patriarchy (Prof. Szyj[kowski¹²]) był skwaszony.

W Pradze przez pewien czas zajmowano się głównie sprawą reparacji – Czech[y], muszą dość [ć] dużo płacić, a przytem Snowden¹³ powiedział Benešovi¹⁴, że jest złodziej, czym Beneš był trochę niemile dotknięty.

Powiedz przy sposobności Prof. Nitschowi, że artykuł wysyłam zaraz. Sądzę, że wypadł gorzej, niż się zapowiadał, ale nie dało się inaczej, chyba, że bym trochę ponaciągał izofony. Razem z artykułem pošlę odpowiedź, co do sprawy, o której mi pisał.

Pannie Myszcze¹⁵ bardzo dziękuję za pozdrowienia i nawzajem. Z tym Kazimierzem to trudno, ale podobno P. Myszką będzie w kwietniu w Zakopanem (coś takiego mówiło się w Warszawie – nie?), a ponieważ pewno w kwietniu będę w Polsce, więc chętnie skorzystam z możliwości zobaczenia dwóch par zielonych oczu naraz.

Co robi Twoja Bułgarja i sprawy naukowe, i w ogóle.

Serdecznie pozdrawiam

Zdzisław Stieber

* * *

¹¹ Kazimierz Piekarski (1893–1944) – bibliotekarz, bibliograf, historyk książki, bibliofil, uczeń Kazimierza Nitscha i Jana Rozwadowskiego. O K. Piekarskim wspominają w korespondencji A. Obrębska-Jabłońska i K. Nitsch (Skarżyński & Smułkowa, 2018).

¹² Marian Szykowski (1883–1952) – polonista, teatrolog, badacz polsko-czeskich stosunków literackich, twórca czeskiej polonistyki. Działalności M. Szykowskiego w Pradze poświęcona jest praca Romana Barona, *Misja życia. Praski polonista Marian Szykowski (1883–1952) a idea polsko-czeskiego zbliżenia na polu kultury* (Baron, 2019).

¹³ Philip Snowden (1864–1937) – brytyjski polityk, członek Partii Pracy i Narodowej Partii Pracy, kanclerz skarbu w gabinetach Ramsaya MacDonalda.

¹⁴ Edvard Beneš (1884–1948) – czeski polityk, prezydent Czechosłowacji w latach 1935–1938, na uchodźstwie w latach 1940–1945 i ponownie w kraju w latach 1945–1948, premier Czechosłowacji w latach 1921–1922, członek parlamentu w latach 1920–1925 i 1929–1935.

¹⁵ Chodzi o Marię Obrębską, przyszłą żonę Z. Stieberta.

Pan
Józef Obrębski
Kraków
Karmelicka 45
III p.

Kraków 1/VII 30

Mój miły!

Rozbijam się za Tobą od 3 dni bez skutku. Otóż Twoja Matka prosi Cię:

- 1) Żebyś zaraz napisał co z wojskiem.
- 2) Proponuje, żeby nawet w razie, gdyby ten Twój kolega od angielskiego nie mógł z Wami jechać, żeby ściągnąć kogoś innego (może z Warszawy), kto by mógł z tobą (i z rodziną) mieszkać podczas wakacyj i „konwersować”.

Napisz więc zaraz, co z Tobą słyhać.

Z. Stieber

* * *

2 X 1946

Kochany Józiu,

sprawa „Szkoły Poleskiej” jeszcze nie rozstrzygnięta. Maszkowski ustąpił, obecnie załatwia te sprawy p. Dembińska, która jeszcze nie powzięła decyzji. Nie wiem, skąd wymyślili tytuł „Dzieci muzyczne a szkoła poleska”¹⁶?! Honorarium za artykuł zainkasowałem – 5000 zł. Chał[asiński]¹⁷ mówi, że jeszcze coś kapnie, ale nie dużo. O Szkołę pol. będę się dalej dowiadywał. – Kotarb[iniński]¹⁸ zostaje rektorem komisarycznym na przyszły rok, ale już tylko z normalnymi uprawnieniami rektora, wszystkie inne władze są już obieralne.

Nie wiem, czy wiesz o śmierci Małeckiego¹⁹ (ślepa kiszka). Z tutejszych profesorów umarł J. Oko²⁰, a auto rozjechało – ale nie na śmierć prof. Rappaporta²¹ z prawa.

¹⁶ Studium *Pańska szkoła i Muzyczne dzieci*, które powstało w 1936 r. zostało opublikowane dopiero w zbiorze *Polesie* opracowanym przez A. Engelking (Obrębski, 2007).

¹⁷ Józef Chałasiński (1904–1979) – socjolog, profesor, członek rzeczywisty PAN. W latach 1949–1952 pełnił funkcję rektora Uniwersytetu Łódzkiego.

¹⁸ Tadeusz Marian Kotarbiński (1886–1981) – filozof, logik i etyk, czołowy przedstawiciel szkoły lwowsko-warszawskiej, autor koncepcji reizmu, twórca etyki niezależnej oraz koncepcji opiekuńczej społeczeństwa. Był pierwszym rektorem Uniwersytetu Łódzkiego (1945–1949).

¹⁹ Mieczysław Bronisław Małeki (1903–1946) – językoznawca, sławista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zmarł w szpitalu w Kłodzku po nieudanej operacji wyrostka robaczkowego (Rusek, 2004).

²⁰ Jan Oko (1875–1946) – filolog klasyczny, latynista, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i Uniwersytetu Łódzkiego, współtwórca wileńskiej szkoły filologicznej, założyciel filologii klasycznej na Uniwersytecie Łódzkim.

²¹ Emil Stanisław Rappaport (1877–1965) – prawnik, specjalista prawa karnego, do 1939 roku profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej, od 1948 roku profesor zwyczajny Uniwersytetu Łódzkiego.

Mysz osiedla się w Łodzi na dobre, zresztą nasza przyszłość jeszcze nie całkiem jasna. Kowalscy²² prosperują, Stef. Skwarczyńska²³ okropnie wygląda.

Sciskam Was

Zdzisław

Załączam adres Toli.

A. Jabłońska

Ling Yin Lon 26. Polish Embassy

Nanking.

China

Skróty

ASJ – *Atlas slovenského jazyka* (T. 1–4) (Štolc i in., 1968–1984).

Bibliografia

- Baron, R. (2019). *Misja życia: Praski polonista Marian Szyjkowski (1883–1952) a idea polsko-czeskiego zbliżenia na polu kultury*. Instytut Historii PAN; Historický Ústav Akademie Věd České Republiky.
- Czambel, S. (1887). *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (T. 1). V Budapešti V komissii u F.A. Urbánka v Prahe.
- Czambel, S. (1890). *Slovenský pravopis*. Tłaczou Viktora Hornyánszkeho, nakładom vlastným.
- Czambel, S. (1902). *Rukovat' spisownej reči slovenskej*. Wydanie Kníhkupecko-nakladatelského spolku.
- Czambel, S. (1903). *Slováci a ich reč*. Nakładom vlastným.
- Czambel, S. (1906). *Slovenská reč a jej miesto v rodinie slovanských jazykov*. Nakładom vlastným.
- Horák, G. (1955). *Nárečie Pohorelej*. Slovenská akadémia vied.
- Obrębski, J. (2005). *Dzisiejsi ludzie Polesia i inne eseje* (A. Engelking, Red.). Oficyna Naukowa.
- Obrębski, J. (2007). *Studia etnosocjologiczne: T. 1. Polesie* (A. Engelking, Red.). Oficyna Naukowa.
- Obrębski, J. (2022a). *Macedonia: T. 1. Giaurowie Macedonii: Opis magii i religii pasterzy z Porecza na tle zbiorowego życia ich wsi* (A. Engelking, I. Upalewski, & J. Rękas, Red.). Oficyna Naukowa.

²² Zofia Kowalska z domu Medwecka – lekarka i Tadeusz Kowalski (1889–1948) – orientalista (turkolog, arabista i iranista), profesor w Katedrze Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności; sekretarz generalny PAU w latach 1939–1948.

²³ Stefania Maria Salomea Skwarczyńska (1902–1988) – teoretyczka i historyczka literatury, teatrolożka, profesor, doktor *honoris causa* Uniwersytetu Łódzkiego. Jej habilitacja z teorii literatury (w 1937 roku) była pierwszą w tej dziedzinie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Z. Stieberta łączyły z nią bardzo bliskie relacje.

- Obrębski, J. (2022b). *Macedonia: T. 2. Czarownictwo Porecza Macedońskiego: Mit i rzeczywistość u Słowian Południowych* [Rozproszone teksty epickie i liryczne: Zapisy terenowe]. *Struktura społeczna i rytuał we wsi macedońskiej* (A. Engelking, I. Upalevski, & J. Rękas, Red.). Oficyna Naukowa.
- Rusek, J. (2004). Mieczysław Małecki (1903–1946): W setną rocznicę urodzin. *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, 12, 11–16. <https://ifs.filg.uj.edu.pl/mieczyslaw-malecki>
- Skarżyński, M., & Smułkowa, E. (Red.). (2018). *Materiały do dziejów polskiego językoznawstwa: T. 3. Korespondencja Kazimierza Nitscha i Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej* (Cz. 1–2). Księgarnia Akademicka.
- Štolc, J., & Buffa, F., & Habovštiak, A. (Red.). (1968–1984). *Atlas slovenského jazyka* [AS] (T. 1–4). Slovenská akadémia vied.

Listy Zdzisława Stiebera do Józefa Obrębskiego

Streszczenie

Tekst jest zbiorem korespondencji slawisty Zdzisława Stiebera wysłanej do jego szwagra Józefa Obrębskiego, etnologa, socjologa. Listy pochodzą ze spuścizny Antoniny Obrębskiej-Jabłońskiej, przechowywanej w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego. Były pisane w latach 1930–1946.

Słowa kluczowe: epistolografia; korespondencja uczonych; historia nauki

Letters from Zdzisław Stieber to Józef Obrębski

Summary

This text is a collection of correspondence between the Slavicist Zdzisław Stieber and his brother-in-law Józef Obrębski, an ethnologist and sociologist. The letters come from the papers of Antonina Obrębska-Jabłońska, kept in the Archives of the University of Warsaw. They were written between 1930 and 1946.

Keywords: epistolography; correspondence of scholars; history of science

NOTY O AUTORKACH I AUTORACH

Grażyna Balowska – doktor habilitowana, prof. UO w Katedrze Języków Słowiańskich w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego. Zainteresowania naukowe: sytuacja językowa w Republice Czeskiej w aspekcie socjolingwistycznym, leksykologia, frazeologia czeska, leksykografia, laski mikrojęzyk literacki. Najważniejsze prace: *Lašské dílo Ondry Lysohorského. Kapitoly z lexika* (2008), *Laski mikrojęzyk literacki w kontekście społecznym i kulturowym* (2013), *Językowo-kulturowy obraz przyrody nieożywionej w czeskiej frazeologii* (2019), *Terminologia zintegrowanego systemu reagowania w sytuacjach kryzysowych* (współautorzy: M. Balowski, S. Taboń, A. Wróblewska, 2013), *Příroda. Země – Vesmír – Život – Smrt – Barvy – Prostor – Čas v české a polské frazeologii a idiomatice* (współautorki: E. Mrhačová, A. Zura, 2011), *Polsko-czeski słownik terminów zintegrowanego systemu ratownictwa w sytuacjach kryzysowych* (współautorzy: M. Balowski, J. Kościukiewicz, J. Maksym-Benczew, S. Taboń, A. Wróblewska, A. Zimna, 2014).

Piotr Bartelik – doktor, adiunkt w Zakładzie Językoznawstwa Niemieckiego Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Zielonogórskiego. Ważniejsze artykuły: *Das Verb być 'sein' und seine Funktionen im kaschubischen Tempus- und Genusssystem* (2015), *Wpływ języka niemieckiego na system gramatyczny kaszubszczyzny w świetle nowszych badań* (2015), *Dynamika rozwoju kaszubskiego systemu temporalnego – archaiczność a kontakty językowe* (2017), *Zum Status und zu Funktionen der -n-/-t- Partizipien in polnischen mieć- Formen* (2019), *Geschichte und Gegenwart der kaschubisch-polnisch-deutschen Sprachkontakte* (2019), *Kashubian – Its Middle Low German Heritage as Partial Superstrate* (współautorzy: W. Abraham, A. Kątny, 2022).

Helena Grochola-Szczepanek – profesor Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Zajmuje się badaniami języka mieszkańców

wsi, geografią lingwistyczną, socjolingwistyką oraz lingwistyką korpusową. Autorka książek: *Rozmowy na Spiszu. Antologia polskich tekstów gwarowych* (2022), *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący* (2012) oraz *Rzeczowniki złożone w gwarach polskich* (2002), współautorka *Słownika gwar polskich i Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, kierownicza projektu *Język mieszkańców Spisza. Korpus tekstów i nagrań gwarowych* (2015–2019).

Pawło Hrytsenko (Павло Гриценко) – doktor habilitowany, profesor Instytutu Języka Ukraińskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów). Zainteresowania naukowe: gwary ukraińskie, geografia lingwistyczna, tekstografia gwarowa, sytuacja językowa w Ukrainie. Autor: *Модельювання системи діалектної лексики* (1984), *Ареальне варіювання лексики* (1990), *Michał Łeśiów o polsko-ukraińskim pograniczu językowym w świetle mikrotoponimii* (2004), współautor: *Говірки Чорнобильської зони. Тексти* (1996), *Говірки Чорнобильської зони. Системний опис* (1999), *Український діалектний фонофонд* (2004), *Ogólnosłowiański atlas językowy*; autor artykułów w: „Українська мова”, *Енциклопедія* (2000, 2004, 2007), *Шевченківська енциклопедія*. T. I–VI (2012–2015) i in. Kierownik projektu *Słownik gwar Zakarpacia M. Hrycaka*.

Irena Jaros – doktor habilitowana, profesor UŁ, kierownicza Zakładu Dialektologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Łódzkiego. Zainteresowania naukowe wiążą się przede wszystkim z polską dialektologią, z badaniem systemów gwarowych położonych na pograniczach międzdialektalnych ze szczególnym uwzględnieniem słowotwórstwa oraz dynamiki zmian w gwarach, a także z onomastyką i logopedią, jej związkami z językoznawstwem w zakresie metod terapii. Jest autorką książek: *Gwary opoczyńskie na tle językowego pogranicza Małopolski i Mazowsza* (2001), *Nazwy środków czynności w gwarach łęczycko-sieradzkich. Studium słowotwórczo-leksykalne* (2009).

Mirosław Jankowiak – doktor habilitowany, pracuje w Instytucie Języka Litewskiego w Wilnie. Zajmuje się językowymi pograniczami (w szczególności pograniczem słowiańsko-bałtyckim i polsko-wschodniosłowiańskim), dialektologią białoruską, polszczyzną północnokresową. Jest autorem kilku monografii: *Leksyka gwar białoruskich na Litwie. Dziedzictwo językowe pogranicza bałtycko-słowiańskiego* (2023), *Współczesne gwary białoruskie na Łotwie. Charakterystyka. Wybrane teksty* (2018), *Dialektologia białoruska* (z Niną Barszczewską, 2012), *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie krastawskim. Studium socjolingwistyczne* (2009) oraz około 100 artykułów.

Bartosz Juszcak – doktor, pracuje na Uniwersytecie Wrocławskim. Jego główne zainteresowania naukowe obejmują językoznawstwo słowiańskie, polską, czeską, rosyjską dialektologię miejską w aspekcie diachronicznym i synchronicznym, językoznawstwo kulturowe i typologiczne, onomastykę. Autor artykułów naukowych i rozdziałów w publikacjach krajowych i zagranicznych.

Ważniejsze publikacje: monografia *Językowo-kulturowy obraz przestrzeni miejskiej. Polsko-czesko-rosyjskie diachroniczne studium konfrontatywne* (2021) oraz artykuły – *Leksyka słowiańskich dialektów miejskich: egzoetnonimy w gwarze Warszawy, Brna i Moskwy* (2020), *Lwowski bałak na tle innych formacji miejskich Słowiańszczyzny (gwary warszawskiej i hantecu)* (2020).

Motoki Nomachi – profesor w Centrum Badań Słowiańsko-Eurazjatyckich na Uniwersytecie Hokkaido. Jego badania obejmują problematykę kontaktów językowych, typologię językową, ze szczególnym uwzględnieniem języka polskiego, kaszubskiego, słoweńskiego. Interesuje się również socjolingwistyką słowiańską, w szczególności problematyką języków mniejszości i formowaniem się języków standardowych. Jest redaktorem serii „Slavic-Eurasian Research Center”, wydawanej na Uniwersytecie Hokkaido.

Dorota Krystyna Rembiszewska – profesor doktor habilitowana, pracuje w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół dialektologii, kontaktów językowych polsko-wschodniosłowiańskich i polsko-niesłowiańskich, onomastyki, geografii lingwistycznej, leksykografii gwarowej. Jest autorką książek: *Gwary nadbużańskie mazowiecko-podlaskie* (2002), *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku* (2006), „*Słownik dialektu knyszyńskiego*” Czesława Kudzinowskiego (2007), *Gwary Mazur wschodnich w XIX wieku (na podstawie ankiet Georga Wenkera do Niemieckiego atlasu językowego)* (2020). W dorobku ma książki współautorskie: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* (t. IV, IX, X), z Ireną Maryniakową, Januszem Siatkowskim *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza* (2014), z Januszem Siatkowskim *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* (cz. 1, 2018; cz. 2, 2021), z Januszem Siatkowskim *Dziewiętnastowieczne materiały gwarowe z obszaru Warmii, Mazur i terenów sąsiednich. Część 1* (2024). Pod jej redakcją lub współredakcją wyszło kilkanaście publikacji, m.in. *Zdzisław Stieber (1903–1983). Materiały i wspomnienia* (2013), *Rody, rodziny Mazowsza i Podlasia. Źródła do badań genealogicznych* (2013), *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo* (2016), *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku* (2017).

Janusz Siatkowski (zmarł 26 maja 2025 roku) – profesor, emeryt. Pracował w Instytucie Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego i Instytucie Słowianoznawstwa (obecnie Sławistyki) Polskiej Akademii Nauk. Autor ponad 400 prac z dziedziny leksykografii czesko-polskiej (m.in. *Słownik czesko-polski* z Mieczysławem Basajem – cztery wydania), dialektologii polskiej (*Słownictwo Warmii i Mazur, I. Budownictwo i obróbka drewna*, 1958), czeskiej i słowiańskiej (m.in. *Dialekt czeski okolic Kudowy*, 1962), historii języka polskiego i czeskiego (m.in. *Bohemizmy w języku polskim. Słownik* z M. Basajem, 2006), polsko-czeskich (m.in. *Czesko-polskie kontakty językowe*,

1996) i słowiańsko-niemieckich kontaktów językowych (*Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, 2015). Współautor kilku tomów Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego (*Общеславянский лингвистический атлас*), Ogólnokarpackiego atlasu dialektalnego (*Общекарпатский диалектологический атлас*).

Jerzy Sierociuk – profesor doktor habilitowany, emeryt. Kierował Zakładem Dialektologii Polskiej, następnie Pracownią Dialektologiczną na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dialektologii polskiej, w tym gwar Lubelszczyzny i Wielkopolski. Jest m.in. autorem książek *Pieśń ludowa i gwara* (1990), *Budowa wybranych formacji rzeczownikowych – szczególnie nazw miejsc – w gwarach między Wisłą w Wieprzem* (1996). Redaguje czasopismo „Gwary Dziś”. Pod jego redakcją ukazał się w serii „Wielkopolskie Słowniki Gwarowe” *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie* (2019).

Tom 51 serii „Język na Pograniczach”

**Spuścizna Zdzisława Stieberta wobec dawnych i nowych tendencji
w językoznawstwie slawistycznym**

Redaktorka tomu:

prof. dr hab. Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>
E-mail: dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl

Redaktorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Publikacja służy upamiętnieniu sylwetki i dorobku wybitnego polskiego slawisty, Zdzisława Stieberta. Tom zawiera teksty m.in. wygłoszone na konferencji jubileuszowej, zatytułowanej „Spuścizna Zdzisława Stieberta wobec dawnych i nowych tendencji w językoznawstwie slawistycznym. Sesja w 120. rocznicę urodzin Zdzisława Stieberta”, która była zorganizowana z inicjatywy Doroty Krystyny Rembiszewskiej 6 czerwca 2023 roku w Pałacu Staszica w Warszawie. Autorami poszczególnych artykułów są przedstawiciele różnych slawistycznych ośrodków badawczych z Polski, Japonii i Ukrainy. Tematyka tomu oscyluje wokół sylwetki Z. Stieberta oraz zagadnień będących przedmiotem jego zainteresowań – gwar laskich, badań kaszuboznawczych i problematyki pogranicza językowego. Książka jest swego rodzaju kontynuacją pracy *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały i wspomnienia*, wydanej pod redakcją Doroty Krystyny Rembiszewskiej w Instytucie Slawistyki PAN w 2013 roku.

Słowa kluczowe: Zdzisław Stieber; językoznawstwo slawistyczne; gwary laskie; kaszuboznawstwo; pogranicze językowe; mowa spiska; gwary sieradzkie i łęczyckie; gwary białoruskie; historia nauki

Volume 51 of the series *Język na Pograniczach*
[Borderland Languages]

**The Legacy of Zdzisław Stieber in the Context of Traditional and Modern
Trends in Slavic Linguistics**

Editor of the volume:

prof. dr hab. Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>
E-mail: dorota.rembiszewska@ispan.edu.pl

Competing interests: The editor declares that she has no competing interests.

Abstract

This volume commemorates the life and work of eminent Polish scholar Zdzisław Stieber. The publication includes, among others, papers presented at a conference of the same title, dedicated to Prof. Stieber's 120th anniversary, organised on the initiative of Prof. Dorota Krystyna Rembiszewska and held on 6 June 2023 at the Staszic Palace in Warsaw. The authors are affiliated with various Slavic studies research centres in Poland, Japan and Ukraine. The volume revolves around Zdzisław Stieber and his scholarly interests: Lachian dialects, Kashubian studies and issues of linguistic borderlands. It is, in a way, a continuation of the collection entitled *Zdzisław Stieber (1903–1980): Materiały i wspomnienia* [Zdzisław Stieber (1903–1980): Materials and Memories], edited by Dorota Krystyna Rembiszewska and published by the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences in 2013.

Keywords: Zdzisław Stieber; Slavic linguistics; Lachian dialects; Kashubian studies; linguistic borderland; speech of the Spisz region; Sieradz and Łęczyca dialects; Belarusian dialects; history of science

Książka ta jest niejako dopełnieniem publikacji jubileuszowej sprzed lat dziesięciu, składającej się w znacznej mierze ze wspomnień żyjących uczniów Profesora. Tej komplementarności ujęcia upatruję przede wszystkim w obecności tekstów uczonych współczesnej doby, spoglądających na życie i dorobek naukowy Zdzisława Stiebera z odleglejszej i wolnej od wątków osobistych perspektywy, pozwalającej na formułowanie rzeczowych ocen Jego niepośledniego znaczenia dla dawniejszej i współczesnej slawistyki – polskiej i europejskiej.

Zdzisław Stieber był językoznawcą wyróżniającym się wszechstronnością i szerokością zainteresowań. Jego naukowa pasja nie znosiła sztywnych ograniczeń [...]. Od początku swojej naukowej kariery, czego dowodzi lektura poszczególnych artykułów, nie mieścił się w akademickich schematach – chyba że takie ramy wyznaczałaby miłość do Słowiańszczyzny; takiemu imperatywowi podporządkowana była Jego badawcza pasja.

Z recenzji **K**azimierza **S**ikory

ISBN: 978-83-66369-22-1

9 788366 369221